

liberal düşünce

Üç Aylık Dergi
Yıl 13, Sayı 50, İlkbahar 2008

Takdim	3	
Türkiye'nin Kürt Meselesi	5	Mustafa Erdoğan, Vahap Çoşkun
Etnik Grup-Devlet Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği	19	Erol Kurubaş
Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık	55	Mesut Yeğen
Kürt Sorununda Çözüm: Irak'a Kürdistan Türkiyeye Demokrasi	67	Altan Tan
DTP, Statükonun Karabeyaz Adamını Oynuyor	75	Bekir Berat Özipek
Kürt Sorunu ve İslami Kesimin Soruna Yaklaşımı	81	Fazıl Hüsnü Erdem
Liberal Açıdan Kürt Sorunu	91	Bilal Sambur
Kürt Sorununa Liberal Bir Bakış	109	Atilla Yayla
Kürt Kimliğinin İslamcılaşıma Süreci: Kürt Haması Mümkün mü?	121	Emrullah Uslu
Türkiye'de 'Azınlıklar' ve Komplo Zihniyeti	139	Kerem Karaosmanoğlu
İfade Hürriyeti Nedir, Niçin Gereklidir?	159	Atilla Yayla
Amartya Sen Örneğinde Özgürlükler ve Gelişme	177	Şaban Kardaş
AB Vizyonları ve Türkiye'nin AB Üyeliği	191	Zeki Sarıgil
Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi	213	Lawrence W. Reed
Uluslararası Ticareti Savunanların Özürlü Dilemeleri Gerekmez	223	Tyler Cowen

liberal düşünce

Üç Aylık Dergi
Yıl 13, Sayı 50, İlkbahar 2008

Sahibi

Publisher

Liberte A.Ş. adına
Özlem Çağlar

Yazı İşleri Müdürü

General Director

Buğra Kalkan

Editör

Editor

Mustafa Erdoğan

Sayı Editörleri

Vahap Coşkun, Bekir Berat Özipek

Yardımcı Editör

Assistant Editor

Bekir Berat Özipek

Yayın Kurulu

Editorial Board

Ahmet Fazıl Özsoylu, Atilla Yayla, Bahadır Akın, Bekir Parlak, Eser Karakaş, Fuat Erdal, Fuat Oğuz, Hüseyin Özgür, İrfan Erdoğan, Kürşat Aydoğan, Levent Korkut, Lütfullah Karaman, Mehmet Turhan, Melih Yürüşen, Metin Toprak, Murat Yılmaz, Nuri Yurdusev, Ömer Çaha, Reyhan Sunay, Sait Akman, Yavuz Atar, Zühtü Arslan

Uluslararası Danışma Kurulu

Advisory Board

Ahmet Aslan, Ali Karaosmanoğlu, Angelo Petroni, Antony Flew, Asaf Savaş Akat, Chandran Kukathas, Charles K. Rowley, Cüneyt Ülsever, Gary Becker, Hardy Bouillon, Imad-Ad-Dean Ahmad, James Buchanan, Kâzım Berzeg, Leonard Liggio, Mehmet Aydın, Norman P. Barry, Norman Stone, Pascal Salin R. Max Hartwell, Ralph Raico, Richard Epstein, Ronald Hamowy, Suri Ratnapala, Victoria Curzon-Price

Adres

G.M.K. Bulvarı 108/16 06570 Maltepe-Ankara Türkiye
Tel: (312) 230 87 03 Faks: (312) 230 80 03
www.liberte.com.tr e-mail: liberte@liberte.com.tr

Abonelik

Aktif Dağıtım

Tel: (212) 222 72 06-210 0110 Faks:(212)222 27 10
e-mail: abonet@abonet.net www.abonet.net

Baskı

Cantekin Matbaası

Liberal Düşünce, ulusal hakemli bir dergidir.

TAKDİM

Liberal Düşünce, 50. sayısında önemli bir özgürlük probleminin karmaşık dillere tercüme edilmiş hâli olan “Kürt Sorunu”nu dosya konusu yapmaktadır. Kürt Sorunu, önemli bir özgürlük problemi olduğu hâlde, özellikle son dönemlerde stratejik bir meselenin manevra ve atış alanına indirgenerek ele alınır olmuştur. Siyasî/stratejik hesap ve hesaplaşmalar jargonuyla okunagelen Kürt Sorunu’nun liberal bir perspektiften ele alınma ihtiyacını elinizdeki bu sayıyla bir nebze gide-rebilmeyi umut ediyoruz.

Dergide Kürt meselesinin olabildiğince çok yönüne değinilerek liberal bir perspektiften orijinal bir bakış açısı sunulmaya çalışılmaktadır. Konuya Mustafa Erdoğan ve Vahap Coşkun’un birlikte kaleme aldıkları makaleyle başlıyoruz. Kürt meselesini bugüne kadar çözümsüz bırakan zihin dünyasının ve onu besleyen temel motivasyonlar olan ulus devlet, milliyetçilik ve laikçilik anlayışlarının anatomisini çıkartan Erdoğan ve Coşkun, konuya önemli bir giriş yapıyorlar ve sorunun kolay bir çözümü olmadığını gözler önüne seriyorlar.

Bu çalışmanın ardından Erol Kurubaş etnisite-ulus devlet geriliminin köklerine teorik bir açıklama getirerek Kürt meselesini bu kavramsal çerçeveye içinde yorumlama çabasına girişiyor. Türkiye’deki siyaset yasaklarının akademik çalışmalara kolayca yansıdığı gözönüne tutulduğunda, Kurubaş’ın alanındaki büyük boşluğu doldurmaya yönelik bu çalışmasının önemi daha iyi takdir edilecektir.

Meseleyi bütünsel bir şekilde ele almamızın önemli bir halkasını Mesut Yeğen’in Türk vatandaşlık anlayışını ele alan makalesi oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan vatandaşlık tiplerini “Türkler, müstakbel Türkler ve Kanun-i Esasî Türkleri” olarak tanımlayan Yeğen, konunun derinliğini farklı bir açıdan okuyucuya sunmaktadır.

Araştırmacı yazarlarımızdan Altan Tan, meseleye siyasî, sosyal ve ekonomik açılardan çözüm paketi sunduğu yazısında, Kürtlerin temel siyasi eğilimlerine ve gruplaşmalarına yakından bir bakış sunmaktadır.

Bekir Berat Özipek’in Ayşe Tuğluk örneği üzerinden yaptığı DTP ve CHP karşılaştırması bu topraklarda özgürlük idealinin neden sağlam bir şekilde yeşeremediği hakkında çok sağlam ip uçları vermektedir.

Özipek’in yazısının ardından Fazıl Hüsnü Erdem ilginç ve fazla ele alınmamış bir konuyu, İslamî kesimin Kürt meselesine yaklaşımını konu edinmektedir. Problemin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan ve dindar vatandaşlarımızın konuya yaklaşımını “ihtiyatlı ve mesafeli” olarak tanımlayan Erdem’in bu çalışmasının daha geniş çalışmalara ışık tutacağına inanmaktayız.

Kürt meselesine liberal bir perspektiften yaklaşıncaya temel problemin bir kimlik sorunsalı olduğu kanaatinde olan Bilal Sambur, tek tiplerleştirici resmî ideolojinin bireysel kimliklerin çeşitliliği ve sosyo-kültürel olgular ile çelişkiye düştüğünü belirtmektedir. Konuyu tarihsel süreçte sosyo-psikolojik bir perspektifle ele alan Sambur, Kürt meselesinde “dışarıda kalmışlar” a seslenmektedir.

Yıllardır tabu haline getirilmiş bir konuda sorunu tanımlamak bile cesaret isterken konuyu tüm muhtemel çözüm yollarıyla ele almaya kalkışmak ciddi bir entelektüel ahlâkı gerektirir. Atilla Yayla, bu basireti göstererek kangren olmuş Kürt meselesinin varabileceği muhtemel sonuçları göstermeyi denemiştir. 2006 yılında yayınlamış ve güncelliğini hiç yitirmemiş olan bu yazıyı özel dosyamıza koymayı uygun bulduk.

Yayla'nın yazısından sonra terörizm uzmanı Emrullah Uslu'nun hayli orijinal bir çalışmasını yayımlıyoruz. Kürt Hizbullah'ının konu edildiği makalede İslam dininin Kürt toplulukları ve Kürt milliyetçiliği üzerindeki etkisi tartışılmakta ve PKK'nın ve TSK mensuplarının Doğanadolu'daki ötekileşme süreçlerini irdelemektedir. Okuyucunun hem 2007 seçimlerinde AKP'nin doğudaki zaferini daha iyi kavrayacağı hem de bu konuda gelecekle ilgili bir perspektif elde edeceklerini düşünmekteyiz.

Dosya konumuzun son makalesini Kerem Karaosmanoğlu'nun Türkiye'deki resmi anlayışın ve onun takipçilerinin azınlık meselesine yaklaşımlarını ele almaktadır. Özellikle akademik özgürlüğün yeşermediği topraklarda sıklıkla başvuru- lan komplo teorilerinin azınlık meselesi üzerindeki etkisi Karaosmanoğlu'nun kaleminde berraklaşmaktadır.

Bu yazıyla Kürt Meselesi dosyamızı kapattıktan sonra konu dışı makalelerle devam ediyoruz. İlk sırada, Atilla Yayla'nın Atatürk'ün manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle hüküm giydiği mahkemeye sunduğu savunmasını yayınlıyoruz. Bir ifade hürriyeti manifestosu niteliğindeki bu yazıyı okuyucularımızla paylaşıyoruz. Bu yazının ardından Şaban Kardaş, Amartya Sen örneğinde demokrasi ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alarak tartışmalı bir konuya yetkin bir giriş yapmaktadır. Bu yazının ardından Zeki Sarıgil, Türkiye'nin tartışmalı bir konusu olan Avrupa Birliği'ne üyelik meselesini Avrupalı ülkelerin Türkiye'ye bakışları üzerinden değerlendirilmektedir. Tek bir Avrupa Birliği görüşü yerine üye olan devletlerin Avrupa Birliği vizyonlarını araştıran Sarıgil, konuya önemli bir açılım getirmektedir. Geçen sayımızda Lawrence Reed'in kamu politikası hakkındaki önemli çalışmasını yayınlamıştık. Editöryal bir hatadan dolayı yazının son halini okuyucularımıza ulaştıramamıştık. Bu sayıda aynı makaleyi tekrar yayınlayarak Reed'in çalışmasını eksiksiz haliyle ilginize sunuyoruz. Bu sayımızı günlük yazılar da yazan önemli bir iktisatçı olan Tyler Cowen'in kısa yazısıyla bitiriyoruz. Cowen özlü bir şekilde ticaret yapanların özür diler konuma düşürülmelerini eleştiriyor.

Liberal Düşünce'nin 50. sayısı kendi alanında mütevazı bir söz söylemekten öteye geçme iddiasıyla elinizde bulunmaktadır. Üç aylık yayın yapan bir düşünce dergisinin 50. sayıya ulaşmış olmasının gururunu siz okuyucularımızdan gördüğümüz takdir ve beğeni ile perçinlemekteyiz.

Yeni bir sayıda buluşmak üzere...

TAKDİM

Liberal Düşünce, 50. sayısında önemli bir özgürlük probleminin karmaşık dillere tercüme edilmiş hâli olan “Kürt Sorunu”nu dosya konusu yapmaktadır. Kürt Sorunu, önemli bir özgürlük problemi olduğu hâlde, özellikle son dönemlerde stratejik bir meselenin manevra ve atış alanına indirgenerek ele alınır olmuştur. Siyasî/stratejik hesap ve hesaplaşmalar jargonuyla okunagelen Kürt Sorunu’nun liberal bir perspektiften ele alınma ihtiyacını elinizdeki bu sayıyla bir nebze gide-rebilmeyi umut ediyoruz.

Dergide Kürt meselesinin olabildiğince çok yönüne değinilerek liberal bir perspektiften orijinal bir bakış açısı sunulmaya çalışılmaktadır. Konuya Mustafa Erdoğan ve Vahap Coşkun’un birlikte kaleme aldıkları makaleyle başlıyoruz. Kürt meselesini bugüne kadar çözümsüz bırakan zihin dünyasının ve onu besleyen temel motivasyonlar olan ulus devlet, milliyetçilik ve laikçilik anlayışlarının anatomisini çıkartan Erdoğan ve Coşkun, konuya önemli bir giriş yapıyorlar ve sorunun kolay bir çözümü olmadığını gözler önüne seriyorlar.

Bu çalışmanın ardından Erol Kurubaş etnisite-ulus devlet geriliminin köklerine teorik bir açıklama getirerek Kürt meselesini bu kavramsal çerçeveye içinde yorumlama çabasına girişiyor. Türkiye’deki siyaset yasaklarının akademik çalışmalara kolayca yansıdığı gözönüne tutulduğunda, Kurubaş’ın alanındaki büyük boşluğu doldurmaya yönelik bu çalışmasının önemi daha iyi takdir edilecektir.

Meseleyi bütünsel bir şekilde ele almamızın önemli bir halkasını Mesut Yeğen’in Türk vatandaşlık anlayışını ele alan makalesi oluşturmaktadır. Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan vatandaşlık tiplerini “Türkler, müstakbel Türkler ve Kanun-i Esasî Türkleri” olarak tanımlayan Yeğen, konunun derinliğini farklı bir açıdan okuyucuya sunmaktadır.

Araştırmacı yazarlarımızdan Altan Tan, meseleye siyasî, sosyal ve ekonomik açılardan çözüm paketi sunduğu yazısında, Kürtlerin temel siyasi eğilimlerine ve gruplaşmalarına yakından bir bakış sunmaktadır.

Bekir Berat Özipek’in Ayşe Tuğluk örneği üzerinden yaptığı DTP ve CHP karşılaştırması bu topraklarda özgürlük idealinin neden sağlam bir şekilde yeşeremediği hakkında çok sağlam ip uçları vermektedir.

Özipek’in yazısının ardından Fazıl Hüsnü Erdem ilginç ve fazla ele alınmamış bir konuyu, İslamî kesimin Kürt meselesine yaklaşımını konu edinmektedir. Problemin nedenlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan ve dindar vatandaşlarımızın konuya yaklaşımını “ihtiyatlı ve mesafeli” olarak tanımlayan Erdem’in bu çalışmasının daha geniş çalışmalara ışık tutacağına inanmaktayız.

Kürt meselesine liberal bir perspektiften yaklaşıncı temel problemin bir kimlik sorunsalı olduğu kanaatinde olan Bilal Sambur, tek tipleştirici resmî ideolojinin bireysel kimliklerin çeşitliliği ve sosyo-kültürel olgular ile çelişkiye düştüğünü belirtmektedir. Konuyu tarihsel süreçte sosyo-psikolojik bir perspektifle ele alan Sambur, Kürt meselesinde “dışarıda kalmışlar” a seslenmektedir.

Yıllardır tabu haline getirilmiş bir konuda sorunu tanımlamak bile cesaret isterken konuyu tüm muhtemel çözüm yollarıyla ele almaya kalkışmak ciddi bir entelektüel ahlâkı gerektirir. Atilla Yayla, bu basireti göstererek kangren olmuş Kürt meselesinin varabileceği muhtemel sonuçları göstermeyi denemiştir. 2006 yılında yayınlamış ve güncelliğini hiç yitirmemiş olan bu yazıyı özel dosyamıza koymayı uygun bulduk.

Yayla'nın yazısından sonra terörizm uzmanı Emrullah Uslu'nun hayli orijinal bir çalışmasını yayımlıyoruz. Kürt Hizbullah'ının konu edildiği makalede İslam dininin Kürt toplulukları ve Kürt milliyetçiliği üzerindeki etkisi tartışılmakta ve PKK'nın ve TSK mensuplarının Doğanadolu'daki ötekileşme süreçlerini irdelemektedir. Okuyucunun hem 2007 seçimlerinde AKP'nin doğudaki zaferini daha iyi kavrayacağı hem de bu konuda gelecekle ilgili bir perspektif elde edeceklerini düşünmekteyiz.

Dosya konumuzun son makalesini Kerem Karaosmanoğlu'nun Türkiye'deki resmi anlayışın ve onun takipçilerinin azınlık meselesine yaklaşımlarını ele almaktadır. Özellikle akademik özgürlüğün yeşermediği topraklarda sıklıkla başvuru- lan komplo teorilerinin azınlık meselesi üzerindeki etkisi Karaosmanoğlu'nun kaleminde berraklaşmaktadır.

Bu yazıyla Kürt Meselesi dosyamızı kapattıktan sonra konu dışı makalelerle devam ediyoruz. İlk sırada, Atilla Yayla'nın Atatürk'ün manevi şahsiyetine hakaret ettiği gerekçesiyle hüküm giydiği mahkemeye sunduğu savunmasını yayınlıyoruz. Bir ifade hürriyeti manifestosu niteliğindeki bu yazıyı okuyucularımızla paylaşıyoruz. Bu yazının ardından Şaban Kardaş, Amartya Sen örneğinde demokrasi ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi ele alarak tartışmalı bir konuya yetkin bir giriş yapmaktadır. Bu yazının ardından Zeki Sarıgil, Türkiye'nin tartışmalı bir konusu olan Avrupa Birliği'ne üyelik meselesini Avrupalı ülkelerin Türkiye'ye bakışları üzerinden değerlendirilmektedir. Tek bir Avrupa Birliği görüşü yerine üye olan devletlerin Avrupa Birliği vizyonlarını araştıran Sarıgil, konuya önemli bir açılım getirmektedir. Geçen sayımızda Lawrence Reed'in kamu politikası hakkındaki önemli çalışmasını yayınlamıştık. Editöryal bir hatadan dolayı yazının son halini okuyucularımıza ulaştıramamıştık. Bu sayıda aynı makaleyi tekrar yayınlayarak Reed'in çalışmasını eksiksiz haliyle ilginize sunuyoruz. Bu sayımızı günlük yazılar da yazan önemli bir iktisatçı olan Tyler Cowen'in kısa yazısıyla bitiriyoruz. Cowen özlü bir şekilde ticaret yapanların özür diler konuma düşürülmelerini eleştiriyor.

Liberal Düşünce'nin 50. sayısı kendi alanında mütevazı bir söz söylemekten öteye geçme iddiasıyla elinizde bulunmaktadır. Üç aylık yayın yapan bir düşünce dergisinin 50. sayıya ulaşmış olmasının gururunu siz okuyucularımızdan gördüğümüz takdir ve beğeni ile perçinlemekteyiz.

Yeni bir sayıda buluşmak üzere...

Türkiye'nin Kürt Meselesi

Mustafa Erdoğan[○]
Vahap Coşkun^{○○}

I. Güncel Bir Sorun Olarak “Kürt Meselesi”

Halihazırda Türkiye’de toplumsal barış ve huzurun önündeki en büyük engel durumunda olan Kürt meselesi özünde etno-politik bir sorundur.. Bu gibi etno-politik sorunlar elbette sadece Türkiye’de yaşanıyor değildir. Dünyanın birçok yerinde siyasal organizasyonlar, mesailerinin büyük bir bölümünü bu türden sorunları çözmek için harcıyorlar. Denilebilir ki, etno-politik sorunlarla karşı karşıya gelmek, onları ortadan kaldırmaya veya etkilerini azaltmaya çalışmak, bu sorunları siyasal sürece dâhil etmek veya sürecin dışında tutmaya çabalamak, ulus-devletler döneminin alamet-i farikasıdır. Kısacası, etno-politik meselelerin varlığı evrensel bir nitelik taşır ve Türkiye’de bir ulus-devlet olarak örgütlenmeye başladığı günden beri -çeşitli adlar altında- bu meselelerle uğraşılıyor.

Türkiye’nin Kürt meselesinin birçok boyutu bulunmaktadır. Sorunun çok boyutlu olması ise, kaçınılmaz bir biçimde, maliyetin de ağır olmasını beraberinde getirmektedir. Bilhassa son 25 yılda bununla bağlantılı olaylar üç alanda son derece ciddi tahribatlar yaratmıştır. İlki sosyal tahribattır. Henüz hayatlarının baharındaki gençlerin, dağ başlarında bir kurşuna, bir bombaya veya bir mayına kurban giden gençlerin tahammülfersa ölümleri her iki tarafta da milliyetçiliği ateşlelemekte ve Kürtlerle Türkler arasındaki beraber yaşama duygusunu

[○] Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Öğretim üyesi.

^{○○} Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Öğretim üyesi.

zayıflatmaktadır. Keza yerinden yurdundan edilen insanların göçmek zorunda kaldıkları izbe mekânlarda en temel insanî ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak yaşamak zorunda bırakılmaları, bir yandan bu insanlarda sisteme karşı inançsızlığı yükseltmekte, diğer taraftan da göçtükleri şehirlerin ahalisi ile aralarında potansiyel gerginliklere sebep olmaktadır. Bu sosyal tahribatın sonucu ise, karşılıklı milliyetçi siyasetlerin yıldızının parlaması ve birlikte yaşamayı mümkün kılan sosyal bağların zayıflamasıdır. Kürt sorununun, şüphesiz daha başka menfî sosyal sonuçları da var.

İkincisi ekonomik tahribattır. Son çeyrek asırda bu soruna -gerek doğrudan gerek dolaylı olarak- harcandığı söylenen ve yüz milyarlarca dolar ile ifade edilen yüksek meblağ, ülkenin maddî kaynaklarını kurutmuş ve ekonomisinin birçok kez darboğaza girmesine neden olmuştur. Bu sorun devam ettiği müddetçe de, Türkiye toplumunun bu ve benzeri aşır iktisadî maliyetlere katlanmak zorunda kalacağı açıktır.

Üçüncüsü hukuki ve siyasi tahribattır. Kürt meselesinin varlığı, Türkiye’de hukuksuzluğun üre(til)mesine uygun bir zemin hazırlamaktadır. Hukuksuzluğun üretimi; (a) bazen temel hak ve hürriyetleri askıya alan ve/veya kullanılmasını imkânsız hale getiren metinlerin “yasa” olarak tanzim edilmesinde, (b) bazen devlet gücünü kullanan bürokratların (özellikle üniformalı olanların) fiilen hukukî denetimin dışına çıkarılmasında ve (c) bazen de evrensel hukuk kurallarını uygulamak isteyenlerin gadre uğramasında kendisini gösterir.

Siyasî alana gelince, burada da dayanağını Kürt meselesinden alan bazı temel sorunların varlığı dikkati çekmektedir. Bunlardan biri silahlı bürokratların politik alan üzerindeki nüfuzlarının devam etmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Kürt meselesinin bugünkü haliyle devamı, askerî vesayete son verilmesinin ve mekanizmaları işleyen tam bir demokratik siyasî hayatın oluşturulmasının önündeki belki en büyük engeldir. Başka bir sorun da, Kürt meselesinin Türkiye siyasetini milliyetçiliğe kilitlemesi ve kamusal tartışmayı imkânsız hale getirmesidir.

II. Meselenin Tarihselliği ve Konulan Teşhislerin Yanlışığ

Kürt meselesi, özetle, Türkiye’nin insanî ve iktisadî kaynaklarını berhava eden, demokrasinin yerleşmesini engelleyen veya en azından geciktiren, toplumsal uzlaşma ve refahı bloke eden en temel ve en güncel sorundur. Ancak, güncel bir sorun olması, onun tarihî arka planını bize unutturmamalıdır. Nitekim Kürt meselesinin tarihi daha eski olmakla beraber, bunun çözümsüz, kronik bir sorun halini almaya başlaması Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına kadar geri gitmektedir. Bu tarihsel arka planı göz ardı edersek meseleyi çözme şansımız büyük ölçüde azalmış olur. Hiç şüphe yok ki, her toplumsal varoluş kendi içinde sorunlar barındırır. Esasen bu durum, daha genelde bu dünyada insan olarak varoluşumuzun doğasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, sorunsuz bir “insanlık durumu” tasavvur edilemez; aksi halde dünyada olmamızın -dünya hayatının- “Cennet”te olmamızdan farkı olmaması gerekirdi.

Bu tespitten, sorunlar karşısında pasif kalmayı telkin eden “tevekkülcü” bir sonuç çıkarmak elbette yanlış olur. Bu, olsa olsa, Türkiye’ye ilişkin yansımaları da olması gereken, insanî varoluşa ilişkin bir gerçekçilik çağrısı olarak anlaşılmalıdır. İnsanlar elbette hata yaparlar; insanların toplu yaşamayla ilgili kararlarından yanlışlar doğması ihtimali ise daha da büyüktür. Ama insanoğlu karşılaştığı sorunları çözebilecek yeteneklerle de donatılmıştır. Bu şu demektir: Birey, toplum veya insanlık olarak bizi zora sokan bütün sorunları çözemeyebiliriz, ama elbette çözebileceklerimiz vardır ve onları da çözme iradesi göstermeliyiz.

Şimdi, her büyük toplumsal sorun gibi, Türkiye’nin Kürt meselesinin de hiç şüphesiz ciddiyetle ele alınması gereken nedenleri vardır. Gerçi, bunların hepsinin bilinçli insan eylemiyle değiştirilmesi mümkün olmayabilir. Öyle de olsa, hiç değilse bilgi ve irade kapasitemiz dâhilinde olan şartlara müdahale edebiliriz ve etmeliyiz. Ama önce, sorunun arkasındaki nedenleri anlamalıyız, bunu yapmadan hiç bir sorunu çözmek mümkün değildir. Bu “anlama” çabası ise, işaret ettiğimiz genel perspektif içinde, hem nedenleri teşhis etmeyi -ama doğru teşhis etmeyi- hem de bunların hangisine müdahale edebileceğimizi idrak etmeyi kapsamaktadır. Bu gibi büyük sorunların nedenlerini iyi teşhis etmek, ayrıca, gelecekte benzer sorunların ortaya çıkmasına meydan vermemek bakımından da önemlidir.

Hiç şüphe yok ki, Kürt meselesi, siyasal, tarihsel, ekonomik, yerel, bölgesel boyutları bulunan komplike bir sorundur. Kürt sorununu ortaya çıkaran temel nedenleri ele almadan önce, sorunun teşhisiyle ilgili iki yanıza kısaca dikkat çekmek gerekir: Bu yanlışların ilki Kürt meselesinin özünde bir “terör” sorunu olduğuna ilişkin teşhistir. Genelde devlet adına konuşma hakkını kendinde görenler, toplumsal sorunlara, ya çok dar bir çerçeveden bakarlar veya daha da kestirmeden giderek sorunun varlığını yadsırlar. Ama soruna çok dar bir açıdan bakmak onun geniş kapsamını örtemediği gibi; sorunu yok saymak da onun yaşandığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Toplumsal sorunlara bu tarz bir yaklaşım, sorunların uzlaşma içinde çözüme kavuşmalarını engeller ve hatta aksi istikamette bir işlev görerek daha da büyümelerine ve ağırlaşmalarına sebebiyet verir.

Ne var ki, yönetime egemen olan bu zihniyet dolayısıyla, gerek siyasal karar alma mekanizmalarının başında bulunanlar gerekse de alınan kararları uygulama konumunda bulunanlar, sorunu salt bir terör sorunu olarak görüp ona uygun “çözümler” ürettiler. Fakat birçok boyutu bulunan bu sorunu indirgemeci bir mantıkla tek boyutlu olarak ele almak ve çözümü bu metotta aramak, her zaman için olumsuz birtakım sonuçları da beraberinde getirdi. Zira sorun, salt terör sorunu olarak kabul edildiğinden, çözüm de bir tek askerî önlemlerde arandı. Toplumsal bir meseleyi yalnızca askeri önlemlerle çözmeye yeltenmek ise, doğal ve meşru toplumsal talepler üzerinde baskı uygulamayı, bu taleplere ve talep sahiplerine suçlu muamelesi yapmayı beraberinde getirdi. Kürtler üzerinde -sözümona asayiş tedbirleriyle körüklenen baskı ve şiddet ortamı, toplumdaki kin ve intikam duygularının artmasına sebebiyet verdi. Böylece asayiş tedbirleri tedbir

olma özelliğini yitirip, sorunun neredeyse bir “kan davası” niteliğine bürünmesine neden oldu.

Artık esas olarak, “devlet” adına konuşan ve hareket edenlerce benimsenen ve “sivil” kesimde de devletçi/milliyetçi gruplar ve hatta bir ölçüde halk tarafından da onaylanan bu görüşün, çözümü imkânsızlaştıracağını kabul etmek gerekir. Bunu söylerken, Türkiye’nin Kürt sorunuyla bağlantılı olarak bir “terör sorunu”yla da karşı karşıya bulunduğunu göz ardı ediyor değiliz. Elbette ki, PKK’nın varlığı ve yöntemleri bir güvenlik politikasını gerekli kılmaktadır. Ancak bu güvenlik politikasının hedefine ulaşabilmesi, PKK’nın marjinalize edilmesiyle mümkündür. PKK’yı marjinalize etmek için yapılması gereken şey; bazı toplumsal kesimleri PKK’ya yönelten sorunların ve bu kesimlerin meşru taleplerinin kültürel ve demokratik tedbirlerle karşılanmasıdır. Bunun yerine terörün bastırılması adına münhasıran inzibatî tedbirlere başvurmak ve bunları daimi bir hale getirmek, Kürt meselesini dün çözmediği gibi, bugün de ve muhtemelen yarın da çözmeyecektir. Bu nedenle çözüm üreten değil sorunu katmerleştiren bu yanlış ve tehlikeli anlayışı terk etmenin, sorunun çözümünün öncelikli şartı haline geldiğini söyleyebiliriz.

Teşhisteki ikinci yanlış, karşı karşıya bulunduğumuz sorunu “Güneydoğu sorunu” olarak adlandırmaktır. Bu ifade, hiç değilse ortada toplumsal bir sorun olduğunu ima etmesi bakımından, “terör sorunu” ifadesine göre daha isabetli olmakla beraber, sorunu yine de yanlış teşhis eden bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Çünkü bu yaklaşım da Kürt sorununu ortaya çıkaran hâkim milliyetçi bakış açısından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir şekilde söylemek gerekirse, burada “Kürt” sözünü telâffuz etmemek için bölge adına (“Güneydoğu”) atıfta bulunmaktadır. Gerçi, bu adlandırmayı tercih edenlerin önemli bir kısmı bunu “bölünme” korkusundan yapıyorlar; ama eğer mesele bu ihtimali akıllardan uzak tutmaksa, “Kürt sorunu” demekle “Güneydoğu sorunu” demek arasında özde bir fark yoktur. Çünkü, aynı mantıkla, ilk terim “millet”in bölünmesini çağrıştırıyorsa, ikincisi de “ülke”nin bölünmesini çağrıştırabilir.

III. Kürt Meselesinin Kökeni: Ulus-Devlet, Milliyetçilik ve Laikçilik

1914–1918 yılları arasında cereyan eden 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun yenilip parçalanmasının ardından, Anadolu’nun işgal edilmesi tehlikesi karşısında Kürtler ve Türklerin kelimenin tam anlamıyla bir “kader birliği” içerisinde hareket ettikleri tarihî bir gerçektir. Nitekim o tarihlerde çeşitli vesilelerle yapılmış konuşmalara yansıyan ruh hali bu durumu teyit eder niteliktedir. Mesela, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya geçtikten sonra, Amasya’dan Kazım Karabekir Paşa’ya çektiği telgrafta şöyle demektedir: “Ben Kürtleri ve hatta bir özkardeş olarak tekmili milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu cihana göstermek karar ve azmindeyim.” Bu kararla Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 30 Mayıs 1919 Bildirisi’nde, Erzurum Kongresi’nde, 20–22 Ekim 1919 tarihinde imzalanan Amasya Protokolü’nde “Türklerin ve Kürtlerin birlikte

oturdukları yerler” olarak adlandırılan vatan için milli mücadele başladı.

Millî Mücadele dönemine birleştirici bir yurtseverlik anlayışı hakimdi. Bu nedenle mücadeleyi yürüten kadro, herhangi bir etnik kimliğin diğerlerine karşı üstünlüğünü ifade eden söylemlerden kaçındı ve hatta etnik grupların kimliklerini koruma konusundaki hassasiyetlerine saygı gösterdi. Örneğin TBMM’deki ilk tartışmaların biri, Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey’in “Türklerin sağlığı korunmalıdır” demesiyle patlamıştı. Bu söz üzerine Sivas Mebusu Emir Paşa kürsüye çıkıp “Bu vatanda sadece Türklerin yaşamadığını” hatırlatmak zorunda kalmıştı. Bu aşamada Mustafa Kemal devreye girmiş ve “Meclisin sadece Türklerden değil, Çerkezlerden, Kürtlerden, Lazlardan oluştuğunu ve bunların çıkarlarının ortak olduğunu” vurgulamıştır. TBMM’nin 6 Mart 1923 tarihli oturumunda Yusuf Ziya, Meclis kürsüsünde şu konuşmayı yapmıştır : “Arkadaşlar ben bir Kürdüm. Fakat Türkiye’nin şerefini, Türkiye’nin terakkisini temenni eden Kürtlerdenim. Türk ile Kürt, teşrik-i mesai ederek yaşamazlarsa, ikisi için de akıbet yoktur.” Ziya’nın bu konuşması alkışlarla karşılanmıştır.

Milli mücadelenin fiili olarak başarıya ulaştığı bir dönemde, kurulacak yeni devletin nasıl biçimlendirileceğinin tartışıldığı günlerde, Ocak 1924’te Mustafa Kemal yaptığı basın toplantısında kendi yaklaşımını şöyle özetlemektedir: “Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Kürtlüğü mahvetmek gerekir... başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilatı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşturulacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. ...Şimdi TBMM hem Kürtlerin, hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmişlerdir.”

Nihayet Lozan Antlaşması görüşmelerine Dışişleri Bakanı sıfatıyla katılan İsmet İnönü’nün heyetinde Batılı devletleri ikna etmek için Diyarbakır Mebusu Zülfü Tigrel Bey adında bir Kürt temsilci vardır. Lozan’daki bütün oturumlarda İsmet Bey, “Türklerin ve Kürtlerin yekvücut” olduğunu belirtir ve bütün tezlerini “Biz Kürtler ve Türkler” argümanına dayandırır. İsmet Paşa, Lozan’da Kürtleri, gayrimüslim azınlıklardan ayırmış ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Türklerle Kürtlerin ortak eseri olduğunun altını çizmiştir.

Ancak Türkiye Cumhuriyeti’nin hükümlerlik haklarını tescil eden Lozan Antlaşması imzalandıktan sonra, kurucu kadro ideolojik bir dönüşüm geçirdi ve zamanla “birleştirici yurtseverlik anlayışı”nı terk edip bunun yerine etnik milliyetçi bir anlayışı ikame etti. Resmi bir devlet politikası halini alan bu etnik milliyetçi anlayışın hem geçmişte hem de bugün ısrar ve inatla sürdürülmesi, Türkiye’deki Kürt meselesinin en temel nedenidir.

Cumhuriyeti kuran bürokratik elit, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının sebepleri arasında imparatorluğun “millet sistemi”ni ve çokkültürlü yapısını da görüyordu. Bu nedenle onlar, kurdukları yeni devletin bir daha bu tür bir parçalanma tehlikesine düşmemesi için farklı tüm etnisiteleri yok sayan “yeni bir ulus” yaratma çabasına girdiler. Böylece kuruluş döneminde devletin temel işlevi, etnik

yanı ağır basan bir “Türk ulusu” yaratmak üzere Türkiye’deki farklı kimlikleri dışlamak ve bütün bir toplumu mütecanis ve kaynaşık bir kitle haline getirmeye çalışmak oldu.

Ulus yaratmanın ideolojisi ise milliyetçilikti. Cumhuriyetçi söylemde milliyetçilik, toplumda varolan tüm kültürel ve etnik aidiyetlerden bağımsız bir üst kimliğe vurgu yapmaktaydı. Ancak gerçekte milliyetçiliğin anlamı, etnik kimliklerden birinin (Türklüğün) kabulünün diğer tüm etnik kimliklere (örneğin Kürtlere) dayatılmasıydı. Bu amaca binaen devlet, bir yandan, “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyaları düzenleyip çarşı-pazarda Türkçe konuşmayanları para cezası ile cezalandırmak gibi uygulamalarla Türklük haricindeki kimliklerin kamudaki görünürlüklerini ortadan kaldırmaya azami gayret etti. Diğer yandan da bütün dünya dillerinin Türkçeden doğduğunu iddia eden Güneş Dil Teorisi ve Türklerin varlığını tarihin ilk dönemlerine kadar götüren ve Türkleri “ırk” olarak yücelten Türk Tarih Tezi gibi “bilimsel çalışmalar” ile Türk kimliğinin özelliklerine kutsiyet atfetmeye çabaladı.

Böyle bir politikanın, başkaları yanında, Kürt kimliğinin de reddedilmesi anlamına geleceği açıktı. Nitekim, tek partili Cumhuriyet yılları Kürt kimliğinin genelde yok sayıldığı, zaman zaman da baskı altına alındığı bir dönem olmuştur. Mart 1924’te, resmi bir emirname ile Kürt okulları, örgütleri ve yayınları hükümetçe yasaklandı. Tek parti rejimi kökleştikçe, Kürtçe’ye yönelik yasaklamaların kapsamı genişledi ve tonu şidetlendi. Büyük-küçük yerleşim birimlerinin Kürtçe olan isimleri tamamen duyarsız ve keyfî bir biçimde değiştirildi; Kürtlerin, kendi çocuklarına, kendi anadillerindeki istedikleri bir ismi vermeleri yasaklandı; çarşı pazarda anadillerini konuşmaları cezaî yaptırıma bağlandı. Bildikleri tek dil olan anadillerinden yoksun bırakılmaları, Kürtlerin büyük çoğunluğunu, kamu mekânlarında adeta “sağır ve dilsiz” olmaya mahkûm etti. Musa Anter, bu sağır-dilsizlik halini, anılarında şöyle anlatır:

“Mardin şehrinde beş ilkokul fakat sadece bir müzik öğretmeni vardı. Bu öğretmen Muşlu bir kemancıydı, Tevfik Bey diye tanınırdı. Lakabı ‘Domiro’ idi ve kemanyla müzik yapan ilk öğretmendi. Bitirirken bize çaldığının ne olduğunu sorardı. Müziği tanımama rağmen, çok korkardım çünkü Kürtçe bir parçaydı.

Kürt dili şehrin içinde ve dışında yasaktı ve eğer birisi Kürtçe konuşurken yakalanırsa, söylediği her kelime için 1 lira öderdi. Mardin şaşkına dönmüştü. Çünkü Kürtçe konuşamayan halk sağır-dilsiz alfabesi kullanıyordu”.

Yönetim erkini ellerinde bulunduranların indinde, bu ülkede sadece Türk etnik kimliği hakim ve geçerliydi; diğer hiçbir kimliğin Türk kimliği karşısında değeri yoktur. 1930’ların hükümet başkanı İsmet İnönü, “Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve ırksal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur”¹ derken, bu düşüncüyü hiçbir şüpheye yer bırakmayacak netlikte dışa vuruyordu. Cumhuriyet Türkiye’sinde dünyaya gözünü açan bütün

¹ *Milliyet*, 31.08.1930

bir kuşak yukarıdan aşağıya empoze edilen ve farklı kimliklerin toptan reddine dayanan bu yeni anlayışla yetiştirildi. Keza dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da, 1930 yılındaki Ağrı ayaklanması sırasında Ödemiş'te seçmenlere yaptığı konuşmada bu ırkçı zihniyeti sergilemekten kaçınıyordu: “Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler.”²

İmparatorluk bakiyesi olan bir toplumun etnik, dini, dilsel ve kültürel açıdan çeşitlilik arzemesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Kaçınılmaz olan bir diğer sonuç ise; sözkonusu çeşitliliği bir asayiş sorunu olarak değerlendirip baskıcı yöntemlerle yok etme çabasının, toplumsal gerilimlere yol açmasıdır. Nitekim Cumhuriyet elitlerinin Türk etnisitesi dışındaki etnisitelere hayat hakkı tanımaması; diğer etnik kimliklerin “ulus”a ait olma duygusunu kuvvetlendirmede; aksine keskin bir kimlik ve aidiyet krizi yaşamalarına neden oldu.

Gerçi 1946'dan itibaren çok partili kısmî demokratik siyasete geçilmesiyle birlikte Kürtler üzerindeki baskı azalmaya başladı, ama etnik Türklüğü merkeze almak suretiyle Kürt kimliğini yok sayma politikası özünde aynı kaldı. Bu durum, kendilerini haklı olarak yeni Türkiye'nin iki kurucu unsurundan biri olarak gören Kürtlerde bir gücenme veya incinme duygusu yaratmıştır ki, bugün halen acısını çektiğimiz Kürt meselesini ortaya çıkaran nedenlerden biridir.

Cumhuriyet elitlerinin öngördüğü Türk kimliğinin ikinci özelliği ise, aşağı yukarı bütün modern benzerleri gibi, laik bir kimlik olmasaydı. Pozitivist bir eğitimden geçmiş ve bunu tek doğru bellemiş olan kurucu kadro, dinin, insanlığın kendisi ve doğa hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olamadığı karanlık dönemlerine ait bir kurum olduğunu düşünüyordu. Bağımsız ve modern bir devletin kurulması ve yaşatılması için dinin, toplumsal yaşamdaki etkilerini ortadan kaldırmak ya da hiç değilse zayıflatmak gerekirdi. Bunun yolu ise laiklik ilkesinin baskın bir sosyo-politik değer olarak benimsenmesinden geçiyordu. Zira kurucu elitin tasavvurunda laiklik; bağımsız bir ulus-devletin kurulması ve bu devletin modernleştirilmesini sağlayacak tek yoldu.

Bu bağlamda Türk modernleşmesinin laikleştirme programının, birbiriyle bağlantılı, üç temel amacı vardı: Birincisi devlet ile din arasındaki ilişkileri koparmak ve devlet yönetimini dinsel karakterden arındırmaktı. İkincisi, insanın kültür dünyasını ve subjektif bilinç dünyasını dinin etkisinden kurtarmaktı. Kurucu kadro, yeni kurdukları devletin çok hızlı bir şekilde modernleşmesini, çağdaşlaşmasını, “ilerleme”sini istiyor ama bunun gerçekleşmesinin “dinî dünya görüşü”nden uzaklaşmayla mümkün olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle, dinsel referanslarla bütün bağlarını kesen, adeta dinden arî yeni bir kimlik

² Cumhuriyet, 19.09.1930

oluşturmayı hedefliyorlardı. Üçüncüsü ise, bizzat dinin kendisini değiştirmekti. Yönetici sınıf, mevcut haliyle dinin, yeni yönetime başkaldırma potansiyeli taşıyan kesimleri harekete geçirebilecek potansiyele sahip olduğu kanaatindeydi. Bu nedenle topyekûn modernleştirme sürecini kalıcı ve istikrarlı kılmak için, dinin kendisini de değiştirip modernleştirmek gerekiyordu. Dinin “muhafeletin manevî itici gücü ve mekânı” olmaktan çıkarılması için İslam kamusal alandan tecrit edilmeli ve sivil hayat alanında da resmi ideolojiyle kabaca bağdaşacak şekilde İslam yeni bir yoruma tabi tutulmalıydı.

Bu derece militan bir laiklik anlayışı, tabii olarak, yeni Türkiye’nin kuruluşuna hakim olan dinî referanslı yurtseverliğin tamamen terkedilmesi sonucunu doğurdu. Böylelikle, millî mücadele yıllarında Türklerle Kürtleri ortak yurtseverlik ekseninde kaderlerini birleştirmeye götürmüş olan bağlardan biri daha tamamen kopmasa da büyük ölçüde yara aldı. “Din kardeşliği” bağını devre dışı bırakan bir siyasetin, ondan doğan “boşluğun” yerine aynı derecede güçlü bir moraliteyi koyamadığı sürece, birliği sağlam tutmasına ve Kürtler nezdinde sistemin meşruluğunu korumasına elbette imkân yoktu. Türk milliyetçiliğinin bunu sağlayabileceği zaten düşünülemezdi, çünkü kendi farklı kimliklerinin bilincinde olan toplulukların gözünde Türklük –“sivik” bir anlayışa dayanıyor olsa bile– taraflı bir duruştu, dolayısıyla birleştirici olamazdı.

Gerçi, Cumhuriyet’in devlet seçkinleri bu boşluğu doldurmak üzere, lâik yurttaşlık ekseninde yeni bir kamusal moralite oluşturma girişiminde bulundular. Daha doğrusu bu iddia en azından resmî söylemin hiç bir zaman büsbütün terk etmediği bir parçası oldu. Ne var ki bu girişim başarılı olmadı. Çünkü, her şeyden önce, Cumhuriyet bir yandan eşit yurttaşlık vurgusu yaparken, öbür yandan yurttaşlığı sivil olmaktan çok etnik bir temelde –yani, Türklük etrafında kurma çabasından da vazgeçmedi. Açıktır ki, farklı etnik unsurlardan meydana gelen bir toplumda, çoğunluğu oluştursa da tek bir etnik kimliğe dayandırılmak istenen bir yurttaşlık modelinin kimliklere eşit nazarıyla bakması mümkün değildir. Dahası, sivil yurttaşlık moralitesi ancak özgürlük ve eşitliğe dayalı katılımcı bir demokratik sistem içinde oluşabilirdi. Oysa, tanımı gereği tek-partili bir rejim buna elverişli olmadığı gibi, çok-partili dönemde de ancak kısmî bir demokratikleşmeye izin verildi.

Öte yandan, dinî bağın reddedilmesinin yaratacağı “boşluk”u doldurması öngörülen yeni moralitenin ikinci temel ayağını oluşturan “laiklik” üstündeki vurgu da problemliydi. Çünkü, resmî anlayıştaki laiklik özgürleştirici, barış kurucu ve eşit yurttaşlığı destekleyici bir özellik taşımamaktadır. Bu modelde laiklik bir barış ilkesi olmak yerine, toplumu kontrol etme ve dönüştürme aracı olarak işlev görmüştür. Ayrıca, aynı anlayış, kişilerin dindar olmalarının onların yurttaşlık statüsünün tenzil edilmesini gerektiren bir kusur olarak görülmesine yol açmıştır. Bu ise muhafazakâr Kürt nüfus bakımından milliyetçi politikanın yol açtığı eşitsizliği pekiştiren bir unsur durumundaydı.

Ama belki de asıl sorun böyle bir “boşluk” fikrinin kendisindedir, belki de

aslında “doldurulması gereken” bir kamusal moralite boşluğu söz konusu değildi. Dindaşlık bağının terkedilmesinin toplumda moral bir boşluk doğurduğu ve bu boşluğu dolduracak yeni bir kamusal ahlâkın inşa edilemediği düşüncesi, aslında, toplumun unsurları birbirine işlevsel olarak sıkı sıkıya bağlı bir organik yapı gibi algılanmasından ve onun pozitif olarak yeniden inşa edilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Oysa böyle bir anlayış “medenî” bir toplum tasavvuruyla bağdaşır değildir. Çünkü, kapsayıcı bir ortak değerler manzumesi etrafında oluşturulacak sıkı bir birlik düşüncesi ancak farklı vicdanları susturmakla gerçekleştirilir. Bunun maliyeti ise akla gelebilecek en büyük beşerî maliyettir: Barışın ve özgürlüğün kaybı. Onun için, Türkiye Cumhuriyeti dinî bağı reddettikten sonra onun yerine başka bir şeyi ikame etmeye hiç çalışmasaydı bile, pek muhtemeldir ki, bugün ne Kürt sorunu ne de hatta İslâm sorunu ortaya çıkardı.

IV. Baskıcılık ve Merkezîyetçilik

Baskıcılık bütün toplumlarda uyum sorunları yaratır. Türkiye’de ise özellikle çok-partili dönem öncesinde baskıcılık Cumhuriyet’in temel özelliği idi. Bu özellik başta din, ifade, örgütlenme ve katılım özgürlükleri olmak üzere sivil ve siyasal haklar alanında kendisini göstermiştir. Daha da somutlaştırsak, polis, jandarma ve tahsildar baskısı, kamu görevlilerinin halka karşı anlayışsızlık ve suiistimalleri, kamu düzenini sağlamada hak ve hukukun gözetilmemesi ve aşırı güç kullanılması, adaletsiz yargılamalar ve hak arama yollarındaki tıkanıklıklar, dernek ve parti örgütlenmesinin yasak veya son derece kısıtlı olması gibi baskı uygulamaları bu dönemin karakteristikleri arasındadır.

Bu anlamda baskıcılık rejimin genel karakteri olmakla beraber, Kürtler söz konusu olduğunda baskılar doğal olarak daha yoğun olarak hissedilmiştir. Kürt isyanlarının bastırılmasında ve sonrasında aşırı şiddet kullanıldığı ve adil yargılama ilkesinin gözetilmediği hissi veya kanaati bugün Kürtler arasında yaygındır. Bu arada, Kürt nüfus bakımından özel olarak önemli olan kültürel hakların tanınmamış olduğunu da tekrar hatırlamamız gerekir. Kürt kimliğinin yok sayılması politikasının bir sonucu, tabiatıyla, Kürtlerin Türk kimliğine tabi kılınmaya çalışılması olmuştur. Bu politikanın bir gereği olarak, herkes gibi Kürtler de kendilerini Türk kabul etmeye ve “Türk olmak”la övünmeye zorlanmışlardır. Türkiye son yıllarda Avrupa Birliği’nin baskısıyla anadilde ifade üzerindeki anayasal yasağı kaldırmak dışında kültürel haklar alanında hâlâ hiç bir iyileştirme yapmamıştır. Kaldı ki, bu anayasal “bağış”ın bile hayata geçirilmesi bürokrasi eliyle engellenmiş durumdadır.

Baskının kendisini gösterdiği başka bir alan da, genel olarak kamu idaresinin yapılanmasındaki aşırı merkezîyetçilik olmuştur. Bu durum, ülke düzeyinde, yerel halkın kendi ortak meselelerini kendi inisiyatifi ile kararlaştırıp sevk ve idare etmesine zemin oluşturacak sahici anlamda “yerel yönetim” birimleri oluşturulmasını engellemiştir. Bu durum, son yıllardaki demokratikleşme çabalarına rağmen hâlâ esaslı olarak değişmiş değildir. Sahici anlamda yerel yönetim kademe-

lerinden yoksunluk elbette Türkiye toplumunun bütünü için bir sorundur, ama bu özellikle farklı kimlik grupları bakımından çok daha ciddî bir mahrumiyet olarak ortaya çıkmaktadır.

Nihayet, Kürt sorununun –deyim yerindeyse– akut hale gelmesine 12 Eylül döneminin Kürt kimliğini aşağılamaya ve kaba şiddete dayanan politikalarının hızlandırıcı ve hatta kangrenleştirici bir etki yapmış olduğunu da hatırlatmamız gerekiyor. Diyarbakır hapisanesinde Kürt “eylemciler”e yaşatılmış olan trajik tecrübenin Kürtlerde yarattığı travmaya bugüne kadar birçok gözlemci dikkat çekti. Esasen, militarist zihniyet ve şiddete dayalı yöntemler öteden beri, bu yola başvuranların sandığı gibi Kürtlerdeki kimlik bilincini azaltmak şöyle dursun, tam tersine Kürt sorununu sadece azdırmaya hizmet etmiştir.

V. Temsil Sorunu

Türkiye’deki Kürtlerin baştan beri en büyük sorunlarından biri temsil sorunu olmuştur. Gerçi her dönemde parlamentoda “Kürt kökenli” milletvekilleri bulunmuş olsa da, bu hiç bir zaman Kürt kimliğinin politik olarak temsil edildiği anlamına gelmemiştir. Başka bir ifadeyle, Kürtler Kürt olarak değil; fakat ancak Türk –veya Türk gibi– olarak temsil edilme şansına sahip olmuşlardır. Bu arada, “Kürt kökenli” milletvekilleri “rejim”le uyum sağladıkları veya “merkez”le özdeşleştikleri ölçüde sistem tarafından kabullenildikleri ve takdir gördükleri için, bunlar Kürtlere ve Kürtlüğe özgü sorunları kamusal alana taşımaya genellikle cesaret edememişlerdir.

Yakın zamanlara kadar bu durum devam etmiş ve Kürt kimliğine dayalı partiler ancak 1990’lardan itibaren kurulmaya başlamıştır. Ne var ki, bu sefer de sistem söz konusu partileri kamu hayatından dışlamayı mümkün kılacak düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler başlıca iki tanedir: Seçimlerde baraj uygulaması ve parti kapatma tedbiri.

Genel seçimlerde % 10 barajı, başkaları yanında, Kürt kimliğini temsil eden partilerin de parlamentoya girmesini engellemiştir. Dolayısıyla söz konusu barajın ülkenin genelinde bir temsil sorunu yarattığı açıktır. Ama bu sorun, özellikle Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde çok daha vahim boyutlardadır. Örneğin 2002 seçimlerinde DEHAP, 1 ilde %50’den (Diyarbakır %56,2), 3 ilde %45’ten (Batman %47,1, Şırnak %45,9, Hakkâri %45,1), 2 ilde %40’tan (Van %40,9, Muş %40,7), 2 ilde %35’ten (Mardin 39,6, Ağrı 35,1) ve 3 ilde de % 30’dan (İğdır 32,7, Tunceli 32,6, Siirt 32,2) fazla oy aldı. Ülke çapında DEHAP 2 milyon oy aldı ve %6,2’lik bir oy oranı elde etti. Ancak % 10’luk baraja takıldığından bu parti, oylarının yoğunlaştığı ve diğer partilere fark attığı bu 11 ilin hiçbirinden tek bir milletvekili dahi çıkartamadı.

Bunun üzerine DEHAP’ın devamı olan DTP, 2007 seçimlerine bağımsız adaylarla girmek zorunda kaldı. Ancak bağımsız adaylarla girme zorunluluğu DTP’nin çıkartabileceği milletvekili sayısını olumsuz yönde etkiledi. Meselâ, DTP belli bir milletvekili sayısını garanti altına almak için bazı yerlerde çıkarabileceğinden

daha az bağımsız aday gösterdi. Örneğin Diyarbakır'da DTP, 5 milletvekili çıkarabilecek kadar oy aldı, ancak burada bir organizasyon karışıklığına yol açmamak ve dört milletvekilliğini sağlama almak için 5 aday göstermedi, 4 adayla yetindi. Oysa baraj sorunu olmasa ve DTP seçimlere parti olarak girme imkânına sahip olsaydı, Diyarbakır'da bir milletvekili fazla çıkarabilecekti³. Eğer baraj sorunu olmasaydı, DTP'nin bu tür arayışlara girmesine gerek kalmazdı ve DTP bugün sahip olduğundan daha fazla milletvekili Meclis'e göndermiş olacaktı.

Dolayısıyla % 10 barajı, seçimlere ister parti olarak ister bağımsız olarak girsinler, Kürtler için ciddi bir temsil sorununa yol açmaktadır. Barajdan kaynaklı siyasal temsil eksikliği ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da kimlik siyaseti temelinde oy veren seçmen kitlesinin aktif, eleştiren, sorgulayan, tartışan, değişim talep eden özne/aktör kimliğini yaşama geçirmesini engeller. Bunun yerine bu kitlenin sürekli olarak muhalefet ideolojisinin ve etno-milliyetçi söylemin pasif dinleyicileri ve taşıyıcısı konumuna indirgenmesine neden olur. Siyasî temsilin sağlanamaması, hem seçmenlerin pasif dinleyici konumu pekiştirir, hem de parti-nin hareket tarzında ideolojinin etkinliğini artırır. Bu meyanda, hem temsil krizine sebep olan, hem de etno-milliyetçi eğilimleri güçlendiren % 10 barajının, Kürt meselesini ağırlaştıran bir faktör olduğunu belirtmek gerekir.

Öte yandan, parti kapatma tedbiri de en çok Kürt partilerine uygulanmaktadır. Halihazırda kapatma tehdidine maruz olan DTP'de temsil edilen siyasi hareket, ilk kez 1990'da Halkın Emek Partisi'ni (HEP) kurdu. 1991 genel seçimlerinde SHP ile seçim ittifakı yapan bu partiye karşı kapatılma davası açıldığında, söz konusu siyasi hareket Özgürlük ve Demokrasi Partisi'ni (ÖZDEP) kurdu. Gerek HEP ve gerek ÖZDEP 1993'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma cezasına çarptırıldılar, fakat HEP çizgisi buna önlem olarak çoktan Demokrasi Partisi'nde (DEP) örgütlenmesini tamamlamıştı. Ama DEP de 1994'te aynı akıbete uğramaktan kurtulamadı. Yine, onun yerini alacak Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) daha önceden kurulmuştu bile. HADEP'in de kaderi değişmeyince parti bu sefer Demokratik Halk Partisi (DEHAP) adını aldı. DEHAP da kapatılma davasıyla karşı karşıya gelince parti kendiliğinden kapandı ve ekip bu sefer Demokratik Toplum Partisi'nde (DTP) bir araya geldi.

Kürt meselesini merkeze alan partilerin rutin bir şekilde kapatılmalarının nedeni, resmî ideolojiyle uyumlu olarak, Anayasa Mahkemesi'nin kamusal meselelerde Kürtlüğe atıf yapılmasını ve kültürel haklar talebini "ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü"ne aykırı görmesidir. Böylece partilerinin kapatılmasıyla,

³ Öte yandan, DTP hangi ilde ne kadar bağımsız aday göstereceğini tespit ederken bir önceki seçim verilerini baz almış ve olası oy kayıplarını göz ardı etmiştir. DTP 1 milletvekilini rahatça çıkarabileceği bazı yerlerde 2 aday gösterdi. Ancak gerek AKP'nin beklenin üzerinde oy alması ve gerekse DTP'nin oy kaybı nedeniyle, DTP'nin iki adayı da seçimi kazanamadı. Bunun tipik örneği Ağrı'dır. Ağrı'da DTP tek aday gösterseydi onu seçtirmiş olacaktı. Ancak iki aday gösterip oyları bu iki aday arasında bölünce, hiçbirini adayını seçtiremedi.

Kürtlerin talepleri parlamentoya yansıtılamadığı gibi, bunların parlamento dışında dile getirilmesine de izin verilmemektedir.

Bu yasaklayıcı politika, Kürt meselesini bir açmazla sürüklemektedir. Zira Kürt meselesi, etnik temelli politik bir sorundur ve çözümü de eninde sonunda politik olmak durumundadır. Bu sebeple, Kürt sorununu çözmeye yönelik samimi bir çaba, tüm politik kanalların açık tutulmasını ve politik taleplerin dillendirilebileceği demokratik sahanın mümkün olduğunca geniş tutulmasını zorunlu kılar. Bu ise Kürt soruna öncelik veren ve hatta bunu varlık sebebi sayan bir siyasi partinin/partilerin varlığının hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir. Siyasal zeminlerin bu tür partilere açılması, çözümü şiddette arayanların argümanlarını çürüten ve ayaklarının altındaki halıyı çeken bir işlev görür. Bunun aksi bir tutum ise, sorunun çözümünde siyaseti öne çıkarmaya çalışanların elini zayıflatırken, buna karşılık mağduriyet hissiyle bilenmiş kitlelerin nezdinde şiddet taraftarlarının güç devşirmesine yol açar. Bu nedenle makul bir siyaset, DTP gibi sistem içinde hareket eden bir partinin hukuken yok edilmesini değil, aksine güçlendirilmesini gerektirir.

Ancak basiretleri milliyetçilikle bağlanmış devlet seçkinleri, peşi sıra parti kapatmaların Kürt vatandaşların ruh dünyasında nasıl derin bir yara açtığını ve sistemin meşruluğuna ne kadar derin bir darbe vurduğunu idrak edememektedirler. Esasen, azınlıkta olan bir kimlik grubunun, demokratik yollardan etkileme şansının kalmadığını hissettiği bir sistemi ilânihaye meşru saymaya devam edeceğini ummak safdillik olurdu. Onun için, orta vadede bu durumun Kürtler -veya en azından onların farklılık bilincine sahip olan önemlice bir bölümü- tarafından “etnik çoğunluk tiranlığı” olarak anlaşılmaya ihtimalini Türkiye’nin devlet seçkinlerinin ciddiye almaları gerekir.

Onun için, Türkiye’deki Kürt nüfusun PKK gibi bir örgüte bile hatırı sayılır ölçüde destek vermiş olmasına fazla şaşırmanın gerek. Böyle bir destek var; çünkü, hoşumuza gitsin gitmesin, Kürtler arasında PKK’yı bir şekilde kendilerinin sesini duyuran, bu anlamda kendilerini temsil eden politik bir organizasyon olarak gören çok sayıda insan var. “Dışarıdan” bakanlar için bu belki patolojik bir durum gibi görünebilir, ama daha soğukkanlı düşünülürse, bu durumun carî sistemin meşruluk kaybının bir göstergesi olduğunu anlaşılabilir.

VI. Kimlik Bilincinin Küresel Yükselişi

Modern devletler esas olarak “ulus” temelinde kurulmuş olan devletlerdir. Uluslar ise hiç bir yerde verili gerçeklikler olmayıp devletlerce şu veya bu ölçüde inşa edilmiş kolektif kimliklerdir. Bu inşa süreci devletin egemenlik alanındaki bütün bir toplumun etnik ve kültürel bakımdan homojenleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Modern ulus devletin bu özelliğinin, toplumun çoğunluğundan etnik, kültürel veya dinî olarak farklılaşan topluluklar için bir dezavantaj oluşturduğu açıktır. Bu durum, tabiatıyla, söz konusu grup veya topluluklarda genel toplum-

dan farklı olduklarına dair bir kimlik bilinci yaratmış veya zaten var olan bu bilinci pekiştirmiştir.

Öte yandan son on yıllarda, özellikle küreselleşmenin ve eski Sovyet dünyasının çözülmesinin etkisiyle, ulus devletler içindeki azınlıkların ve etnik grupların farklılık veya farklı kimlik bilinci daha da belirginleşmiştir. Sovyet imparatorluğunun dağılması sonucunda, Orta Asya'da, Doğu Avrupa ve Balkanlarda uzun yıllar baskı altında tutulan etnik kimlikler self-determinasyon talepleriyle ortaya çıkmaya başlamış ve bunların önemli bir kısmı 90'lardan itibaren bağımsız devletlere dönüşmüşlerdir. Küreselleşmenin sınırları aşan etkisi de kimlik bilincinin dünya ölçeğinde hızla yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Küreselleşme toplumlar arasındaki iletişim ve etkileşimi ulus devletler tarafından kontrol edilemeyecek ölçüde artırmış ve çeşitlendirmiştir. Bu durum Batı'nın liberal demokrasilerinde de kimlik temelli politik arayışların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Liberal demokrasiler bu "meydan okuma"ya, genellikle, devlet yapılarını daha da ademi merkezî hale getirmek –bu arada azınlıklara ve etnik gruplara coğrafi veya fonksiyonel özerklik tanımak– ve/veya sistemlerine çok-kültürcü kurumları dahil etmek suretiyle cevap vermişlerdir. Esasen bu süreç halihazırda devam etmektedir.

Şüphesiz Türkiye de bu etkiden kaçamamıştır. Kimlik bilincinin yükselmesine katkıda bulunan bu etkinin Türkiye'nin geleneksel Kürt sorununa yansıması, devletin baskıcılığına ilişkin olarak ötedenberi yapılagelen şikâyetlerin bu sefer Kürt kimliği etrafında daha belirgin olarak kendini göstermesi ve örgütlü Kürt hareketlerinin ortaya çıkması şeklinde olmuştur. Nitekim 1990'lardan itibaren Kürt etnik kimliğini temel alan siyasî partiler kurulmuş ve buna paralel olarak "kültürel haklar" talebi yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu o kadar ateşli bir kimlik bilincidir ki, az önce işaret ettiğimiz gibi, Kürtlerin önemli bir kesimi terörist yöntemlerle de olsa "Kürt davası"na dikkatleri çektiği düşünceyle PKK'yı ya el altından desteklemiş veya en azında ona karşı tavır almaktan kaçınmıştır. Bu noktada, devletten değil sivil ve "liberal" kesimlerden gelmiş olsa bile, PKK karşıtlığı üzerine oturan bir söylemin Türkiye'nin güneydoğusunda muhatap bulma şansının çok azalmış olduğunu ibretle hatırlamamız gerekiyor.

Türkiye'deki Kürtlerin kendilerini genel toplumun çoğunluğundan farklı bir kimlik –hadi açıkca söyleyelim, ayrı bir "halk"– olarak algılamaları sürecine son yıllarda başka bir dış faktör daha etki etmektedir: Kuzey Irak'taki gelişmeler. Bu nokta diğer küresel faktörlerden çok daha önemlidir. Çünkü, Türkiye'nin Kürt vatandaşları Kuzey Irak'ta oluşan özerk Kürt yönetimine tabiatıyla sempatiyle bakıyor ve kendi durumlarını bununla karşılaştırıyorlar. Bu faktörün etkisi o kadar büyüktür ki, Kürt sorununun çözülmesi yolunda atılacak iyi niyetli adımların bile bu algıyı değiştirmesi ihtimali kalmamış gibidir. Burada, artık neredeyse geri döndürülemez bir aşamaya gelindiğini söylemek gerekir. Bu noktaya gelinmesinde, şüphesiz, Türkiye'nin Kuzey Irak'la ilgili resmî politikasının, akıl almaz bir şekilde, esas olarak Kürt karşıtı bir temelde yürütülüyor olmasının büyük bir etkisi vardır.

VII. Sonuç

Bu yazının genel bağlamı içinde, bunlara kısmen işaret edilmiş olsa bile, Kürt sorununa yol açan “sosyo-ekonomik etkenler” başlıklı ayrı bir alt başlığa neden yer verilmediği sorulabilir. Elbette böyle bir bölümün olması yararlı olurdu; ama bize göre sorunun asıl nedeni, sosyo-ekonomik değil özgürlük ve kimliklere saygı talebiyle ilgilidir. Sosyo-ekonomik sorunlar belki Kürt sorununun daha yoğun olarak hissedilmesine yol açıyordur, ama kesinlikle bu sorunun temel nedeni değildir. Esasen, aşağı yukarı benzer sorunlar Türkiye’nin başka bölgelerinde de yaşanmaktadır. Kaldı ki, Batı dünyasındaki kimi tecrübelerin de gösterdiği gibi, refahın artmasının özgürlük ve özellikle de kimlik taleplerini ortadan kaldıracığının bir garantisi yoktur. Tabii, bununla, bölgenin ekonomi ve refah sorunlarına kayıtsız kalınmasını öneriyor değiliz; anlatmak istediğimiz bu konularda sağlanacak bir ferahlananın Kürt sorununun çözümü demek olmadığının farkında olunmasıdır.

Aynı şekilde, bu yazıda “Kürt sorununun çözümü” gibi bir başlık da yok. Buna da gerek duymadık; çünkü başta belirttiğimiz gibi, toplumsal meselelerde eğer sorunun nedenlerini doğru teşhis etmek çözümün de anahtarıysa, o zaman Kürt sorununun çözümüne ilişkin olarak bizden beklenebilecek öneriler de o nedenlerin anlatımında saklıdır. Esasen, bu safhaya geldikten sonra Kürt sorununun bugünden yarına nihaî bir çözümü olduğunu da sanmıyoruz. Çünkü, bu meselede bugüne kadar yapılan resmî hataların tamir ve telâfisi öyle kolay bir iş değildir. Bu sorunun –eğer varsa– çözümü, kimlik meselesini ciddiye alan bir özgürleşme ve demokratikleşme hamlesindedir ki, bu da Türkiye gibi bir ülkede kısa vadede üstesinden gelinebilecek bir mesele gibi görünmüyor. Bir kere daha, Kürt kimliğini temsil etme iddiasındaki bir partinin kapatılmaya çalışıldığı bir zamanda bu konuda iyimser olmak ne yazık ki mümkün değildir.

Kısaca tekrar belirtmek gerekirse, Türkiye’nin Kürt sorununun kaynağı resmî milliyetçilik ve “lâiklik” politikaları ile bunlarla bağlantılı baskıcı uygulamalardır. Milliyetçilik ve lâiklik ise modern ulus devletin iki temel ideolojik ayağıdır. Demek istediğimiz, aslında, ulus-devlet modelinin çeşitlilik, kimlik ve farklılık sorunlarıyla baş etmek için hiç de uygun olmadığıdır; aksine, bu gibi sorunların kaynağı tam da bu modelin kendisidir. Olguları yanlış da yorumlamayalım: Batı demokrasilerinde bu problemin bize göre daha az göze batmasını ve bir ölçüde üstesinden gelinebilmesini sağlayan şey, onların Türkiye’den hem daha az milliyetçi hem de daha az lâikçi olmalarından başka bir şey değildir.

Ekonomik, siyasal ve sosyal açıdan bu denli ağır faturalar çıkartan bir sorunun ilânihaye sürmesi, ne düşünülebilir ne de kabul edilebilir. Türkiye, ivedilikle bu sorunun çözümü üzerinde yoğunlaşmalıdır; zira Türkiye’nin içte ekonomisini düzeltmiş, barışı tesis etmiş, toplumsal istikrara kavuşmuş ve refah düzeyini yükseltmiş bir ülke olması, tüm bu hedeflerin önünde set oluşturan Kürt meselesinin çözümünü zorunlu kılmaktadır.

Etnik Grup-Devlet İlişkilerinin Sorunsallaşması ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar: Türkiye'deki Kürt Sorunu Örneği

Erol Kurubaş[°]

Giriş

Günümüzde ulusal ve uluslararası güvenliği tehdit eden çatışmaların birçoğu etnik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar ulusal kimlik, kendi kaderini belirleme ve milliyetçilik temelinde doğduğu için ulus-devletin varlığı ve yapısıyla adeta varoluşsal bir ilişki içindedir. Fakat bu sorunlu bir ilişkidir. Demokrasi açığı, azgelişmişlik, ulusal bütünleşmenin sağlanamamış olması gibi olgularla bu sorunlar arasında nedensel ilişki olmakla birlikte, bunlar etnik sorunları açıklamada ve çözüm üretmede yeterli değildir. Söz konusu nedenselliklerin bu tür sorunları besleyen, uygun ortam sağlayan ve aktör tutumlarını etkileyen önemli etkenler olduğu açık olmakla birlikte, dünyadaki örneklerine bakıldığında bunların sağlanması durumunda bile farklı düzey ve biçimlerde bu sorunların sürdüğü bir gerçektir.

Türkiye'deki Kürt sorunu da etno-dilsel özellikleriyle çoğunluktan farklılaşan bir topluluğun kimlik taleplerinden kaynaklanan, ama aynı zamanda terör eylemleri nedeniyle şiddet içeren bir etno-milliyetçilik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgu, sosyal yönüyle etno-dilsel kimlik bilincinin ortaya çıkmasından ve siyasal açıdan bunun korunması ve tanınması talebiyle olabildiğince bağımsızlaştırılması çabasından kaynaklandığı için "Kürt sorunu" olarak nitelendirilebilir. Kuşkusuz bu sorunun kimlik boyutunun yanı sıra bölgesel ve toplumsal azgelişmişlik, insan hakları, bölücülük ve terör gibi başka

[°] Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim üyesi.

boyutları da vardır. Ama tüm bunlar bugün itibariyle etnik Kürt milliyetçiliği ve devletin güvenlik endişelerinden kaynaklanan sorunlar demetinin birer parçasıdır. Zaten bu nedenle bu çok boyutlu sorun farklı biçimlerde adlandırılabilmekte, buna yeterince gerekçe de bulunulabilmektedir. Hâlbuki “Kürt sorunu” tüm bu boyutları kapsayan bir ifadedir. Çünkü sorunun siyasallaşma sürecine damgasını vuran etno-milliyetçilik bu boyutlardan beslenmektedir. Keyman’ın da belirttiği gibi, Kürt sorunu bu anlamda sosyolojik, tarihsel ve söylemsel düzeyde kurulmuş, çok boyutlu yapıya sahip kültürel hak ve özgürlüklerle etno-milliyetçiliğin iç içe geçtiği bir etnik kimlik sorununu ve siyasetini adlandırmaktadır¹.

Makalede Türkiye’deki Kürt sorunu özelinde bu tür sorunların anlaşılabilmesi ve çözüm yollarının bulunabilmesi için öncelikle etnik grup-devlet ilişkilerinden doğan etnik sorunlara kuramsal bir çerçeve sunulmaktadır. Bu açıdan etnik sorunların nedenleri, aktörlerin tutumları ve bu sorunlara çözüm üretmenin neden kolay/mümkün olmadığı sorunsallaştırılmaktadır. Bu bağlamda etnik sorunlara ilişkin iki analiz çerçevesi ortaya atılmaktadır: Birincisi, ulus-devletin etnik farklılıkları asimile çabası (devlet milliyetçiliği); ikincisi, etnik grubun kimlik bilincine ulaşması ve siyasallaşması sonucu bir biçimde kendi kendini yönetecek bir siyasal birim kurma çabası (etno-milliyetçilik). Bu durumda etnik sorunların temel kaynağını ulus-devlet ile siyasallaşmış etnik gruplar arasındaki varoluşsal uyumsuzluğun ve bunun sonucu ortaya çıkan “milliyetçilikler savaşı”nın oluşturduğu iddia edilerek, bu durumun aktör tutumlarında yol açtığı birtakım ikilemlerin çözümü zorlaştırdığı ileri sürülmektedir.

Bu iddiaları incelemek için çalışmanın ilk kısmında her şeyden önce etnisite, ulus, milliyetçilik, ulus-devlet gibi kavramlara ait ilişkisellik sorgulanmakta, “etnik sorun” kavramsallaştırması bağlamında etnik grupların hangi şartlar altında siyasallaşarak milliyetçilik ideolojisine dayandıkları ve ulus-devlete meydan okuyan bir aktöre dönüşebildikleri, bu süreçte aktörlerin birbirlerine karşı tutumları ve bunları farklılaştıran faktörler araştırılmakta ve bir çözüm çerçevesi ortaya konulmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmında ise, bu kuramsal perspektifin ışığında Türkiye’deki Kürt sorunu grup ve devlet bağlamında iki farklı düzeyde irdelenmektedir. Bu çerçevede makalede etnik grup ve devlet düzeyinde Kürt sorununun ne olduğu ve neden kaynaklandığı açıklandıktan sonra, gelinen aşamada tarafların soruna ilişkin tutumları ortaya konularak, çözüm konusunda ne yapılabileceği sorgulamakta, öte yandan bu iki düzeydeki bazı ikilem ve açmazlara işaret edilerek aktör tutumlarında ciddi bir değişiklik olmadığı sürece sorunun kısa ve orta vadede çözümünün mümkün gözükmediği ileri sürülmektedir.

¹ E. Fuat Keyman, “Etnik Çatışmayı Önlemek”, *Radikal* 2, 11 Eylül 2005, s. 9.

Kuramsal Açıdan Etnik Sorunlar ve Aktör Tutumları

Etnisite-Ulus İlişkisi

Etnisite kavramı, atalara ait ortak mirasla karakterize edilen bir topluluktan geldiğine inanan kimseleri ifade etmektedir. Bu haliyle kavram biyolojik olmaktan ziyade sosyolojik anlamda ortak kökenden, akrabalıktan kaynaklanan kültürel birliğe uygun düşmektedir.² Smith, etnik grubu tarihsel ve sembolik-kültürel nitelikleri öne çıkararak, soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anıları vurgulayan, din, dil, gelenek ya da kurumlar gibi bir veya daha fazla kültürel farklılığa göre ayırdedilen kolektif bir kültürel tip olarak tanımlar.³ Ona göre etnik gruplar kolektif özel bir isim, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ayırıcı ortak kültür, özel bir yurtla bağ ve dayanışma duygusu taşımalıdır.⁴

Etnik grupları uluslarla karıştırmamak gerekir. Ulus, ortak bir kökeni paylaşan, kültürel, tarihsel ve teritoryal bağlara sahip siyasal bir topluluktur. Kimi zaman etnik gruplarla uluslar arasında çakışma görülse de, etnik gruplar bir ulusun sahip olduğu pek çok nitelikten yoksundurlar. Etnisitede bir ülke ile olan bağ tarihsel ve sembolik kalabilirken, ulusta bu bağ fiili olup siyasal nitelik taşır. Ayrıca etnik gruplar, uluslar gibi ortak bir kamu kültürü, iş bölümü ya da ekonomik birlik göstermedikleri gibi, herkes için geçerli yasal kodlara da sahip değillerdir.⁵ Kısacası, ulus bir devletin fiili sınırlarına bağlı sosyo-politik bir kategoriyken, etnik grup nesilden nesile geçen ve devlet sınırlarına bağlı olmayan kültürel bir kategoridir.⁶ Dahası, etnik gruptan sayılabilmek için doğuştan birtakım özellikleri taşımak gerekirken, ulus için genellikle böyle bir önşart yoktur. Bu haliyle etnik gruplar dışlayıcı, uluslar kapsayıcıdır.

Öte yandan, etnik dayanışma duygusu tek başına ulus oluşturmaya da, etnik gruplar belli koşullar altında ulusa dönüşebildiklerinden “potansiyel uluslar” olarak görülebilir. Çünkü etnik gruplar siyasallaşmaları halinde milliyetçilik ideolojisiyle hareket etmekte, bu ise ulus inşasına yol açabilmektedir.⁷ Bu açıdan bazen ulus, genellikle siyasal örgütlenmesini tamamlamış, yani kendi devletini

² Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell Inc., 1986, s. 21; Walker Connor, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994, s. 100-101; Craig Calhoun, *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997, s. 29-48.

³ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 41. Primordiyal ve araçsal yaklaşımlar için bkz. John Hutchinson and Anthony D. Smith, *Ethnicity*, Oxford, Oxford University Press, 1996, s. 7-10, 35-56; Tarja Vayrynen, “Ethnic Community and Conflict Resolution”, *Cooperation and Conflict*, Vol. 33, No. 1 (1998), s. 61.

⁴ Smith, *The Ethnic Origins...*, s. 22-30.

⁵ Smith, *Milli...*, s. 71.

⁶ Immanuel Wallerstein, Etienne Balibar, *Irke, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, 2. b., Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 92.

⁷ Calhoun, s. 49-50. Etnilerin ulusa dönüşme sürecine ilişkin bkz. Paul R. Brass, *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, London, Sage Pub., 1991s. 20-23; Calhoun, s. 48-50.

edinmiş ya da en azından kendi kendini yöneten veya yönetmiş olan etnik grup olarak düşünülebilir.⁸ Zaten Batı dışı uluslaşma süreçlerinde görülen etnik-ulus modeli tam da ulus ile etnisite arasındaki bu bağlantıya işaret etmektedir. Smith bu ilişkiyi daha ileri götürerek tüm ulusların esasen “etnik çekirdekler” temelinde doğduklarını belirtmektedir.⁹

Etnik Sorunlar ve Nedenleri

Etnik sorun, “kendi”lerini ve “öteki”lerini etnik niteliklerle (köken, dil, din, ırk ve diğer kültürel unsurlar) tanımlayan gruplar arasındaki müzmin sosyo-politik anlaşmazlık ve cepheleşmedir.¹⁰ Bu sorunlar sadece etnik ayrımcılıktan ya da ulusal kimliğin baskın etnik grubun soyuna/kültürüne dayandırılma çabalarından değil, aynı zamanda etnik grubun fiziksel varlığını koruma, kültürel kimliğini ifade etme, geliştirme ya da özerk yönetim veya ayrılma taleplerinden de kaynaklanabilir. Bir başka ifadeyle, etnik sorunlar etnik kimliğin tanınması, bu kimliğe ilişkin hakların yasal statüye kavuşturulması, etnik grupların iktidarı bir biçimde paylaşmaları ve sosyo-ekonomik şartlarının düzeltilmesine ilişkin sorunların bir fonksiyonudur.¹¹

Etnik sorunların nedenlerini farklı bağlamlarda açıklayan görüşler vardır. Örneğin Posen çatışmacı etnik grup davranışlarını sosyo-psikolojik bağlamda “güvenlik ikilemi” ile açıklar. Ona göre, güçlü ve etkin bir egemenin olmadığı veya ortadan kalktığı yerlerde, devlet içindeki farklı gruplar komşu gruplardan gelebilecek tehdit nedeniyle güvenlik endişesiyle hareket ederek kendini korumaya yönelik birtakım çabalara girişeceklerdir. Onların bu çabaları, komşu gruplarca tehdit olarak algılanacak, böylece bir kısırdöngü ortaya çıkacaktır. Bu duruma “güvenlik ikilemi” denilmektedir. Posen bunun özellikle imparatorlukların çökmesi halinde ortaya çıktığını, bu durumda her etnik grubun kendi güvenliğini sağlamak için içe kapanarak etnik coğrafyalar oluşturmaya çalıştıklarını, bunun için de diğer etnik gruplara karşı eyleme geçtiklerini belirtir.¹² Bu psikolojik durumun dışında devletlerin etkinliği, milliyetçiliği ve demokratikleşmesi de etnik gruplar arası ilişkileri etkileyerek sorunlara yol açabilir. Bu açıdan, devletin kamu güvenliğini sağlamadaki ve ekonomik refahı geliştirmedeki başarısızlığı etno-milliyetçiliklere gerekçe oluşturacaktır. Milliyetçiliğin etnik temelde ortaya çıkması

⁸ Buradan ulus-devletin tek etnik gruptan oluştuğu yargısına varılmamalıdır.

⁹ Bkz. Smith, *Milli...*, s. 67-73.

¹⁰ Rodolfo Stavenhagen, *Ethnic Conflicts and the Nation-State*, London, Macmillan Press Ltd., 1996, s. 284.

¹¹ Vojislav Stanovcic, “Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations”, *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 363.

¹² Barry R. Posen, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 104-111. Ayrıca bkz. Paul Roe, “The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a ‘Tragedy’?”, *Journal of Peace Research*, Vol 36, No. 2 (March 1999), s. 183-202.

ise, etnik çatışmaları kaçınılmaz kılacaktır. Çünkü bir grupta etno-milliyetçiliğin doğması, diğer grupların da aynı duygularla harekete geçmesine neden olacaktır. Öte yandan, demokratikleşme sürecinde de etnik gruplar siyasal ve anayasal konumlarını güçlendirmeye çalışacakları için etnik çatışmalar artabilecektir.¹³

Etnik sorunların ortaya çıkışı toplumsal düzeyde modernleşme ve kalkınma sorunlarıyla da açıklanabilir. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan sosyal mobilizasyonun asimilasyonun önüne geçtiği durumlarda (hareketlilik hızlı, asimilasyon yavaş) ulusal bütünleşmenin yerini etno-milliyetçilikler alabilecektir.¹⁴ Ayrıca, modernleşmeyle birlikte yükselen toplumsal beklentiler karşılanmadığı takdirde yükselen hayal kırıklıkları etno-milliyetçiliklere yol açabileceği gibi, büyük sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal değişimlerin yaşandığı zamanlarda, modernleşen ve gelişen toplumlarda etnik duyguların yükselişi, bireylerin yüz yüze kaldığı güvensizliğin ya da dışlanmanın bir sonucu olarak da ortaya çıkabilir.¹⁵

Tüm bu açıklamaları bir bütünün anlamlı parçaları haline getirmek için etnik sorunların nedenlerini etnik grup-devlet ilişkileri çerçevesinde ele alabiliriz. Bu açıdan bakıldığında, etnik grupların kimlik bilincine ulaşarak siyasal bir harekete girişmesinin, ulus-devlete karşıt bir konum almasına, ulus inşası ve ulus-devlet yapısının da kendini etnik gruplara karşı konumlandırmasına yol açtığı görülür. Kanımızca bu “çifte karşıtlık” etnik sorunların temel nedenini oluşturmaktadır.

Siyasallaşmış Etnisite vs. Ulus-Devlet

Etnik sorunların temel tetikleyicisi etnik grupların siyasallaşmasıdır. Söz konusu durum etnik grubun fiziksel varlığının ya da kültürel kimliğinin zarar görme veya yok olma kaygısıyla yakından ilgilidir. Gerçekten de, etnik grupların varlıkları ve kimlikleri herhangi bir nedenle tehdit altına girer ve bastırılmış etnik duyguların canlanmasına uygun bir ortam doğarsa, etnik gruplar kimliklerine daha fazla sarılarak siyasi amaçlar gütmeye başlayabilir ve etnik kimlik temelinde harekete geçebilirler. Kimliğin kaybı, etnik kimliğin çökmesi ya da parçalanmasıyla eşdeğerdir. Bu yaşanan durum, psikolojik ölüm korkusudur.¹⁶ Sonuçta bu sürece gösterilen tepki kendini sıklıkla etno-milliyetçilik biçiminde gösterir.¹⁷

Lake ve Rothchild da bu psikolojik etkene benzer biçimde, geleceğe ilişkin ortak korkuların yoğun etnik çatışmalara neden olduğunu, bu durumun özellikle devlet otoritesi sarsılmaya başladığında ortaya çıktığını belirtirler. Çünkü

¹³ Michael E. Brown, “Causes and Implications of Ethnic Conflict”, *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. by Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 6-12.

¹⁴ Bkz. Connor, s. 29-57.

¹⁵ Rajat Ganguly and Ray Taras, *Understanding Ethnic Conflict, The International Dimension*, NY, Longman, 1998, s. 14-15.

¹⁶ Vamık Volkan, *Etnik Terörizmin Psikolojisi*, Çev. A.Çevik-B. Ceyhun, Ankara, Politik Psikoloji Yayınları, 1993, s. 15-16.

¹⁷ Roe, s. 194.

merkezi otoritenin çökmesiyle karşılıklı bilgi akışında başarısızlık, bunun sonucu inandırıcılık sorunu ve nihayet güvenlik ikilemi doğacağı için etnik gruplar fiziksel ve kültürel varlıklarının tehlikeye girdiği korkusuyla hareket ederler.¹⁸ Özellikle grup liderlerinin etkisiyle yaşanacak sosyal kutuplaşma bu ikilemleri daha da güçlendirir. Bu aşamada siyasal anılar, efsaneler ve duygular gibi rasyonel olmayan faktörler süreci belirlemeye başlar.¹⁹ Vamık Volkan bu gibi durumlarda komşu gruplararası ilişkilerde dost ve düşman edinme, benlik ve kimlik özdeşimi, seçilmiş travma ve zaferler, lider ve izleyen psikolojisi, insan gibi görmeme (*dehumanization*) türünden ritüellerin etkili olacağını belirtir.²⁰

Burada neden bireylerin grup varlığı ve kimliği için mücadele edeceği sorusu akla gelebilir. Buna V. Volkan'ın "dost ve düşman edinme ihtiyacı" kavramsallaştırmasının yanı sıra J. Burton'ın "temel insan ihtiyaçları kuramı"nı (*Basic Human Needs Theory*) dikkate alarak cevap vermek mümkündür. Volkan insanların kendileriyle aynı düşünceyi paylaşanlarla olumlu, başka düşüncede olanlarla saldırgan ve bölücü bağlar kurma eğiliminde olduklarından hareketle, sosyalleşme süreçleriyle birlikte bunun grup açısından da "dost ve düşman edinme ihtiyacı"nı doğurduğunu, bireylerin bu sayede kimliklerini koruyabildiklerini ve grupla özdeşim sağlayabildiklerini belirtir.²¹ Burton da insanların kimlik, güvenlik saygınlık gibi insan olmanın vazgeçilmez parçası olan ontolojik temel ihtiyaçları olduğunu ve bunların karşılanması, tatmini ve korunması için bireylerin mücadele edeceklerini söyler. İhtiyaçlar, değerler ve çıkarlar arasında bir ayrım yapan Burton, çıkarların tartışmaya açık ve değişken olduğunu, ama ihtiyaç ve değerlerin bu nitelikte olmadığını, özellikle ihtiyaçların vazgeçilmez, genetik ve evrensel olduğunu belirtir. Dolayısıyla toplumsallaşma süreci ihtiyaçlarla uyumlu gelişmediğinde ya da bunları tatmin etmediğinde veya aykırı olduğunda çatışmalar kaçınılmaz olacaktır.²²

Sonuç olarak, doğal bir ihtiyaç olarak görülmesi gereken kimliğin kaybı korkusu etnik uyarılmaya neden olmakta, bunun sonucu etnik grup siyasallaşmakta ve grup üyeleri geniş ölçüde özbilinç taşıyorsa, etnik kimliğin tanınması talebiyle harekete geçmektedir. Bu etnik hareketin niteliğini ve amaçlarını, büyük ölçüde etnik grubun toplumsal gelişmişlik düzeyi ve liderliği belirlemektedir. Modern, sanayileşmiş, kendi topraklarında yerleşik ve güçlü bir etnik kimlik bilince sa-

¹⁸ David A. Lake and Donald Rothchild, "Containing Fear: The Origins and Managements of Ethnic Conflict", *International Security*, Vol. 21, No.2 (Fall 1996), s. 43-53.

¹⁹ Lake and Rothchild, s. 53-56.

²⁰ Bkz. Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, London, Jason Aronsan Inc., 1988.

²¹ Bkz. Volkan, *The Need to...*

²² John Burton, *Conflict: Resolution and Provention*, New York, St. Martin's Press, 1990, s. 36-40. Gruplararası çatışmalar Sandole'un "Üç Sütunlu Yaklaşım"ıyla da (*A Three Pillar Approach*) incelenebilir. Bkz. Dennis J. D. Sandole, "A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict Resolution: A Three Pillar Approach", <http://www.gmu.edu/academic/pcs/sandole.htm>.

hip toplulukların siyasallaştıkları takdirde milliyetçi söylemi benimsemeleri daha muhtemeldir. Tüm bunlarla birlikte etnik grubun kimliğine ve kültürel bağlarına vurgu yapan her etnik hareket, etnik self-determinasyon iddiasına dayanan, siyasal otorite ve toprak egemenliğiyle ilgili olan etno-milliyetçilik olarak görülemez.²³ Ayrıca her etno-milliyetçilik de ayrılıkçı olmak zorunda değildir. Burada vurgulanan, etnik hareketlerin etno-milliyetçi hareketlere dönüşebileceğidir.

Ulus-Devlet vs. Etnik Grup Kimliği

Etnik sorunlar milliyetçilik çağına özgü ve ulus-devlete bağımlı bir olgudur. Ulus-devletin ulusun sınırlarıyla devletin sınırlarının örtüştüğü varsayımına dayanmasını, ulusu oluşturan bireylerin kültür (hatta kimi zaman soy) bakımından türdeş olmasını, sadakat ve aidiyetlerinin tüm ulusu kapsadığına inanılan tek ve tekil bir kimliğe yönelmesini istemesi gibi kurgusal özelliklerinin etnik sorunlara zemin hazırladığı söylenebilir. Ulus-devlet bağımsız ve tek siyasal “birlik” ile türdeş ve tek kültürel “kimlik” istemektedir.²⁴ Çünkü ulus-devlet, bu sayede tam bir toplumsal dayanışmanın ortaya çıkacağı ve sağlam bir siyasal örgütlenmenin gerçekleştirilebileceği varsayımına dayanır. Bunun “devletin güvenlik ihtiyacı”nın bir gereği benimsendiği de söylenebilir.

Ulus-devletler sözü edilen bu kurguyu gerçekleştirmek için asimilasyonist bir süreç olan ulus-inşasına çalışırlar. Ulus inşası nüfusun sadakatının kabile, bölge gibi küçük birimlerden daha büyük merkezileşmiş siyasal sisteme aktarıldığı bir süreçtir.²⁵ Bu süreç bir yönüyle doğrudan ulusal bütünleşmeyi ve ulusal kimlik duygusunu geliştirmeyi, öteki yönüyle toplumdaki etno-kültürel farklılıkları en aza indirmeyi amaçlar. Yani azınlığın etnik ve kültürel kimliğini ulusal kimlik içinde eriterek çoğunlukla kaynaşması istenir.²⁶ Ulus inşası başta bağımsızlığın sağlanması olmak üzere, ulusal birlik temelinde meşru bir yönetim kurulması, siyasal vatandaşlık, kültür standartlaştırması ile zenginlik ve değerlerin yeniden paylaştırılması gibi aşamaları içermektedir. Eğitim, askerlik ve siyasal katılım ulus inşasının başlıca araçlarıdır. Birincisiyle ulus bilinci, ikincisiyle vatan bilinci, üçüncüsüyle de vatandaşlık bilinci aşılanır.²⁷ Ulusal bayrak, milli marş, müzeler,

²³ Stavenhagen, s. 289.

²⁴ Türdeşliğin nedenlerine ilişkin bkz. Erol Kurubaş, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlıkların Korunması ve Avrupa Yaklaşımı*, 2.b., Ankara, Asil Yay., 2006, s. 15; Anthony H. Birch, *Nationalism and National Integration*, London, Unwin Hyman, 1989, s. 37-40. Smith, milliyetçiliklerin kültürel türdeşliği sağlamada aynı ölçüde çaba harcamadığını, istenenin tek “kamusal kültürü” olduğunu belirtir. Anthony D. Smith, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Türkçesi: Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 172.

²⁵ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1997, s. 14.

²⁶ Bkz. Connor, s. 20-21; John Coakley, “The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology”, *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 349.

²⁷ Bkz. Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s. 124-125.

haritalar, heykeller, destanlar gibi ulusal kimliğin simgesel unsurları geliştirilir.²⁸ Tüm bunlar için sosyolojik bir süreç olan sosyal hareketlilikten yararlanılmaya çalışılırken, aynı zamanda tek resmi dilin benimsenmesi, eğitimde, basın-yayında bu dilin kullanılması ve farklı dillerin kullanımının engellenmesi gibi planlanmış bir takım normatif önlemler de alınır.²⁹ Süreç sonunda adetler, diller, sadakatler gibi “yerel”e ait her şey “ulusal pota” içinde eritilir veya toplumun uç noktalarına, aileye ve folklora havale edilerek meşruiyetleri, değerleri, etkileri en aza indirilir.

Ulus inşası projesinde başarının ölçütü, herkesin tek bir bütün olduğuna inanması ya da Anderson’un ifadesiyle “hayal etmesi”,³⁰ sadece tek ulusal kimliğe sadakat göstermesidir. Ama ulus-devletin bu çabasına karşın, alt kimlikler ulusal kimliklere katılmada her zaman çok istekli değillerdir. Fakat buna rağmen asimilasyonist çabaların sürdürülmesi etnik sorunları kaçınılmaz kılar. Çünkü Connor’ın belirttiği gibi, asimilasyon tek yönlü bir süreç değildir.³¹ Bu tür girişimler, etnik azınlık grupları tarafından kimliklerine bir tehdit olarak algılanmakta ve onların kimlik bilincini güçlendirmektedir. Böylece devlet ile etnik azınlık arasında “toplumlararası güvenlik ikilemi” doğmaktadır. Yani kendi kimliğini savunmak isteyen grubun çabaları, devlet ya da çoğunluk grup tarafından teritoryal ve ulusal bütünlüğüne karşı bir tehdit, devletin buna alacağı önlemler de azınlık grubu tarafından kimliğine karşı tehdit olarak algılanmaktadır.³²

Ayrıca burada ulus inşasının temel ideolojisi olan milliyetçiliğin “çelişkili çifte karakter”ine ve işlevine dikkat etmek gerekir. Milliyetçilik hem kurulu ulus-devletin ideolojisi (birleştirici), hem de ulus-devlet kurmak isteyen etnik grupların ideolojisidir (parçalayıcı). Milliyetçiliğin bu çelişkili karakteri onun kurmayı planladığı ulusun etnik veya yurttaş temelli iki farklı tasarımıyla kaynaklanmakta, Stavenhagen’in belirttiği gibi, pek çok etnik çatışma ulusun bu iki farklı biçimi arasındaki gerilimin bir yansıması olarak doğmaktadır³³. Burada devletler ülkesel bütünlüğün devamı için gerçekte veya söylemde toprak esaslı ulusu savunan bir milliyetçiliğe dayanarak ülkesel bütünlüğünü garanti altına almakta ve “güvenlik ihtiyacı”nı karşılamakta, etnik gruplarsa etnik milliyetçiliğe yönelmekte, böylece self-determinasyon aracılığıyla “kimlik ihtiyacı”nı garanti etmeye çalışmaktadır. Sonuçta, milliyetçi ideolojinin ve buna dayandırılan self-determinasyon iddiasının ulus-devlet/etnisite ilişkisi bakımından kısır döngüye yol açtığı ve bunun kırılarak bir çözüme ulaşılmasının büyük oranda girilen güç mücadelesinin sona erme biçimiyle yakından ilintili olacağı varsayılabilir.

²⁸ Birch, s. 8-10, 41-42. Ayrıca bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 3.b., Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yay., 2004, s.174-206.

²⁹ Birch, s. 10-11, 36-37.

³⁰ Anderson, s. 20-22.

³¹ Connor, s. 51.

³² Roe, s. 199.

³³ Stavenhagen, s. 3.

Etnik Sorunlarda Aktör Tutumlarını Etkileyen Faktörler

Etnik azınlık-devlet ilişkileri açısından aktör tutumları incelendiğinde devletin etnik gruplara yönelik asimilasyon, dışlama (baskı, segregasyon, soykırım, etnik temizlik vs.) ve çoğulculuk (ortaktoplumluluk, entegrasyon, özerklik, federalizm, azınlık statüsü vs.) olmak üzere ikisi olumsuz biri olumlu üç genel yaklaşım sergilediği,³⁴ etnik azınlığın da devlet politikalarına boyun eğerek asimile ya da entegre olma veya devlet politikalarına direnerek özel haklar ve statü elde etme, devlet içinde ayrı yönetim kurma (özerklik ya da federasyon) veya ayrılma gibi seçenekleri bulunduğu söylenebilir. Bu durumda devlet ile etnik gruplar arasında üç ilişki biçimi doğabilir:³⁵ Etnik grubun ulusal kimliği benimsemesi sonucu “gönüllü asimilasyonun gerçekleşmesi”, etnik grubun ulusal kimliği reddiyle “devletin sert tepkisi” ve baskı ve şiddet içeren travmatik durumların görülmesi ve etnik grubun ulusal kimliği kabul etmekle birlikte, kendi kimliğinde ısrar etmesiyle devletin ya asimilasyonda ısrar etmesi ya da etnik kimliği tanınması, sonuçta, ya çatışma ya da uyumun ortaya çıkması.

Aktörlerin bu tutumlardan hangisini benimseyeceği çeşitli faktörlerin etkisi altında şekillenir. Bunlardan ilki, uluslaşma modelinin niteliğidir. Uluslaşmada, yani ulusal kimliklerin inşasında her ne kadar literatürde yurttaş ve etnik-ulus modeli olmak üzere iki ekolden söz edilse de³⁶, kültürel türdeşliği zorunlu görmesi açısından yurttaş-ulus modelini Fransız ve Anglo-Sakson tipi olmak üzere ikiye ayırmak daha anlamlı olacaktır. Fransız tipi yurttaş-ulus modeli, ulusu “aynı topraklarda yaşayan, bundan kaynaklanan ortak duyguyu ve kültürü paylaşan yurttaşlar bütünü” olarak ele alır. Burada ulusal kimlik vatan düşüncesini taşıyan, ortak değerleri olan, yasaları ve kurumlarıyla tek siyasi iradeye bağlı topluluk ile bu topluluktaki bireylerin yasal eşitliği gibi unsurlara dayanmaktadır.³⁷ Ama bu tip uluslaşma özünde etno-kültürel farklılıkları yadsımakta, “kültürel türdeşlik”i esas almaktadır. O nedenle bu model, etnik grupların fiziksel varlığı bakımından dışlayıcı olmasa da kültürel kimliğine ilişkin sorunlara neden olabilir.³⁸

Anglo-Sakson tipi yurttaş-ulus modelinde de ülkesellik, yurttaşlık ve iradilik esastır. Ama kültürel anlamda “gönüllü asimilasyonist” yönüyle farklılaşır. Bu model, “ulus”u “birlik ve bütünlükten doğan teklik” değil, “farklılıkların birlikteliği” olarak kabul ederek altkimlikleri üstkimliklerden ayırıp, sadakat ve aidiyet biçimlerini yeniden tanımlar. Yani, yurttaş bireyler siyasal otoritenin tanımladığı, temeli kültürel değil, hukuksal ve siyasal olan üstkimliğe “sadakat”la bağlanırken (ortak kamusal alana ve yasal kodlara uymakta), kültürel varolma hakkı tanınan altkimliğine “aidiyet”ini sürdürmektedir. Böylece etnokültürel farklılıklar nispeten sorun olmaktan çıkar.

³⁴ Bkz., Stavenhagen, s. 295-297.

³⁵ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, Ankara, İletişim, 2004, s. 29.

³⁶ Stavenhagen, s. 3; Smith, *Milli...*, s. 25-30.

³⁷ Smith, *Milli...*, s. 25-27.

³⁸ Smith, *Küreselleşme...*, s. 112-113.

Etnik-ulus modeliyse, Alman romantik milliyetçiliğinden kaynaklanır ve ulusu “tarihsel/doğal, etnik ve organik bütünlük” çerçevesinde ele alır. Burada ulusun bireyleri aynı kökenden gelmekle tanımlanır. Burada ulusun unsurları ortak soy, siyasi topluluk niteliği taşımayan halk, hukukun yerine geçen yerli kültür, din ve adetlerdir.³⁹ Dolayısıyla bu tip uluslar “etnik türdeşlik” isterler. Etnik gruplar açısından en sorunlu model budur.

Uluslaşmadaki farklılıklara rağmen, Smith’in vurguladığı gibi, ulusun her özgül durumda değişik oranlarda biri yurttaşlıkla ilgili ve teritoryal, öteki etnik ve jeneolojik iki boyutu birbiriyle harmanlamıştır.⁴⁰ Dolayısıyla uluslaşma süreçleri hangi modele dayanırsa dayansın bazı etnik gruplar aleyhine etnik farklılıkları giderici bir etki yaptığı için etnik sorunların doğmasında önemli bir etkidir.

Aktör tutumlarını etkileyen ikinci faktör, uluslaşmanın gerçekleştiği konjunktürdür. Bu açıdan öncelikle, etnik grubun kimlik bilincine ne zaman ulaştığı çok önemlidir. Ortak değerler üreten ticaret, ortak pazar, kentleşme, sanayileşme gibi süreçlerden önce doğmuş bir kimlik bilinci etnik grubun gücünü artırır ve asimilasyonu imkânsız kılar. Aksi halde bu mekanizmalar etnik grupları doğal olarak asimile eder veya çok zayıflatır.⁴¹ Sonuçta sanayileşmiş ya da sanayileşme sonrası toplumlarda temel değerler ve prosedürler üzerine genel bir uzlaş ve bundan doğan istikrarlı bir işbölümünün varlığı, farklı etnik grupları ve onların elitlerini devlet ya da kaynaklar üzerindeki rekabetten alıkoyar. O nedenle bu ülkelerdeki etnik gerilimlerde aktör tutumları, sanayileşmemiş toplumlardakilerden daha ılımlıdır.⁴² Öte yandan, her zaman geçerli olmasa da, etnik bilinç doğduktan sonraki asimilasyonist süreçlerde bütünleştirme politikalarının başarıyla uygulandığı, ekonomik refahın, demokrasinin ve insan haklarının geliştirildiği yerlerde alt kimlikler önemini ve gücünü yitirerek ulusal kimliklere boyun eğebilirler. Çünkü etnik azınlık bireyleri böyle bir yapıda sisteme entegre olmakla daha büyük fayda sağlayacaklarına inanabilirler.

Aktör tutumlarını etkileyen üçüncü faktör, uluslaşmanın mekânı (ülke) ile toplumun tarihsel ilişkisidir. Bu açıdan yerlilik ve göçmenlik ile aktör tutumları arasında ilişki kurulabilir. Etnik azınlığın yerli olması halinde kimlik bilinci çok daha güçlü olacağından,⁴³ bu grupların hem asimile edilmeleri çok zordur, hem de ayrılıkçı eğilimler içine girmeleri mümkündür. Etnik grubunun göçmen olması halinde ise, asimilasyon daha kolay gerçekleşebildiği gibi, ayrılıkçı eğilim de neredeyse imkânsızdır.⁴⁴ Ulus-devletin dayandığı çoğunluk açısından bakıldığında da

³⁹ Smith, *Milli...*, s. 25-29, Smith, *The Ethnic ...*, s. 136-139. Ayrıca bkz. Stavenhagen, s. 3.

⁴⁰ Smith, *Milli...*, s. 34.

⁴¹ Oran, *Türkiye’de...*, s. 32.

⁴² Brass, s. 274-279.

⁴³ Oran, *Türkiye’de...*, s. 31.

⁴⁴ Göçmenliğin etkileri için bkz. Will Kymlicka, “Modernity and National Identity”, *Ethnic Challenges to the Modern Nation State*, Ed. By S. Ben-Ami, Y. Peled and A. Spektorowski, London, Mac-

özellikle göçmen çoğunluğun, farklılıkları kabule daha yatkın olduğu söylenebilir. Göçmenlerin kurdukları devletlerde genellikle çokkültürcülük politikalarının esas alınması da bunu göstermektedir.

Devletin nitelikleri açısından aktör tutumlarını etkileyen merkezi otoritenin gücü ve iç ve dış meşruiyeti, devletin uluslararası konumu, siyasal sistemin demokratikliği ve özgürlüklere yaklaşımı, ekonomik yapı, ülkenin gelişmişlik düzeyi ve bunun yaygınlığı gibi faktörlerden söz edilebilir. Etnik grubun niteliklerine ilişkin olarak da nüfusu, belli bir bölgede yoğunlaşma düzeyi, örgütlülük derecesi, liderliğin gücü, toplumsal özellikleri (tarım toplumu, aşiret toplumu, ticaret toplumu vs.), ekonomik durumu, akraba devlet veya soydaşların varlığı, dış destek, etnik hareketin tarihsel sürekliliği gibi pek çok etken de aktörlerin tutumunu etkileyecektir. Bu etkenlerin olumlu olma derecesine bağlı olarak etnik kimlik bilincinin gücü, tutumu, amacı ve devletle ilişkisi değişecek, ulus-inşa süreçlerine dirençleri artacaktır. Devlet de, yine bu niteliklerin derecesine göre daha baskıcı ya da uzlaşmacı politikalar geliştirecektir.

Etnik Sorunların Çözüm Çerçevesi

Etnik sorunların çözümümlenmesi ve etnik farklılıkların ulus-devlet içinde yönetilmesine ilişkin birtakım modeller geliştirilmiş ve uygulamaya konulmuşsa da⁴⁵ üzerinde uzlaşılmış bir çözüm çerçevesinden söz edilemez. Çünkü milliyetçiliğin doğası gereği tarafların benzer tutum ve davranışları sergilemesi ve her aktör tutumunun diğer aktörlerin açmaz ve çelişkilerini beslemesi, yani tarafların içinde açmazlar barındıran tutumları sorunların sürgit hal almasına neden olmaktadır. Örneğin avantajlı duruma geçen her aktör ilkeli ve tüm taraflarca makul olabilecek rasyonel çözüme yönelik eylem ve davranışlar yerine etnik merkezci (*ethnocentric*) ve sıfır toplamı oyun mantığıyla hareket etmektedir. Ulus-devlet ve milliyetçiliğin doğasından kaynaklanan bu açmaz ancak sıfır toplamı “milliyetçilikler savaşı”yla, ancak “tam başarı” (devlet açısından tam bastırma, etnik grup açısından bağımsızlık) ve uluslararası tanınma ile bir sonuca ulaşmaktadır.

Fakat bu durumun günümüz koşullarında tüm taraflarca uzun vadede kabul edilebilir olmadığı açıktır. O nedenle taraflar mutlaka bazı kayıp ve riskleri kabul ederek başka çözüm seçenekleri üzerinde çaba harcamak zorundadırlar. Bu çerçevede Burton’ın “temel insan ihtiyaçları kuramı”ndan hareketle çatışan tarafların kimlik, güvenlik, saygınlık, önemsenme, adalet gibi temel insani ihtiyaçlarının karşılanması sorunların çözümünün bir önşartı olarak düşünülebilir. Burton da değer ve ihtiyaçlarla çıkarlar arasındaki farkın anlaşılabilmesi halinde çatışma

millan Press, 2000, s. 19-20.

⁴⁵ Çeşitli modeller için bkz. Sammy Smooha and Thedeor Hanf, “The Diverse Modes of Conflict Regulations in Deep Divided Societies”, *Ethnicity and Nationalism*, Ed. by Anthony D. Smith, Leiden, New York, E. J. Brill, 1992, s. 28-32; Donald L. Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, London, Los Angeles, University of California Press, 1985, s. 563-684; Coakley, s. 346-354; Kurubaş, *Asimilasyondan...*, s. 193-311.

çözümünde yol alınabileceğini vurgular.⁴⁶

Dolayısıyla etnik sorunların genel çözüm çerçevesinin devletlerin toprak bütünlüğünü bozmayacak biçimde (devletin güvenlik ihtiyacı gereği) etnik kimliklerin tanınması ve korunması (bireyin kimlik ihtiyacı gereği) üzerine bina edilmesi gerektiği söylenebilir. Etnik azınlıkların tanınması ve korunması, sorunun derinleşmesini engelleyebileceği gibi, etnik grup üyelerinin tatmin edilmesiyle ayrılıkçılığın sosyal tabanının zayıflamasını da sağlayabilir. Ama etnik sorunların çok derinleştiği ve “ayrılma eşiği”ne (etnik grubun ayrılmayı tek çare olarak görmeye başlaması ve ayrılıkçılığın güçlü bir toplumsal tabana sahip olması) gelindiği yer ve durumlarda verilen haklar ayrılıkçılığın birer aracına dönüşebilir ve onu güçlendirebilir. Tabii bu kimlik haklarının verilmemesi halinde ayrılıkçılığın önüne geçilebileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla her seçeneğin riskleri olduğu kabul edilmelidir.

Sonuçta çözüm, temelde devletin her türlü hak ve özgürlüğün önündeki yasakları kaldırmasıyla mümkün olabilir. Yani devlet belli gruplara özel haklar tanımak yerine istisnasız tüm vatandaşlarına kendi kimlikleri ve kültürlerini koruma, geliştirme yönünde özgürlük tanımalıdır. Bu sayede, Oran’ın da belirttiği gibi, hem devlet ülkedeki tüm vatandaşlarına eşit mesafede durarak demokrasinin zeminini güçlendirmiş olur, hem de kendini çeşitli yönlerden farklı niteleyen bireyler bu farklılıklarını koruma imkânı elde ederler. Sonuçta ne devlet bölünme, ne de etnik gruplar yok olma korkusu yaşar. Hem “etnik tuzak” aşılır, hem de “etnik barış” sağlanır.⁴⁷

Kürt Sorununun Kaynağı ve Niteliği

Grup Düzeyi: Etnodilsel Farklılık ve Kürtlerin Siyasallaşması

Kürtler temelde Türkiye, Irak, İran ve Suriye sınırları içindeki belli bölgelerde yoğunlaşmış olarak yaşayan, tahminen 25 milyon nüfusa sahip, sosyal yapısı aşiretlere dayanan yerli bir topluluktur. Dolayısıyla siyasal açıdan, ayrı devlet sınırları içinde yaşamalarından dolayı sorunları, mücadeleleri ve hedefleri farklılaşmıştır. Zaman zaman işbirliği içine girseler de, temelde her biri kendi devletine karşı birbirinden kopuk ve farklı yöntemlerle mücadele etmişler, bazen de birbirleriyle savaşmışlardır. Aşiret yapısı, aynı ülkelerde yaşayan Kürtlerin bile sosyo-ekonomik bir bütün olmalarını engellemiştir. Siyasal, ekonomik ve sosyal bütünlükleri olmayan Kürtler ayrıca dilsel ve dinsel açılardan da tam bir büt-

⁴⁶ Burton, s. 40. Burton çatışan tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardım etmeyi öngören ve arabuluculuk, diplomaside ikinci yol, üçünü taraf gibi birtakım teknikleri içeren “problem-çözümü yaklaşımı”nı önermektedir. Bkz. John Burton and Frank Dukes, *Conflict: Practices in Management, Settlement and Resolution*, New York, St. Martin’s Press, 1990. Fakat Türkiye’deki Kürt sorunu açısından bunun kullanımını gerektirecek düzeyde bir çatışma sözkonusu değildir. Bu yöntem daha çok çatışmanın kitleselleştiği ve toplumsal nefretin yaygınlaştığı durumlarda geçerlidir.

⁴⁷ Oran, *Türkiye’de...*, s. 44.

ün değildir⁴⁸. Dilsel açıdan anadil Kürtçe olmakla birlikte Türkiye'deki Kürtler Kurmançi ve Zazaca/Dimili, Irak'takiler Kurmançi ve Sorani, İran'dakiler çoğunlukla Gurani, Sineji, Kermanji, Leki gibi lehçelerde konuşmaktadırlar. Dinsel açıdan, Kurmançi konuşan Hristiyanlar ve Yezidiler olmakla birlikte büyük çoğunluğu Sünni Müslümanlığın Şafii kolundan olan topluluk, az da olsa İran (Faylı) ve özellikle Türkiye'de (Zazaların bir kısmı) yaşayan Alevi Müslümanları da içerir. Öte yandan, topluluk üzerinde çok etkili olan Müslüman Sünni tarikatlardan Nakşilik ve Kadirilik temelinde genel bir bölünmeden de söz edilebilir.

Türkiye özelinde ise, yaklaşık 10-12 milyon civarında (%15)⁴⁹ belli bir bölgede yoğunlaşmış olmakla beraber (Doğu ve Güneydoğu'daki 13 ilin toplam ortalamada % 65'i), azımsanmayacak oranda ülkeye dağılmış (%35) bir topluluk söz konusudur.⁵⁰ Genel özelliklerde olduğu gibi, Türkiye'de de bu topluluğun güçlü bir bütünlüğü yoktur. Aşiret temelli bölünmüşlük burada da kendini göstermekte, bunun bazen devlet politikalarının da bir parçasını oluşturması (devletten yana ve karşı aşiretler) bölünmüşlüğü artırmaktadır. Ayrıca dilsel açıdan, iki dilli sayılabilecek Kürt nüfusun %90'dan fazlası Türkçe bilmekte ve büyük kısmı Türkçeyi günlük yaşantısında kullanmaktadır.⁵¹ Türkiye'de Kürtçenin Zazaca ve Kurmançi lehçeleri konuşulmakta, ama Zazalar kendilerini Kürt olarak görmemektedirler. Dinsel açıdan, çoğunluğu (yaklaşık %75) Sünni Müslüman olmakla birlikte, Alevi Kürt aşiretler de (yaklaşık %25) bulunmaktadır. İdeolojik olarak, muhafazakârlığın ağır bastığı toplulukta solculuk da tabanı zayıf ama etkili bir siyasal akımdır. Bununla birlikte Kürt etnik hareketinin yükseliş eğiliminde olduğu, yani ideolojik düzeyde fraksiyonların varlığına karşın Kürt etno-milliyetçiliği ortak payda oluşturmaktadır.⁵² Sosyo-ekonomik olarak Kürt toplumunun ve bölgenin az gelişmişliği ve fakirliğinden söz edilebilir.⁵³ Ayrıca toplumda eğitim seviyesinin düşüklüğü, kan davası, töre cinayetleri, ağalık, kadının yeri gibi konularda az gelişmiş toplum özellikleri kendini göstermektedir. Bu haliyle Kürtler ül-

⁴⁸ Bkz. Martin van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 25-49; M. Hakan Yavuz, "Five Stages of the Construction of the Kurdish Nationalism in Turkey", *Nationalism & Ethnic Politics*, Vol. 7, No. 3 (Autumn 2001), s. 3-4; David McDowall, *A Modern History of The Kurds*, London, NY, I.B. Tauris, 1996, s. 13-17.

⁴⁹ Türkiye'deki Kürt nüfusa ilişkin bkz. KONDA, *Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması*, 2006 (http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ttya_tr.pdf); van Bruinessen, *Ağa Şeyh...*, s. 29-30; Kirişçi, Winrow, s. 122-123; Ümit Özdağ, *Kürtçülük Sorununun Analizi ve Çözüm Politikaları*, Ankara, Bilgi Yay., 2006, s. 70-75; Servet Mutlu, "Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 4 (Nov. 1996), s. 517-541.

⁵⁰ Dağılım ve yoğunlaşma oranlarına ilişkin bkz. Mutlu, s. 526-527.

⁵¹ Kürtçe kullanımına ilişkin bkz. KONDA, *Biz Kimiz?...*; Özdağ, s. 70-78;

⁵² Diğer örgütler için bkz. İsmet G. İmset, *Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı: PKK (1973-1992)*, 5.B., Ankara, Turkish Daily News Yay., 1993; Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, 3.B., İstanbul, Cem Yay., 1992; Erol Kurubaş, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye*, C. 2 (1960'lerden 2000'lere), Ankara, Nobel Yay.-Dağ., 2004, s. 15-27, 184-219.

⁵³ Bkz. KONDA, *Biz Kimiz?...*

kenin geneliyle arasında sosyal farklılıkları olan az gelişmiş ve modernleşmemiş bir topluluğu yansıtmaktadır.

Dolayısıyla van Bruinessen'in de belirttiği gibi, Kürtler ekonomik, siyasal ve kültürel ölçütler açısından (objektif) tek bir etnik grup olmaktan ziyade, farklı etnik grupların kümelenmesiyle oluşmuş bir topluluk izlenimi vermektedir. Fakat tarihsel gelişmelerin ortaya çıkardığı ortak kader bilinci (subjektif) Kürtleri bir bütün haline getirmektedir.⁵⁴ Sonuçta, tüm bu özellikler göz önüne alındığında Smith'in daha önce belirtilen etnik grup tanımı açısından Kürt toplumunun parçalı da olsa bir etnik grup oluşturduğu açıktır. Fakat yine gerek Smith'in ulus tanımı⁵⁵ ve gerekse McDowall'ın belirttiği, toplum üyelerinin tamamı için geçerli görev ve sorumlulukları belirlenmiş ortak kurumlar, ortak kültür ve dil ile ortak bir vatani paylaşma bilinci gibi ölçütler açısından⁵⁶ Kürtlerin "ulus" oldukları söylenemez.

Ayrıca Kürtlerin Türkiye geneliyle entegre olma düzeyi açısından nüfus dağılımına, evlenmelere, ülke çapında faaliyet gösteren işadamlarına, kamu işlerinde yer alma düzeyine, parlamentodaki temsil ve seçimlere katılma oranlarına bakıldığında da oldukça yüksek oranlar göze çarpar. Dahası, fiziksel özellikleri itibarıyla Türkiye'deki diğer etnik gruplardan çok belirgin ayırıcı özellikleri olmayan Kürtlerin, etnik kimliklerini önplana çıkarmadıkları sürece eşit vatandaşlık haklarından yararlanmaları konusunda da bir sorunları yoktur. Ama Somer'in dikkat çektiği gibi, resmi düzeyde etkili olan ulusal birlik düşüncesinin muhafazakâr yorumu gereği, kültür ve eğitim alanlarında bile Kürt kimliğini teşvik edici herhangi bir etkinliğe iyi gözle bakılmamaktadır.⁵⁷ Bunun yanı sıra 15 yıl süren silahlı çatışma ve terör eylemleri sonucunda yaklaşık 30.000 kişinin ölmüş olması, Türk toplumu nezdinde Kürtlere yönelik (ve tersi) olumsuz imajların oluşmasına yol açmıştır. Bu haliyle entegre olma düzeyi düşük olmamasına karşın, güçlü ve yapısal olmasa da, Türk ve Kürtler arasında konjonktüre bağlı "etnik hoşnutsuzluk" olduğu açıktır.⁵⁸

Tüm bu özelliklerin yanı sıra Kürt hareketinin etnik temelde milliyetçi bir nitelik kazandığı ve bu hareketin Kürt etnik grubunu ulusa dönüştürmeye çalıştığı da belirtilmelidir. Tarihsel olarak Osmanlı'da tutunumun dine dayalı olması ve bölgeye yönelik özerklikçi bir yönetim sergilenmesi, 19. Yüzyıl sonlarına değin Kürtlerin "etnik biz" bilincini vurgulamalarını engellemiştir. 19. Yüzyılda II.

⁵⁴ Martin van Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism Versus Nationa-Building States, Collected Articles*, İstanbul, The Isis Press, 2000, s. 45.

⁵⁵ Smith'e göre ulusun temel unsurları tarihsel toprak, ortak mitler ve tarihsel bellek, kitlesel kamu kültürü, ortak yasal hak ve görevler, ortak ekonomidir. Smith, *Milli...*, s. 32.

⁵⁶ McDowall, s. 2-3.

⁵⁷ Murat Somer, "Ethnic Kurds, Endogenous Identities, and Turkey's Democratization and Integration with Europe", *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 4 (June 2002), s.74.

⁵⁸ Bu durumun halk arasındaki söylemlere yansımaları konusunda bkz. Somer, s. 74-93.

Mahmut'un merkezileştirici reformları sonucu bölgede gelişen sosyal içerikli isyanlar sonrası, Osmanlı'nın dağılma sürecindeki başka nedenlerin yanı sıra özellikle milliyetçilik akımlarının etkileri aydınlar düzeyinde Kürt kimlik bilincinin uyanmasına yol açmıştır. Kürtler 1800'lerin ilk yarısında "Bey"lerin, 1870-1937 arasında da genelde "Şeyh"lerin önderliğinde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmalar belli bir etno-politik içeriğe sahip olduğu için Kürt kimliğinin inşasında etkili olmuşsa da,⁵⁹ bir bütün olarak aşiret sadakatini aşan, güçlü toplumsal tabanı olan etnik temelde egemenlik talep eden bir siyasal hareket anlamında milliyetçi nitelikte olmamıştır.⁶⁰ Ama bu durum sonraki yıllarda iç ve dış dinamiklerin etkisiyle değişmeye başlamıştır. 1965 sonrası Kürtlük bilinci ve ideolojisinin aydınlar ve üniversiteli öğrenciler aracılığıyla kendini daha çok sol akımlar içinde ifade etmeye çalışması sonucu Kürt sorununun "Doğu sorunu" adıyla ülke gündemine tekrar girmesi ve 1980'lerden itibaren yaşanan gelişmelerin, yani askeri darbe sonrası bölgeye yönelik kimi politikaların, PKK terörünün ve terörle mücadelede yaşanan insan hakları ihlallerinin etkisiyle hem kimlik bilinci "duygu"sü gelişmiş, hem de etno-milliyetçi "ideoloji" bu toplumsal duyguyla birleşerek zayıf da olsa bir taban bulabilmiştir. Bunun sonucu Kürt etno-milliyetçi "hareketi" ortaya çıkmıştır.⁶¹ Ama Kürtlerin bulundukları ülkelere tam entegre olamamalarına ve kimliklerini korumalarına bakarak uzun süreden beri var olan güçlü bir Kürt milliyetçiliğinin olduğu söylenemez. Söz konusu durum, van Bruinessen'in belirttiği gibi, Kürt milliyetçiliğinin gücünden değil, Kürtlerin sosyal yapılarının niteliğinden kaynaklanmıştır.⁶²

Tüm bu özellikleri dikkate alarak grup içi dinamikler açısından Türkiye'de Kürt sorununa yol açan üç temel neden tespit edilebilir: Bunlardan ilki, etno-dilsel kimlik bilincinin güçlenmesidir. Yukarıda sözü edilen tarihsel sürekliliğin etkisi, devletin görelî özerkliğini yitirmesi (dış dinamiklerin devlet egemenliğini kısıtlayıcı etkisi), PKK'nın etkisi, K. Irak'taki gelişmeler ve genel uluslararası ortamda güçlenen küreselleşme sürecinin kimlikleri uyarıcı etkisi gibi çeşitli iç ve dış dinamikler neticesinde zamanla gelişen bir kimlik bilinci söz konusudur. Özellikle 1980-90 arası PKK'nın, terör ve "silahla propaganda" yoluyla saldırdığı korku ve dehşetle kendini kabul ettirmeye çalışması "Kürt"lük bilincini güçlendirmiştir.⁶³ Öte yandan, PKK terörüyle mücadele edilirken yapılan kimi hataların kimlik bilincini uyarıcı etkisi gözden kaçmamalıdır. Sonuçta bugün itibarıyla aşiret toplumunda modern "biz" ve "öteki" bilincine dayalı, farklı etnik kimliğe sahip

59 Bkz. McDowall, s. 38-65; Mesut Yeğen, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s. 226-245.

60 Martin van Bruinessen, "Shifting National and Ethnic Identities: The Kurds in Turkey and the European Diaspora", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 18 N. 1 (Apr 1998), s. 39.

61 Ayrıntı için bkz. Baskın Oran, "Kürt Milliyetçiliği: Doğuşu ve Gelişmesi", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 33-46; Yavuz, s. 1-24.

62 van Bruinessen, "Shifting National...", s. 39.

63 Mustafa Saatçi, "Nation-states and ethnic boundaries: modern Turkish identity and Turkish-Kurdish conflict", *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4 (2002), s. 559.

olma duygusu yerleşmeye, güçlenmeye ve taban bulmaya başlamıştır. Bu durum sorunun “kimlik” boyutuna işaret etmektedir.

Grup içi dinamikler açısından Kürt sorununun ikinci nedeni, bu kimlik farklılığının tanınma talebinde bulunarak siyasallaşmasıdır. Kürt toplumunun kimlik bilincine ulaşması, kaçınılmaz olarak bunun tanınma ve korunma talebini ve dolayısıyla siyasallaşmasını beraberinde getirmiştir. Tarihsel seyirden de anlaşılacağı üzere, ortamın doğurduğu toplumsal duygunun, Kürt etno-milliyetçiliği tarafından işlenmesi kaçınılmaz olarak sosyo-ekonomik ve siyasal talepleri olan, nispeten toplumsal taban bulabilmiş bir “Kürt hareketi”ne yol açmış, bir başka ifadeyle Türkiye’nin Kürt kökenli vatandaşlarının bir kısmı etnik temelde siyasallaşmıştır. Özellikle PKK’nın terör yoluyla ilk kez aşiretler üstü bir yapılanma ve söylemle hareket etmesi ve azımsanmayacak kitlesel destek bulabilmesi, siyasallaşma düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede 2002 genel seçimlerinde DEHAP’ın ülke genelinde % 6,2 (yaklaşık 2 milyon), Kürt ağırlıklı 15 ilde ortalama % 35 oranında oy alması ve bu illerden 12’sinde birinci parti olması bunu göstermektedir⁶⁴. Kısacası, günümüzde Kürtlerin etno-dilsel farklılığa dayalı kimliğinin siyasallaşma düzeyi hiç olmadığı kadar artmıştır. Yani bugün artık zayıf da olsa “etno-milliyetçi özellikler taşıyan bir Kürt hareketi” mevcuttur ve bu hareket “Kürt ulusu”nu da inşa etmeye çalışacaktır/ çalışmaktadır.⁶⁵ Bu durum sorunun “etnik” boyutunu da açıkça göstermektedir.

Grup içi dinamikler açısından Kürt sorununun üçüncü nedeni, tüm Kürt hareketlerinin giriştiği mücadelenin ana yöntemini “silahlı eylem ve şiddetin” oluşturmasıdır. Kültürel ve siyasal çabalar hep bundan sonra gelmiştir. 1920 ve 30’larda “yerel ayaklanma”lar biçiminde kendini gösteren mücadele yöntemi, 1970’lerde kısmen kültürel ve siyasal mücadeleye dönüşmüşse de tamamen silahtan arınamamıştır. 1980 sonrası ise kesin bir biçimde “terörizm” ana yöntem olmuştur. 2000’lerdeki PKK yanlılarının “sivil itaatsizlik” görüntüsü vermeye çalıştıkları eylemlerin bile şiddet içermesi bu açıdan anlamlıdır. Bunda Kürtlerin gücü en önemli araç gören toplumsal yapılarının belirleyici olduğu söylenebilir.⁶⁶ Ama sonuçta bu durumun soruna “devlete sadakat”, “güvenlik” ve “terör” boyutu eklediği açıktır.

⁶⁴ 2007 seçimlerine DTP bağımsız adaylarla katıldığından daha anlaşılır olmak için 2002 genel seçimleri ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki 15 il dikkate alınmıştır. Siirt’te DEHAP’ın yenilenen seçimlere katılmaması nedeniyle de 1999’daki %22’lik oran ortalamaya katılmıştır.

⁶⁵ Bunun ulus olmanın sonucu doğan bir hareket değil, aksine ulus-inşasına çalışan “az gelişmiş ülke milliyetçiliği” olduğuna dikkat edilmelidir. Bu konuda bkz. Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1977.

⁶⁶ Kürt hareketinde şiddetin rolü için bkz. Martin van Bruinessen, “The nature and uses of violence in the Kurdish conflict”, Paper presented at International colloquium “Ethnic Construction and Political Violence” organized by the Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Cortona, July 2-3, 1999 (<http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Violence.htm> erişim tarihi: 19.02.2004); Kirişçi, Winrow, s.129-137.

Devlet Düzeyi: Ulus İnşası ve Sosyo-ekonomik Dinamikler

Öncelikle, Kürt sorununun Türkiye'nin son iki yüzyıllık modernleşme süreciyle irtibatlı olduğu, imparatorluktan ulus-devlete geçişin de sorunu güçlendirerek yeni boyutlar eklediği belirtilmelidir. Bir yandan bu süreçteki merkezileşme, uluslaşma ve sekülerleşme çabalarıyla,⁶⁷ öte yandan vatandaşlığın inşa edilme ve tanımlanma biçimiyle⁶⁸ Kürt sorunu arasında tarihsel bir örtüşme ve yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet düzeyinde Kürt sorununun nedenlerini bu bağlamlarda aramak gerekir.

Bu çerçevede öncelikle siyasal düzeyde Türkiye'deki uluslaşma model ve yöntemi ele alınabilir. Uluslaşma olgusu, modernleşmenin diğer unsurlarını yani merkezileşme ve sekülerleşme süreçlerini de içererek Kürt sorununun bugünkü boyutlara ulaşmasında belirleyici olmuştur. Özellikle tercih edilen uluslaşma modelinin belirsizliği ya da uygulamadaki biçimleri ile Kürt sorunu arasında yakın ilişki vardır. Teorik olarak Türkiye'de ulus inşası her ne kadar "Fransız tipi" yani aynı toprakta yaşayan yurttaşların sosyal sözleşmeyle devlete sadakat ve aidiyetini içeren bir ulusu hedef aldıysa da, uygulamada çeşitli nedenlerle "Alman tipi" yani aynı etnik gruptan gelen insanların doğal birlikteliği biçimine dönüşmüştür. Üstel'in de vurguladığı gibi, "devletle birey arasındaki bukuksal-siyasal bağın ifadesi olan yurttaşlık kodunun, devletin teritoryal varlığına yönelik duygu (yurtseverlik) ve egemen etnik topluluğun yüceltilmesine yönelik ideolojiyle (etnik temelli milliyetçilik) tabkimi sonucu, Cumhuriyetin temelinde bulunduğu iddia edilen Fransızvari sözleşmecilik ulus (siyasal ulus) anlayışı giderek geçersiz hale gelmiştir".⁶⁹ Saatçi bunu "etnik demokrasi"nin benimsenmesi olarak nitelendirmiştir.⁷⁰ Bu durumun bir sonucu etnik milliyetçiliklerin diğer etnik farklılıkları uyararak siyasallaşmasına yol açmasıysa, diğer sonucu aynı toprakta yaşayan farklı soydan gelenleri fiziksel değilse de, etno-dilsel açıdan dışlaması olmuştur.⁷¹ Bir başka ifadeyle, etnik farklılıkların baskın kül-

⁶⁷ Yeğen, s. 15.

⁶⁸ E. Fuat Keyman, "Articulating citizenship and identity", *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*, Ed. by E. Fuat Keyman and Ahmet İçduygu, Abingdon, Oxon, Routledge, 2005, s. 271-278.

⁶⁹ Füsün Üstel, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara, Dost, 1999, s. 148. Ayrıca bkz. Füsün Üstel, "Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 29-32; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yay., 1993, s. 200-207; David Kushner, "Self-Perception and Identity in Contemporary Turkey", *Journal of Contemporary History*, Vol. 32, No. 2 (April 1997), s. 219-233; Betigül Ercan Argun, "Universal Citizenship Rights and Turkey's Kurdish Question", *Journal Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1 (1999), s. 90-91; Keyman, "Articulating...", s. 271-277; Kirişçi, Winrow, s. 98-109; Yavuz, s. 9.

⁷⁰ Saatçi, s. 552.

⁷¹ Kirişçi, Winrow, s. 102. Türkiye'deki ulus-inşası ile Kürt sorunu arasındaki ilişki için bkz. Martin van Bruinessen, "Race, culture, nation and identity politics in Turkey: some comments" Paper presented at the Mica Erteğün Annual Turkish Studies Workshop on Continuity and

türde kendilerini eritmeleri istenmiştir. Bununla birlikte ne devletin vatandaşları arasında etnik kökeni esas alan doğrudan bir ayrımcılık ne de farklı etnik gruplar arası çatışma anlamında bir etnik sorun olduğu söylenebilir. Ama Türkiye’de etno-dilsel kimliğiyle varolma talebinde bulunan bir topluluğun bu kimliğinin tanınmamasından⁷², zaman zaman yasal düzenlemelerde de kendini göstermiş dolaylı bir ayrımcı dil kullanımından kaynaklanan⁷³ bir “etnik sorun” söz konusudur.

Öte yandan, ulus inşasında uygulanan asimilasyonist politikaların Kürt sorununa yol açan bir diğer neden olduğu ileri sürülebilir⁷⁴. Uluslaşma açısından uygun altyapısal şartlar olmadığı/oluşturulamadığı halde (ekonomik bütünleşme ve bölgedeki sosyal kurumların ulusal kurumlarla bütünleşmesinin sağlanması) baskıcı asimilasyon politikalarıyla bölgede yerleşik kültürel yapıların yıkılması çabalarının (bunda pek başarılı olunamadı) yanı sıra dilin yasaklanması, Connor’ın asimilasyonun iki yönlü bir süreç olduğuna ilişkin görüşüne uygun olarak ters tepkilere yol açmıştır. Hâlbuki bir toplumda kimlik bilinci ortaya çıktıktan sonra uygulanan asimilasyon politikalarının başarı şansı olmadığı gibi, kimliğin tanınma talebini güçlendirdiği ve siyasallaştırdığı da söylenebilir. Ayrıca PKK terörüyle mücadele sürecindeki bazı insan hakları sorunları tepkiyi güçlendirmiştir. Buna karşı, Kürt hareketinin gösterdiği tepkinin kültürel veya siyasal değil de silahlı nitelik taşıması, devletin varlığına yöneltilmiş bir tehdit olduğu için sert tepkiye yol açmış, bunun sonucu asimilasyon politikaları daha baskıcı hal almıştır. Gerçi ulus inşası sürecinde ülkenin genelinde siyasal istikrarsızlık, insan hakları sorunları ve demokratik zafiyetler olsa da, bunlar bölge insanı tarafından çok daha fazla hissedilmiştir/algılanmıştır.

Devlet düzeyinde bakılması gereken bir başka yer de sosyo-ekonomik durum ve ulusal bütünleşme düzeyidir. Bölgeye hizmet getirmede başarı gösterilememiş olması, getirilen hizmetleri de bölge insanının asimilasyonun sağlanması ve bölgenin denetim altında tutulmasına yönelik çabalar olarak algılaması, devlete yönelik olumsuz bir imajın doğmasına yol açmıştır. Ayrıca Türkiye’nin genel azgelişmişliği, bölgenin aşiret düzeyindeki ekonomik pazarının darlığı, halkın toprağa bağımlılığı ve coğrafi faktörlerin de etkisiyle bölgeye ve insanlarına daha fazla yansımaya neden olmuştur. Yani bölgeye yönelik sosyo-ekonomik politikalarda özel bir ayrımcılık olmamakla birlikte (bütçeden normal payı almıştır), hizmet götürme, istihdam ve yatırım gibi alanlarda istenen başarının gösterile-

Change: Shifting State Ideologies from Late Ottoman to Early Republican Turkey, 1890-1930, Department of Near Eastern Studies, Princeton University, April 24-26, 1997. (http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/identity_politics.htm erişim: 19.02.2004)

⁷² Keyman, “Articulating...”, s. 277-278.

⁷³ Argun, s. 95. Konuya ilişkin mevzuat ve uygulama için bkz. Oran, *Türkiye’de...*, s. 88-104.

⁷⁴ van Bruinessen, “Shifting National...”, s. 40-41; Saatçi, s. 558-559. Asimilasyon politikalarına ilişkin bkz. Cumhur Keskin, “Türkiye’nin Kürt Politikası ve Resmi İdeoloji”, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 55-63.

memesi Kürt etno-kültürel milliyetçiliğini gerekçelendirmiştir. Öte yandan buradaki aşiret yapısının değiştirilmesi bir yana, korunacak biçimde hareket edilmesi (seçimlerde aşiretlerden toplu oy alma çabaları ve ağaların parlamentoya sokulması), bu nedenle tarım toplumunun tasfiye edilememesi, dolayısıyla kentleşmenin istenen düzeye ulaşmaması bölgenin ulusal bütünleşmenin dışında kalmasında önemli rol oynamıştır. Sonuçta bölgede yatırım ve ticaret açısından son derece kötü bir tablo ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Özellikle 1990 sonrası Körfez Savaşı nedeniyle bölgenin en önemli ticari işi olan kaçakçılığın⁷⁶ sekteye uğraması ve terörle mücadele çerçevesinde kırsalda yaşayan halkın kentlere göç etmesi sadece yoksulluğun artmasına neden olmamış, aynı zamanda Kürt kimlik bilincinin ve Kürt hareketinin gelişmesinde de rol oynamıştır.⁷⁷ Çünkü daha önce de belirtildiği gibi modernleşme süreçleri sadece farklılıkları azaltıcı değil, aynı zamanda artırıcı etki de yapabilmektedir.

Tüm bunlara karşın, sorun uzun süre bölgenin azgelişmişlik ve bundan beslenen terör bağlamında algılanmıştır. Yeğen'in ifadesiyle, devlet Kürt sorununu etno-politik bağlamdan kopartarak, "irtica, aşiret direnci, eşkıyalık, ecnebi kışkırtması ve bölgesel geri kalmışlık" sorunu olarak yeniden yapılandırmaya çalışmış⁷⁸, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki üç büyük Kürt ayaklanması (1925, 1930, 1937) da Kürtlerin ulusal bütünlüğe tehdit olarak algılanmasına⁷⁹ gerekçe oluşturmıştır. Yani sorunun etno-politik boyutunun farkında olunmasına karşın görmezden gelinmiştir. Bu eksik algı ve indirgemeci bakış sorunun önemli bir parçasını oluşturmıştır. Çünkü sorunun siyasal dinamikleri açısından ulus inşası sürecinde uygulanan asimilasyon politikalarının etnik kimliği kışkırtıcı ve siyasallaştırıcı rolü gözardı edilerek, kimlik bilinci ve etnik hareketin taban bulmasına zemin hazırlanmıştır. Öte yandan, sorunun sosyo-ekonomik dinamikleri büyük oranda doğru algılanmakla birlikte, aşiret olgusunun Kürtlüğün kurulması ve asimilasyona karşı direncin sağlanmasındaki en önemli araç,⁸⁰ dolayısıyla ulusal bütünleşmenin önündeki en önemli engel olduğunun görülmemesi şaşırtıcıdır.

Sonuçta ülke genelindeki sorunlarla birlikte, yukarıda sayılan faktörlerin üst üste binmesi, bölge insanının "birey" olarak hareket etmesini, bu sayede ulusal düzeyde "sosyal sözleşmeye" katılmasını ve bölgenin entegrasyonunu engelle-

⁷⁵ Ekonomik duruma ilişkin bkz. Kirişçi, Winrow, s. 125-129; Keskin, s. 65-70; Paul J. White, "Economic Marginalization of Turkey's Kurds: The Failed Promise of Modernization and Reform", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 18, No. 1 (April 1998); Orhan Kurmuş vd., *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomi Öncelikler*, İstanbul, TESEV, 2006.

⁷⁶ Kaçakçılığın Kürt kimliği açısından rolüne ilişkin bkz. Yeğen, s. 247-248.

⁷⁷ van Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism...*, s. 51-52.

⁷⁸ Yeğen, s. 20-25, 221-225.

⁷⁹ Yavuz, s. 7-8.

⁸⁰ Aşiretlerin rolüne ilişkin bkz. Yeğen, s. 243-245. Uygulanan politikaların aşiretçiliği güçlendirdiğine ilişkin bkz. van Bruinessen, *Kurdish Ethno-Nationalism...*, s. 48-50.

mekle kalmamış, Kürt kimlik bilincinin güçlenmesine, toplumsallaşmasına ve siyasallaşmasına katkıda bulunmuştur.

Kürt Sorununda Geline Aşama ve Aktör Tutumlarındaki Açmazlar

Grup Düzeyi: PKK ve Etnik Milliyetçilik Açmazında Kürt Hareketi

Günümüzde Kürt milliyetçiliğini üç ana çizgide görmek mümkündür. Bunlardan ilki, PKK tekelindeki terörist ve etno-milliyetçi Kürt hareketidir. İkincisi, PKK dışında gelişen Barzani yanlısı, şimdilik etnik federasyonu, esasen ayrılıkçılığı savunan pan-Kürdist harekettir. Üçüncüsü, sorunun bireysel demokratik özgürlükler çerçevesinde çözümünü düşünen ılımlı kültürel milliyetçilerdir. Bu sonuncusu da dâhil olmak üzere Kürt hareketi içinde tabanı ve etkisi zayıf kalan sosyalist ve muhafazakâr, hatta İslamcı Kürt hareketleri de vardır. Ama Kürt hareketinin büyük oranda etno-milliyetçilik temelinde ve PKK'nın tekelinde olduğunu söylemek zor değildir. İşte tam da bu durum Kürt hareketinin açmazlarının temel kaynağını oluşturmaktadır. Bu açmazlara geçmeden önce PKK'nın konumunu ortaya koymak yerinde olacaktır.

Günümüzde 5.000 dolayında silahlı militanı ve 15-20.000 civarında aktif taraftarıyla legal ve illegal yapılar içinde ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren PKK, Öcalan sonrası beklenen grup içi liderlik krizini ve çözülme sorununu oldukça geç bir zamanda yaşamış ve en az zayıyla atlatmış, dolayısıyla da beklenen dağılma olmamıştır.⁸¹ 2004 başında Osman Öcalan, Nizamettin Taş gibi isimlerin örgütün yeniden yapılandırılması ve taktiklerinin belirlenmesi konusunda çıkan anlaşmazlıklar sonucu PKK'dan ayrılmalari bir çözülmeye işaret etmekle birlikte, PKK halen silahlı gücü ve örgütsel yapısıyla tehdit unsuru olmayı sürdürmektedir.

Bu haliyle Öcalan sonrası hiç değilse 2005'e değin örgütün, ülke içinde askeri gücü azalmasına karşın, siyasi gücünü ve etkisini sürdürdüğü görülmüştür. Seçim sonuçları ve birtakım toplumsal olaylar bunu açıkça göstermektedir. 2002 genel seçimlerinde DEHAP Diyarbakır'da % 56, Batman'da % 47 oy almıştır. Bu iki il dahil, % 40'ın üzerinde oy aldığı il sayısı beştir (Van, Hakkari, Şırnak). 13 il ortalamasına göre de en az % 30'luk bir taban söz konusudur. Dolayısıyla Kürtçenin önemli oranda konuşulduğu illerde Kürt vatandaşların en az üçte biri etnik milliyetçiliği desteklemiştir. Öte yandan ülke genelindeki Kürt kökenli vatandaşların çoğunluğunun bu partiye oy vermediğini ve bu tabanın bir ölçüde esnek olduğunu, zamanla değişebileceğini de belirtmek gerekir. Nitekim DTP'nin bağımsız adaylarla girdiği 2007 seçimlerinde ülke genelindeki toplam oyu 1.600.000 dolayında olmuştur. Hâlbuki bu rakam 2002'de 2 milyona yakındı. Ama yine de alınan oy sayısı önemlidir. Dolayısıyla PKK'nın DEHAP/DTP aracılığıyla Kürt kökenli vatandaşlar üzerinde kayda değer bir ağırlığı söz konusudur. Bu kitleyi

⁸¹ Bkz. V. Fatih Güven, "Dağılma Sürecine Giren PKK Terör Örgütünü Siyasal Zeminlerde Yaşatma Senaryoları" <http://www.haberanaliz.com>, erişim: 26.3.2004.

dilediği gibi yönlendirebilmesi ve şehirlerde kitlesel eylemlere dönüştürebilmesi de dikkat çekicidir. Kasım 2005'te Şemdinli, Yüksekova ve Hakkâri'de, ardından İstanbul'daki olaylar göstermiştir ki, PKK belli bir tabanı harekete geçirebilmektedir. Nitekim Yüksekova'daki cenaze töreni, PKK flamalarıyla 40 bin kişinin katıldığı bir siyasal eyleme dönüştürülebilmektedir. Kısacası, DEHAP'lı/DTP'li belediyeler aracılığıyla PKK kalabalıklar üzerinde etkili gözükmektedir.⁸²

Öte yandan PKK, IRA, ETA gibi benzerlerine baktığında sürekli terör örgütü olarak kalamayacağını, bir aşamadan sonra sivilleşmesi gerektiğini görmektedir. Bu nedenle Öcalan'ın yakalanmasından bu yana birtakım stratejik ve taktik değişikliklere gitmiştir. Gerçi örgüt Soğuk Savaşın sonu, Irak'taki gelişmeler ve silahlı mücadeledeki başarısızlık gibi nedenlerle 1992'de ortaya attığı örgütsel, ideolojik ve stratejik değişim düşüncesini 1995'te hayata geçirmişse de⁸³ bunlar o günkü konjonktürde etkisiz kalmıştır. Asıl değişiklikse ancak Öcalan yakalandıktan sonra Ocak 2000'de mümkün hale gelmiştir.⁸⁴ Bunun için önce örgüt dönemin koşullarına uygun olarak dış desteğin devamı için silahlı gruplarını yurtdışına taşıyarak teröre ara vermiş, 11 Eylül sonrası oluşan havadan olumsuz etkilenmeye çabası bu eğilimi daha da güçlendirmiştir. Bu çerçevede temel strateji ve taktiklerde değişiklik yapılmış, örgüt tamamen silahtan arınmamakla birlikte bir kez daha sivilleşme çabasına yönelmiştir. Bu çaba dört şekilde kendini göstermiştir: Eylül 1999'da “tek taraflı ateşkes” iddiası, Batılı ülkelerin Türkiye üzerindeki genel af baskısı, PKK ve bağlantılı Kürt liderlerin “demokratik cumhuriyet”, “sivil çözüm”, “üst kimlik” gibi söylemlerle dile getirdikleri siyasal öneriler ve kadın ve çocukların kullanıldığı “sivil itaatsizlik eylemleri”.

Bunlar özellikle Kürt hareketinin uluslararası toplum nezdindeki görüntüsünü ve taleplerini meşrulaştırmaya ve Türkiye üzerindeki baskıları artırmaya yönelik adımlardır. Örneğin sivil itaatsizlik eylemlerine bakıldığında çoğunluğunu gençlerin, çocukların ve kadınların, yani sivillerin oluşturduğu görülür. Dışardan olayları izleyenler eskisi gibi silahlı teröristleri değil, protesto için sokağa dökülen sivilleri görmektedirler. Bir başka ifadeyle PKK kendini gizlemekte, terörist gibi görünmemek için sivillerin ve çocukların arkasına saklanmaktadır. Bu sayede örgüt, etnik temelli bir çatışmanın güvenlik güçleri dışında kitleleri de içine alarak yaygınlaşmasını sağlayıp, Bosna ve Kosova örneğinde olduğu gibi, Türkiye'ye uluslararası bir müdahale beklentisi içine girmekte, adeta bunun altyapısını hazırlamaktadır⁸⁵. Yine PKK kendisine Batı'da destekçi, Türkiye'de “müt-

⁸² Mehmet Ali Birand, “Kürt sorununda tehlikeli tırmanış”, *Posta*, 22 Kasım 2005.

⁸³ Ayrıntı için bkz. Kurubaş, *Kürt Sorununun...*, C. 2, s. 105-115. PKK'nın temel stratejisi için bkz. Nihat Ali Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi): Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara, ASAM, 1999, s. 73-78.

⁸⁴ Kurubaş, *Kürt Sorununun...*, C. 2, s. 182.

⁸⁵ Ercan Çitlioğlu, “PKK Eylemleri Üzerine Bir Analiz (söyleşi)”, *Stratejik Analiz*, C.7, S.78 (Ekim 2006), s. 90.

tefıklar” bulmak ümidiyle taktik bir dil kullanmaya özen göstermekte, bunun için etnik milliyetçi gözükmeyen sloganlarla konuşmaya çalışmaktadır. Ayrıca PKK, Kürt hareketi içinde kendisine alternatif olabilecek muhalefet odaklarını da susturmaya veya boyun eğdirmeye çalışarak çözümün ancak kendisi üzerinden gerçekleşebileceğini söylemektedir.

Buna paralel olarak sivilleşme çerçevesinde örgütsel yapıda ve isimlendirmelerde de zaman zaman değişikliklere gidilmiştir. PKK, Nisan 2002’de Kürdistan Özgürlük ve Demokrasi Kongresi (KADEK) ve Aralık 2003’te Kongra-Gel adını almıştır. İsim değişiklikleri, PKK’nın Batı’daki terör örgütü listelerinde yer almasının bir sonucu olduğu kadar yeni yapılanma, strateji ve ortama uyum sağlamanın bir gereği olarak görülmüştür.⁸⁶

Ama PKK’nın sivilleşme stratejisi tam olarak beklentilerini karşılamamıştır. Genel affın çıkmaması, PKK’lıların meşru aktör olarak ülke siyasetine girememesi ve 2002 seçimlerinde DEHAP’ın barajı geçememesi, özellikle 2003 Irak işgali sonrası Türkiye-ABD ilişkilerinde PKK’nın belirleyici faktörlerden biri haline gelmesiyle ortaya çıkan örgüt üzerindeki baskı, bu çerçevede ABD ile Türkiye’nin PKK’nın ortadan kaldırılması konusunda anlaşma çabasına girmesi⁸⁷ ve Türkiye’nin çıkardığı Topluma Kazandırma Yasası’nın örgütü çözücü etkisi,⁸⁸ Türkiye’nin geçen beş yılda beklenen oranda reform ve kültürel haklar konusunda ilerleme sağlayamamasının AB nezdinde de kabul görmesinden yararlanmak istemesi ve daha önce sözü edilen liderlik krizinin etkileri gibi nedenlerle Türkiye’ye karşı zorlayıcı, örgüt içi dayanışmayı artırıcı bir unsur olarak yeniden silahlı eylemlerin gereğine inanılması, PKK’yı Ağustos 2004’te ateşkese son vermeye itmiş ve silahlı eylemler yeniden başlamıştır.⁸⁹ Verilmek istenen mesaj, genel af çıkarılmadığı ve PKK Kürt hareketinin meşru temsilcisi sayılmadığı sürece şiddetin devam edeceğidir. Türkiye’nin AB’ye giden yolunun PKK’nın tatmin edilmesinden geçtiğine inanan ve PKK’yı dışlayan bir çözümün mümkün olmadığını göstermeye çalışan örgüt, özellikle AB ile girilen kritik dönemeçlerde Ankara’ya baskı yapmak için eylemlerini artırmıştır. Bir yoruma göre örgüt bu şekilde Türkiye’nin sertleşmesini, eskisi gibi üstüne yürümesini ve AB’nin imdada koşmasını ummuştur.⁹⁰

⁸⁶ V. Fatih Güven, “Yeniden İsim Değiştiren PKK Terör Örgütünün Artan Tehditleri”, *Stratejik Analiz*, C.4, S.44, Aralık 2003; Nihat Ali Özcan, “PKK/KADEK’ten Kongra-Gel’e”, *Panorama Dergisi*, S.2 (Mart 2004), <http://www.panoramadergisi.com>, erişim: 5.3.2004.

⁸⁷ Fikret Bila, “PKK’yı Bitirecek İmzalar Atılmıştı”, *Milliyet*, 22 Eylül 2003. 1 Mart Tezkeresinin reddiyle anlaşma rafa kaldırılmış, ama 2003 sonunda bazı siyasal ve finansal konularda mutabakat sağlanmıştır. Bkz. “PKK’ya Üç Koldan Eylem İçin ABD’yle Mutabakat”, *Hürriyet*, 5 Aralık 2003, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=187791>.

⁸⁸ Bkz. *Resmî Gazete*, 6.8.2003 tarih ve 25191 sayılı yasa; <http://www.belgenet.com/yasa/k4959.html>. Yasayla 589 PKK’lı teslim olmuşsa da o günkü koşullarda PKK için bu bile bir tehdittir.

⁸⁹ PKK’nın eylemlerinin değerlendirmesi için bkz. Çitlioğlu, s. 86-94.

⁹⁰ Mehmet Ali Birand, “PKK faturası, asker ve AB’ye çıkarılamaz”, *Posta*, 11 Ağustos 2005. 2005

Tüm bunlarla birlikte, son yıllarda PKK'nın en önemli güç kaynağı olan uluslararası desteğin azaldığı ve riskli hale geldiği söylenebilir. PKK ve yan kuruluşlarının bazıları AB'nin terör örgütleri listesinde yer almış,⁹¹ ABD de PKK'nın finans kaynaklarını kesmeye yönelik çabalara girişmiştir. Özellikle 2007 başıyla birlikte Türkiye-ABD görüşmeleri sonucunda PKK üzerindeki uluslararası baskılar daha da artmıştır.⁹² Buna karşın, PKK'nın özellikle 2001 sonrası gelişen güvenlik eksenli uluslararası politika ortamında terörist eylemler aracılığıyla varlığını sürdürmesi mümkün değilken, ABD'nin 2003'te Irak'ı işgali PKK için yeni fırsatlar doğurmuştur. Nitekim PKK'nın Avrupa ve ABD'deki hayat alanı daraltılmakla birlikte, Irak'taki varlığına bir biçimde göz yumulmuş, özellikle ABD ve K. Iraklı Kürtler hiç değilse 2008'e değin PKK'yı Türkiye'ye (ve İran'a) karşı bir araç olarak kullanabileceklerini düşünerek ellerinde bir koz olarak tutmuşlardır. Bu PKK'ya Irak'ta bir hayat alanı açmıştır.

Sonuçta PKK halen Kürt hareketindeki yerini ve etkisi bir biçimde korumaya, Kürt talepleri de PKK üzerinden dillendirilmeye devam etmektedir. Fakat Kürtlerin temel açmazları da taleplerini, eylemlerini, muhataplarını ve yöntemlerini PKK üzerinden etnik milliyetçilik temelinde belirlemekte ısrarcı olmalarından kaynaklanmaktadır. Zaten PKK Kürt sorunun mümkünse tek, değilse en önemli tarafı olabilmek için çaba harcarken, Kürtler bir bütün olarak buna karşı çıkabilecek irade ve güce sahip gözükmemektedirler. Hâlbuki terör ve organize suç eylemlerinde bulunan ve yabancı bağlantısıyla kime, niçin hizmet ettiği tam anlaşılamayan bir örgüt aracılığıyla gerçekleşen her türlü talep ve eylem devlet ve ulus katında kuşkuyla karşılanacak, hatta düşmanca algılanacaktır. Bu çerçevede Kürtler PKK'dan kaynaklanan üç alanda açmaza sürüklenmektedirler: Mercii, beklenti/talep ve yöntem.

Kürtler, beklentilerini karşılayacak mercii konusunda pragmatik davranalım derken, bu mercilerin PKK'yı kullanmaları sonucu ikilemlere düşmektedir. Türkiye'deki Kürtlerin ve PKK'nın sorunların çözümü konusunda temel mercii olarak Ankara yerine Brüksel ve Washington'u koydukları gözükmemektedir. Ama bu mercilerin kendi çıkar tanımlamaları Kürtleri çelişkiye sürüklemektedir. Çünkü PKK'nın AB ve ABD üzerinden politika geliştirme çabasına karşılık aynı merkezler de PKK üzerinden kendi politikalarını uygulamaya çalışmaktadırlar. Bu durum Kürtlerin "sadakat ve inandırıcılık sorunu"nu beraberinde getirmektedir.

İkinci olarak, Kürt hareketinin iki temel stratejik beklentisi/talebi ve bundan kaynaklanan açmazı vardır: Kimliğin korunmasını güvence altına almak ve meşru

sonunda 246 güvenlik görevlisiyle 359 PKK'lı öldü. 377 PKK'lı sağ ele geçirilirken, 589'u Toplu-
ma Kazandırma Yasasından yararlandı.

⁹¹ AB, Mayıs 2002'de PKK'yı, Nisan 2004'te Kongra-Gel'i terör örgütleri listesine ekledi.

⁹² 5 Şubat'ta Fransa 15 Kürt kökenliyi tutukladı. Belçika da Kongra-Gel lideri Zübeyir Aydar ile Remzi Kartal'ı önce tutukladı, sonra serbest bıraktı.

siyasal aktör olarak bu kimlikle karar alma sürecine katılmak. Açmazlar bunun gerçekten istenip istenmediğinden, isteniyorsa araç olarak görülüp görülmediğinden ve nasıl gerçekleşeceğinden kaynaklanmaktadır. Aslında Kürtler bu talepleriyle “ulus” ve “ülke” içinde yeni bir statü istemektedirler. Ama bu istekler alabildiğine çeşitli olduğu gibi, ülkesel bütünlük ve ulusal birlik açısından birbiriyle taban tabana zıtlıklar da taşımaktadır. Ulus içindeki statüleri açısından anayasal güvenceyle sağlanmış “kurucu ulus” olmaktan, kültürel ayrıcalığa sahip “özerk topluluk” veya insan hakları ve demokrasiden tam yararlanabilen “vatandaş” olmaya değin talepler dile getirilirken, ülke içindeki statüleri açısından entegrasyon, idari özerklik, etnik/bölgesel özerklik veya federasyon gibi seçeneklerden ayrı devlet kurmaya kadar giden birtakım talepler dizisi söz konusudur.

Hâlbuki PKK’nın varlığı ve etnik milliyetçiliği Kürt toplumunu bu talepler konusunda açmaza sürüklemektedir. Çünkü PKK kurulurken “bağımsız birleşik Kürdistan” öngörürken, 1995’te Öcalan ayrı bir devlet kurmakta ısrarlı olmadıklarını, Kürtlerin ayrı kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik haklarına saygı gösteren bir hükümet şeklini savunduklarını ve bunun federal bir devlet yapısı içinde gerçekleşebileceğini ileri sürmüştü.⁹³ Öcalan yakalandıktan sonra bu talep “demokratik cumhuriyet”e dönüşürken, daha sonra “federasyon” hatta “konfederasyon”dan bahsedilmeye başlanmıştır. Ankara’nın direncine rağmen dile getirilen PKK denetimindeki Kürt hareketini TBMM’ye sokmak için %10’luk barajın düşürülmesi, genel af ilan edilmesi, İmralı’da Öcalan’a daha fazla serbesti sağlanması ve Kürtlerin kendi kendilerini yönetmelerini sağlayacak yeni bir yerel yönetim yasasının çıkartılması gibi talepleriye esasen taktik niteliktedir.⁹⁴ Dolayısıyla son yıllarda K. Irak’taki gelişmelerin de etkisi altında Kürt hareketi “ayrılma”dan veya “federal bir yapı”dan sıklıkla ve rahatlıkla söz eder olmuştur. Bu nedenle stratejik hedefin “ayrı bir toplum” olarak bir biçimde “kendi kendini yönetmeye” dönük olduğu belirtilebilir. Taktik söylemler ve stratejik planlar arasındaki uçurum Kürt taleplerini kuşkulu hale getirmekte, inandırıcılık sorunu yaratmaktadır.

Üçüncü açmaz noktası ve beklentilerinin gerçekleşmesinin önünde kendilerinden kaynaklanan en büyük engel, ülke bütünlüğüne saygılı olduklarını söylemelerine karşın, hem silahtan arınma dolayısıyla Kürt sorununu PKK tekeline kurtarma hem de taleplerinin bölücü olmadığına devleti ve ulusu inandırma konusunda isteksiz, hatta aksi bir tutum sergilemeleri oluşturmaktadır. Kürt hareketi bölücülüğe, şiddete ve silaha karşı ortak ve inandırıcı bir söylemi henüz geliştirebilmiş değildir. Aksine, gerek PKK denetiminde gerekse onun dışında kışkırtıcı üslup ve şiddet içerikli eylemler artmaktadır.⁹⁵ Bu üslup ve yöntemle

⁹³ Bkz. “Interview with PKK leader Öcalan”, *Serxwebun*, April 1995.

⁹⁴ M. Ali Birand, “Kürt sorununda tehlikeli tırmanış”, *Posta*, 22 Kasım 2005.

⁹⁵ Örneğin, DTP’nin 1 Mart 2007’deki kongresinde İstiklal Marşı okunmaması ve Türk bayrağına zoraki yer vermesi, 2005 Ağustosunda M.Fırat’ın kurduğu HAK-PAR’ın çağrısıyla PKK dışındaki Kürt hareketlerinden temsilcilerin katıldığı toplantıda, “Bu bayrak ve bu ülke bizim değil...”

dile getirilen talepler “sivil ve barışçı çözüm”, “demokratikleşme” gibi önerilerle çelişmektedir.

Devlet Düzeyi: Güvenlik-Özgürlük ve PKK-Kürt Sorunu Açmazında Türkiye

Devlet düzeyinde bakıldığında da birtakım açmazlar olduğu görülmektedir. Devletin kuruluş felsefesinde Batıcılık temelinde ulus-devlet modeli esas alınmışken ve devletin bütün güvenlik ve dış politikaları Batı’yla birlikte Batılı kurumlarla etkileşim içinde belirlenirken, içeride hem ulus inşası hem de demokrasi, insan hakları ve farklılıkların yönetimi gibi alanlarda Batı’daki gelişmelerden kopuk davranılması temel bir açmaza neden olmaktadır: Kürt sorununa ilişkin dışarıdan, Batıcılık temelinde Batı’dan gelen reform taleplerine olumlu yanıt verilirken, içeriden, toplumdan gelen benzer taleplere olumsuz yaklaşılmaktadır. Yani Türkiye’nin dış politikadaki “Batıcı demokratik” tutumuyla, iç politikadaki “Doğulu otokratik” tutumu çelişmektedir.

Bunun temel nedeni Türkiye’nin tarihten de beslenen birtakım korkularıdır. Türkiye’nin bu sorun bağlamında iki büyük korkusu vardır: Ulusal birlik ve beraberlik (ulusun yapısı) ile ülkesel bütünlük ve üniter yapının bozulması (ülkenin yapısı). Kürt talepleri gerçekten bu ikisiyle ilgilidir. Türkiye’yi bu korkulara sevk eden kuşkusuz anlamlı gerekçeler de vardır. Sevr Antlaşmasına ilişkin tarihsel hatıraların halen canlı olması (Sevr korkusu “seçilmiş travma” bağlamında değerlendirilebilir) ve bazı yabancı devlet politikalarının bunu kışkırtıcı eylem ve davranışları, yabancıların teröre, PKK’ya desteği ve bunun üzerinden Türkiye’ye karşı politika geliştirmeleri, Kürtlerin yukarıda sözü edilen biçimde devletin varlığını tehdit edecek taleplerde bulunmaları ve K. Irak’taki gelişmeler bu korkuları haklılaştırmaktadır.

Ama Türkiye’nin korkularındaki esas sorunsal, ulusun ve ülkenin yapısının günümüz dünyasında temelde “devletin konumuna ilişkin” ulus ve egemenlik anlayışı ile “bireyin konumuna ilişkin” demokrasi ve insan haklarıyla ne kadar örtüştüğünde yatmaktadır. Bu bağlamda Türkiye yeni bir birey-devlet ilişkisi tanımlı yapmaktan çekinmektedir. Bunun yeni bir “sosyal sözleşme” demek olduğunu, ama Kürt hareketinin ürkütücü talepleriyle (Kürt hareketi birey-devlet değil grup-devlet ilişkisi tanımlı istemektedir) uluslararası ve bölgesel gelişmeler karşısında bunun devleti parçalayıcı veya en azından istikrarsızlaştırıcı bir etki doğuracağı düşünülmektedir. Çelişkili olansa, iç dinamiklere karşı çıkılmasına karşın, Batıcılık perspektifiyle gönüllü izlenen dış politika sonucu dış dinamiğin zorlamasıyla birey-devlet ilişkilerinin zaten yeniden tanımlanmakta olmasıdır.

Sonuçta bu korkular Türkiye’yi birbiriyle bağlantılı iki konuda kararsızlığa it-

Bağımsızlık için referandum... Kendi devletimizi kuracağız!..” gibi sözleri (Taha Akyol, “İtidal Zamanı”, Milliyet, 7 Ağustos 2005), 22 Şubat 2007’de DTP İl Başkanı H.Aydoğdu’nun, “Kerkük’e yapılan saldırılar Diyarbakır’a yapılmış olur... Irak’taki Kürt hareketinin bastırılmaya çalışılması, Türkiye’deki Kürtlerin kan damarlarının kesilmesiyle aynı anlama gelir” ifadeleri.

mektedir: PKK-Kürt sorunu ayrımı yapıp yapmamak ve yeni bir güvenlik-özgürlük dengesi kurup kurmamak. Birincisine ilişkin Türkiye'nin açmazı, PKK-Kürt sorunu ayrımı çerçevesinde terörle mücadele ederken Kürtlere kültürel haklar tanımak gibi politikaların PKK'nın işine yarayacağı ve devletin kendi eliyle bölücülüğü destekleyeceği/taviz vereceği, ama bunu yapmazsa aynı gerekçeyle PKK'nın toplumsal tabanının genişleyeceği korkusudur. Yani devlet iki korku arasında sıkışıp kalmıştır. Bir yandan Kürt kimliği ve milliyetçiliğini kendi eliyle besleyeceği korkusu, öte yandan PKK'nın toplumsal tabanının genişlemesine neden olacağı korkusu.

Bu korkular ancak kısmen doğrudur. Çünkü kimlik inşalarında iki ana unsur vardır: Biz ve öteki bilinci. Devlet bu hakları vererek Kürtlerin, ulusun genel "biz"inin parçası olan bir "alt-biz" bilinci edinmelerine izin verecek, ama kimlik ediminde diğerlerinden ayırıcı işlev gören ve düşmanlık yaratan esas unsuru yani "öteki" duygusunu zayıflatacaktır. Yani Kürtler, devlete ve Türklere "öteki" olarak bakmayacaklardır. Temelde bireylere ait olan bu haklar verilmediği takdirde hem "öteki"liğin ağır bastığı bir grup bilinci doğacak hem de taleplerinin nereye gideceği belli olmayacaktır. Bununla birlikte, Kürt hareketinin bu hakları kimliği korumanın ve güçlendirmenin ötesinde siyasallaştırmanın aracı olarak kullanacak bir eğilim göstermesi muhtemeldir. Dolayısıyla devletin asıl açmazı, her iki seçeneğin de riskli ve bu aşamadan sonra kimlik farklılaşmasına yol açacağı korkusundan kaynaklanmaktadır.

Uzun yıllar bu korkuların politikalara yol gösterdiği gerçektir. Fakat özellikle 1990 ortalarına doğru, o güne değin bölgede sadece terör ve azgelişmişlik sorunu olduğunu ilan eden Türkiye, sorunun varlığı ve niteliğine ilişkin bu iki konunun birbirinden ayrılması gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Bu nedenle de Türkiye AB'ye tam üyelik sürecinin getirdiği dinamikle hareket ederek Kürtlerin kültürel kimliklerini korumaya yönelik birtakım yasal düzenlemelere gitmiştir. Ama reformların dinamiğini Ankara'dan ziyade Brüksel'in oluşturmasının getirdiği kaygı ve özgüven eksikliğinin de etkisiyle değişimden duyulan korku uygulamada ciddi sıkıntılara yol açmakta, bu ise son tahlilde Türkiye'nin Kürt taleplerini karşılamaya yönelik inandırıcılığını zedelemektedir.

Ayrıca Türkiye'de halen tam olarak kimlik temelli Kürt sorunu ile güvenlik temelli PKK sorununu özdeş gören, bu haliyle de istemeden PKK ile aynı çizgide olanlar vardır. Çünkü PKK da bu sorunu kendisiyle özdeşleştirmeye özel bir önem vermektedir. İşte tam da bu nedenle Türkiye bu ayrımı esas alan bir politika geliştirmeden bu soruna sağlıklı bir biçimde yaklaşamaz. Kuşkusuz bu kolay değildir. Kürtlerin bir kısmının PKK'ya taraf veya sempatizan olması bunu daha da zorlaştırmaktadır. Ama daha önce söz edilen Kürt seçmen oy verme eğilimlerinde de görüldüğü gibi bu çerçevede politika üretilebilecek bir zemin vardır.

Türkiye'nin karar vermekte zorlandığı ve ikilem içinde olduğu ikinci husus, güvenlik-özgürlük dengesine ilişkindir. Burada uygulanmakta olan güvenlik

politikalarındaki sapmanın ve tanınacak fazla özgürlüğün ülkeyi böleceğinden endişe edilmektedir. Bu çerçevede güvenlik politikaları esas alındığında özgürlükler konusunda sıkıntı yaşayarak iç ve dış baskılar ortaya çıkmakta, özgürlükler esas alındıydaysa bu baskılardan kurtulmakla beraber terörle mücadelenin zaafa uğrayacağından ve Kürtlerin ve PKK'nın daha fazlasını talep edeceğinden korkulmaktadır.

Bu ikilem ancak PKK-Kürt sorunu ayrımı çerçevesinde Türkiye'nin bir yandan özgüven ve kararlılık içinde terörle mücadelede hukuk ve insan haklarını dikkate alan güvenlik politikalarıyla diğer yandan Kürt sorununa karşı yine sınırları uluslararası sözleşmelere ve çağdaş gelişmelere göre belirlenmiş özgürlük politikalarını esas alması ve bu konuda inandırıcı olmasıyla aşılabılır. Bunun kolay olmadığı da açıktır. Ama yabancı aktörlerin PKK'yı ortadan kaldırma çabalarında Türkiye'ye destek vermemesi, PKK'nın politik denklemde kendi varlığını göstermek istercesine yeniden silahlı eylemlere girişmesi, tüm bu gelişmeler olurken Barzani'nin kimi kışkırtıcı açıklamaları⁹⁶ ve tabii Türkiye'nin PKK-Kürt sorunu ayrımını yapamaması, güvenlik-özgürlük dengesi kurmasını zorlaştırmaktadır. Hâlbuki bu ayrımı yapmak ve bu dengeyi kurmak çözüm açısından çok önemlidir. Çünkü ancak bu sayede içeride Kürt sorununun bölücülüğe ve etnik bir çatışmaya dönüşmesi ve dışarıda Türkiye'ye karşı koz olarak kullanılması engellenebilir. Ama yine aynı nedenlerle Türkiye Kürt sorununu terör sorunundan ayrı gören bir politik yaklaşım temelinde özgürlük-güvenlik dengesini hayata geçirmekte tereddüt etmektedir.

Kürt Sorununun Geleceği ve Çözüm Çerçevesi

Grup Düzeyi: Kürt Hareketinin ve Taleplerinin Rasyonalize Edilmesi

Burada iki önemli soruya verilecek yanıt çerçevesinde grup düzeyinde çözüme katkının ne olacağı tartışılabilir. Bunlardan ilki, Kürt hareketinin nereye gideceği ve nerede duracağı sorusudur. Bu çerçevede Kürtlerin etnik milliyetçilikten kurtulup kurtulamayacağı, kültürel haklarla tatmin edilip edilemeyeceği sorgulanabilir. Bunun için sayı, yoğunluk, otoktonluk, kimlik bilinci ve tanınma talebinin toplumsallaşma ve siyasallaşma düzeyi, örgütlülük, liderlik, ekonomik gönenç, motivasyon, beklenti, içinde yaşanan devletin durumu/gücü ve istikrarı, uluslararası konjonktür, irredentizm olanağı, yabancı desteği gibi daha önce aktör tutumlarını etkileyen faktörler olarak ele alınan bazı ölçütler çerçevesinde bir değerlendirme yapılabilir.⁹⁷ Bunlara göre Kürt hareketin gücünden ve beklentilerinin yüksekliğinden söz edilebilir. Nüfusa bakıldığında Kürtlerin oldukça önemli bir sayıya sahip olduğu ve bunun Doğu ve Güneydoğu'da yoğunlaştığı (%65),

⁹⁶ Bu tür açıklama ve amaçları için bkz. Erol Kurubaş, "Pan-Kürdist Hayaller ve Gerçekler", *Stratejik Analiz*, S. 92 (Aralık 2007), s. 74.

⁹⁷ Oran'a göre, bu milliyetçiliğin nereye gideceğini motivasyon ve beklenti unsurları belirleyecektir. Baskın Oran, "Teoride Milliyetçilik", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 27-28.

kimlik bilincinin toplumsallaşma ve siyasallaşma düzeyinin yükseldiği (DTP oyları bir gösterge olabilir), motivasyon ve beklenti unsurlarında uluslararası ve bölgesel gelişmelerin ve devlet politikalarının etkisinde konjonktürel dalgalanmalara bağlı olarak yükselmeler olduğu görülmektedir. Ama aynı zamanda fiziksel bir etnik ayrımcılığın olmamasıyla nüfusuyla kurumlarıyla ekonomik ilişkiler ağıyla Türkçenin ulaştığı geniş kullanım alanıyla Türk ve Kürtler arasındaki evlilik oranlarıyla ortak dinsel inançların ve kültürün yaygınlığıyla Türkiye bölüne-meyecek kadar entegre olmuş bir ülkedir.⁹⁸ O nedenle ayrılma olasılığı, hatta etnik bölgesel federasyon imkansız veya çok zayıf seçeneklerken, güç paylaşımı ya da iki kurucu ulus önerileri optimum noktayı oluşturmamaktadır. Ama aynı koşullar asimilasyon olasılığının da imkânsız olduğunu göstermektedir. Bu durumda Kürt hareketi ve devlet açısından buluşulabilecek tek ortak ve gerçekçi nokta kültürel hakların genişletilmesidir. Kültürel haklar, daha önce Burton'ın sözünü ettiği temel insani ihtiyaçlar yaklaşımı açısından insan ve vatandaşlık haklarıyla beraber zaten çözüm için olmazsa olmazdır. Ama PKK'ya mesafeli duran Kürt aydınlarının bile bu hakları aşan ve gerçekçi olmayan talepler dile getirmesi, Kürt hareketinin duygusallığın etkisi altında rasyonel davranmaktan uzak kaldığını göstermektedir. Hâlbuki yine Burton'ın ihtiyaç, değer ve çıkar ayrımını dikkate alarak, Kürtlerin taleplerini insani ihtiyaç ve sosyal değerlerle sınırlamaları ve bunları tartışmaya açık ve ne evrensel ne de ontolojik olarak vazgeçilmez olan “çıkarlar”dan olabildiğince ve samimiyetle uzak tutmaları gerekmektedir. Çünkü söz konusu “çıkar” eksenli talepler devletin güvenlik ihtiyacına karşıt nitelik taşımaktadır.

İkinci soru, Kürtlerin PKK'dan arınıp arınamayacakları ve taleplerinde inandırıcı olup olmayacaklarıdır. Kürt hareketinde halen PKK etkisi devam etmektedir. Buna karşın PKK içinde ve dışında farklı seslerin varlığı söz konusudur. Türkiye'de Kürtler arasında PKK'dan bağımsız hareket etmeye çalışan oluşumlar da göze çarpmakta, ama bunlar kitlesel bir desteğe sahip olmamakla birlikte çözüm konusunda daha milliyetçi bir tutum izleyebilmektedirler. Genel olarak bakıldığında ana akımdaki Kürtlerin bu sorunun çözümüne ilişkin PKK'dan bağımsız ve onu dışlayan, açık, net ve makul talepleri olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca üniter yapı içinde silah ve şiddetten uzak, barış ve kardeşliğe dayalı bir siyasi ortam ve çözüm isteklerini dile getirenler, parti kongrelerinde ve günlük faaliyetlerinde, ulusal sembolleri açıkça reddeden bir tutum sergilemekte, bu halleriyle inandırıcılıklarını yitirmektedirler.⁹⁹

Kısacası, grup düzeyinde akılcı ve gerçekçi çözüm önerileri sunanların hem sesleri fazla çıkmamakta, hem de ciddi bir inandırıcılık sorunu yaşamaktadırlar. Bu haliyle Kürt hareketinin PKK'dan ve silahlı mücadeleden arınmadığı, sadece kültürel kimliklerini korumaya yönelik haklar talep etmediği ve bunda

⁹⁸ KONDA, *Biz Kimiz?*...

⁹⁹ Fikret Bila, “DTP'nin inandırıcı olması gerekiyor”, *Milliyet*, 3 Mart 2007.

inandırıcı olmadığı sürece çözüme katkı sunması zordur. Dolayısıyla Kürtlerin çözüme katkısı ancak PKK'dan ve silahtan arınmaları, yabancı desteğine güvenmeden sadakat konusunda inandırıcı olmaları ve gerçekçi seçenekler üzerinde durmalarıyla mümkünken şu anda bu eğilim zayıftır.

Devlet Düzeyi: Türkiye'de Zihniyet Değişikliği

Kürt sorununu sona erdirmek ya da çözüm bulmak için devlet düzeyinde pek çok çalışma yapılmış ve rapor hazırlanmıştır. Bunların bir kısmı asimilasyona dönük öneriler içerirken, bir kısmı sorunun kimlik boyutunu da göz önüne alarak çözüm üretmeye çalışmıştır. Fakat çözüm için yapılan önerilerin hiç biri daha önce sözü edilen ikilemlerden dolayı istenen düzeyde hayata geçirilememiştir.¹⁰⁰

Devlet düzeyinde çözüm üretilebilmesi için iki konuda tutum değişikliği ya da netliği gerekmektedir. Öncelikle, daha önce değinilen ve sonuçları itibariyle Kürtlerin "öteki" olarak algılanmasına yol açabilecek kimi söylem ve uygulamalardan kaçınmak son derece önemlidir. Yani, daha önce vurgulandığı gibi Türk milliyetçiliğinin teorik olarak değilse de uygulamada etnik yönü ağır basan niteliği nedeniyle yurttaşların etnik ve dinsel farklılıklarına iyi gözle bakılmadığı, bunların birer tehdit olarak algılandığı bir gerçektir. Bu durum Kürt etnik milliyetçiliğinin beslendiği önemli bir kaynaktır. Bundan kaçınmaksa ancak Türkiye'nin toprak ve yurttaş esaslı ulus modelini benimsediğini sadece söylemde değil, eylem ve uygulamada da göstermesiyle mümkündür. Argun'un deyişiyle, "Türklük" kimliğinin yurttaşlık temelinde yeniden tanımlanması veya bu anlayışa geri dönülmesi ihtiyacı vardır.¹⁰¹ Bu bağlamda Türkiye'deki ulusal yapı çoğulcu demokrasi anlayışına uygun hale getirilmeli,¹⁰² yani ulusal birlik ve beraberlik için kültürel türdeşliğin zorunlu olduğu düşüncesinden vazgeçilmelidir. Keyman bunu post-nasyonal, farklılıkları kabul eden ve anayasal bir vatandaşlık olarak nitelendirmektedir.¹⁰³

İkinci olarak, Türkiye Kürt (kimlik) sorunu ve PKK (terör) ile mücadeleyi birbirinden ayıran bir politika izlemelidir. PKK'nın Kürtlerin önemli bir kısmını yanına çekememiş olması bu politikayı mümkün kılmaktadır. PKK'nın legal uzantısı sayılabilecek partilerin bile Kürtlerin %65'inin oyunu alamadığı gerçeğinin yanı sıra, oyların bir kısmının da tepkisel ve değişken olduğu unutulmamalıdır. Kürt sorunu açısından, Türkiye'nin vereceği kültürel hakların tatmin edici olabilmesi için egemenlik ve ulus-devlet anlayışında dünyada yaşanan gelişmelere uygun bir anlayışın benimsenmesi gereklidir. Bu zorunlu olarak üniter ulus-devlet yapısının kökten değişmesi anlamına gelmez. Önemli olan hukuk devleti anlayışının ve demokratik zihniyetin yerleşmesi ve genelleşmesidir. Kanaatimizce

¹⁰⁰ Bkz. Faik Bulut, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 1998.

¹⁰¹ Argun, s. 95.

¹⁰² Bkz. Füsun Üstel, "Çoğunlukçu Demokrasilerin Azınlık Eşiği: Batı Deneyimleri", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 127-148.

¹⁰³ Keyman, "Articulating...", s. 285.

ne Türkiye'deki Kürtler "ayrılma eşiği"ne gelmiştir, ne de Kürt sorunu toplumlar arası bir etnik çatışma düzeyine çıkmıştır. Ama ciddi bir karşılıklı güvensizlik ve inandırıcılık sorunu vardır. Bunu aşmak için karşılıklı adımlara ihtiyaç vardır. Bu tip sorunlarda daha önce de belirtildiği gibi devlet açısından yapılması gereken her türlü hak ve özgürlüğün önündeki yasakları kaldırarak pozitif hakları negatif hak haline getirmek, böylece kültürel hakların sadece Kürtler değil tüm toplum düzeyinde tanınmasını sağlayarak gerçek eşitlik ve demokrasiyi hayata geçirmektir. Bununla birlikte Kürt sorunu açısından kültürel hakların verilmesiyle ayrılıkçı eğilimlerin önleneyeceği kesin olmadığı gibi birtakım riskler de söz konusu olsa da bunları göze almamanın maliyeti, daha önce söz edildiği gibi, daha ağırdır.

Sonuç

Modern devletlere ilişkin söylenebilecek en önemli husus her ulus-devletin gerçekte tek bir etnik gruptan doğmadığıdır. Etnik farklılıklar tarihsel ve sosyolojik birer gerçekliktir. Ulus-devletlerin etno-kültürel türdeşlik çabalarının bu farklılıkları giderememesi, aksine güçlendirmesi bunu göstermektedir. Öte yandan, günümüzde toplumsal etkileşimin artması ve karşılıklı bağımlılığın güçlenmesi gibi gelişmeler göz önüne alındığında etnik kimlikler güçlenmekle birlikte etnisiteye dayalı küçük siyasal birimlerin bağımsız yaşama şansı zayıflamakta, toplumlar daha geniş siyasal örgütlenmelere ihtiyaç duymaktadır. O nedenle ne ulus-devletlerin inkâr ve baskı politikaları ne de etnik grupların ayrılıkçı terör eğilimleri gerçekçidir. Dolayısıyla farklılıkların bir arada yaşama sorunu olarak beliren etnik sorunlar, rasyonel ve gerçekçi değil, psikolojik ve tarihsel temellerden kaynaklanmakta, o nedenle irrasyonel ve anakronik bir duruma işaret etmektedir.

Benzerlerinden pek çok açıdan farklılaşmakla birlikte yine de etnik sorun bağlamında değerlendirilmesi gereken Türkiye'deki Kürt sorunu da devlet milliyetçiliğinin etnik nitelikleri ile Kürt hareketinin etno-milliyetçi niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Yani karşıt gibi duran etnik milliyetçilikler aslında birbirinden beslenmektedir. Bu haliyle çalışma etnik sorunların bir tür milliyetçilikler savaşının sonucu doğduğu varsayımını doğrulamaktadır.

Günümüzde Kürt sorunun temel dinamiklerini devletin terörle mücadele ortamında insan hakları ve kültürel kimlik sorunsalı karşısındaki kararsız tutumuyla siyasallaşan Kürtlerin kültürel hak taleplerini etno-milliyetçi bağlamda PKK üzerinden dile getirmeleri oluşturmaktadır. Bu eksende Kürt hareketinin silah ve şiddeti bırakarak Türkiye siyaset sahnesinin meşru aktörlerinden biri olma çabası ve K. Irak'taki gelişmelerin ve AB sürecinin yarattığı beklenti ve motivasyonla daha fazlasını elde edebilmek için marjinal ve kışkırtıcı bir üslup ve söylemi benimsemesi çelişmektedir. Hatta Kürt hareketinin bunun için başkalarının politikalarına eklemlenebileceğini, gerekirse yine silah kullanabileceğini göstermesi bu çelişkiyi güçlendirmektedir. Devletin de kısmen

Öcalan'ın yakalanmasının verdiği güvenle ama esasen dış dinamiğin etkisiyle yasal olarak Kürtlere birtakım kültürel haklar verirken, çelişkili bir biçimde bu dış dinamiklerden algıladığı tehditlerin de etkisiyle uygulamada bu hakların kullanılmasını zorlaştırması inandırıcılığını zedelemektedir. Sonuçta bu karşılıklı ikilemli durum, ulusal düzlemde 1990 sonlarında "özgürlük" lehinde gelişen iyimser atmosferi gittikçe "güvenlik" eksenine kaydırmaktadır. Daha da önemlisi tüm bu gelişmeler etnik temelde yürütülen siyasete dönüşmekte, bu ise sonuçları itibariyle etnik çatışmaya yol açacak bir süreçte kapı aralamaktadır.

Bu tablodan çıkan sonuç ise şudur: Kürt sorunu bu dinamiklere sahip olduğu, aktörleri de bu çelişkili koordinatlarda durduğu sürece çözülmez. Çözüm, bu koordinatların değiştirilmesinde, yani etnik siyaset mantığından kaynaklanan aktör tutumlarındaki açmazların ortadan kaldırılmasında yatmaktadır. Bu bağlamda hem Kürtler gerçekçi olmayan, duygusal bir etnik milliyetçilik tuzağına düşmemeli, hem de Türkiye Kürt sorunu olduğu sürece özgürlük politikalarının güvenlik boşluğu yaratacağından korkarak kültürel haklar konusunda çekimser davranmaktan vazgeçmelidir. Ama işte tam da bu nedenlerle Kürt sorununun yakın gelecekte çözülmesi zor görünmektedir. Bununla birlikte çözümsüzlüğün zamanla kendi içinden bir çözüm doğurması olasıdır. Sorunun kilitlendiğini gören ve bu durumun hiç kimsenin yararına olmadığını anlayan aktörler zamanla farklı eğilimler içine girebilir ve pozisyonlarını sorgulayabilirler. Bu çerçevede bir yandan Kürt hareketinde bölünmeler veya değişik eylem ve söylem arayışlarının güçlenmesi, öte yandan Türkiye'nin de iç ve dış dinamiklerin etkisiyle demokratikleşme yönünde zaten atmakta olduğu adımları hızlandırması ve uygulamaya daha iyi yansıtması söz konusu olabilir.

Kaynakça

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 3.b., Çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yay., 2004.

Argun, Betigül Ercan, "Universal Citizenship Rights and Turkey's Kurdish Question", *Journal Muslim Minority Affairs*, Vol. 19, No. 1 (1999), s. 85-103.

Ballı, Rafet, *Kürt Dosyası*, 3.b., İstanbul, Cem Yay., 1992.

Birch, Anthony H., *Nationalism and National Integration*, London, Unwin Hyman, 1989.

Brass, Paul R., *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, London, Sage Pub., 1991.

Brown, Michael E., "Causes and Implications of Ethnic Conflict", *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. by Michael E. Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 3-26.

Bulut, Faik, *Kürt Sorununa Çözüm Arayışları*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 1998.

Burton, John, *Conflict: Resolution and Provention*, New York, St. Martin's Press,

1990.

Burton, John and Frank Dukes, *Conflict: Practices in Management, Settlement and Resolution*, New York, St. Martin's Press, 1990.

Calhoun, Craig, *Nationalism*, Buckingham, Open University Press, 1997.

Coakley, John, "The Resolution of Ethnic Conflict: Towards a Typology", *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 343-358.

Connor, Walker, *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1994.

Çitlioğlu, Ercan, "PKK Eylemleri Üzerine Bir Analiz (söyleşi)", *Stratejik Analiz*, C.7, S.78 (Ekim 2006), s. 86-94.

Erözden, Ozan, *Ulus-Devlet*, Ankara, Dost Kitabevi, 1997.

Ganguly, Rajat and Ray Taras, *Understanding Ethnic Conflict, The International Dimension*, NY, Longman, 1998.

Güven, V. Fatih, "Yeniden İsim Değiştiren PKK Terör Örgütünün Artan Tehditleri", *Stratejik Analiz*, C. 4, S. 44 (Aralık 2003).

-----, "Dağılma Sürecine Giren PKK Terör Örgütünü Siyasal Zeminlerde Yaşatma Senaryoları" <http://www.haberaliz.com>, erişim tarihi: 26.3.2004.

Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, London, Los Angeles, University of California Press, 1985.

Hutchinson, John and Anthony D. Smith, *Ethnicity*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

"Interview with PKK leader Öcalan", *Serxwebun*, April 1995.

İsmet, İsmet G., *Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı: PKK (1973-1992)*, 5.B., Ankara, Turkish Daily News Yay., 1993.

Keskin, Cumhur, "Türkiye'nin Kürt Politikası ve Resmi İdeoloji", *Türkiye'nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 47-86.

Keyman, E. Fuat, "Articulating citizenship and identity", *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*, Ed. by E. Fuat Keyman and Ahmet İçduygu, Abingdon, Oxon, Routledge, 2005, s.267-288.

-----, "Etnik Çatışmayı Önlemek", *Radikal* 2, 11 Eylül 2005, s. 9.

Kirişçi, Kemal, Gareth Winrow, *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

KONDA, *Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması*, 2006 (http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ttya_tr.pdf).

Kurmuş, Orhan vd., *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomi Öncelikler*, İstanbul, TESEV, 2006.

Kurubaş, Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye, C. 2 (1960'lerden 2000'lere)*, Ankara, Nobel Yay. Dağ., 2004.

-----, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlıkların Korunması ve Avrupa Yaklaşımı*, 2.b., Ankara, Asil Yay., 2006.

-----, “Pan-Kürdist Hayaller ve Gerçekler”, *Stratejik Analiz*, S. 92 (Aralık 2007), s. 69-75.

Kushner, David, “Self-Perception and Identity in Contemporary Turkey”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 32, No. 2 (April 1997), s. 219-233.

Kymlicka, Will, “Modernity and National Identity”, *Ethnic Challenges to the Modern Nation State*, Ed. By Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled and Alberto Spektorowski, London, Macmillan Press, 2000, s. 11-41.

Lake, David A. and Donald Rothchild, “Containing Fear: The Origins and Managements of Ethnic Conflict”, *International Security*, Vol. 21, No.2 (Fall 1996), s. 41-75.

McDowall, David, *A Modern History of The Kurds*, London, NY, I.B. Tauris, 1996

Mutlu, Servet, “Ethnic Kurds in Turkey: A Demographic Study”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 28, No. 4 (Nov. 1996), s. 517-541.

Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar*, İstanbul, İletişim, 2004.

-----, “Teoride Milliyetçilik”, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 21-28.

-----, “Kürt Milliyetçiliği: Doğuşu ve Gelişmesi”, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 33-46.

-----, *Atatürk Milliyetçiliği*, 3. B., Ankara, Bilgi Yay., 1993.

-----, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1977.

Özcan, Nihat Ali, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi): Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara, ASAM, 1999.

-----, “PKK/KADEK’ten Kongra-Gel’e”, *Panorama Dergisi*, S.2 (Mart 2004), <http://www.panoramadergisi.com>, erişim tarihi: 5.3.2004.

Özdağ, Ümit, *Kürtçülük Sorununun Analizi ve Çözüm Politikaları*, Ankara, Bilgi Yay., 2006.

Posen, Barry R., “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, *Ethnic Conflict and International Security*, Ed. Michael E.Brown, Princeton, Princeton University Press, 1993, s. 103-123.

Roe, Paul, “The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a ‘Tragedy’?”, *Journal of Peace Research*, Vol 36, No. 2 (March 1999), s. 183-202.

Saatçi, Mustafa, “Nation-states and ethnic boundaries: modern Turkish identity and Turkish-Kurdish conflict”, *Nations and Nationalism*, Vol. 8, No. 4 (2002), s. 549-564.

Sandole, Dennis J. D., “A Comprehensive Mapping of Conflict and Conflict

Resolution: A Three Pillar Approach”, <http://www.gmu.edu/academic/pcs/sandole.htm>.

Smith, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell Inc., 1986.

-----, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

-----, *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*, Türkçesi: Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.

Smootha, Sammy and Thedeor Hanf, “The Diverse Modes of Conflict Regulations in Deep Divided Societies”, *Ethnicity and Nationalism*, Ed. by Anthony D. Smith, Leiden, New York, E. J. Brill, 1992.

Somer, Murat, “Ethnic Kurds, Endogenous Identities, and Turkey’s Democratization and Integration with Europe”, *The Global Review of Ethnopolitics*, Vol. 1, No. 4 (June 2002), s.74-93.

Stanovcic, Vojislav, “Problems and Options in Institutionalizing Ethnic Relations”, *International Political Science Review*, Vol. 13, No. 4 (1992), s. 359-379.

Stavenhagen, Rodolfo, *Ethnic Conflicts and the Nation-State*, London, Macmillan Press Ltd., 1996.

Üstel, Fusun, *Yurttaşlık ve Demokrasi*, Ankara, Dost Yay., 1999.

-----, “Türk Milliyetçiliği ya da Vatandaşlığın Kültürel Boyutu”, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 29-32.

-----, “Çoğunlukçu Demokrasilerin Azınlık Eşiği: Batı Deneyimleri”, *Türkiye’nin Kürt Sorunu*, İstanbul, TÜSES, 1996, s. 127-152.

van Bruinessen, Martin, *Ağa Seyh Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

-----, *Kurdish Ethno-Nationalism Versus Nationa-Building States, Collected Articles*, İstanbul, The Isis Press, 2000.

-----, “Shifting National and Ethnic Identities: The Kurds in Turkey and the European Diaspora”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 18, No. 1 (Apr 1998), s. 39-52.

-----, “The nature and uses of violence in the Kurdish conflict”, Paper presented at International colloquium “Ethnic Construction and Political Violence” organized by the Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, Cortona, July 2-3, 1999. (<http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Violence.htm>, erişim tarihi: 19.02.2004)

-----, “Race, culture, nation and identity politics in Turkey: some comments” Paper presented at the Mica Erteğün Annual Turkish Studies Workshop on Continuity and Change: Shifting State Ideologies from Late Ottoman to Early Republican Turkey, 1890-1930, Department of Near Eastern Studies, Princeton

University, April 24-26, 1997.(http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/identity_politics.htm, erişim tarihi: 19.02.2004)

Vayrynen, Tarja, "Ethnic Communalism and Conflict Resolution", *Cooperation and Conflict*, Vol. 33, No. 1 (1998), s. 59-80.

Volkan, Vamik D., *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, London, Jason Aronson Inc., 1988.

-----, *Etnik Terörizmin Psikolojisi*, Çev. A. Çevik -B. Ceyhan, Ankara, Politik Psikoloji Yay., 1993.

Wallerstein, Immanuel; Etienne Balibar, *Irki, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, 2. b., Çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.

White, Paul J., "Economic Marginalization of Turkey's Kurds: The Failed Promise of Modernization and Reform", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol. 18, No. 1 (April 1998).

Yavuz, M. Hakan, "Five Stages of the Construction of the Kurdish Nationalism in Turkey", *Nationalism & Ethnic Politics*, Vol. 7, No. 3 (Autumn 2001), s. 1-24.

Yeğen, Mesut, *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim Yay., 1999.

Siyaseti İzlerken

TANJU TOSUN

LiBeRtE

Yıllar geçtikçe sorunların kurumsallaştığını düşündüğümüz Türk siyasal hayatı, aslında 90'lardan beri büyük bir değişim ve dönüşüm sürecinin içinde. Kapatılan partilerden yeni ve farklı oluşumlar doğarken eski ve alışılmış siyasetçiler geçen zaman ve değişmeye başlayan düzen karşısında yerlerini yeni liderlere bırakmak zorunda kalıyorlar. Şüphesiz, önümüzdeki yılları anlamlandırabilmek bu değişim sürecini iyi kavramakla başlayacaktır.

Ağırlıklı olarak Türkiye'de parti siyaseti, merkez sağ, merkez sol siyaset, oy verme davranışı gibi konular üzerinde odaklanan eser, okuyucuya 90'lardan beri meydana gelen önemli siyasi olaylar hakkında siyasi analiz yapmayı da ihmal etmiyor.

Siyaset bilimci Tanju Tosun, yirmi yıllık tecrübesini, önemli yayın organlarında yayınlanmış yazılarında damıtarak bu kitapla okuyucuya sunuyor.

10
yıl

LiBeRtE
yayınları

Yeni Anayasa Eski Vatandaşlık

Mesut Yeğen^o

Vatandaşlık meselesi etrafında bunca gürültü kopması boşuna değil. Bizzat vatandaşlık mefhumunun doğası bunca gürültüye sebep oluyor. Vatandaşlık, yalnızca “kim vatandaş, kim değil”, “kim vatandaşlar cemaati olarak siyasi topluluğa dâhil, kim değil” meselelerini düzenliyor olsaydı bunca tartışmaya yol vermezdi. Basitçe, belirli siyasi sınırlar içerisinde hükümran olan bir devlete tabi olanlar vatandaş sayılır, bunların haricinde kalanlar da vatandaş addedilmez olur biterdi. Oysa vatandaşlık bu ayrımı düzenlemekle kalmıyor. Kim içeride kim değil ayrımına karar verdiği gibi, içeride kalanların, yani vatandaşların bir kısım hallerini şu ya da bu kıvamda düzenlemeyi de öngörüyor. Nitekim, “kim bizden değil” sorusuna cevap vermekle kalmayıp, bizliğin içeriğini, kıvamını tayin etmeye koyulduğu içindir ki, vatandaşlık etrafında bunca sert tartışma kopuyor.

Şunu teslim etmekte fayda var: modern biçimiyle vatandaşlık, işlediği her yerde, vatandaşlar cemaatini sadece siyasi bir topluluk olarak değil, şu ya da bu kıvamda ulusal-kültürel bir topluluk olarak da inşa etti. Mesela, Fransa köylülerini Fransız, İtalya köylülerini İtalyan kılanın, milliyetçilik fikriyle büyük bir koalisyon kuran vatandaşlık kurumunun olduğu iyi bilinir. Bu itibarla, vatandaşlık kurumunun vatandaş olan ve olmayanlar ayrımı yapması kadar, vatandaş olarak addedilenleri ulusal bir ideal ve kültür etrafında benzeştirmesi de epey sıradan bir durum. Bu birörnekleştirme işine muhalefet edilmesi de. Mesela, Fransa yurttaş-

^o Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Öğretim üyesi.

larının çoğunu Fransızlaştırdı ama Korsika meselesinde aynı beceriyi gösteremedi. Ya da İngiltere, Galler meselesini epeyce bir hal yoluna koydu ama İrlanda ve İskoçya meselesiyle uğraşmaya devam ediyor. Türkiye’de de benzer bir durum söz konusu. Balkan ve Kafkas göçmenleri Türkleştirildi ama Kürt meselesi devam ediyor.

Burada mesele şu: ahaliyi vatandaşlık kılıp ulusal bir kültür etrafında birörnekleştirme işi her yerde aynı kıvamda olmadı. Vatandaşlar topluluğunun kültürel heterojenliğinin tanındığı yerler de oldu; bu heterojenliğin baş belası olarak görülüp tümünden reddedildiği yerler de. Ancak içinde bulunduğumuz tarihsel dönemde, özellikle Batı demokrasileri, ahalinin kültürel farklılığını ortadan kaldırmayı artık bir norm olarak görmüyor ve kültürel benzeşmenin gevşek formlarına razı oluyor; hiç şüphesiz vatandaşlık kurumundan vazgeçmeden. İspanya Bask meselesini, Britanya İskoçya meselesini ve hatta Fransa Korsika meselesini, vatandaşlık haklarını siyasi topluluğu parçalamayacak denli farklılaştırarak, asimetrikleştirerek çözmenin yollarını arıyor.

Türkiye’ye de buraya kadar aktardığım zaviyeden bakmak gerekiyor. Elimizde, milliyetçilik fikriyle büyük bir koalisyon oluşturmuş neredeyse yüz yıllık bir vatandaşlık kurumu var ve bu kurum birörnekleştirme, benzeştirme işinde epey bir yol almış ve ama epey de bir dirençle karşı karşıya.

Yeni anayasa vesilesiyle giriştiğimiz vatandaşlık tartışması tam da bu ikili durumun kısıracında kalmış görünüyor. Türkiye’de vatandaşlık kurumu ya bugüne kadar geçerli olduğu gibi ahaliyi benzeştirme işini düzenlemenin mümtaz araçlarından biri olmaya devam edecek ya da daha tahammül edilebilir kıvamda bir benzeştirme işini yürütmek üzere yeniden düzenlenecek. AKP tarafından hazırlanan anayasa taslağı mevcut durumun değiştirileceği yolunda güçlü bir işaret vermiyor. Görünen o ki, yeni bir anayasamız olacak ama vatandaşlık anlayışımız aynen devam edecek.

Yeni anayasaya rağmen devam edeceğini öngördüğüm mevcut vatandaşlık anlayışını tasvir edebilmek için tarihsel bir çözümleme yapmak gerekiyor.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e

Türkiye’nin devrıldığı siyasi tarih vatandaşlık fikriyle Tanzimat döneminde tanıştı. Mustafa Reşit Paşa’nın 1839’da duyurduğu Tanzimat Fermanı, tebaanın din farkı olmaksızın eşit olduğunu ve can ve mülk güvenliği hakkıyla donandığını duyuruyordu.¹ Tanzimat’ın dolaşıma soktuğu vatandaşlık fikri hukuki bir gövdeye ise 1876 Anayasası’yla kavuştu. 1876 Anayasası’nın *Tebaa-i Devlet-i Osmaniye’nin Hukuk-ı Umumiyesi* başlığı altında yer bulan 8. Maddesi şöyleydi:

¹ Bilindiği üzere, eşitlik ve otoriteye karşı temel haklarla donanmış olmak, vatandaşlık fikrinin esaslarındandır.

Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur.²

Vatandaş, dini ve etnik mensubiyetine bakmaksızın Osmanlı demeyi öngören bu madde, zamanın egemen ideolojisi olan Osmanlılık fikriyle uyumluydu. Bilindiği üzere, Osmanlı eliti Tanzimat'tan başlayarak siyasi topluluğun kıvamını tarif etmek üzere Osmanlılık mefhumunu kullanır olmuştur. Osmanlılık, bir hanedana ve onun başında bulunduğu devlete tabi olmayı işaret ettiği için, 1876 Anayasası vatandaşlardan esas olarak kültürel benzeşmeyi değil, siyasi ortaklaşmayı talep ediyordu. Ne var ki, Osmanlı vatandaşlığının kısmen de olsa kültürel bir iması da vardı. Anayasada yer alan resmi dilin Türkçe olması [m.21], memur ve mebus olabilmek için Türkçe okuyup yazabilme şartı [m.21, m.57] vb. şunu gösteriyordu: Osmanlı hukuku, vatandaşlardan bir düzeyde de olsa Türklük kültür dairesi içine girmelerini talep ediyordu.

Aslında, Türklüğün Osmanlılık içerisindeki mümtaz bir yeri olduğu şeklindeki fikir, Osmanlılık fikrinin uygulayıcılarınca epey erken zamanlarda telaffuz edilmişti. Mesela, Tanzimat döneminin meşhur paşalarından Ali Paşa, Hariciye Nazırı olduğu 1862 yılında, imparatorlukta birleştiricilik görevi gören unsurun Türkler olduğunu savunuyordu.³ Keza, Osmanlılık fikrinin takipçilerinden Namık Kemal için de Osmanlı vatandaşı olmak, en azından Osmanlı'nın Müslüman tebaası için Türkleşmek demektir. Şunları diyordu Namık Kemal 1878 yılında:

[E]limizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçeden başkalarını mahvetmek iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim? Lisan bir kavmin diğerine inkılâbını men için belki diyanetten bile daha metin bir seddir. (...) Vakıa Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kabil değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir, Onlar da, münasip yolda idare olunur, mektepler yapılır ve hatta bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra, Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.⁴

Neticede şunu söylemek mümkün: İlk anayasamız ve vatandaşlığın siyasi tarihimizdeki ilk hali, Osmanlı vatandaşlarından oluşan ahalii, esasen siyasi, kısmen de kültürel bir topluluk olarak inşa etmek niyetindeydi.

1924 Anayasası

1924'teki ikinci anayasa bu durumu kökten değiştirdi. 1924 Anayasası'yla beraber ahaliden, vatandaşlar cemaatinden siyasi bir topluluk oluşturmak kadar,

² Suna Kili & A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2000), 44. Bu madde II. Meşrutiyet döneminde de aynen korundu, tadil edilmedi.

³ Bernard Lewis, "Ali Pasha on Nationalism", *Middle Eastern Studies*, v. 10, 1974, p. 7.

⁴ Masami Arai, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (İletişim Yayınları: İstanbul, 1994), s. 18.

belki bundan da fazla, kültürel-ulusal bir topluluğu oluşturmaları istenir oldu. Anayasal kaydı 1924'te gerçekleşiyse de, bu keskin dönüşümün elli yıllık bir tarihe yaslandığını belirtmek gerekiyor. 1877'den 1924'e kadar olan bitene bağlı olarak, Ali Paşa'nın "imparatorluğun birleştirici unsuru olarak Türkler" fikrinden, erken dönem Türk milliyetçilerinin "unsur-i aslı olarak Türklerine", buradan Jön Türklerin "millet-i hakime olarak Türklerine" ve nihayet 1924 Anayasasının "Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz" düsturuna geçildi.

1924'le birlikte, Cumhuriyetin vatandaşlarından oluşan siyasi topluluğun, etno-kültürel bir topluluk olarak da, yani Türk milleti şeklinde inşa edileceği bildirilmişti. Anayasa, ülkede Türklükten başka kültürel aidiyetlerin de var olduğunu kabul ediyor, ancak bunların yeniden-üretimine izin verilmeyeceğini duyuruyordu.⁵ Bu durum, 1924 Anayasası'nın en azından iki dereceli bir Türklük fikrine sahip olduğunu gösterir. Anayasa açısından Türklük, Türklerden, yani Türkçe konuşulan bir aileye doğanlardan ve Türkleşmesi beklenenlerden, yani müstakbel-Türklerden oluşuyordu. Diğer bir deyişle, 1924 Anayasası, Osmanlı'daki vatandaşlık anlayışından farklı olarak, belirgin bir biçimde asimilasyonist bir yurttaşlık fikrinin devreye girmiş olduğunu duyuruyordu. Kısacası, vatandaşların Türk-olmayanlarından Türkleşmeleri isteniyordu.

Ne var ki, Anayasa'nın ve buna bağlı mevzuatın vatandaşların Türk-olmayanlarının tamamını Türklüğün muhtemel menziline görmüş olduğunu söylemek mümkün değil. Diğer bir deyişle, 1924 Anayasası'nın Türklüğü Cumhuriyetin bütün vatandaşlarına açık hale getirdiği ve bu itibarla da Türklükle vatandaşlığı özdeşleştirdiği iddiası, bütün popülerliğine rağmen, doğru değil.

Vatandaşlıkla Türklüğün bir ve aynı şey olmadığı bizzat 1924 Anayasasında ifade edilmişti. Anayasanın vatandaşlığı düzenleyen ünlü 88. Maddesi şöyle düzenlenmişti: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur".⁶ 88. Maddenin sıklıkla Türklüğü vatandaşlıkla özdeşleştiren ya da Türklüğü vatandaşların tamamına açık kılan bir metin olarak yorumlandığı malum. Nitekim bugünkü anayasa tartışmalarında da vatandaşlığın 88. Maddedeki biçimiyle yeniden düzenlenmesi gerektiği öneriliyor. Oysa, maddenin lafzına ve Meclisteki kabul edilmiş hikayesine biraz daha yakından bakıldığında, 88. Maddenin Türklüğü vatandaşlıkla edinilebilir siyasi bir paye olarak görmediği açıkça görülüyor. İzah etmek gerekiyor.

1924 Anayasasını hazırlayan Meclis Anayasa Komisyonunca Meclis Genel Kuruluna teklif edilen metinde 88. Madde şöyle düzenlenmişti: "Türkiye ahalisine

⁵ Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı giriş/gerekçe kısmı şöyleydi: "Devletimiz bir devleti milliyedir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku mütesaviyeyi (hukuksal eşitliği) haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırkı mübayanetlerini (başkalıklarını) manii milliyet tanımak caiz olamaz." A. Şeref Gözübüyük ve Zekai Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1957), s. 7.

⁶ Gözübüyük ve Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, s.:441.

din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur”.⁷ Yani ilk teklifte “vatandaşlık itibarıyla” kaydı bulunmuyordu. Ne var ki, Genel Kurula bu biçimde inen madde, açık bir hoşnutsuzluğa sebep olur ve maddenin tadili istenir. Örneğin Bozok (Yozgat) Mebusu Ahmet Hamdi Bey, Anayasa Komisyonunun, kanun milliyetle değil tabiiyetle ilgilidir şeklindeki hatırlatmasına rağmen, maddenin düzeltilmesini ister. Önerisi ilginçtir: “Türkiye ahalisinden olup Türk harsını kabul edenlere Türk ıtlak olunur”.⁸ Meclisteki sıkıntı açıktır. Yasakoyucu, Türklüğü vatandaşlıkla edinilebilir bir paye olarak görmeye razı değildir. Tartışmaya dönemin Türkçülük cereyanının önde gelenlerinden Hamdullah Suphi Bey dahil olur ve Meclis’in hoşnutsuzluğuna daha açık bir dille tercüman olur:

Bütün siyasi hudutlarımız dahilinde yaşayanlara Türk unvanını vermek bizim için bir emel olabilir. Fakat görüyorsunuz ki, çok müşkül bir mücadelenin içinden çıktık ve hiçbirimiz kalbimizde mücadelenin tamam olduğuna dair bir şey taşımıyoruz. Diyoruz ki: Devletin, Türkiye Cumhuriyeti’nin tebaası tamamıyla Türktür. Bir taraftan da hükümet mücadele ediyor, ecnebler tarafından tesis edilmiş olan müessesatta çalışan rumu, ermeniye (sic) çıkarmaya çalışıyor. Biz bunları rumdur ermenidir diye çıkarmak istediğimiz vakit bize hayır Meclisinizden çıkan kanun mucibince bunlar Türktür derlerse ne cevap vereceksiniz? Tabiiyet kelimesi zihinlerde mevcut ve kalplerde mevcut bulunan bu emeli izale etmeğe kifayet etmez. Lafzen biz bir tefsir bulabiliriz. Maddeye tefsir ile geçilebilir, fakat bir hakikat vardır. Onlar Türk olamazlar.⁹

Hamdullah Suphi’nin tercümanı olduğu sıkıntı apaçıktır: Meclis, ülkenin gayrimüslim ahalisini Türklüğün menzilineki vatandaşlar olarak görmemektedir. Dönemin meclisindeki hâkim anlayışa göre ülkenin gayrimüslimleri Türk olmadıkları gibi, Türkleşemezlerdi de. Bu durumda Türklüğü derecelendirmekten başka yapılacak bir şey yoktu. Nitekim, Hamdullah Suphi’nin, hem Anayasa Komisyonu hem de Genel Kurul tarafından kabul edilen önerisine göre gayrimüslimlerin Türklüğü ancak vatandaşlık itibarıyla Türklük olacaktı. Dolayısıyla, Meclis Genel Kuruluna “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur” şeklinde gelen 88. Maddenin, Genel Kurulda “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın *vatandaşlık itibarıyla* Türk ıtlak olunur” şeklinde tadil edilmesinin ardında, Meclisin en azından Türkler ve vatandaşlık itibarıyla Türk olanlar şeklinde bir ayırımı benimsemesi yatıyordu.

Aslında bu durum hiç de sürpriz değildi. Çünkü hem Lozan görüşmeleri hem de akabinde gerçekleşen 1924 Mübadelesi gösteriyordu ki, Türkiye Cumhuriyetini kuranlar gayrimüslim ahaliyi ülke vatandaşı olarak görmek istemiyorlardı. Lozan’daki görüşmeler esnasında Türk tarafı ülkedeki gayrimüslimlerin tama-

⁷ Gözübüyük ve Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, s. 436.

⁸ Gözübüyük ve Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, s. 436.

⁹ Gözübüyük ve Sezgin, *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, s. 437.

mından kurtulmak istediğini açıkça beyan etmiş,¹⁰ ancak Batı Trakya'daki Müslümanlara karşılık İstanbul'daki 'yerleşik' Rumların ülkede kalmasına rıza göstermek zorunda kalmıştı. Keza, 1924'teki mübadele esnasında Türkçe konuşmayan Müslimler ülkeye kabul edilirken, Türkçe konuşanlar da dâhil gayrimüslim ahalinin büyük kısmı mübadele edildi.

1924 Anayasası'nda yer bulan vatandaşlık anlayışına dair yürüttüğüm bu tartışmanın ortaya koyduğu gerçek şudur: Ülkenin vatandaşlık mevzuatı açısından, en azından 1961'e kadar, memlekette üç derece Türklük vardır. Türkler, müstakbel-Türkler ve vatandaşlık itibarıyla Türk olanlar. Bu üç grubun, ahalinin hangi kesimlerine denk düştüğü de aşağı yukarı belliydi. Hâlihazırda Türkçe konuşanlar "Türkleri", Türk dili ve kültürü dairesine henüz girmemiş Boşnak, Çerkez, Arap ve Kürt gibi Müslim kavimler "müstakbel-Türkleri", gayrimüslimler de "Kanunuesasi Türklerini" oluştuyordu.

Aslında, bu üç dereceli Türklük fikri, Cumhuriyetin hemen öncesinde dönemin entelektüel elitinin kafasında çoktan oluşmuştu. Cumhuriyet döneminin de mühim entelektüellerinden olan Mehmet Fuat Köprülü, 1913 yılında *Türk Yurdu* dergisinde yayımladığı bir yazısında bu üç dereceli Türklük anlayışını açık bir biçimde ifade etmişti. Diyordu ki Köprülü:

Devletimizi bir büyük daireye benzetecek olursak kuvve-i merkeziyeyi Türklük, onun etrafındaki birinci daireyi İslamlık, son daireyi de Hristiyan unsurlar teşkil eder. ... Osmanlı devleti her şeyden evvel bir Türk ve İslam saltanatıdır. Kuvve-i merkeziyeyi iptida Türklük ve ona merbut İslamlık teşkil eder.¹¹

Netice itibarıyla, 1924 Anayasası'nda yer bulan vatandaşlık anlayışı gayrimüslimler hariç olmak üzere ülke ahalisinden türdeş bir etno-kültürel topluluk yaratacağını beyan ediyordu. Bu vatandaşlık anlayışının uygulama düzeyinde karşılığına baktığımızdaysa şunu görüyoruz. Türkiye'de vatandaşlık pratikleri esas olarak asimilasyonist kısmen de ayrımcı olmuştur. Memleketin Türk olmayan Müslimleri asimilasyonist, gayrimüslimler ise ayrımcı vatandaşlık pratiklerine maruz kalmıştır.

Ayrımcılık ve Asimilasyon

Gayrimüslim vatandaşların maruz kaldıklarıyla başlayalım. 1926 tarihli Memurin Kanunu ayrımcı uygulamaların kapısını açtı. 788 sayılı Memurin Kanunu'nun

¹⁰ Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç. Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları, 2006), s. 59-139.

¹¹ Mehmet Fuat Köprülü, "Türklük, İslamlık, Osmanlılık", *Türk Yurdu*, No. 45, Temmuz-Ağustos 1913. Aslında, İttihat ve Terakki'nin Türkçe konuşanları teksif etme, gayrimüslimleri mübadele ya da tehcir etme ve Türkçe konuşmayan Müslümanları da asimile etme üçlüsünden oluşan nüfus ve iskan siyaseti Türklüğün üç dairesi fikrinin, Balkan Savaşlarından itibaren yaygın bir anlayış haline geldiğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, 1924 Anayasasına açık bir biçimde yansıyan bu üç dereceli Türklük fikrinin en azından İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu dönemde birlikte kabul görmüş bir fikir olduğunu söylemek mümkün görünüyor.

dördüncü maddesi, devlet memuru olacaklarda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ya da Türk vatandaşlığı yerine Türk *olmak* şartını aramaktaydı.¹² Türklüğü devlet memuru olmanın koşulları arasında gösteren bu kanun 1965 yılına kadar yürürlükte kaldı. Ancak biliyoruz ki, bugün dahi bürokrasinin üst kademelerinde tek bir gayrimüslim yurttaş yoktur. Gayrimüslim yurttaşlarca kurulan vakıfların mülklerine el konulması ya da Varlık Vergisi gibi uygulamalar da bahsettiğim türden pratiklerin çok bilinen örnekleri oldu. Neticede, gayrimüslim yurttaşların Lozan antlaşmasıyla edindikleri grup haklarına sahip olmak ‘ayrıcalığının’ karşılığı temel bir kısım haklarının ihlali oldu.

Asimilasyonist patriklere gelince, bu türden pratiklerin menzilerindeki tek olmasa da öncelikli grubun Kürtler olduğu malum. Gerek ülkenin kadim bir kavmi oluşu, gerek nüfus itibarıyla büyüklüğü ve gerekse de dil ve toprak birliğine sahip bir kavim olması, Kürtlüğü asimilasyonist siyasetin esas muhatabı haline getirdi. Kürtlerin maruz kaldığı asimilasyonist pratikler Cumhuriyetin Kürt meselesiyle mesaisini ve aslında asimilasyon işini de düzenleyen vasıtaların başlıcası olmuş [Birinci] Umumi Müfettişlikçe kaleme alınan raporlarda açıklıkla ifşa edilmiştir. Bu raporları tek tek ele almak mümkün değil. Bu sebeple, bu raporlarda yer bulan malzemeyi tespitler ve öneriler şeklinde iki genel başlık altında aktarmak gerekiyor.¹³

Müfettişlik raporlarınca yapılan başlıca tespitler şunlardır: Fırat’ın doğusunda ki bölgede Kürt nüfus yoğundur; Bu bölgede yaşayan Kürt nüfusu bir milyondan fazladır ve bölgedeki Türk nüfusu Kürt nüfusun dörtte birinden daha azdır; Gerekli tedbir alınmadığı takdirde, “Fırat’ın şarkındaki vilayetlerimizden sarfınazar etmek mecburiyetinde” kalınabilir. Avni Doğan’ın sözleriyle, “Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında Türkçe’den başka bir dil ve Türk’ün dileğine aykırı bir dilek hakim bulunmaktadır.”¹⁴

Buna mukabil bu raporlarda yer bulan başlıca öneriler de şunlardır: “Türk nüfus ve nüfuzunu hakim kılmak” için “en mühim menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek; Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan vilayet ve kaza merkezlerinde Türkçe’yi hakim kılmak; Kürt mıntıkası içinde bilhassa kız mekteplerine ehemmiyet vermek; Fırat’ın garbındaki vilayetlerimizin bir kısmında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtleri Türk yapmak; Van’la Midyat arasındaki hattın batısında, Ermenilerden kalan araziye Türk muhacirleri yerleştirilmek; “Ermenilerden kalan emvalin satılmasını hatta Kürtlere icar dahi edilmemesini” sağlamak; Kürtlerle meskun bu bölgeye “Yugoslavya’dan gelen Türk ve Arnavutlar’la İran ve Kafkasya’dan gelecek Türkleri yerleştirmek; Vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve beledi-

¹² Ayhan Aktar, “Cumhuriyetin ilk Yıllarında Uygulanan “Türkleştirme” Politikaları”, *Tarih ve Toplum*, No. 156, 1996, s.11.

¹³ Birinci Umumi Müfettişlik raporları için bkz. Mehmet Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri* (Ankara: Özge Yayınları, 1994), s. 233-270.

¹⁴ Mehmet Bayrak, *Kürdoloji Belgeleri* (Ankara: Özge Yayınları, 1994), s. 238.

ye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den maada (başka) lisan kullananları cezalandırmak; Askere alınanların başka bölgelerde askerlik yapmasını sağlamak ve bölgede yerli memur bulundurmamak; Bölgede görev yapan batılı memurları Kürt kızlarıyla evlenmeye özendirmek, bunlardan bölgede yerleşmek isteyenlere arazi vermek; bölgede yerleşik Türk, Kürt ve Aleviler arasında kız alıp vermeyi teşvik etmek; İdari tedbirlerle köylerden çocuk toplamak; Türk kültürü ve temsil esasına müstenit okutma yapmak.

Kürtlerin asimilasyonu için Umumi Müfettişliklerce önerilen işlerin ne kadarının gerçekleştirilebildiği epey belirsiz olmakla birlikte, bütün bu önerilerin kağıt üzerinde kalmadığı da muhakkak. Cumhuriyet, kuruluşunun hemen ardından bürokrasinin geliştirdiği önerileri uygulamak için yola koyuldu. Şeyh Sait İsyanının hemen ardından uygulanan ilk önlem, isyana karışanların aileleri ve yakınlarıyla birlikte batı bölgelerinde iskan edilmesi oldu. Daha kapsamlı bir uygulama 1934 yılında geldi. Bu yıl kabul edilen İskân Kanunu'nun hedefi, Anadolu'nun demografik kompozisyonunun etnik mülâhazalar uyarınca yeniden düzenlenmesi ve Türk olmayan unsurların Türkleştirilmesiydi. Türkleştirme, Türk-olmayanların Türk bölgelerine, Türklerin de Türk-olmayan bölgelere yerleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilecekti.

Asimilasyonu gerçekleştirmek üzere başvurulmuş yegane uygulama zorunlu iskan olmadı. Cumhuriyetin kuruluşunun ardından Türkçeden başka dillerde yayın ve eğitime, Lozan hükümleri saklı kalmak üzere, izin verilmedi. Nitekim bugün de, mevcut anayasanın 42. maddesi, milletlerarası anlaşma hükümleri saklı kalmak üzere, eğitim kurumlarında, Türk vatandaşlarına Türkçeden başka bir dilin anadil olarak öğretilmesini yasaklamaktadır. Kürtçe üzerindeki baskının daha yakın zamanlı örneği 1983 yılında çıkarılan ve 1991 yılında kaldırılan 2932 sayılı yasa oldu. Kürtçe üzerindeki kısıtlamalar eğitim ve yayın alanıyla sınırlı kalmadı. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan *Şark İslahat Planı* uyarınca 'açıkta' Kürtçe konuşmak da yasaklanmaya çalışıldı.

Soyadlarıyla, yer adları ve köy isimlerinin Türkleştirilmesini ve çocuklara Kürtçe adlar konmasının yasaklanmasını da aynı fasıldan saymak gerekir. 1934 yılında kabul edilen 2525 sayılı Soyadı Kanununun üçüncü maddesi "[r]ütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleri[nin]" soyadları olarak kullanılmasını yasaklıyordu. 1949 yılında çıkarılan İl İdaresi Kanunuysa, yer adlarının değiştirilmesi yetkisini İçişleri Bakanlığına veriyordu. Bu yetkinin cömert bir biçimde kullanıldığı malum. Keza, 1972 yılında çıkarılan 1587 sayılı Nüfus Kanununun 16. maddesi de doğan çocuklara Kürtçe isim konmasını yasaklıyordu.

Asimilasyon siyasetinin bir başka mümtaz aracı Yatılı Bölge (İlköğretim) Okulları (YİBO) oldu. Bu aracın halen kullanılmakta olduğu malum. Milli Eğitim Bakanlığı verilerine göre, bugün toplam 299 Yatılı Bölge Okulunun 155'i, diğer bir deyişle yüzde 52'si Kürtlerin yoğun yaşadığı illerdir. Keza, bu okul-

larda okuyan toplam 142.788 öğrencinin 84.442'si ya da yüzde 59'u yine bu iller-dendir.

Netice itibarıyla, 1924 Anayasası'nda yer bulan vatandaşlık anlayışı, memleket ahalisinin siyasi bir topluluk şeklinde örgütlenmesiyle yetinmeyip, gayrimüslimler hariç olmak üzere, etno-kültürel bir topluluk da olmasını öngörmüş olup, vatandaşlık pratikleri de Kürtlere yönelik olarak asimilasyonist gayrimüslimlere yönelik olarak da ayrımcı olmuştur.

1961 ve 1982 Anayasaları

1961 Anayasası'nda yer bulan vatandaşlık fikrinin 1924'tekinden farklı olduğunu biliyoruz. 1961 Anayasası'yla birlikte kabul edilen ve 1982 Anayasası'nda da aynen tekrar edilen vatandaşlık fikrine göre, "Türk devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkes Türktür".¹⁵ Bu değişiklik, 1961 Anayasası'nın derecelenmiş bir Türklük fikrinden vazgeçmiş olduğunu ve dolayısıyla Türklüğün 1961'den beridir vatandaşlıkla eşitlenmiş olduğu şeklinde bir intiba uyandırsa da, durum bu değildir. Hem 1961 hem de 1982 Anayasası'nda devleti ve vatandaşı tanımlarken kullanılan terminolojideki "kararsızlıklar", Türklük ve vatandaşlık arasındaki mesafenin her iki anayasada da halen muhafaza edildiğini göstermektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse, 1961 Anayasası'nın ilk maddesi devleti Türkiye devleti ve Türkiye Cumhuriyeti olarak tanımlarken, başka bazı maddeler Türk devleti terimini kullanmaktadır. Keza, yurttaşın hak ve yükümlülüklerini tanımlayan maddelerin pek çoğu "herkes" ya da "vatandaşlar" ibaresini kullanırken, kamu hizmetine girme ve milletvekili seçilme haklarını düzenleyen maddeler bir anda "her Türk" ibaresini kullanmaya başlamaktadır. 1982 Anayasası da benzeri terminolojik tutarsızlıklardan muaf değildir. Bu anayasanın da ilk maddesi Türkiye Cumhuriyeti tabirini kullanırken, 66. madde Türk Devleti ibaresini kullanmaktadır. Keza, 1982 Anayasası'nın birçok maddesi "herkes" ibaresini kullanırken, kimi maddelerde "vatandaşlar" (madde 59 ve 62), başka maddelerde ise "her Türk" (madde 70 ve 72) ibaresi kullanılmaktadır.

Bu örnekler, vatandaşlık ve Türklük arasında bir mesafenin 1961 ve 1982 Anayasalarında da muhafaza edildiğini gösteriyor.

1961 ve 1982 metnlerinin kabul edildiği Anayasa Komisyonu ve Meclis görüşme tutanakları da bahsedilen mesafenin muhafaza edildiğine işaret etmektedir. 1961 Anayasasını hazırlayan komisyonun tutanaklarına erişemedim. Ancak, dö-

¹⁵ Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayını, 2000), s. 138. Bu çalışmanın esas meselesi kimin Türk vatandaşı olabileceğinin formel olarak nasıl düzenlendiğinden ziyade, Türk vatandaşlığınca işaret edilen Türklüğün etnik mahiyetini çözümlemek olduğundan, vatandaşlık meselesiyle ilgili iki temel metin ihmal edilmiştir. 1928 yılında kabul edilip 1929 yılı başında yürürlüğe giren 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ile 1964'ta kabul edilen 403 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, kimlerin Türk vatandaşı olabileceğini düzenleyen önemli metinlerdir. Kanun metinleri için bkz. TBMM, *Kavanin Mecmuası*, C.6, 1928 ve TBMM, *Kanunlar Dergisi*, C. 47, 1966.

nemin Temsilciler Meclisine sunulan Anayasa Komisyonu Raporu vatandaşlığı düzenleyen maddeyi takdim ederken “1924 Anayasasının 88. Maddesinin birinci fıkrası hükmü nakledilmiştir” demektedir.¹⁶ Oysa, 1961 Anayasasında sunulan hükmün 1924’tekinden farklı olduğunu biliyoruz. Burada, geçici olmak üzere şu yorum yapılabilir: 1961 Anayasasını hazırlayanlar sundukları lafzi değişikliğe karşın 1924 Anayasasının 88. Maddesindeki ruha sadıktırlar.

1982 Anayasasını kabul eden Danışma Meclisi tutanakları da bu ruha sadık kalındığını göstermektedir. 1982 Anayasası’nın Danışma Meclisince teklif edilen biçiminde vatandaşlığı düzenleyen maddeye dair olarak şunlar denmektedir:

Vatandaşlık önemli bir bağıdır. Bu bağın önemini ve niteliğini belirtmek bakımından maddenin başlığı olan 1961 Anayasasındaki 54. Maddenin vatandaşlık başlığı Türk vatandaşlığı haline getirilmiştir. Bu suretle vatandaşlık bağı ile devlete bağlı olan herkes deyiminden Türk vatandaşlık bağı ile devlete bağlı olan herkes Tür vatandaşıdır demek istenmiştir. Bu şekilde vatandaşlık bağının Türklüğü kazandırmada daha kuvvetli bir bağ olduğu vurgulanmak istenmiştir.¹⁷

Benzer bir biçimde vatandaşlıkla ilgili madde Danışma Meclisinde görüşülürken, Türklük ve vatandaşlığın bir ve aynı şey olmadığına dair görüşler arz edilmiş ve ya herkese Türk vatandaşı diyelim ya da Türklüğü benimseyen vatandaşlara Türk diyelim şeklinde öneriler yapılmış, ancak taslağı hazırlayan komisyon, bu tadili önerenlerin fıkren doğru olduğunu kabul etmekle beraber, maddenin hukuki bir durumu düzenlediği gerekçesiyle tadil önerisinin kabul edilmemesini uygun bulmuştur.

Yeni Anayasa: Eski Vatandaşlık

Türk vatandaşlığının tarihsel seyri şunu göstermektedir. Cumhuriyet açısından Türklük en azından üç dereceli bir kategori olmuştur. Vatandaşlar topluluğu, Türkler, müstakbel-Türkler ve Kanuniesası Türkleri olmak üzere, üç daireden oluşan bir cemaat olarak düşünülmüştür. İkinci dairenin mensuplarının asimilasyon yoluyla ilk daireye dahil olması, üçüncü dairenin mensuplarının Türklüğünün ise vatandaşlık itibarıyla Türk olmaya sınırlı kalması öngörülmüştür.

Görünen odur ki AKP tarafından hazırlatılan yeni anayasa tasarısı da benimsediği vatandaşlık anlayışı açısından esas olarak geçmişteki üç anayasayı kuşatan ruha sadık kalmıştır. Yeni anayasa taslağında 35. Madde’de düzenlenen vatandaşlık meselesi için üç öneride bulunulmuştur:

Devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.

¹⁶ Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2.

¹⁷ TC Anayasa Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni, *MGK Tutanak Dergisi*, Cilt 7, s.34.

Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkese, din ve ırk farkı gözetilmeksizin Türk denir.

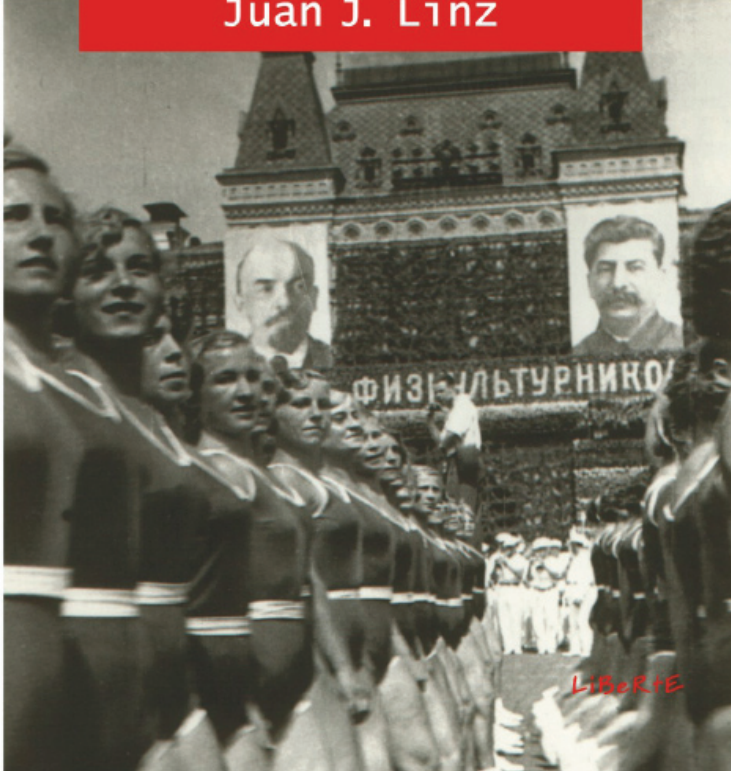
Vatandaşlık temel bir haktır. Kanunun öngördüğü esaslara uygun olarak bu statüyü kazanan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır.

Üç değişik öneride bulunulmasına rağmen, taslağı hazırlayan komisyonun esas olarak ikinci öneri üzerinde mutabık kaldığı anlaşılmaktadır. 1924 Anayasasındaki formüle geri dönmeyi öneren bu ikinci öneri, yeni bir anayasaya rağmen vatandaşlık meselesinde ve buna bağlı olarak da Kürt sorununda hiçbir esaslı değişikliğe gidilmeyeceğini göstermektedir. Görünen odur ki, yeni anayasamız da ülkede Türklere başka etnik grupların yaşadığını zımnen kabul edecek, ancak herkesi Türklüğe davet etmeye de devam edecektir. Başka bir deyişle, yeni anayasa da vatandaşları en azından Türkler ve müstakbel-Türkler olarak ikiye ayıracak ve müstakbel-Türklerin (mevcut zeminde bu daha ziyade Kürtleri anlatmaktadır) Türkleşmesini bekleyecektir.

Bu durum, AKP'nin ve yeni anayasanın mimarlarının yeni anayasayı, Kürt meselesinin yarattığı tansiyonu biraz da olsa düşürebilecek bir vasıta kılmak niyetinde olmadığını göstermektedir.

Totaliter ve Otoriter Rejimler

Juan J. Linz

Linz'in bu kitabı, totaliter-otoriter rejimleri iyi bir tahlilini sunarken, aslında bu ülkelerin yaşadığı süreçlerden sonra meydana gelen totaliter yönetimlerin tesadüf olmadığını gösteriyor. Bu manada, sistemin giderek otoriter-totaliter bir yapıya bürünmesi, bazı temel noktaları kavrayan biri için pek sürpriz olmuyor.

Ergun Özbudun'un çevirisi ile uzun bir süre önce Türkçe'ye kazandırılan bu temel eser, uzun zamandır piyasada bulunmuyordu. Yazılış tarihi üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen son derece güncel olan bu kitap, otoriter-totaliter rejimler konusunda önemli bir başvuru kaynağı olarak, alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Kürt Sorununda Çözüm: Irak’a Kürdistan, Türkiye’ye Demokrasi

Altan Tan[○]

Kürt sorununun nasıl ve ne şekilde çözülmesi gerektiği yıllardır tartışılıyor. Konunun tanımında nasıl uzunca bir süre ortak bir noktaya varılamadıysa, aynı şekilde çözümünde de uzlaşma gerçekleşmiyor.

Türkiye’de hâlâ önemli bir kesim mevcut inkar, baskı ve asimilasyon politikalarının devamını istiyor. Kürt sorununu sadece “ayrılıkçı, bölücü” bir terör sorunu olarak görenler askeri güvenlik tedbirlerinden başka bir anlayışa yanaşmıyor. Kürt kimliği ile ilgili her türlü talep bölücülükle itham edilip damgalanıyor. En küçük bir demokratik açılımın daha sonra diğer talepleri tetikleyeceği, kültürel bireysel hakların grup haklarına, grup haklarının etnik federasyona, onun da bir adım sonrasında bağımsız Kürdistan’a dönüşeceği paranoyası uykuları kaçırıyor. Ortadoğu’nun insanına, kültürüne, tarihine yabancı ve düşman statüko yanlıları ile onların borazanları “miğferli medya”, sürekli olarak korku pompalıyor.

Kürt sorununun çözümünden yana olan ancak birbirinden çok farklı ideolojilere, dünya görüşlerine sahip yüzlerce aydın, entelektüel ile parti ve örgütlerin çözüm önerilerini birkaç başlık altında toplamak mümkün.

Bunlar:

Kürt ulusalcıları (Bağımsız Kürdistan fikrini savunanlar)

Etnik federasyon isteyenler

Birlikte yaşama projesini savunanlar

[○] Araştırmacı yazar.

Kürt Ulusalçıları

Kürt ulusalcılığının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarındadır. 1789 Fransız İhtilali'nden sonra bir burjuva ideolojisi olan ulus-devlet fikri bir kısım Kürt aydınını da etkiledi.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde önce gayri-müslim halklardan Sırlar, Yunanlılar, Romenler, Bulgarlar ve Ermenilerin kapıldıkları ulusalcı-milliyetçi düşünceler zamanla Müslüman unsurları da etkiledi. Arnavutlar ve Araplardan sonra bazı Kürt aydınları da bu akıma katıldı.

Kürtlerin dışındaki yukarıda adı geçen tüm halklar Osmanlı'ya karşı başkaldırarak amaçlarına ulaşırken bunların içerisinde sadece Ermeniler başarısızlığa uğradı. Büyük acılar yaşayan Ermeni halkının çıkarlarına aykırı bu siyasi kalkışma Ermeni halkının felaketiyle sonuçlandı. Müslüman Arnavutların ve Arapların zıddına Kürtler Osmanlı'yı terk etmedi. I. Dünya Savaşı'nın tüm felaketlerini Kürtler Türklerle birlikte göğüsledi. Kürt halkı ve önderleri, İslam kardeşliği ve birliği düşüncesiyle Türklerin kaderleriyle kendi kaderlerini aynı gördü. Bugün de bir kısım aydının dışında Türkiye'deki Kürtlerin ezici çoğunluğu ayrılarak bağımsız bir Kürt devleti kurma yerine adil ve demokratik cumhuriyette birlikte yaşamayı savunmaktadır.

20. yüzyılda Ortadoğu'da bir Kürt Devleti'nin kurulamamasının iki nedeni vardır:

1- Batılı emperyalistlerin Bağımsız Kürt devletini çıkarlarına uygun görmemiş olmaları.

Bu uygun görmemenin birçok nedeni vardır.

2- Türklerle yaklaşık bin yıldır birlikte yaşayan ve dini yaşamları çok güçlü olan Kürtlerin Türklerden ayrılmayı istememiş olmalarıdır.

Ulus-devlet fikrine ve Türkiye'den ayrı bağımsız bir Kürdistan'a bugün de Kürtlerin büyük bir kısmının itirazları vardır. Bu itirazlar iki ana başlık altında toplanabilir:

1. Ulus-devlet fikri ve ulus-devlet modeli, 19. yüzyılın modasıydı. 21. yüzyılda ulus-devletin modası geçmiş, geçerliliği kalmamıştır. Tüm dünyada küreselleşme dalgası yaşanmaktadır. Bilgi ve kültür sınır tanımamakta, mal dolaşımı engellenmemektedir. Günümüz dünyasında spordan moda, sinemadan müziğe kadar üretilen tüm değerler bütün dünyaya anında yayılmakta, keza bilgi ve teknoloji de aynı şekilde sınırları aşmaktadır. Çin'de üretilen bir mal, birkaç gün sonra dünyanın diğer ucunda pazarlanmaktadır. İnternet neredeyse tüm insanlığın ortak hafızası haline gelmiştir. Farklı dil, din ve ırklardan insanlar arasında evlilikler artmakta, yerel diller kaybolurken İngilizce tüm dünyanın resmi dili haline gelmektedir. Böyle bir dünyada ulusal sınırların ekonomik ve kültürel olarak bir anlamı kalmamakta, 19. ve 20. yüzyılda kendi çıkarları için milliyetçiliği ve ulusla sınırları savunan burjuvazi bugün küresel sermayeye dönüştüğünden, çıkarlarına

engel olarak gördüğü sınırları kaldırmak istemekte ve her geçen gün daha fazla silikleştirmektedir.

Ulus-devletler yerine Kuzey Amerika Birliği (NAFTA), Avrupa Birliği ve Şanghay Beşlisi gibi daha geniş bölgesel işbirlikleri, siyasi ve ekonomik birlik-telikler önem kazanmaktadır. Dünyanın mevcut halinde “geç kalmış bir Kürt ulusalcılığı”nın Kürtlere yarar yerine zarar getireceği yaygın kanaattir. Kürtler işlevini yitiren geri bir modeli deneyeceklerine modern dünyaya ayak uydurarak yeni döneme uygun bir siyasi organizasyon içinde olmayı arzu etmektedirler.

2. Ulus-devlet modeli, Ortadoğu’ya uymamaktadır. Ulus-devlet, Ortadoğu toplumlarına çözüm değil çözümsüzlük getirmiştir. Çünkü:

a. Ortadoğu ile Avrupa, aynı toplumsal yapıya sahip değildir ve farklı tarihsel süreçlerden geçmişlerdir. Ortadoğu’da, Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sanayi Devrimi ve burjuva demokratik devrimleri gibi bugünkü Avrupa’yı Avrupa yapan tarihsel dönüm noktalarını tecrübe etmiş değildir. Ortadoğu’da Batılı anlamda bir burjuva ve işçi sınıfı oluşmamıştır. Avrupa’daki feodalite ile Ortadoğu’nun feodal yapısı da birebir örtüşmez. Bu bağlamda Avrupa’nın Lord’u ile Ortadoğu’nun Ağası’na; Hristiyanlığın Kilise’si ve Papaz’ı İslam’ın Camii’ne ve İmam’ına denk düşmez.

b. Ortadoğu’da etnik, dini ve mezhebi farklılıklar birbirlerinden kalın coğrafi sınırlarla ayrılmış olmayıp iç içedirler. Kürt-Türk-Arap, Müslüman-Hristiyan, Sünni-Şii çoğu kez aynı şehirde aynı mahallede birlikte yaşamaktadırlar. Aynı şekilde Ortodoks, Katolik ve Protestanlar; Süryani, Ermeni ve Rumlar da iç içe yaşamışlardır. Toplumsal yapı, tarih boyunca çatışma ve ayrışma üzerine değil, uzlaşma ve birlikte yaşama üzerine bina edilmiştir. İstanbul, Kahire, Bağdat ve Şam gibi kadim İslam şehirlerinde durum budur.

c. Bu etnik, dini ve mezhebi farklılıklar tarih boyunca birbirleriyle çatışan küçük devletler yerine büyük devletlerin egemenliği altında yaşamışlardır. Bu yönüyle Ortadoğu’nun tarihi imparatorluklar tarihidir. Roma, Med, Pers, Bizans, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemleri buna misal olarak gösterilebilir. Bazı dönemlerde, kısa bir sürede gelip geçen fetret dönemlerinde, küçük devletçikler ortaya çıksa da bu durum hemen sona ermekte ve tekrar büyük bir siyasi organizasyon duruma hakim olmaktadır. Moğol istilasından sonraki dönem buna örnektir.

d. Ortadoğu’da baskın faktör, etnisite değil, din ve mezheptir. Bugün Türkiye, İran, Irak, Suriye, Lübnan ve Mısır’da durum bu merkezdedir. Kerkük Türkmenleri ile Irak Kürtlerinin Şii olanları, Arap Şiilerle birlikte hareket etmektedir.

e. Ortadoğu’da aynı din ve mezhepten olanlar arasında dil ve ırk farklılığı gözetilmeksizin evlilikler yapılmaktadır. Aileler arası entegrasyon üst düzeydedir. Sadece Türkiye’de bir milyonu üzerinde Türk-Kürt evliliği olduğu tahmin edilmektedir.

f. Ortadoğu'da kavimler arası etnik savaşlar yok denecek kadar azdır. Ortadoğu'da tarihin kaydettiği en önemli savaşlardan üç tanesi Türklerin kendi arasında olmuştur. Bunlar; Fatih Sultan Mehmet ile Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Yıldırım Beyazıt ile Özbek Timurlenk; Yavuz Sultan Selim ile Safevi Şah İsmail'in arasında gerçekleşen savaşlardır. Bu hükümdarların hepsi Türk'tür. Dahası Şah İsmail haricinde diğerlerinin tamamı mezhep olarak da Sünni'dir. Savaşların nedeni iktidar kavgasıdır.

g. Ulusçuluk fikri Ortadoğu'da çok yenidir. Önce askeri devletler kurulmuş ve devlet eliyle ulus yaratılmaya çalışılmıştır. Türkiye'de Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp, Moiz Kohen; Arap dünyasında Baas ideologu Mişel Eflak ve Cemal Abdülnassır bu işin önderleri olmuşlardır. Kürt ulusalcılığı ise geç kalmış bir ulusalcılıktır. Halen Arap dünyasında Arap milliyetçiliği, din ve mezhebin önüne geçmiş değildir. Modern anlamda bir ulusal bilinç ve birlikten bahsedilemez.

Etnik Federasyon

Etnik federasyon fikri de, her dine, her mezhebe ve dile ayrı bir devlet veya yönetim modeli sağlama gibi çağdaş ihtiyaçlara tam bir cevap oluşturmamaktadır. Ayrıca aşağıdaki nedenlerden dolayı da etnik federasyon Türkiye şartlarına uymamaktadır:

a. Türkiye'de yaşayan Kürtlerin yaklaşık %60'ı Türkiye'nin Batısında İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa gibi illerde yaşamaktadırlar. Suriye, Irak ve İran'da ise Kürtler, daha ziyade kendi coğrafyalarında ikamet etmiş, ülkenin diğer bölgelerine bu kadar yüksek oranda dağılmamışlardır.

b. Türkiye'de Türkler ve Kürtler arasında gerçekleşen evliliklerin sayısının bir milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumu İran, Irak ve Suriye'deki Kürt-Arap, Kürt-Pers ilişkilerinde gözlemek mümkün değildir. Söz konusu evlilikler, Türkler ve Kürtlerin birbirine karışma ve toplumsal ilişkilerde iç içe geçme düzeyinin çok yükselmesine neden olmuştur.

c. Ekonomik entegrasyon çok ileri bir safhadadır. Kürtler Türkiye'nin hemen her yerinde çok önemli ekonomik kazanımlar elde etmiş, büyük miktarlarda yatırımlar yapmışlardır. Ekonomik yönden Türklerle Kürtlerin sayısız ortaklığı vardır, çıkarları iç içe geçmiştir. Beri yanda siyasal ve kültürel haklar konusunda çeşitli sorunlar yaşasalar da Kürtler vatandaşlık yönünden her türlü hakka eşit seviyede sahiptirler. Suriye Kürtlerinin önemli bir kısmı vatandaş bile değildir.

d. Kars, Iğdır, Erzurum, Sivas, Erzincan, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman gibi illerde Türk ve Kürt nüfus iç içe yaşamakta; Mardin, Şanlıurfa, Batman ve Siirt gibi illerde ise % 20-30 oranında Arap bulunmaktadır. Bu yönüyle etnik federasyonun sınırlarını tespit etmek bile başlı başına büyük bir sorundur. Tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye'de Kürt-Türk mübadeleleri gibi fikirleri hiç kimse aklından geçirmemektedir.

Türkiye'de federasyon fikrini savunanlar etnik federasyon sınırları içerisinde-

ki Kürt illerinde Kürtler dışındaki diğer etnik gruplara her türlü demokratik hakların verilmesi gerektiğini , Türkiye'nin Batısında ise Kürlere tüm demokratik hakların tanınmasıyla sorunun çözülebileceğini savunmaktadır. Irak, Suriye ve İran'da kısmen işleyebilecek olan bu yöntem, Türkiye'de fayda sağlamak şöyle dursun, büyük mahzurlar doğuracaktır. Ülkeyi büyük tartışma, çalkantı ve kavgalara sürüklemesi kaçınılmaz olan bu yola başvurmaktansa, sınırlar koymadan çözümü tüm ülkenin demokratikleştirilmesinde aramanın daha akılcı bir tercih olacağı aşikardır. Bütün Türkiye'yi demokratikleştirmek en kestirme yoldur. İstanbul'da Kürtçe eğitim veren okullar Hakkari'de de Türkçe okullar olabilmelidir. İsteyen istediği eğitimi alabilmelidir.

Birlikte Yaşama Projesi

Türkiye'deki Kürt sorununu çözmede en gerçekçi yol, "birlikte yaşama projesi"ne hayatiyet kazandırmaktır. Bunun dışındaki yaklaşımlar meseleyi çözmekten ziyade daha da içinden çıkılmaz bir hale getirecek ve bugüne kadar yaşananlardan daha büyük acılara sebebiyet verecektir. Birlikte yaşamanın geçmişteki bin yıllık başarılı deneyimi –son Cumhuriyet dönemi hariç– tarihi referansımızdır. İslam dini en önemli ortak paydadır. Eğer son 30 yıllık süreçte yaşanan olaylarda 40 bin kişi hayatını kaybetmesine rağmen halklar arasında kin ve nefret duyguları boy vermemişse, bunu sağlayan en önemli faktör Kürtler ve Türkler arasındaki dini birlikteliktir.

Fakat hemen belirtmek gerekir ki, 1923 sonrası hakim kılınan inkar, baskı ve asimilasyon anlayışının –kısacası mevcut statükonun– devam etmesi imkan dışıdır. Birlikte yaşama iradesinin yeni bir toplumsal sözleşmeyle tescil edilerek yenilenmesi gerekmektedir. Birlikte yaşama iradesini esas alan bir çözüm için siyasi, sosyal ve ekonomik olarak yapılması gerekenleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Siyasi Olarak

a. Yeni sivil ve demokratik bir anayasa hazırlanmalıdır. Bu anayasada Türkiye'nin sınırları ve bayrağı muhafaza edilmeli, resmi dil Türkçe olmalıdır. Anayasadaki "Herkes Türk'tür" ibaresi değiştirilmeli, vatandaşlık tanımı yenilenmelidir.

b. Din, mezhep, etnisite, dil ve benzeri her tür farklılıkların varlıklarını ve kültürlerini yaşatma ve ifade etme hakları anayasal teminat altına alınmalıdır.

c. Kürtçe anadille eğitimin önü açılmalıdır. Bu konuda mevcut anayasa taslağında bulunan "Türkçe dışındaki dillerle yapılacak eğitim kanunla düzenlenir" hükmü olumludur. Başlangıç olarak okullara seçmeli Kürtçe dersleri konulmalı, isteyen Kürtçe öğrenme imkanı bu şekilde sağlanmalıdır. Süreç içerisinde ise hedef, dileyen herkesin kendi anadilinde eğitim hakkına sahip olmasıdır.

d. Üniversitelerde Kürdoloji enstitüleri ve filologileri açılmalıdır.

e. Radyo ve televizyonlarda süre ile sınırlı tutulan Kürtçe yayınlar özel

kanallarda süresiz olarak serbest bırakılmalı, TRT de bir kanalı Kürtçe ye ayırtmalıdır.

f. İsimleri değiştirilen tüm coğrafi birimlerin orijinal isimleri iade edilmelidir.

2. Sosyal Politika

a. Bölgede yaklaşık üç bin köy ve mezra boşaltılmış, üç milyon insan göç etmek zorunda kalmış, büyük travmalar yaşanmıştır. Koruculuk, göç, çarpık kentleşme, uyuşturucu, fuhuş, kadın intiharları, eğitimsiz genç nüfus (Diyarbakır nüfusunun % 47'si 15 yaşın altındadır), sokak çocukları, çeteler ve işsizlik gibi konular çok büyük sosyal sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Faili meçhul cinayetler, yaşanan hukuksuz gözaltılar ve tutuklanmalar, hapis cezaları ve işkencelerle ilgili travmalar toplumun bilinçaltını perişan etmiştir. Bu nedenle tüm bu sorunları gözetken bir rehabilitasyon programının uygulanması gerekir.

b. Yaraların sarılması için genel bir siyasi af ilan edilmelidir. Ancak affın, hiçbir siyasi ve ekonomik iyileştirme yapılmadan ele alınması bir çözüm getirmeyecektir. Bundan evvel çıkarılan “eve dönüş” yasaları gibi bir sonuç vermeyecektir. Dağa gidenin evden niye gittiği iyi tespit edilmeli, evdeki şartlar düzelmeden eve dönüşün de mümkün olamayacağı anlaşılmalıdır. 12 Eylül darbesinde Diyarbakır Cezaevi’ndeki insanlık dışı vahşeti, işkenceleri yaşayanlar tüm demokratik kanallar kapalı olduğundan onurlarını dağda aramak yoluna itilmişlerdir.

Siyasi genel af, sadece dağdakileri indirmekle sınırlı olmamalıdır, cezaevindeki ve yurtdışındakileri de kapsamalıdır. Özellikle Avrupa’da ciddi bir Kürt diasporası mevcuttur.

c. PKK’nin doğurtulduğu yer olan insanlık tarihinin en vahşi, insanlık dışı işkencelerinin uygulandığı Diyarbakır E Tipi Askeri Cezaevi kapatılarak, “Barış, Kardeşlik ve İnsanlık Müzesi” haline getirilmelidir.

3. Ekonomik Önlemler

a. Bölgede ciddi bir ekonomik program acile hayata geçirilmelidir. Devlet ve özel sektör yatırımları birlikte yürütülmelidir. Uygulanan ekonomik politika gerçekçi bir şekilde tespit edilmeli, her il ayrı olarak masaya yatırılmalı ve sektörel bazda incelenmelidir.

b. Irak, İran, Suriye, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile yeni ticari sınır kapıları açılarak gümrük ve vize kaldırılmalıdır.

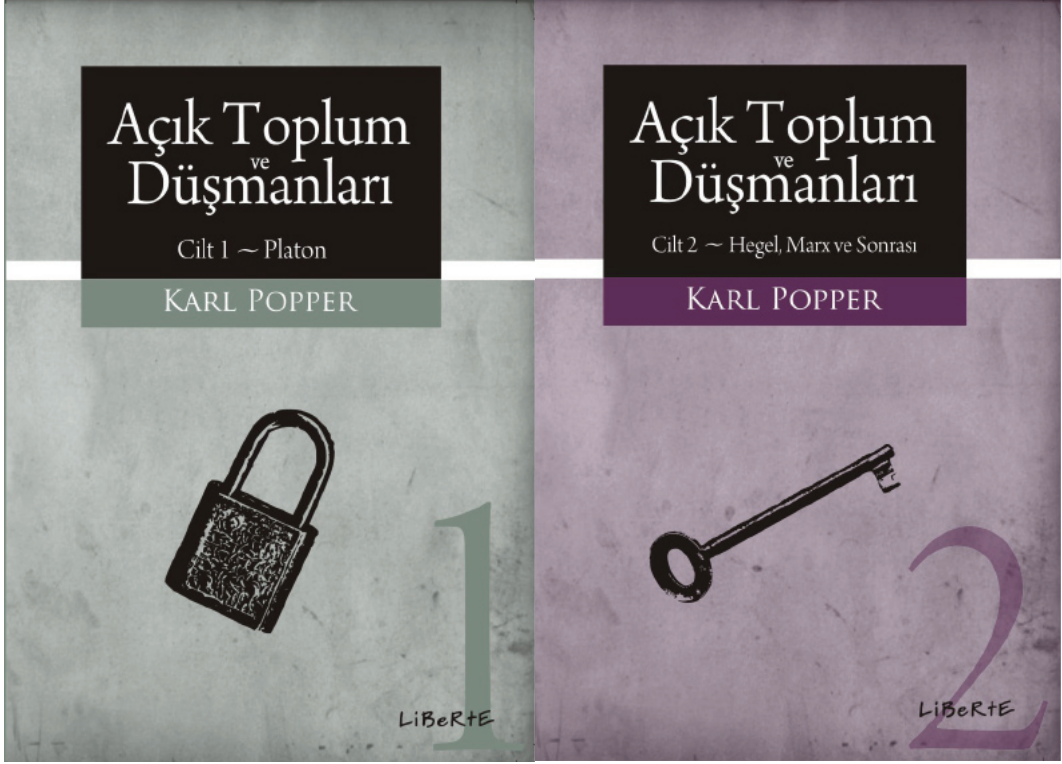
Irak Kürt Federe Devleti İle İlişkiler

Türkiye içerisinde bu iyileştirmeler, reformlar yapılırken Kuzey Irak Kürt Federe yönetimi ile de acilen iyi ilişkiler kurulmalı, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal, sportif her türlü entegrasyon hızlandırılmalıdır. Türkiye Kuzey Irak Kürt Federe Yönetimi’ni Türkiye’nin geleceğini tehdit eden bir düşman olarak değil, Türkiye’nin Ortadoğu’ya açılan bir kapısı, bölgesel güç olabilmesinin fırsatı ve kardeş bir yapı olarak görmelidir. Türkiye Kürt Federe Devletini İMHA

değil bizzat kendi eliyle İNŞA etmelidir Kürt Federe Devleti klasik jacoben, laikçi bir ulus devlet anlayışıyla değil demokratik ve çağa uygun bir anlayışla yapılandırılmalıdır. Arap, Türkmen, Şii, Sünni, Yezidi, Süryani, Asuri, Nasturi ve Keldaniler birbirlerinden ayırt edilmeksizin aynı demokratik haklara sahip olmalı, Kürt Federe Devleti Persler, Türkler ve Araplarla entegrasyona açık olmalıdır. Böyle bir politika, Ortadoğu'ya da örnek olacaktır. Türkiye açısından sorun hayatidir. Kürtleri kazanamayan, onları kendi politikalarına ortak etmeyen/edemeyen hiçbir siyasetin Ortadoğu'da yaşama ve başarılı olma şansı yoktur. Bu konu 1071 Malazgirt Savaşı ile 1514 Çaldıran Savaşı'ndan beri aynı şekildedir.

Üstelik sorun bizler açısından salt bir şeyleri kazanma veya kaybetmekten öte, insani ve İslami bir kardeşlik sorunudur.

Son söz olarak denilebilir ki; Kürt sorununda çözüm "Türkiye'ye demokrasi, Irak'a Kürdistan" olarak formüle edilebilir.

I. Dünya Savaşı sırasında siyasî sürgünde yazılan ve ilk kez 1945 yılında basılan Açık Toplum ve Düşmanları, Yirminci Yüzyıl'ın en etkili kitaplarından biridir. Bertrand Russell'ın "demokrasinin kuvvetli ve derin bir savunusu" diyerek selamladığı bu eser, Platon, Hegel ve Marx'ın felsefelerinin merkezden planlanmış siyasî sistemlerinde mündemiç olan tehlikeleri açığa çıkaran efsanevî bir saldırıdır. Popper'in oldukça kolay kavranabilir üslûbu, bilgeliği, büyük filozofların fikirlerinin berrak açıklamaları ve günümüzde dünya genelinde totaliter sistemlerin yeniden dirilmeleri, Açık Toplum ve Düşmanları'nın hâlâ devam eden popülaritesini açıklayan üç sebeptir.

28 Temmuz 1902'de Viyana'da doğan Karl Popper, Viyana Üniversitesi'nde matematik, fizik ve felsefe okumuş, ayrıca müzik tarihi ve (eleştirel olarak) psikolojiyle de ilgilenmiştir. 1934'de Bilimsel Araştırmanın Mantığı (The Logic of Scientific Discovery) adlı kitabıyla ün kazanan Popper, felsefesini eleştirel akılcılık olarak tanımlamıştır. 1946 yılında London School of Economics'te (LSE) mantık ve bilimsel metod derslerini takip eden Popper, 1949 yılında burada profesör olmuştur. 1994 yılında İngiltere'de vefat eden Popper'in naaşı Avusturya'da defnedilmiştir.

DTP, Statükonun Kara Beyaz Adamını Oynuyor

ŞBekir Berat Özipek^o

Rivayete göre, bir kızılderili reisi, kendilerinde saldıran beyazlar arasındaki siyahları görünce, ağzından şu sözler dökülmüş: “beyaz adamı anlıyorum ama şu kara beyaz adama da ne oluyor?”

DTP milletvekili Aysel Tuğluk’un, “gericiler”e karşı Kemalistlere ittifak öneren makalesini okuduğumda, aklıma o kızılderilinin sözleri geldi. İçimde kızmak ile üzülmek arasında bir his uyandı. Ama sadece Tuğluk’a değil; sadece O’nun kimliğinde DTP’nin temsil ettiği Kürt muhalefet çizgisine de değil; Kürt’ü, Türk’ü, İslamcısı, Alevisi, Sünnisi, sağcısı ve solcusuyla, hepimize kızdım, hepimiz için üzüldüm.

Çünkü biz, bu ülkenin çeşitli renklerini temsil eden hepimiz, dinimiz, mezhebimiz, ideolojimiz veya etnik kökenimiz ne kadar farklı olursa olsun, dünya görüşlerimiz birbirine ne kadar zıt olursa olsun, aslında aynı ahlaki tavrı paylaşıyoruz. Bize yapılmasını istemediğimiz bir şey başkasına yapıldığında, “bizim kesim”den olmayanın hakkı çiğnendiğinde pek sesimizi çıkarmıyoruz. Başımızı çevirip görmezden gelmeyi tercih ediyoruz. Çoğumuz, içinde bulunduğumuz kötü durumun nedenini “öteki kurbanlar”a bağlayan açıklamalara inanmaya hazırız ve hakkımıza kavuşmanın yolunun ötekinin hakkının kısıtlanmasından geçtiğini düşünebiliyoruz.

Ama ne yazık ki ahlaki zaafımız bundan ibaret de değil. Bazen, bu engin mağdur denizinden birileri, içinde bulundukları kötü durumdan kurtulmak için kendi tabanlarını çok daha kötü bir yola sevk etmeye çalışıyor, kendisini de mağdur

eden otoriteye yaranmaya, öteki “iç ve dış düşmanlar”la daha iyi mücadele edebilmesi için yapabileceği katkıları anlatmaya ve onu kendisiyle bütünleşmenin yararlarına ikna etmeye çalışıyor. Kısacası, öteki kurbanı karşı, cari siyasi rejimin kara beyaz adamını oynamaya hevesli olduğunu ifade ediyor. Sürekli sopasını yediği mahallenin kabadayısına yaranmak için, benzer durumdaki öteki kurbanı, mahallenin diğer çocuğunu birlikte dövmeği öneriyor.

Oysa bunu yaptığı an, en değerli varlığını, kendi hak arayışının ahlaki zemini tahrip ediyor ve taleplerini sadece siyasi bir hedefe indirgemiş oluyor. Üstelik ahlaki feda ettiğinde amaçladığı sonuca da ulaşamıyor, pratik bir fayda da görmüyor. Yani ahlaktan ve ilkeden olduğuyla kalıyor. Baskıcı otoriteyle bütünleşme çabasının kendi kaderini hiç değiştirmedini, sadece onun gücünü pekiştirmeye yaradığını, onun yaptığı zalimliğin meşru görülmesine hizmet ettiğini anlamıyor, tarihten ders almıyor, aynı hatayı bir daha ve bir daha yapıyor.

“Beni Dövme, Birlikte Onu Dövelim”

Kürt solunun DTP’nin temsil ettiği kısmı da, öteki kurbanların acıları pahasına, aynı ahlaki olmayan teklifi, hem de aleni olarak öteden beri yapıyor. “Aleviler rejimin teminatıdır” diyerek, toplumun bir kesimini diğer kesimi üzerinde teminat göstermeye çalışanlar gibi, o da kendi kitlelerini ve hareketini “teminat” haline getirmeye (siyasi taşeronluk yapmaya) çalışıyor. Yıllar önce birileri “biz TC’nin yetmiş yılda yapamadığını yaptık, Kürt halkını laikleştirdik” demişti. Diyarbakır Belediye Başkanı Feridun Çelik de Cumhuriyet’e açıklamasında “Güneydoğu’da laikliğin teminatı biziz” demişti. Şimdiki başkan Osman Baydemir de “*CHP eğer Kürt yurttaşlarımızın varlığını bir gerçeklik olarak kabul ederse, bunun dayanacağı muazzam güç, hem Türkiye’nin çağdaşlaşmasının hem de gerçek manadaki laikliğin teminatı olacaktır. Eğer bölge AKP’lilerse çağdaşlaşma süreci bundan büyük zarar görecektir*” (Milliyet, 22 Mart 2004) diyerek, bazı çevreleri kendilerinin ne kadar “çağdaş” olduğunu kanıtlamaya ve bu yönleriyle “teminat” rolünü oynamaya hazır olduklarına ikna etmeye çalışmıştı. Kısacası, çağdaş yaşamcılık yaparak CHP’nin takdirini kazanmaya, Kürtleri güya “laikleştirerek” Kemalistlerin gözünde aklanmaya çalışmaya ilişkin bu umutsuz ve immoral çaba, aslında baştan beri bu siyasi hareketin bir parçası olarak var. Son olarak Tuğluk da 3 Şubat tarihli Radikal’deki makalesinde özetle, Kemalistleri, Kürt muhalefetiyle birlikte “ılımlı” İslam’a karşı mücadelede buluşmaya çağırıyor ve şöyle diyor: “*Cumhuriyet’in savunucuları olduklarını iddia edenler gerçekten samimilerse Kürtlerle hesaplaşmaktan vazgeçip, kendileriyle hesaplaşacağı aşîkâr gerici güçlere karşı Kürtlerin desteğini aramalıdır*”.

Açıklamaya gerek var mı? Tuğluk özetle, “senin için asıl düşman biz değiliz, o daha tehlikeli, sizinle hesaplaşacak, bizi bırak onu döv, biz de yardım edelim” diyor. Acaba buna basiretsizlik mi, yoksa Şark kurnazlığının Kürtçesi mi demeli? Tuğluk, önerdiği ittifakın sadece taktik bir temele dayanmadığına Kemalistleri ikna etmek için, bildik önyargılara başvuruyor, onlarla aynı kaygıları paylaştığını “veciz” ifadelerle izah ediyor. Örneğin “*dinin geri dönüşü*”nü, hastalık metaforuyla,

“tamamen iyileşmemiş bir hastalığın yeniden nüks etmesi” olarak açıklıyor (August Comte yaşasaydı her halde kulakları çınlardı).

Bildik, kabak tadı veren irtica paranoyasını ciddi bir siyasal iktisat analizi gibi sunmaya çalışmak, -entelektüel birikimi tartışılmaz olan Tuğluk için dahi- ancak insanı gülümsetme pahasına mümkün oluyor: “Adına yeşil sermaye dedikleri bu çevreler, işyerlerinde ve ticaret ilişkilerinde karşılıklı ‘selamünaleyküm’ diyen bir diyalog oluşturup Kemalizmin ‘günaydın’ terimini batıl ilan etti”. Şaka gibi değil mi? Bunları yazan Diyarbakır milletvekili. Duyan da eskiden Diyarbakır’da insanların çarşıda birbirleriyle “selamün aleyküm” şeklinde değil de “günaydın” veya “tünaydın” diye selamlaştığını sanır (Nerde o, birbirine “bonjour” diyen Dersim esnafı?).

Tuğluk, ittifak önerisini daha ikna edici kılmak için, çağdaş yaşamcılarının paranoyalarına seslenmeyi sürdürüyor. O’na göre “birkaç kıyı şeridi il hariç, önümüzdeki birkaç yılda Anadolu’nun şehir ve kasabalarının çoğunda modern hayata dair birçok davranış ve eğlence kültürü kendisine yer bulmakta zorlanacak”mış. “Daha ileri gidip dehşet tellallığı yapmak istemiyorum” diyor, ama yapıyor; “tarikatlar kendi ağını genişletiyor, berkitiyor” diye uyarmaktan geri kalmıyor. Bu satırların yazarının kim olduğunu söylemeseydim, tipik bir çağdaş yaşamcı veya CHP’li bir isim aklınıza gelir miydi, gelmez miydi? “Cumhuriyet’in kazanımları Türk-İslam karışımı bir milliyetçilik/ dincilikle bitirilmek isteniyor”muş. Tuğluk, Cumhuriyet’in hangi kazanımlarından söz ettiğini belirtmeyi unutmuş, ama keşke etseydi. Gerçekten de bu çok orijinal bir “katkı” olurdu. Çünkü Kürt aydın ve yazarlar, nedense şimdiye kadar bu kazanımlardan hiç söz etmediler.

Artık çok gerilerde kalmış da olsa, serde sosyalistlik de var ya, bu önyargıları sınıfsal analizle dile getirmemek olmaz; Tuğluk, çağdaş siyasi literatürü izlediğini de belli ediyor: “Kemalistler, sol, muhalif ve aydın çevreler Kürtlerle uzlaşmanın kaçınılmazlığına inanıyorsa, ılımlı İslam denilen ve aslında ne olduğu, nasıl tanımlanacağı çok da belli olmayan ve tamamen ‘imparatorluk’ güçlerinin imalatı bu projeye karşı modern aklın ve demokratik kültürün birbirini kabul eden zemininde buluşabilmelidir”. Bu apayrı bir eleştiri konusu, ama acaba Negri dünya sistemini analiz etmek için kullandığı “imparatorluk” kavramının Tuğluk tarafından oligarşiyle ittifak arayışında kullanıldığını duysaydı ne derdi? En azından sitem etmez miydi? Madem “sınıfsal” çözümlemeler yapacağız, bari bunu “gönüllü kulluk” için kullanılacak biçimde yapmayalım. İlla yapacaksanız eskilerden Poulantzas’a kulak verin. O düşünür, modern devletin fonksiyonlarından ilk ikisini şöyle belirliyordu: Egemen sınıfın “organizasyonu” (bir araya getirilmesi, örgütlenmesi) ve “baskı altındaki sınıfların “dis-organizasyonu” (yani bir araya getirilmemesi, dağıtılması). Sakın sizin “strateji” sandığınız “ilişki”, aslında baskı altındaki sınıfları dağıtma veya bölme çabasına hizmet ediyor olmasın?

Bu kadar açık otoriterliğin kefareti de olmalı. Tuğluk, hem bütün bunları söyleyip hem de demokratlığa da halel getirmek istemiyor: “Önereceğimiz çözüm, kişi hak ve hürriyetlerinin savunulması olmalıdır. Özgürlüklerin iktidar odaklarının yapay çatışmalarına kurban edilmesine izin vermemeliyiz. Başörtü sorunu kişisel bir özgürlük sorunu ve mağduriyetler

yaratıyor". Aslında bunları Deniz Baykal veya Zeki Sezer de söylüyor. Ama ne kadar "sekülerleştirilmiş" olurlarsa olsunlar, Kürtlerden oy isteyen bir parti için "çağdaş yaşamcılığın" da bir sınırı var ve onlar gibi başörtüsüne hayır diyemiyor. Ama bütün bu "analiz"lerden sonra bu ifadeler "rüşveti kelimadan" olmaktan öte gidemiyor. Çünkü hem kişi hak ve hürriyetlerini savunup, hem de -önerisi kabul görürse- Kemalizmle ittifakın gereklerini yapmak mümkün değil.

Yine de anti-demokratik zihniyet, "ötekinin hakkı"yla ilgili somut bir tutum almak söz konusu olduğunda, "rüşveti kelimadan"ın da kurtaramayacağı biçimde tamamen açığa çıkıyor. Tıpkı, diğer bir DTP milletvekili Hasip Kaplan'ın başörtüsü konusunda "sınırsız özgürlüklere karşıyız" şeklindeki dramatik konuşmasında açığa çıktığı gibi. Ne diyelim? Hiç merak etmeyin sayın Kaplan, siz özgürlüğün sınırları konusunda böyle "bilinçli" ve "duyarlı" oldukça toplum olarak bizlere özgürlük haram olmaya devam edecek. O bakımdan içiniz rahat olsun. Ama bu "sınırsız özgürlüklere karşıyız" kalıbını yarın Kürtçe eğitim meselesiyle ilgili olarak başkaları da kullandığında, "nereden çıktı bu? Özgürlük zaten sınırlarla ilgili bir kavramdır" diye sormayın; çünkü sizin kalıbınızı kullanıyor olacaklar. Tıpkı, Meclis'teki başörtüsü görüşmelerinde, "meselenin toplumsal konsensüs sağlanmadan" gündeme getirilmesine ilişkin Tuğluk'un eleştirilerini kullanacakları gibi. Duyan da bunu söyleyenin siyasi taleplerinin yüzde seksen oya dayandığını sanır (Anadilde eğitim için de "toplumsal konsensüs" arayalım mı, sayın Tuğluk? Dilerseniz önümüzdeki yüz yıl içinde CHP ve MHP'yi ikna edip, Kürt sorununun çözümüne ilişkin taleplerinizi sonra gündeme getirin).

Aslında Tuğluk'un makalesi, bir yönüyle önemli bir gerçeğe işaret ediyor. O da, DTP'nin temsil ettiği siyasi çizginin, resmi ideolojiyle ortak olma çabasının sadece stratejik kaygıların ürünü olmayabileceği. *"Taktiksel bir ilişkiyi kastetmiyorum"*, diyor Tuğluk, *"Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki tarihsel deneyimden de yararlanarak, yeniden bir ortaklık kurulması gerektiğinden söz ediyorum"*. Acaba bu ifadeler, birbirine karşıt görünen iki ideolojinin, resmi ideoloji ile DTP'nin ideolojisinin, bu karşıtlığın ötesine geçip, ikisinin felsefi ve siyasi köklerini derine doğru izlediğimizde, aslında birbirlerine çok benzediklerini görmemizi, -belki de düşünsel kaynakları bakımından aynı kökten türediklerini bulmamızı- sağlayan bir ipucu veya anahatar olabilir mi? Yoksa yaşadığımız bütün bu şiddet ve husumet ortamı, DTP'nin ideolojisinin resmi ideolojinin aynadaki görüntüsünden veya onun Kürtçesinden ibaret olduğunu görmeyi engelliyor mu? Altan Tan, "DTP Kürtlerin CHP'sidir" derken haksız mıydı? Örneğin her iki ideolojinin de dine bakışları arasında bir fark var mı? İkisi de "araşsal bir değer" in veya "hastalık" metaforunda somutlaşmanın ötesinde bir din algısına sahip mi? Örneğin "Diyanet İşleri Başkanlığı" ile "Yurtsever İmamlar Birliği" arasında fark var mı?

Belki de Tuğluk "taktiksel bir ilişkiyi kastetmiyorum" derken haklı. Belki de "birlik ve beraberliğe en fazla ihtiyaç duyduğumuz" şu son seksen yılda, DTP yönetiminin resmi ideolojinin gayriresmi temsilcileriyle oturup daha ayrıntılı konuşması durumunda, birbirlerinin ortak yönlerini keşfetmeleri ve Tuğluk'un

ifadesiyle “Cumhuriyetin kazanımları” temelinde yeni bir birlikteliğin kurulması mümkün olabilir. Eh, onlar birbirini beğendikten sonra da artık bize laf düşmez.

İhlalciye Yaranmaya Çalışmak Çözüm Değil

Sözlükler Tom Amca’yı, “beyazlara yaranmaya çalışan siyah” olarak tanımlar. Beyaza yaranmaya çalışan siyah trajik bir figürdür. Kendisini aşağılayan beyaz tarafından önemsenmek, taltif edilmek O’nun için olağanüstü bir mutluluk kaynağıdır. O’na karşı aşk ve nefret duygularını birlikte hisseder. Beyaz adamlar bir iş yapmak onur kaynağıdır.

Ama bir sorun vardır: Siyahın “birlikte çalışmak” sandığı, öyle görmek istediği ilişki, beyaz adam açısından “kullanmak”tır. Birlikte avlanırlar, ama beyaz adam yemeğini evdeki masada yer, siyaha ise yine kapının önünde yedirir. Ve işi bittiğinde, hiçbir zaman teşekkür etmez.

Teminat olmaya meraklı DTP’lilere küçük bir ayrıntıyı hatırlatmak isterim: Öteden beri, hiçbir mahcubiyet göstermeden, yüzünüz kızarmadan alenen yaptığınız bu ayıp teklif, bir gün derin bir yerlerde kabul bulduğunda, peşinen sevinmeyin. Çünkü, sizin “ittifak” sandığınız şey, olsa olsa, bir “kullanma” ilişkisi olacaktır (dilerim hali hazırda da böyle değildir).

DTP’de Tuğluk gibi düşünenler keşke bilselerdi: Kürtlerin ve diğer herkesin haklarının iadesi, dindarların veya diğer bir mağdur kesimin hakları gaspedilerek değil, onların daha da bastırılmasıyla değil, hak ve adalet temelinde verilecek kolektif bir mücadeleyle gerçekleşir. Bir kesimin hakkını alabilmesi, başka bir kesimin yoksunluğu pahasına olmaz. Çünkü hiçbir kesimin hak yoksunluğunun nedeni, diğer bir mağdur kesim değildir; kaybettiği hakkını diğer bir mağdurdan istemek anlamsızdır; çünkü onlarda zaten verilecek “fazla” hak yoktur. Nereden bakarsanız bakın oportünist olan bir teklifi, “küresel güçlerin hegemonyasına karşı işbirliği” veya “ılımlı islama karşı güçbirliği” gibi süslü sloganlarla veya sol jargonla örtemezsiniz. Bir yandan resmi ideolojinin temsilcileriyle ittifak ararken, diğer yandan Kürtler, Türkler, gayrimüslimler, Aleviler, Sünniler ve diğer bütün kimliklerin haklarını güvence altına alan, adalet temelli kolektif bir hukuki ve siyasi çerçevenin tesisi için çalışamazsınız.

Bir tercih yapmanız gerek. Ama bu tercih, sadece stratejiyle ilgili olmamalı. İdeolojinizin içeriği de, karşısına çok benziyor ve insan haklarına dayalı demokratik bir rejimin tesisi açısından fazlasıyla sorunlu.

Demokratlar, Kürt Sorununun çözümüne, DTP’nin siyaset yapmasını engellemeye ve onu siyasetin dışına itmeye çalışan zihniyete karşı mücadele ederken, aynı zamanda onun bu sorunlu stratejisini ve ideolojisini eleştirmeyi de ihmal etmemeli.

Adaletsiz bir düzenin baki kalamayacağı söylenir. Ama ya o düzenin kurbanları da adil değillerse? Birbirlerine karşı sürekli “kara beyaz adam”ı oynuyorlarsa?

İşte o düzen hep varlığını sürdürür. Çünkü, meşruiyetini sadece kendi gücünden değil, kurbanlarından da alır. Tıpkı bugün olduğu gibi.

Kürt Sorunu ve İslami Kesimin Soruna Yaklaşımı

Fazıl Hüsnü Erdem^o

1. Sorunun Önemi ve Aciliyeti

Türkiye'nin acil çözüm bekleyen sorunlar zincirinin en önemli halkalarından birini Kürt sorunu oluşturmaktadır. Cumhuriyetle yaşıt olan bu sorunun çözümsüz bırakılmasının yarattığı sosyal, ekonomik, siyasi ve insani maliyetin çok yüksek olduğu dikkate alındığında, bu sorunun ne denli aciliyet arz ettiği daha iyi anlaşılmaktadır. Yalnızca son yirmi yıl içinde Bölgede yaşanan olayların bilânçosu dahi, sorunun aciliyetini ortaya koymada yeterli bir veri oluşturmaktadır. Gerçekten de bu dönem içinde yaşanan “düşük yoğunluklu savaş”, onbinlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına; milyonlarca insanın psikolojik travma geçirmesine; binlerce yerleşim biriminin yakılıp yıkılmasına; yüzbinlerce insanın zorunlu göçe tabi tutulmasına; zorunlu göç mağdurlarının her türlü sosyal güvenceden yoksun bir şekilde büyük kentlerin varoşlarında yaşamaya terk edilmesine; binlerce insanın işkence ve kötü muamele görmesine; binlerce insanın yargılanmasına ve bunlardan bir kısmının mahkum edilmesine; Bölgenin ekonomik gerikalmışlığının pekişmesine ve sosyal dokusunun tahrip olmasına yol açmıştır.

Düşük yoğunluklu savaşın yarattığı tahribat Bölgeyle sınırlı kalmamış, bütün bir ülkeyi de etkisi altına almıştır. Bu süreç içerisinde -ağır aksak da olsa işleyen-Türkiye demokrasisi yara almış; demokratik kurumlar üzerindeki askeri vesayet pekiştirilmiş, siyasi partiler kapatılmış ve sivil toplum kısıpaca alınmıştır. Bölgede-

^o Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Öğretim üyesi.

ki hukuk dışı pratik Türkiye geneline teşmil edilmiş, yargının bağımsızlığı/ta-
rafsızlığı zedelenmiş ve yargıda siyasileşme eğilimleri belirginleşmeye başlamıştır.
İnsan hakları ihlalleri artış göstermiş; başta yaşam hakkı, kişi güvenliği, ifade ve
örgütlenme özgürlüğü olmak üzere birçok hak ve özgürlük alanı sistematik bir
şekilde ihlal edilmiştir. Öte yandan, Bölgede uygulanan güvenlikçi politikalar
ülke ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, bu politikalar, yüz
milyar dolarlarla ifade edilen ekonomik değerin yok olmasına yol açmıştır.
Ayrıca, Bölgedeki çatışma ortamı, uyuşturucu ve silah kaçakçılığından beslenen
gayrı meşru rantın ortaya çıkmasına ve bu rant üzerinden yürütülen paylaşım
kavgalarına zemin hazırlamıştır. Buna paralel olarak, devlet içindeki çeteleşme
eğilimleri güç kazanmış; “Susurluk” ve “Şemdinli” başta olmak üzere gün yüzüne
çıkarılan birçok çete, hep aynı bataklıktan beslenmiştir. Bütün bunlardan daha
önemli olmak üzere, Türkiye’de ilk kez “etnik çatışma” ihtimalinden söz edilir
olmuştur. Sakarya, Bursa, Yalova ve İzmir’de Kürt kökenli yurttaşlara yöne-
lik linç girişimleri yaşanmıştır. Genel bir tavır olmamakla birlikte, farklı et-
nik kökenlere bağlı yurttaşların birbirlerine kuşkuyla yaklaştıkları ve mesafeli
durdukları, bir “ötekileştirme” çabası içinde bulundukları gözlemlenmiştir. Te-
hlikeli bir gidişatı temsil eden bu türden gelişmeler, sosyolojik kırılmanın ilk
işaretleri olarak değerlendirilmiştir.

Gerçi, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne tam üyelik sürecinde gerçekleştirilen bir
dizi reformla, demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti alanlarında eksik ve
yetersiz de olsa önemli adımlar atılmış ve bu adımların etkisi başta Bölge olmak
üzere tüm bir ülkede hissedilir bir hal almıştır. Ancak, gerek söz konusu reform-
larla elde edilen kazanımları koruyabilmek ve gerekse bunları derinleştirerek
kalıcı kılabilmek için Kürt sorununu barışçıl bir çözüme kavuşturmak gerekir.
Kaldı ki, Kürt sorununu çözmeden, karşı karşıya bulunduğumuz en hayati me-
selelerden biri olan etnik ayrışma temelinde baş gösteren toplumsal çatışma ris-
kini ortadan kaldırmak mümkün değildir.

2. Çözüm Talebinin Toplumsallaştırılması

Kürt sorununun çok yönlülüğü (siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik), tarihsel
derinliği, maliyeti ve aciliyeti dikkate alındığında, bu sorunun tek başına siyasi
iktidarlarca çözülebilecek bir sorun olmadığı görülmektedir. Buna bir de, siyasi
iktidarların devlet iktidarının kısıncı altında oldukları gerçeği ilave edildiğinde,
bu güçlük daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten de, siyasi iktidarları resmi ideoloji
çerçevesinde sürekli olarak vesayet altında tutan ve demokratik siyasetin meşru
sınırlarını belirleyen bir devlet iktidarı gerçeği karşısında, hükümetlerin tek
başlarına Kürt sorununa çözüm üretmeleri çok güçtür. Nitekim, bugüne ka-
darki söylem düzeyinde kalan bütün girişimlerin dahi devletin sert çekirdeğine
çarpıp suskunluğa bürünmesi, bu tespiti doğrulamaktadır. Kuşkusuz, bu tespit,
parlamento çoğunluğunu ele geçirip iktidara gelen bütün hükümetlerin Kürt so-
rununu çözmeye irade ve samimiyetine sahip oldukları şeklinde anlaşılmamalıdır.

Zaten bugüne kadar hiçbir hükümet, sorunun çözümüne yönelik bir program ya da projeye sahip olmamıştır. Burada vurgulanmak istenen husus, bir an için hükümetlerin Kürt sorununa samimi duygularla adil bir çözüm üretme niyetini taşıdıklarını kabul etsek dahi, böyle bir niyeti hayata geçirmenin hiç de kolay olamayacağıdır. Zira, resmi ideolojide herhangi bir karşılığı bulunmayan siyasi irade ve girişimler, devletin gerçek sahipliği iddiasındaki devletçi seçkinler bloğunun hukuki ve fiili engellemeleriyle karşı karşıya kalacaktır. Türkiye'nin çok partili siyasi hayata ilişkin tarihsel deneyimi, bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin toplumsal fay hatlarından birini oluşturan Kürt sorununun önündeki bu siyasi kısıkaçı yarabilmenin yolu, söz konusu sorunun çözümüne yönelik arayış ve taleplerin toplumsallaştırılmasından geçmektedir. Esas itibarıyla bu yol, bütün önemli toplumsal sorunlar için öngörülen bir demokratik çözüm yöntemidir. Bu yöntemi Kürt sorununa uyarlayacak olursak, yapılması gereken; barış, kardeşlik ve birlikte yaşam yanlısı bütün toplumsal kesimleri soruna karşı duyarlı kılmak ve bu kesimlerin çözüm sürecine aktif katılımını sağlamak olmalıdır. Çözüm için gerekli olan toplumsal talebi şekillendirip siyasi karar mercilerine iletebilmek, suskunluğa bürünmüş olan siyasiler üzerinde baskı oluşturup onları harekete geçirebilmek ve demokratik siyaset üzerindeki bürokratik vesayeti kırıp siyasilerin ellerini güçlendirebilmek, ancak geniş tabanlı ve katılımlı bir diyalog ve müzakere sürecinde üretilecek toplumsal mutabakatla mümkün olabilir. Bugüne kadarki arayış ve çabalar hep toplumun belirli kesimleriyle sınırlı kaldığı ve bir türlü toplumsallaştırılamadığı için beklenen sonuç elde edilemedi.

Kürt sorununun, Türkiye'nin en önemli toplumsal sorunlarından biri olarak algılanabilmesi ve kalıcı bir çözüme kavuşturabilmesi için gerekli olan geniş ve güçlü toplumsal destek, ancak bugüne kadar sürdürülen sivil çözüm arayışlarına dindar/muhafazakâr (İslami) kesimlerin dahil edilmesiyle sağlanabilir. Türkiye toplumunun önemli bir kesiminin muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu gerçeği dikkate alındığında, bu kesimi temsil eden ve onlar üzerinde etkili olan entellektüel, kanaat önderi, gazeteci ve yazarların sivil çözüm sürecine aktif katılımlarının sağlanmasının ne kadar büyük önem taşıdığı daha iyi anlaşılacaktır. İslami kesimlerin bu sürece dahil olmasıyla, Kürt sorununun barışçıl çözümüne yönelik sivil inisiyatifin eksik olan ayağı tamamlanmış ve güçlü bir toplumsal desteğe kavuşmuş olacaktır. Böylelikle oluşacak sinerji, diyalog sürecinde üretilecek ortak mutabakatların etki gücünü de artıracaktır. Öyle ki, hiçbir güç, toplumsallaşan barışçıl sivil çözüm iradesinin karşısında durma cesaretini gösteremeyecektir.

Ancak, hemen belirtmek gerekir ki, İslami kesimlerin Kürt sorununa ilişkin bugüne kadarki yaklaşım tarzları genel olarak değerlendirildiğinde, yukarıda sözü edilen beklentinin gerçekleşme ihtimalinin -en azından kısa vadede- düşük olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de, söz konusu kesimlerin Kürt sorununa ilgi göstermediklerine, gerekli duyarlılığı ortaya koymadıklarına, kayıtsız kaldıklarına ve hatta yer yer resmi söylemle paralel düştüklerine ilişkin genel bir eğilimin var olduğu gözlenmektedir. İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde yaşanan sorun-

lar karşısında yüksek hassasiyet sahibi olan bu kesimlerin, kendi yanı başlarında yaşanan, bütün bir ülkeyi etkisi altına alan, can alıcı ve can yakıcı sonuçları olan bir sorun karşısında duyarsız kalmaları, tartışılmayı ve sorgulanmayı hak eden bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. İslami Kesimin Kürt Sorununa Yaklaşımındaki Genel Eğilim

Öncelikle belirtmek gerekir ki, İslami kesim olarak adlandırılan toplumsal küme homojen bir yapıya sahip değildir. Tıpkı diğer toplumsal kümeler gibi İslami kesim de kendi içinde sayısız farklılıklar içermektedir. Özellikle son on yıl içinde gerek dış dünyada ve gerekse içeride yaşanan birtakım gelişmelere bağlı olarak, İslami kesimin kendi içinde farklılaşarak daha çoğulcu bir yöne doğru evrildiği görülmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, herhangi bir toplumsal sorun karşısında yekvücut bir görünüm çizen İslami kesimden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla, İslami kesimlerin Kürt sorununa yaklaşımı değerlendirilirken yapılacak genelleme, ister istemez kendi içinde eksiklikler, yanlışlıklar ve hatalar içerecektir.

Türkiye'deki İslami hareketin filizlenip serpilmeye başladığı 1960'lı ve 1970'li yıllarda, bu harekete mensup olanların Kürt sorunu gibi bir sorunları yoktur. Bu sorun, onların tamamen yabancı oldukları; birçoğunun hiç işitmediği, ne olduğu konusunda bilgi sahibi olmadığı ve bilgilenme ihtiyacını da hissetmediği bir sorundur. Kürtlerin yaşadıkları sorunlarla ilgilenmek bir tarafa, "Kürt" diye ayrı bir etnik topluluğun varlığından dahi birçoğu habersizdir. Bu habersizlik, bilgisizlik ve ilgisizlik hali sadece İslami kesimlere özgü değildir. Bu dönemdeki sosyalist sol ile sosyal demokrat sola mensup olan bazı çevreler dışındaki Türkiye toplumunun hemen tamamına hâkim olan bir algılama ve davranış biçimidir. Hiç şüphesiz bu yaygın algılama ve davranış biçiminde, devletin, Cumhuriyetin kuruluşundan beri izlemiş olduğu sistematik inkârcı ve baskıcı politikaları ile bu sorunla ilgilenmenin yarattığı ağır faturalar belirleyici olmuştur.

Kürt sorunun bir daha kalkmamak üzere Türkiye gündemine oturmaya başladığı 1980'li yılların sonları ile 1990'lı yılların başlarına kadar, soruna yönelik İslami kesimin duruşunda önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Bu camianın bir kısmında suskunluk ve kayıtsızlık hali, diğer bir kısmında resmi söylemle paralellik arz eden bir duruş, bir başka kesiminde ise "ümme" kavramı ekseninde geliştirilen bir yaklaşım tarzı hakim olmuştur. En azından konjonktürel olarak devletin resmi söylemi açısından pek de rahatsız edici olmayan bu üçüncü yaklaşım, esas itibarıyla, en yaygın kabul gören bir yaklaşım olmuştur. Buna göre Kürt sorunu, "İslam ümmeti"ni bölme ve zayıflatma amacına taşıyan emperyalist odakların yapay bir şekilde yarattığı bir sorundur. Bugün için de İslami kesimin önemli bir kısmında geçerliliğini koruyan bu yaklaşım, somut gerçeklikte böyle bir sorunun olmadığını; bu sorunun, etnik ayrışma ve çatışmalardan yarar uman emperyalist güçler tarafından ümmeti ve/veya Orta Doğu halklarını bölüp parçalama amacıyla yaratıldığını savunmaktadır.

İslami kesimin Kürt sorununa ilişkin genel yaklaşımındaki ilk kırılma ve ayrışma, Mazlum-Der'in Kürt Sorunuyla ilgili 28-29 Kasım 1992 tarihinde Ankara'da düzenlediği "Kürt Sorunu Formu"yla ortaya çıkmıştır. İslami camianın önemli bir kısmının temsilcisi konumundaki gazeteci, yazar, siyasetçi, sivil toplum mensubu ve kanaat önderinin katıldığı bu Form'da, ilk kez Kürt sorunu farklı boyutlarıyla birlikte ele alınmış ve çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Bu tezlerden birinde Kürt sorunu, Yeni Dünya Düzeninin Orta Doğu Bölgesindeki yansımasının bir sonucu olarak değerlendirilmiş; Türkiye, İran ve Irak'ta yaşayan Kürtlerin tahrik edilmesi suretiyle bu devletlerin parçalanmak istendiği görüşü savunulmuştur. Tezlerden bir başkasında, Kürt sorunu bulunmadığı, PKK sorununun var olduğu, bu sorunun ise İslam'dan uzaklaşmanın sonucu olarak ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Form'da savunulan görüşlerden bir diğeri ise; Kürt sorununun laik-Kemalist rejimin yarattığı tali bir sorun olduğu, ana sorun olan rejim sorunu çözülmeden tali sorun olan Kürt sorununun çözülemeyeceği belirtilmiştir. "Kürt Sorunu Formu"nda ileri sürülen ve İslami hareket açısından yeni olan tez, Kürt sorununun eşitlik ve kardeşlik ilkeleri doğrultusunda çözümünü öngören yaklaşım tarzı olmuştur.

Toplantı sonrası kabul edilen "Nihai Bildiri"de, bu son tezin savunucularının görüşleri tamamen belirleyici olmuştur. Diğer tezlere Nihai Bildiri'de yer verilmemiştir. Bildiride; Kürt sorunun çok boyutlu bir sorun olduğu; bu sorunun, ulus-devletin inkârcı ve ırkçı yapısından kaynaklandığı ve sorunun halklar arasında değil, rejimle halk arasında olduğu tespitinde bulunulmuştur. Bildirinin "talepler ve çözümler" bölümünde; Kürt sorununun terör ve şiddetle değil, özgürlükçü ve barışçıl yöntemlerle çözülmesi; bölge halkının hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması; özgür tartışmanın önündeki engellerin kaldırılması; ulus-devlet yerine çok uluslu bir hukuk devletine geçilmesi; Kürt kimliğinin resmen tanınması; Kürt dilinin kullanımının önündeki engellerin kaldırılması; değiştirilen coğrafi mekânların isimlerinin iade edilmesi; dış güçlerin müdahalesine imkân verilmemesi ve son olarak da, Kürt sorununun çözümü doğrultusunda faaliyet göstermek amacıyla Mazlum-Der bünyesinde bir "İzleme Komitesi"nin kurulması gerektiğine yer verilmiştir. Katılımcıların bir bölümünün, İslami camianın ise azınlıkta kalan marjinal bir kesiminin görüşlerini temsil eden Nihai Bildiri, Kürt sorununun çözümüne yönelik içerdiği radikal tespit ve önerilerden dolayı, bu camiaya mensup çeşitli kesimlerce eleştirilmiştir. Söz konusu Bildiri'de yer alan görüşler hiçbir zaman İslami kesimin ana damarının ya da çoğunluğunun benimsediği görüşler olmamıştır.

Geniş katılımlı olarak gerçekleştirilen "Kürt Sorunu Formu"ndan sonraki dönem içerisinde İslami kesim yeniden derin bir suskunluğa bürünmüş; adeta "bekle gör" politikasıyla, olayların gelişiminin dışarıdan izlenmesi yoluna gidilmiştir. 1990'lı yılların başlarında Bölgede düşük yoğunluklu savaşın şiddetlenmesi, bu savaşın bir parçası olarak köylerin yakılıp yıkılması, insanların yaşadıkları yerlerden zorla göç ettirilmesi, faili meçhul cinayetlerin işlenmesi,

yargısız infazların gerçekleştirilmesi ve bunlara benzer bir dizi hak ve özgürlük ihlali karşısında İslami kesimler sessizliklerini korumuş; Bölgede yaşanan insanlık dramını görmezlikten gelmişlerdir.

Oysa İslami kesimler, aynı dönem ve ilerleyen dönemlerde benzeri sorunlarla karşı karşıya kalan dış dünyadaki Müslüman toplumlar için gereken duyarlılığı gösterebilmiştir. Filistin, Bulgaristan, Yunanistan, Çeçenistan ve Bosna-Hersek'teki Müslüman toplumlarla dayanışma içine girilmiş; kardeşçe duygularla hareket edilerek, maddi ve manevi destek verilmiştir. Bu bağlamda sayısız toplantı, miting, konferans, panel, fotoğraf sergisi, resim ve şiir yarışması düzenlenerek kamuoyu oluşturulmaya çalışılmış; basın açıklamaları, köşe yazıları, makale ve kitaplarla kamuoyunun bilgisi ve duyarlılığı arttırılmaya çalışılmıştır. Gerçekleştirilen birçok yardım kampanyasıyla maddi desteklerini; gıyabi namaz, mevlit ve dualarla da manevi desteklerini sunmuşlardır. Ancak, benzeri duyarlılık Kürt halkı için gösterilmemiştir. Kürt halkının yaklaşık bin yıllık tarihi, coğrafi ve dini birliktelikten kaynaklanan haklı beklentileri hiçbir karşılık bulmamıştır. Kısaca, İslami kesim, hemen yanı başlarında yaşanan insanlık dramı karşısında sessiz kalmayı tercih ederek, çifte standartlı bir duruşa sahip olmuştur.

1990'lı yılların sonlarında İslami kesimde yaşanan belirgin değişim, kısmen de olsa, Kürt sorununa yaklaşım tarzını da etkilemiştir. Kendi içinde giderek farklılaşan ve buna bağlı olarak daha çoğulcu bir görünüm kazanan, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi çağdaş değerleri referans almaya başlayan bu kesim -aynı dönemde yaşanan iki önemli gelişmenin etkisiyle de- Kürt sorununa kıyıda ve köşeden de olsa el atmaya ve ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemde, bir yandan PKK tarafından ilan edilen ateşkesin, diğer yandan da Türkiye'nin Avrupa Birliği Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum sağlama amacıyla gerçekleştirdiği kısmi hukuk reformunun yarattığı rahatlama, Kürt sorununun nispeten daha serbest bir ortamda konuşulup tartışılmasına yol açmıştır. 1990'lı yılların sonlarında başlayıp bugüne kadar devam eden süreç içerisinde, başta Yeni Şafak ve Zaman olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerin Kürt sorununa yönelik ilgisi -yetersiz ve sınırlı da olsa- kendisini yavaş yavaş belli etmeye başlamıştır. Bu gazete ve dergilerde, Kürt sorununun şiddet temelinde değil, barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğine ilişkin yazılara yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemde kimi İslami dernek ve vakıflar özellikle dini bayramlar öncesi düzenledikleri yardım kampanyalarıyla Bölge insanına maddi destek sağlamışlardır.

Öte yandan, İslami cenahın insan hakları kuruluşu olan Mazlum-Der, kurulduğu 1991 yılından itibaren "kim olursa olsun zalime karşı, mazlumdun yana" sloganından hareketle herhangi bir ayırım yapmaksızın hak ihlaline uğrayan bütün kişi ve grupların ve bu arada Kürtlerin insan hakları sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Bölgede yaşanan hak ihlalleri karşısında onurlu bir duruş sergilenmiş; hak ihlalleri bizzat yerinde araştırılmış, hazırlanan raporlarla ve basın bildirileriyle kamuoyu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Aynı ölçüde olmasa da, bu cenahın bir başka sivil kuruluşu olan Özgür-Der de Kürt sorununa ilgi göstermiş;

14 yıl aradan sonra İslami kesimin Kürt sorununa ilişkin ikinci forumu, Özgür-Der tarafından “Kürt Sorunu ve Müslümanlar” başlığı altında 2006 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Kürt sorununa “İslam kardeşliği” temelinde çözüm üretme amacıyla gerçekleştirilen bu toplantıda, Kürt sorununun aynı zamanda Müslümanların sorunu olduğu kabul edilerek, önemli tespit ve önerilerde bulunulmuştur.

Ancak hemen söylemek gerekir ki, bütün bu çaba ve arayışlar hep sınırlı kalmış; İslami kesimin ana gövdesi suskunluğunu ve ilgisizliğini devam ettirdiği gibi, sorunla ilgili olanlar da hem sorunu bütün boyutlarıyla ele almaktan ve hem de yeterli desteği vermekten uzak kalmışlardır. Öte yandan, aynı kesim bu son dönem içinde de Türkiye’de yaşanan hak ihlallerine gösterilen tepkiler konusunda çifte standartlı tavırlarını sürdürmüştür. 2005 yılı içinde birkaç ay arayla gerçekleşen iki farklı ayrımcı muamele karşısında geliştirilen tavır dahi, tek başına bu çifte standartlı yaklaşımı ortaya koymada önemli bir veri oluşturmaktadır. Gerçekten de, Haziran 2005’te Atatürk Üniversitesi’nin düzenlediği mezuniyet törenine katılmak isteyen başörtülü annelerin tören alanına alınmaması başta TBMM Başkanı olmak üzere, hükümet temsilcileri, siyasiler, sivil toplum örgütleri, gazeteci ve yazarlarca şiddetle eleştirilmiş ve çok ciddi bir tepki geliştirilmiştir. Ancak aynı ilde üç ay aradan sonra meydana gelen bir başka ayrımcı ve aşağılayıcı muameleye aynı tepki gösterilmemiştir. Erzurum valisi, belediye başkanları ve 9. Kolordu Komutanı’nın katıldıkları yardım malzemesi dağıtımında Türkçe bilmeyen bir Kürt kadınının Kürtçe konuşarak yardım talebinde bulunması üzerine Paşa sinirli bir edayla kadına, “Türkçe öğren, televizyon izle. Ben de sizi anlayayım” demiştir. Daha sonra konuyu Anadolu Ajansı’na değerlendiren Paşa, “Tercümanla anlaştık. Eğer yardım istiyorsa devletin resmi dilini öğrenmesi lazım” açıklamasında bulunmuştur. Çok açık olan bu ayrımcı ve aşağılayıcı muamele karşısında -birkaç isim dışında- İslami kesim hiçbir tepki vermemiş ve Kürt kadınının yaşadığı acıyı paylaşma yoluna gitmemiştir.

İslami kesimin Kürt sorununa yönelik bu genel eğiliminin birçok sebepleri vardır. Aşağıda bu sebeplerden bir kısmına kısaca değinilmeye çalışılacaktır.

4. İhtiyatlı ve Mesafeli Tavrın Sebepleri

a) Milliyetçiliğin Etkisi

İslami kesimin Kürt sorununa mesafeli yaklaşımının en önemli sebeplerinden biri, İslami anlayış ve yapılanmanın Türk milliyetçiliğinden etkilenmiş olmasıdır. Bu etki, büyük ölçüde Cumhuriyetin ulus inşa projesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dini kimlikten tamamen bağımsız bir milli kimliğin inşasının çeşitli güçlükleri karşısında, Cumhuriyetçi seçkinler, Türk ulusunu inşa ederken İslam dinini yapıştırıcı bir unsur olarak kullanmışlardır. İslam dinine, bir yandan ulus tanımının temel unsurlarından birini oluşturma, diğer yandan da yaratılmak istenen ulusu ve onun kurum ve sembollerini meşrulaştırma işlevi yüklenmiştir.

Meşru dini söylem ve pratiklerin devlet tarafından belirlendiği, dini alanın sıkı bir denetim altına altında tutulduğu bir laiklik modeline eşlik eden ulus-devleti inşa projesi, dünyevileştirilmiş dinin “millileşmesi” sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyet rejimi, çeşitli ideolojik aygıt ve baskı araçlarıyla dinin millileşmesi ve dinsel argümanlarla desteklenmiş Türk milliyetçiliğinin toplumda kabul görmesi doğrultusunda yoğun bir çaba harcamıştır. Bu çabalar, toplumun bütün kesimlerinde olduğu gibi İslami camia üzerinde de ciddi bir etki yaratmıştır. Öyle ki, vatan, millet, devlet, bayrak ve marş gibi kavram ve sembollere dini bir kutsiyet atfedilmiş; dini düşünce ve algı, adeta bu kavramların istilasına uğramıştır. Millileştirilmiş böylesi bir düşünce dünyasında azınlıkların ve farklılıkların yer edinmesi çok güçtür. Bu güçlüğü aşabilmek, milliyetçi şartlanma ve reflekslerden arınmadan geçer.

b) Ümmetin Parçalanma Korkusu

Kürt kimliğinin bütün sonuçlarıyla birlikte tanınmasının, beraberinde bölünmeyi getireceğine ilişkin devlet ve toplum katında egemen olan kanaat, İslami kesim tarafından da paylaşılmıştır. Bir farkla ki, İslami kesim bu bölünmenin aynı zamanda “İslam ümmeti”nin bölünmesi ve zayıf düşürülmesi anlamına geleceğini düşünmüştür. Farklı bir anlatımla, Kürtlerin kültürel kimlik talepleri, Türk milletini ve İslam ümmetini bölüp parçalamaya matuf ayrılıkçı bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir değerlendirme tarzının oluşumunda, Türk ulusunun inşasında “ümme”le aynı anlama gelen “millet” kavramının kullanılması ve zamanla bu kavramın içeriği profanlaştırılarak “Türk” kavramına taşınması etkili olmuştur. Kemalist rejim tarafından içi boşaltılan ve Türk milliyetçiliğine eklenen ümmet kavramı, devletin bölünmeye karşı geliştirdiği kardeşlik söylemine dini meşruiyet sağlayan bir istismar aracına dönüştürülmüştür.

Devletin sistematik bir biçimde gizliden gizliye izlediği bu politika İslami cenahın zihinsel dünyasında yer etmiş; ümmet vurgusu, Kürt sorununu örten ve baskılayan bir araç işlevi görmüştür. Gerçekten de, Kürt sorunu tüm yakıcılığıyla devam ederken, İslam kardeşliği ve ümmetin bütünlüğüne vurgu yapılarak sorun görmezlikten gelinmiş; Kürt sorunuyla ilgilenmek bölücülük olarak görülmüştür. Böylece ümmet kavram ve algısı, örtük milliyetçi duyguların bir kılıfı ve inkârcı, dışlayıcı ve ayrımcı ulus-devlet politikalarının bir sigortası haline gelmiştir.

c) İkinci Bir Cephe Kaygısı

Günümüz Türkiye’inde güncelliğini koruyan Kürt sorunu ve din sorunu, cumhuriyet modernleşmesinin yarattığı iki önemli toplumsal fay hattını oluşturmaktadır. Cumhuriyet projesinin makbul insan profilinin “Türk-laik vatandaş” kimliğiyle tanımlanması, birçok kesimler gibi Kürtler ve dindar kesimleri de sistemin dışına itmiştir. Farklı bir söyleyişle, “laik- ulus-devlet” tanımı üzerine kurulu olan Cumhuriyetin dine ilişkin katı laiklik vurgusu ile ulusa ilişkin dışlayıcı milliyetçilik vurgusu, Kürtlerin ve dindar kesimlerin ötekileştirilmesi sonucunu

doğurmuştur. Bu yönüyle Cumhuriyet tarihini, söz konusu ötekileştirme ekseninde yaşanan toplumsal ve siyasi mücadelelerin tarihi olarak okumak mümkündür.

Cumhuriyet tarihi boyunca rejimle sorunları olan ve çeşitli mağduriyetlere uğramış bulunan İslami kesimin Kürt sorunuyla ilgilenmesi, mevcut yumuşak karnı daha da yumuşatacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Açıkçası, devletle tek bir cephede sürdürülen mücadelede yeni (ikinci) bir cephenin açılmasının yaratacağı ağır yük, bir anlamda katlanılamaz bulunmuştur. Zira bu sorunla ilgilenildiğinde Kürtçülük, bölücülük ve hainlik damgası vurulacak, yargılanılacak, mahkum olunacak, toplumdan tecrit edilecektir. Bütün bunlardan yalnızca kişiler değil, aynı zamanda İslami mücadele de zarar görecektir. Faturası yüksek olan böyle bir sorunla ilgilenmek stratejik olarak da doğru görülmediği için, İslami kesimler genel olarak bu sorun karşısında mesafeli bir duruşu tercih etmişlerdir.

d) PKK'nin Dine İlişkin Söylemi

PKK tarafından yürütülen silahlı Kürt muhalefatinin 1990'lı yılların ortalarına kadar din karşıtı bir söyleme sahip olması da, dindar kesimlerin Kürt sorununa sıcak bakmamalarına yol açan bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar ilerleyen dönem içinde bu tavırdan vazgeçilmiş ise de, gerek silahlı örgütün ve gerekse legal siyasal muhalefetin sekülerist, pozitivist ve modernist ideolojik özellikleri devam ettirdiği gözlenmektedir. Öte yandan, eski Kürt dinlerini diriltme gibi bir eğilim içinde olunduğuna dair bir izlenim verilmekte; İslam dini, örfi bir unsur ve kültürel bir süs olarak görülmeye başlanmaktadır. Bu eğilim, bütün bir Müslüman camiada, toplumun dini anlayış ve pratiğini ıslah ve kontrol etmek isteyen; dini, toplumsal-siyasal projeleri meşrulaştıran bir araç-değer olarak kabul eden Kemalist modernleşme modelini çağrıştırmaktadır. Müslümanlar açısından tanıdık olan böylesi bir tavır, zaten muzdarip oldukları ve karşı çıktıkları bir siyaset anlayışını ifade etmektedir. Bu anlayış, Müslümanları olumsuz yönde etkilemekte ve onların Kürt sorununu sahiplenmede mütereddit davranmasına yol açmaktadır.

Sonuç Yerine Kısa Bir Öneri

Kürt sorunu, hayati öneme sahip toplumsal sorunlarımızdan birini oluşturmaktadır. Diğer toplumsal sorunların çözümünde olduğu gibi, bu sorunun çözümünde de demokratik müzakere ve diyalog yöntemine başvurulmalıdır. Toplumun bütün kesimlerinin dahil olacağı böylesi bir süreç, ortak aklın ürünü olan çözümü üretecektir. Bu yöntemi, yaşadığımız bütün sorunlara uygulayabilmeliyiz. Sorunlar masaya yatırılıp müzakere edilirken, bütün toplumsal kesimlerin yaşadıkları sorunların karşılıklı olarak anlaşılabilmesi için empati yapılmalıdır. Türkiye'de yaygın olan, başkasının sorunlarına tamamen kayıtsız kalıp yalnızca kendi sorunlarıyla ilgilenme anlayışı terk edilmelidir. Bugüne kadar önemli toplumsal sorunların hâlâ çözüme kavuşturulamamasının en

önemli sebeplerinden birini; her toplumsal kesimin bir başkasının hak ve taleplerine, kendi önceliklerini ileri sürerek karşı koyması ve hatta engellemeye çalışması oluşturmaktadır. Bundan daha kötüsü, her toplumsal kesim, mağdur olmadığı durumlarda rejimin bekçiliğine soyunmaktadır. Böylelikle, bir yandan statükocu güçlerin ihtiyaç duyduğu toplumsal destek sağlanmakta ve statüko tahkim edilmekte, diğer yandan da mağdur kesimlerin mağduriyetleri daha da ağırlaştırılmaktadır. Mevcut rejimin rotasyon usulünü uygulayarak kısıkaca aldığı bu durumdan kurtulabilmek için, sorunlar ve mağduriyetler ortaklaştırılmalıdır.

Liberal Açıdan Kürt Sorunu

Bilal Sambur^o

Giriş

Kürt meselesi, içinde yaşadığımız coğrafyanın en önemli sorunu olmasa bile en önemli sorunlardan biri durumunda olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz. İran, Irak, Suriye ve Türkiye arasında bölüşülen topraklar içinde milyonlarca Kürt yaşamaktadır (Kürtler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Chaliand, 1993). Bu ülkelerde yaşayan Kürtler, siyasal, sosyal, kültürel, hukuksal ve ekonomik nitelikte birçok sorunla yüz yüze bulunmaktadır. Karmaşık bir tarihsel sürecin ürünü olarak karşımıza çıkan Kürt sorunu hakkında kendimizden emin olarak söyleyebileceğimiz tek şey, onun çok boyutlu bir sorun olduğudur.

Sorunun çok boyutluluğuna ve uzun geçmişine rağmen, ilgili devletlerin bu sorunu çözmek için günümüzde dahi yapıcı ve yaratıcı adımlar atmadıkları görülmektedir. Sorunun çözümüne katkı sunmaktan uzak politikalar izleyen ilgili devletler, böyle bir sorunun varlığını kabul etmemiş ve sorunun değişik tezahürlerini bastırma yoluna gitmişlerdir. Bu baskı ve inkâr politikalarının en önemli sonucu, Ortadoğu'da nüfusu kırk milyonu bulduğu tahmin edilen bir millet olan Kürtlere (Türkler, Araplar ve İranlılardan sonra dördüncü büyük topluluk) yok muamelesi yapılmasıdır. Değişik ülkelerin Kürt sorununa gösterdiği inkâr ve imha stratejisi ışığında şu tespiti yapabiliriz: Devletler, Kürt sorunuyla yaşamayı öğrenmek ve onunla baş etmenin sivil demokratik yollarını öğrenmek yerine sorunu yok saymayı tercih etmişlerdir.

^o Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Öğretim üyesi.

Kürt sorununun yok sayılması sonucunda bugün dahi birçok kimse, Kürt diye ayrı bir milletin varlığından, Kürtçe diye bir dili milyonlarca insanın konuştuğundan habersiz bulunmaktadır. Gazete ve televizyonlarda Kürt ve Kürtçe sözcüklerini duyan birçok insanın, bu da nerden çıktı, eskiden böyle şeyler yoktu dediğine şahit oluyoruz. Beraber yaşadığı insanların kim olduğundan derin bir habersizlik ve körleşme halini yansıtan bu tutum, resmi eğitim kurumlarında küçük yaşlardan itibaren verilen sistematik endoktrinasyonun bir sonucudur. Resmi eğitim ve ideoloji, Kürt diye bir sosyal gerçekliği inkâr etmeyi insanlara empoze etmektedir. Daha sonra bu sosyal gerçekliğin farkına varan kişiler, şaşırmakta ve sarsılmaktadırlar.

Kürt sorunu konusunda her şeyden önce zihinsel bir operasyona ihtiyaç vardır. Zihinlerimizde yok sayma temelinde kurulan perdeler kaldırılmalı ve yanı başımızda yaşayan gerçeklikle hukuk, demokrasi ve özgürlük temelinde nasıl yaşayacağımızı öğrenmeliyiz. Resmi ideolojilerin iğfal ettiği zihinlerimizin, Kürt sorunu konusunda liberalleşmeye çok acil ihtiyacı vardır. Zihinlerimizin özgürleşmesi sayesinde, hukuk ve demokrasi değerleri çerçevesinde farklı olan bir insan kitlesiyle barış içerisinde yaşamayı öğrenebiliriz.

Kürt sorunu, sadece Ortadoğu'nun değil, Türkiye'nin de en önemli sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve ahlaki problemidir. Ülke ekonomisinin bugün belini doğrultamamasının arkasındaki en önemli neden, askeri operasyonlara ayrılan paralardır. Şimdiye kadar operasyonlar için üç yüz milyar doların harcadığı ifade edilmektedir. Türkiye'de meydana gelen insan haklarını ihlallerinin çoğu Kürt sorunuyla ilişkilidir. Avrupa Birliği'yle olan ilişkilerimizde en problemli alan, Kürt meselesidir. Bunların ötesinde sorunun çok ciddi bir insani ve sosyal bir maliyeti vardır. Otuz yıla yakın süren çatışmalar nedeniyle kırk bine yakın masum vatandaşımız hayatını kaybetmiş, binlerce köy yakılmış, yüz binlerce insan doğup büyüdükları terk etmiş başka şehirlere göç etmişlerdir. Kürt sorunu, yeni bir beşeri coğrafyanın oluşumuna neden olmuştur.

Günümüzde Kürtler, artık Doğu'nun kuytu şehirlerinde yaşamamaktadırlar. Türkiye'nin her tarafına yayılan Kürtler, bütün toplum kesimleriyle çok canlı sosyal, kültürel, ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirmişlerdir. Dünyanın en büyük Kürt şehri olarak İstanbul'un kabul edilmesini, yaşanan değişimin bir ifadesi olarak değerlendirebiliriz. Kürt sorununa, artık bütün Türkiye perspektifi içerisinde yaklaşılması gerekmektedir. Çünkü sorun günümüzde salt Kürt sorunu olmaktan çıkmış, bir Türkiye sorununa dönüşmüştür.

Kürt Olmanın Dayanılmaz Yüğü

Yıllar süren endoktrinasyon sonucunda birçok kimse, beraber yaşadığı insanların Kürt olabileceğini aklına bile getirmedi. Kürt olan bireyler, Kürtlüklerinin farkına varılmamasının ve bu kimliğin meşru görülmemesinin çok acısını çektiler. Kürt sorunu, her şeyden önce Kürt bireylerin dramıdır. Doğal kabul edilmesi gereken etnik aidiyet, Kürtler için bir ağır bir yüke dönüştürülmüştür.

Kürt olmanın ağırlığını Kürtler, daha çocuk yaştan itibaren hissetmektedirler. Bilmedikleri bir dilde eğitim veren okullara giden çocukların zihinsel gelişimleri çok zor bir sürecin içine sokulmaktadır. Öğretmen ve öğrenci karşılıklı olarak birbirlerini anlamamaktadırlar. Eğitim denilen faaliyet iletişimsizlik içerisinde götürülmektedir. İşin kötü tarafı Türkçe bilmedikleri için çocuklar, horlanma ve dışlanmayla karşılaşmaktadırlar. Eğitimin ilk aşamasında Kürt çocukları, kendi ana dillerinin değil, okuldaki resmi dili bilmenin ayrıcalık ve hak kazandıran bir özellik olduğunun farkına varmaktadırlar. İlkokul eğitimi, birçok Kürt için resmi dili öğrenme eğitimi demektir. Kürt çocuklarının anadillerinin dışında resmi dilde eğitim görmeleri önemli bir eğitim sorunu olarak ele alınmamış, bunun yerine çocuklara dört-beş yıl içinde Türkçeyi anadilleri gibi konuşmaları için yoğun dil eğitimi programları teklif edilmiştir (Arvas, 1964: 20-21).

Diğer yaşam aşamalarında da Kürtler, etnik aidiyetlerinin ağırlığını taşımaya devam etmektedirler. Kürt olmak, doğal bir aidiyet olarak kabul edilmemekte, o kimliğe gayr-i meşru muamelesi yapılmaktadır. Kürt kelimesi çoğu zaman tehdit, istikrarı bozan bir unsur ve bölücü bir kelime olarak kabul edilmektedir. Kendisinin istikrarsızlaştırıcı ve tehlike saçan bir unsur olarak görülmesi, Kürt bireyin psikolojisinde çok ciddi tahribat yaratmaktadır. Çoğu zaman bireyler, Kürt kimliğinden utanmakta, sıkılmakta ve onu gizlemektedirler. Bu psikolojik yükü bir süre sonra taşıyamayan birçok kimse, Kürt olmanın dışında her şey olmaya razı bir duruma gelmektedir.

Şeyh Sait isyanından sonra yeni rejim, sistematik bir şekilde Kürtleri bastırmış ve susturmuştur. Kürtler arasında hiçbir muhalif sesin çıkmaması sağlanmaya çalışılmıştır. Ondan sonraki dönemlerde Kürtlerin temel hak ve özgürlükleri tamamen ellerinden alındı. Binlerce insan öldürüldü, yerinden sürüldü ya da hapislere konuldu (McDowall, 1997: 395-402). Kürtlere yönelik şiddet, baskı ve inkâr politikaları, Kürtlerin ruhunda derin izler bırakmıştır. Kürt bireyin kendisinin Kürt oluşuyla niçin bir türlü bir araya gelemediğini ancak yaşanan trajediler ışığında anlamak mümkündür. Yeni rejim, uyguladığı baskı ve sindirme politikalarıyla Kürt olmanın suçlu olmaya yeteceğini derin bir şekilde insanların bilinçlerine kazımıştır. Seksen yıldır Kürt insanı, kendi kimlik ve kültürüne baskı, inkâr, asimilasyon ve ekonomik gerilikle dayatılan müdahaleleri kabul etmemektedir. Devlet dayatma ve müdahalelerinin kabul edilmemesi, 'Kürt sorunu' dediğimiz meseleyi yaratmaktadır.

Kürt kimliğine yüklenilen anlamların olumsuzluğu altında Kürt bireyler ezilmektedir. Kürt bireyler, kendi doğal aidiyetleriyle bu aidiyete yüklenilen dış anlamlar arasında bölünmüş bir kişiliği yaşamaktadırlar. Esas bölünme psikolojik dünyada olmuştur. Eski Türk milliyetçisi olan sonradan Müslümanlığa dönen Mehmet Pamak, Kürt kökenli oluşlarından dolayı ailesinin ve kendisinin horlanıp dışlandığını ifade etmektedir (Pamak, 1992: 331). Kürt kimliğinin doğal ve özgürce gelişmesine olanak tanınmaması, hep resmi müdahalelerle oluşturulmaya ve şekillendirilmeye çalışılması sonucunda Kürt olmak gerçek bir travmaya

dönüşmüştür. Kürtlerin yaşadığı yerlerin birer savaş tarlası olarak gösterilmesi, Kürt ve terörist kavramlarının birbiriyle özdeşleştirilmesi, töre cinayeti ve feodal çatışmalar medyada Kürt kimliğinin doğal boyutu olarak sunulmaktadır. Medyanın şiddet ve gerilikle özdeş olarak sunmaya çalıştığı Kürt imajı, aslında bir başka etnik kökene karşı ırkçılık yapmak anlamına gelmektedir. Kürt kimliğinin feodal, yabani ve ilkel boyutlarda kurgulanmaya çalışılması, Kürtlerin yaşadığı travmayı daha da derinleştirmektedir.

Bu travma, sadece Kürt bireylerle sınırlı değildir. Onun ciddi bir sosyal sonucu bulunmaktadır. Kürt ve Türkler arasındaki psikolojik uçurumun giderek derinleşmesi, bu travmanın çok tehlikeli bir sosyal sonucudur. Aynı toplumda beraber yaşamalarına rağmen Kürtler ve Türkler, birbirlerinin niyet ve hedeflerinden çok ciddi olarak şüphe etmeye ve güven duymamaya başlama emareleri göstermektedirler. Son Dağlica saldırısı, toplumda var olan bu psikolojik uçurumu çok köklü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Kürtler ve Türkler arasında derinleşen bu psikolojik uçurum, Kürt sorununun en tehlikeli boyutunu oluşturmaktadır. Irkçı, kolektivist ve çatışmacı söylemler, bu psikolojik uçurumu daha da derinleştirmektedir. Olaydan sonra okul çocuklarına yaptırılan gösteriler, şehit cenazelerini kin ve intikam gösterilerine dönüştürme çabası, Kara harekâtında ölümler üzerinde yapılan rakam tartışmaları gibi girişimler, toplumsal barış için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Psikolojik olarak Kürt ve Türk insanının bir rehabilitasyon ve iyileşme sürecine ihtiyacı vardır. Kürtlerin ve Türklerin psiko-sosyal açıdan rehabilitasyonu, dışarıdan psikolog ve terapist getirmekle gerçekleşecek bir şey değildir. Psiko-sosyal rehabilitasyon, ancak iki toplumun birbirini tanıması, birbirini eşit olarak görmesi ve birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı duymayı içselleştirmesiyle mümkündür.

Geçmişte ve günümüzde yaşanan acılar sonucunda tecrübe edilen derin travmalar, insanları tehlikeli yönelimlere sürükleyebilmektedir. Etnik kimliklerinden dolayı insanların hak ve özgürlüklerinden mahrum edilmesi, bireyleri irrasyonel bir ideoloji olan etnik nasyonalizme yöneltebilir. Yaşanan hak ve özgürlük ihlallerine irrasyonel etno-nasyonalizmle cevap vermek çözüm değildir. İrrasyonel etno-nasyonalizm yerine özgürlük ve hukuk değerleri çerçevesinde yapıcı ve barışçıl yaklaşımların ortaya konması gerekmektedir. Bazı Kürt çevrelerinde, Kemalist-nasyonalist devlet modeline tepki olarak bir Kürt ulus devleti modeline derin bir arzu duyulmaktadır. Bu fikirde olan insanların olması ve fikirlerini ifade etmeleri normaldir, ancak günümüz dünyasında ulus devlet modelinin işlevselliğini yitirdiği ve onun yerine bölgesel ve küresel işbirliğinin öneminin arttığı bir döneme geçilmeye başlandığı gerçeğinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Dünyada meydana gelen yeni trendleri dikkate alarak, nasyonalist devlet gibi boş amaçlar peşinde koşmak yerine, devletin bireyin temel hak ve hürriyetlerine saygı gösterecek şekilde hukukla sınırlanması için çaba sarf etmek daha yararlı ve verimlidir.

Kürt'ü Tanımlamaktan Tanımaya

Kürt sorunu, büyük ölçüde Kürtlerin dışında Kürtlere rağmen yaratılan bir sorundur. Kürtler, bu sorunun yaratıcısı değil kurbanı pozisyonadırlar. Ancak günümüzde, Kürtlerin bizzat kendisinin bu sorunu yarattığı yönünde bir algılama oluşturulmaya çalışılmaktadır. Aslında yaşadığımız yoğun ve karmaşık gelişmeler, Kürt sorunun da kimin yaratıcı kimin kurban olduğunu net olarak belirlememize çok imkân tanımamaktadır. Kürtler bile, bu sorunun neresinde olduklarını artık bilmemektedirler. Ama ne olursa olsun Kürtleri tanımlamaya ve sorunu bastırmaya yönelik Ankara merkezli politikaların, Kürt meselesini besleyen ana kaynak olduğunu söyleme imkânımız vardır.

Kürtlerin bile sorunun neresinde olduklarını bilmedikleri Kürt meselesi, hep dışarıdan dizayn edilen bir sorun durumdadır. Kürt sorununun tanımlaması bile dışarıdan yapılmaktadır. Sorunun bir Kürt sorunu olduğu konusunda bile fikir birliğine varılmış değildir. Hâlâ sorunu Güneydoğu sorunu, bölgesel gerilik sorunu, terör sorunu ya da ulusal güvenlik sorunu olarak algılayanlar vardır. Sorunun bugün vardığı boyutlar bile anlaşılmamaktadır. Kürt sorununun artık bir Ortadoğu ve küresel sorun olduğunun farkında olmayanlar, hâlâ ona Türkiye'nin bir iç sorunu olarak yaklaştırmaya devam etmektedirler. Sorunun bu şekillerde tanımlanması, soruna dışarıdan otoriter yaklaşımların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Sorunun dışarıdan tanımlanıp otoriter metotlarla çözümlenemeyeceği açıktır. Önemli olan sorunu tanımlamaktan ziyade Kürtleri tanımaya çalışmaktır. Kürtleri tanıma çabası, bizi otoriter yollara sapmak yerine hukuk ve özgürlük değerleri çerçevesinde liberal bir bakış açısı geliştirmemize imkân sağlamaktadır. Liberal bakış açısı, Kürt sorununu bir kavga konusu yapmaktan çıkarıp bir anlama çabasına dönüştürmektedir.

Kürtleri anlamak önemlidir, çünkü Kürtlerin en çok anlaşılmasına ihtiyaçları vardır. Statüko, Kürtlere güvenmeme üzerine kurulmuştur. Sözde herkesin eşitliğinden söz edilmesine rağmen, gerçek hayatta Kürtlere yönelik açık ya da gizli bir diskriminasyon yürürlüktedir. Bu diskriminasyon, değişik biçimlerde gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde ırkçılıkla mücadele için ciddi bir diskriminasyon yasasına ihtiyaç vardır. Kürtlere uygulanan diskriminasyonlar ve onlara güven duymayan tutumlar, Kürtleri diğer toplum kesimlerine karşı yabancılaştırmakta ve onların daha çok içe kapanmalarına neden olmaktadır. Büyük şehirlerin etrafını saran Kürt gettoları, diskriminasyonun ve içe kapanmanın önemli bir tezahürüdür. Bu coğrafyanın doğal yerlileri olan Kürtlerin, içe kapanmaktan çok onların barış içerisinde diğer topluluklarla beraber yaşamaları ve güçlü bir şekilde kendilerini buralara ait hissetmeleri gerekmektedir.

Nasyonalist, İslamcı ve sosyalist çevreler, Kürt sorununu devletten bağımsız olarak düşünme yetisini göstermemektedirler. Genellikle Kürt sorununu statist-kolektivist bir bağlamda ele almaktadırlar. Kürt sorununu, devletçi-kolektivist bakış açısından ziyade devletten bağımsız olarak ele alan liberal bir bakış açısına ihtiyaç vardır.

Devletçi-kolektivist bakış açısının siyasi ve sosyal bir izahını yapmak mümkün değildir. Kolektivist bakış açılarının ancak patolojik bir izahı yapılabilir, çünkü onlar, Kürt sorununa özgürlük ve hukuk temelinde yaklaşmak yerine dini, milliyetçi ve sözde anti-emperyalist sloganlarla sorunu karartmaya ve bastırmaya çalışmaktadırlar. Liberal düşünce, sorunun varlığını kabul etmekte, sorunun bastırma yerine hukuk ve özgürlük içerisinde çözülmesi gerektiğini öngörmektedir. Örneğin İslamcılar, Kürt sorununun ümmet bilincinin geliştirilmesiyle çözüleceğini daha doğrusu kararacağını ifade etmektedirler. Nasyonalistler, devlet yoluyla Kürtlerin Türkleştirilmesiyle sorunun hallolacağını iddia etmektedirler (Bkz.Türk Ocakları, 1992). Relijyonizm, nasyonalizm ya da resmi ideoloji gibi çarpık ve patolojik çerçeveler içinde Kürt sorununun anlaşılması düşünülemez. İhtiyaç duyulan liberal bir çerçevedir. Liberal çerçevede her Kürt, birey olarak temel hak ve hürriyetlere sahip bulunmaktadır ve devletin, bu temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırması hiçbir şekilde meşru görülmemektedir. Kürt bireyler söz konusu olduğunda hukukun çok kolay ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Bunun en sembol olayı, tek Parti döneminde sorgusuz sualsiz otuz üç insanın öldürülmesine yol açan General Mustafa Muğlalı hadisesidir (Aslan: 1989). Günümüzde de JİTEM gibi sözde resmi olmayan organizasyonların eylemlerinin hukuk ve kontrol dışı olması, Kürt bireylerin temel hak ve hürriyetlerini koruyan bir perspektifin geliştirilmesinin çok önemli olduğunu göstermektedir.

Kürt Sorunu Özünde Bir Kimlik Sorunudur

Kürtler, Mezopotamya dediğimiz coğrafyada tarihin çok eski döneminden beri yaşayan, buraların yerlisi olan bir halktır. Kürtler, bu coğrafyaya dışarıdan gelmemişlerdir. Ancak buraya, dışarıdan barışçıl olmayan yollarla gelen güçler, Kürtleri tanımlamaya ve onlara kendi kimliklerini kabul ettirmeye çalışmışlardır. Kürtlerin kim olduğu konusunda değişik tezler vardır. Kürtlerin Med, Ermeni, Arap, Fars ve Türk kökenli olduğuna dair sayısız teori mevcuttur (Kürtlerin Türk olduğunu iddia eden bir çalışma için bkz: Eröz, 1975, Fırat, 1983, Kırzioğlu, 1963). Şimdiye kadar Kürtlerin, Kürt olma dışında farklı etnik kökenlere sahip olduklarını iddia eden birçok etkileyici teori ileri sürülmüştür. Ancak şimdiye kadar ileri sürülen bütün bu teoriler, etkileyiciliklerine rağmen bünyelerinde şu ufak problemi barındırmışlardır: Bu teoriler, etkileyiciydiler; fakat gerçek değillerdi. Etkileyici olan fakat gerçek olmayan bu teori ve dışsal tanımlamalar içinde asimile olmak yerine, Kürtler kendilerini Kürt olarak tanımlamaya ve kendilerine özgü sosyal yapılar içinde yaşamaya devam etmişlerdir (Kürt toplumunun sosyal yapısı ile ilgili olarak bkz: Bruinessen, 1992). Kendi folklorlarını, kültürlerini, dillerini ve geleneklerini korumaya çalışmışlardır. Tan, Kürtlerin Kürt olma hakkını şu şekilde ifade etmektedir: 'İrak'ta kuzeyli, Türkiye'de doğulu, İran'da batılı olmayı değil, Kürt olmayı, kendi kimliğini, kendi müziğini istiyor.' (Tan, 1992: 121).

Cumhuriyet döneminden itibaren Kürtlerin kimliklerini koruma talebi çok ciddi bir safhaya ulaşmıştır. 1925 sonrası dönemde, Kürt kimliğini yok sayan ve onu ortadan kaldırmaya çalışan sistematik bir inkâr ve asimilasyon politikası sürdürülmüştür. İsmet İnönü 1925 yılında Türk milliyetçisi olduklarını, Anadolu'da yaşayan herkesin Türkleştirileceğini ve Türk milliyetçiliğine karşı çıkanların bedeli ne olursa olsun ortadan kaldırılacağını ifade etmiştir (Şimşir: 1991:58). Resmi ideoloji, Kürtlerin Türklerin bir boyu ya da kabilesi olduğunu iddia etmiş ve Kürt diye ayrı bir topluluğun varlığını kesinlikle inkâr etmiştir. Devletin inkâr ve asimilasyon politikası, en net biçimde kendisini Cemal Gürsel'in şu ifadelerinde bulmaktadır: 'Doğu Anadolu'da oturan, İstanbul Türkçesine benzemeyen bir dil ile tanışıkları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan; bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımız su katılmamış Türklerdir. Dünya üzerinde Kürt diye adlandırılacak müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler, yalnız vatandaşlarımız değil, soydaşlarımızdır da' (Fırat, 1983: XIII). Kürtçe yasaklanmış ve konuşmalara ceza getirilmiştir. Otuzlu yıllarda Kürtçe konuşan kişiler, kelime başına beş kuruş cezaya çarptırılmışlardır (Kızılkaya ve Nebiler, 1991:36).

Kürtçe hâlâ dil olarak kabul edilmemekte, onu Türkçenin bozma bir lehçesi sayan iddialar tekrar edilmektedir (Bu iddia için bkz: Gülensoy, 1983). Kürtçenin kısıtlanması konusundaki yasaklamalar bugün bile tam olarak kalkmış değildir. Yayla, Kürtçeye getirilen kısıtlamalar konusunda statükonun hiçbir şey yapmadığını, sadece bu yasakları kaldırıyor gibi bir görüntü vermeye çalıştığı şeklinde haklı bir tespitte bulunmaktadır. (Yayla, Kürtçe Yayının Neresindeyiz?). İnsanların kendi kimlik ve kültürlerini doğal karşılamayan Türk-İslam sentezi düşüncesinin ideologu, bu talebi 'Kürtlük kompleksi' olarak küçümsemekte ve anormal görmektedir (Arvasi, 1992: 7).

Liberal düşünce açısından bir insanın belirli bir kimliğe sahip olması, onu koruması ve geliştirmeye çalıştırması bir haktır. Bu hakkı zor kullanarak ortadan kaldırmak mümkün değildir. Ayrıca devletin farklı kültürel kimliklere tek bir kimliği dayatmak ve yeni kimlikler icat etmek gibi bir görevi de bulunmamaktadır. Kürtlere dışarıdan kimlikler icat etmek ya da egemen kimliği dayatmak yerine, onlara doğal yollardan kendi kimliklerini koruma, yaşatma ve geliştirme imkânı tanınmasını liberal yaklaşım gerekli görmektedir.

Kürtlerin kimlik ve kültürel hak talepleri, özellikle altmışlı yıllardan sonra yoğunlaşmıştır. Burada önemli bir noktanın altını çizmekte yarar vardır. Kürt kimliğini temsil konusunda hep monopolist bir mücadelenin yapıldığını görüyoruz. Kürt kimliğini inkâr edip ona Türk kimliğini dayatan resmi anlayışın karşısına çıkan daha çok sol eğilimli Kürt örgütleri, Kürt kimliğinin tek temsilcisi olma iddiasıyla birbiriyle çatışmışlardır. Örneğin PKK, ilk çıktığı dönemde KUK, Kawa, Rızgari, DDKD gibi gruplarla çatışmıştır. Daha sonra örgüt, Kürtler arasında kendisi gibi olmayan herkesi sindirmeye çalışmış ve bugün Kürt sorununda kendisini tek temsilci olarak sunmaktadır (PKK hakkında daha

fazla bilgi için bkz: İmset, 1993). Devletin tek kimlik dayatması kadar tek Kürt kimliği ve o kimliğin tek temsilcisi olmayı dayatmak da yanlıştır. Liberal anlayış, Kürt kimliğinin tekilleştirilmesini doğru bulmamaktadır. Kürtler, homojen olmadıkları onların talepleri de homojen değildir. Kürt kimliğini tekilleştirerek bastırmak ya da temsil etmek yerine Kürt kimliğinin çoğulcu olarak tezahür etmesi gerekmektedir. Çoğulculuğun bir gereği olarak Kürtlerin sosyo-politik-kültürel talepleri teke indirgenmemeli ve plüralist çerçevede farklı Kürt kesimlerinin kendilerini ifade etmesine olanak tanınmalıdır.

Sorunun Kürt sorunu olarak anlaşılması ve ele alınması uygundur. Doğal olarak Kürt sorunu çok boyutlu sorundur. Sorunun, Kürtleri aşan uluslararası boyutu vardır. Ama özünde bu sorunun asli unsuru Kürtlerdir. Uluslararası unsur, önemli ama asli boyut değildir. Asli unsur merkeze alınarak Kürt sorunu bir çözüm süreci içine sokulabilir. ABD, İsrail, İran ve Suriye gibi ülkelerle sorunu bastırmaya yönelik işbirlikleri yapmanın sorunun çözümüne hiçbir katkısı olmamaktadır. Sadece bu tür girişimler Kürt sorunundaki aktörlerin sayısını arttırmaktadır. Kürt sorununu dış mihrakların yarattığı bir sorun şeklinde sunmak da, meselenin asli boyutunu karartmaktadır. Bu klişe karartmalardan ve aktör sayısını arttıran uluslar arası girişimlerden vazgeçerek, Kürtlerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel taleplerini Kürtlerle beraber çözmek lazımdır.

Kürt Sorununda Tek hedef Var mı?

Kürt sorununu tek başlarına yok sayan ya da kendilerini Kürtlerin tek temsilcisi olarak görenler, kendilerine tek hedef belirleme tutumu içindedirler. Devlet için tek hedef PKK'nın bitirilmesidir. Son sınır ötesi harekâta tek hedefin PKK'yı bitirmek olduğu sürekli olarak ifade edildi. PKK için de tek hedef devlettir. Devletin kendilerini tanıması ve onlarla müzakere etmesi, PKK'nın gerçekleştirmek istediği tek hedeftir.

22 Temmuz seçimlerinden sonra Ak Parti'de, Kürt sorununda kendisine tek hedef belirlemiş bulunmaktadır. 75 Kürt milletvekiline sahip olma söylemiyle Kürtlerin yeni siyasi temsilcisi olduğu iddiasında bulunan Ak Parti'nin belirlediği yeni siyasi hedef, DTP'yi Kürtlerin yaşadığı illerde silmektir. Yaklaşan yerel seçimlerde DTP'nin elinde bulunan belediyeleri alarak bölgede tek etkin güç olmak isteyen Ak Parti'nin tek hedefi DTP gözükmemektir.

Devletin PKK'yı, PKK'nın TC'yi, AKP'nin DTP'yi kendilerine hedef seçmesi, Kürt meselesinde bir türlü ilerleme sağlanmamasına neden olmaktadır. Tek hedef belirleme tutumu yüzünden kişiler, kurumlar ve yetkililer, kırıncı, zorba ve dayatmacı tavırlar içine girmektedirler. Birbirini yok etme üzerine kurulu bu tek hedef belirleme tutumu, karşısındakini anlama ve kendini anlatma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bunlar birbirleriyle uğraşırken, asıl sorun olan Kürt meselesi ikinci hatta üçüncü planlara düşmektedir. Kürt sorununda tek hedef belirleme alışkanlığı artık terk edilmelidir. Kürt sorununda mutlaka tek hedeften bahsedilmesi gerekiyorsa bu hedef, Kürt vatandaşların özgürlük,

hukuk, demokrasi ve refah konusundaki taleplerini tatmin edecek sahici çözüm önerileri geliştirmek ve uygulamaktan başka bir şey değildir. Değişik Kürt kesimlerinin görüş ve talepleri anlaşılmalı ve Kürtlerle beraber Kürt sorununda adımlar atılmalıdır. Bugün Kürt sorununda hiç kimse siyasi plüralizmi kabul etmemektedir. Şu unutulmamalıdır ki, Kürt sorununun önemli bir boyutunu siyasi çoğulculuğun olmaması oluşturmaktadır.

Kürt Sorunu, Resmi İdeoloji ve Bürokratik Devlet

Devlet, hiçbir zaman bütüncül bir şekilde bir Kürt sorunu olduğunu ifade etmemiştir. Geçmişten günümüze başbakanların (Demirel-Yılmaz-Erdoğan) Kürt realitesini tanıdıklarını ifade etmesi, AB'nin yolunun Diyarbakır'dan geçtiğini söylemesi ve Kürt sorununu kendi sorunu olarak deklare etmesi, devletin, bu sorunu derinlikli ve bütüncül olarak kavradığını göstermemektedir. Bu sözler, derin bir anlayışı yansıtmaktan ziyade konjonktürel şartların zorlamasıyla söylenen ifadelerdir. Statüko içinde devletin Kürt sorununu kavraması mümkün değildir, çünkü resmi devlet ideolojisi, ya Kürt sorununun inkârını dayatmakta ya da onu bölgesel bir ekonomik sorun olarak sunan çarpık anlayışlar üretmektedir. Resmi ideoloji, Kürt sorununu anlamaya engel olduğu gibi onun sivil-siyasi yollarla çözümüne de engeldir. Resmi ideoloji, Kürt sorununun ortaya çıkan tezahürlerini gerçekçi bir şekilde çözmek yerine Dersim modeli dediğimiz şiddetle bastırma modelini uygulamayı hep tercih etmiştir. Kürt sorunu deyince bugün akla hemen askeri operasyonların gelmesi, resmi ideolojinin Dersim modelini hep öz olarak canlı tuttuğunu göstermektedir (Devletin Kürt sorununa militer yaklaşımı için bkz: Bulut, 1991).

Resmi ideoloji, resmi eğitim sayesinde zihinlerimize hep birtakım ezberleri empoze etmiştir. Bu resmi ezberler bozulmadan, Türkiye'nin Kürt sorunu konusundaki acizliğinden kurtulması mümkün değildir. Resmi ideoloji, sadece resmi Dersim modelini dayatmaktadır. Resmi ideoloji, derin bir şekilde zihinsel tembelliğe neden olmaktadır. Dünyanın bugün geldiği şartlar çerçevesinde resmi ideoloji, siyasi ve sivil bir model üretmenin önünü tıkamaktadır. Kürt sorunu konusunda insanlar belirli kalıplarda düşünmeye alıştırılmaktadırlar. Eğitim yoluyla nasyonalist kalıplar içerisinde düşünmeye alıştırılan insanların, bu kalıpların ötesinde yeni ve taze bakış açıları geliştirmeleri imkânsız olmasa bile çok zor olmaktadır. Kürt sorunu konusunda yeni açılımların yapılmamasının ve yeni yapılanmaların gerçekleştirilmemesinin en önemli nedeni bu zihinsel tutsaklık halidir.

Resmi ideolojinin kabulleri sorgulanmadan, Kürt sorununda açılmak mümkün değildir. Toplumu farklılıklardan oluşan, doğal olarak gelişen ve dış şartlardan etkilenen dinamik bir insanlar grubu olarak anlamayan resmi ideoloji, nasyonal devlet ideolojisinin dar sınırları içerisinde devlete uygun bir toplumu icat etmeye kalkışmıştır. Bu icat projesi içerisinde çoğulculuk, doğal gelişim ve hukuk kavramlarına yer yoktur. Bozkurt'un şu ifadeleri, resmi ideolojinin uç nasyonalizmini göstermesi açısından önemlidir: 'Bu memlekette Türk olma-

yanların tek bir hakkı vardır: Türklere hizmetçi olmak, Türklere köle olmak hakkı' (Bozkurt, 1930). Devletçi bir ulusun yeniden icat edilme projesinin içinde doğal olarak Kürtlere yer yoktur. Aslında resmi ideolojinin ulus inşa projesi, büyük ölçüde Kürtleri yeniden icat etme projesidir. Resmi ideolojiden arındıkça Kürt sorununun varlığının kabul edilmesi bile mümkün değildir. Kürt sorunu gibi hayatı bir sorunun farkına varılması ve sağlıklı bir çözüm sürecine konması için devletin genetiğine yerleşen Bozkurt ırkçılığının sona ermesi gerekmektedir (Coşkun, 2005).

Resmi ideolojiye sahip bürokratik devlet, seçilmiş sivil iktidarları geleneksel olarak Kürt sorunundan uzak tutmaya çalışmaktadır, çünkü Kürt sorunu seçilmişlere bırakılmayacak kadar önemli bir sorundur. Kürt sorununun bürokratik devlet aygıtlarının tekelinde olması, hukuk dışı uygulamalara zemin hazırladığı bu konuda demokratik sivil bir inisiyatifin geliştirilmemesinin ana nedenidir.

Kürt sorununun yaratıcısı devlet ve onun resmi ideolojisidir. Devletin Kürt sorununun yaratıcısı olması, Kürt sorununu dünyanın değişik bölgelerinde yaşanan diğer etnik çatışmalardan önemli bir şekilde ayırmaktadır. Örneğin Bosna-Hersek sorununda çatışma Müslüman Boşnaklar ile Ortodoks Sırp lar arasında olmaktadır. Kürt sorununda ise çatışma, Kürt ve Türk toplulukları arasında değildir. Çatışmanın aksine sosyal düzeyde Kürtler ve Türkler arasında canlı bir ilişki ve ahenkten söz edebiliriz. Birbirleriyle evlenip aile kuran binlerce Kürt ve Türk vardır. Otuz yıldır süren sıcak çatışma ortamı, Kürtler ve Türkler arasında evlenme yoluyla aile kurmayı durdurmamıştır. Bilakis bu devam etmiştir. Evlenmeler ve diğer sosyal ilişkiler, homojen bir Kürt toplumundan ya da homojen Türk toplumundan söz etmemizi imkânsız kılmaktadır. Kürtler ve Türkler, neredeyse birbirlerine mahkûm şekilde bir arada yaşamak zorundadırlar. 'Kürt ve Türk bir arada yaşamayacaksa batsın bu dünya!' şeklindeki Genç Siviller hareketinin söylemi, slogan olmanın ötesinde bir gerçekliğe tekabül etmektedir.

Kürt ve Türk toplulukları arasında olmayan Kürt sorununda taraflar, devlet ve Kürtlerdir. Sorunun çözümünde esas inisiyatif, devlettedir. Devletin atacağı sivil ve siyasi adımlar, çözümü kolaylaştıracaktır. Ancak devlet, sivil ve demokratik nitelikte adımlar atmak yerine, bütün yükü Kürtlere atmaya tercih etmektedir. Böyle bir durumda Kürtlerin aslında yapacağı pek bir şey yoktur. Temel hak ve özgürlüklerinden ya da kültürel taleplerinden vazgeçme dışında Kürtlerin yapabileceği pek bir şeyin olmadığı unutulmamalıdır. Örneğin Kürtler artık kendilerine Kürt demekten vazgeçebilir ya da artık Kürtçe konuşmamaya başlayabilirler. Ancak Kürtlerden temel hak ve özgürlüklerinden vazgeçme anlamına gelecek topun onlara atılması, özgürlük ve hukukla bağdaşan bir tavır değildir ve topun Kürtlere atılması statükonun devamında ısrardan öte bir anlam taşımamaktadır.

Ancak günümüzde Kürt sorunu, bir şiddet sarmalı tarafından çepeçevre sarılmış durumdadır. Otuz yıldan beri süregelen sıcak çatışma ortamının devam etme-

si, Kürt sorununun sivil demokratik yollardan çözümünü zorlaştırmaktadır. Ancak sivil ve demokratik adımların atılması, içinde bulunduğumuz şiddet ortamını minimize edecek ve süreç geliştikçe şiddeti tamamen ortadan kaldıracaktır. Kürt sorununun, Kürtlerin içinden ve Kürtlerin dışından gelen her türlü şiddet hareketinden arındırılması şarttır. Ortak mücadele ya da devrimci şiddet sloganlarıyla bir toplumun kültürel haklarını korumak ve elde etmek imkânsızdır. Liberal demokrasi perspektifi içerisinde, temel hak ve özgürlüklerin ve kültürel taleplerin ifade edilmesi lazımdır.

Kürt sorununun yaratıcısı olan devlet konusunda şu sorunun gündeme getirilmesi gereklidir. Ulus devlet modeli etrafında kurgulanan devlet, tek tip homojen bir millet yaratma projesini uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda toplumdaki her türlü dini, etnik ve kültürel farklılık bastırılmaya ve asimile edilmeye çalışılmıştır. Kürt sorunu da, devletin yeni bir millet yaratma projesinin bir sonucudur. Kürt sorununun çözülmesi için, devletin doğası sorgulanmalıdır. Devletin görevi yeni bir toplum yaratmak mıdır ya da vatandaşlarının temel hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, güvenlik, adalet ve dış savunma görevlerini yerine getiren bir kurum mudur? Devletin yeni bir toplum yaratmada ısrar etmesi, Kürt sorununun devam etmesinden başka bir şey değildir. Devletin hukukla sınırlanması, güvenlik, adalet ve dış savunma gibi temel görevlerini yerine getirmeye başlaması, Kürt sorununun da çözümlenmeye başlaması demek olacaktır. Devlet, Otoriter ideolojik devlet Kürt sorununu yaratan otoriter, ideolojik ve nasyonalist doğasından arınıp liberal, demokratik ve hukuk devleti olma niteliklerini kazandıkça Kürt sorununu da çözmeye başlayacaktır.

Devletin resmi ideolojiden arındırılması kadar militarizmden de arınması gerekmektedir. Militarizmden dolayı devlet, bir türlü demokratikleşememektedir. Sivil ve liberal bir demokrasinin kurulması için, ordunun devleti kontrolden vazgeçip sivil otoritenin emri altına girmesi ve sivil otorite tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Seçilmiş hükümetin yanında hatta üstünde paralel iktidar gibi işlev gören militer bürokrasi, Kürt sorununda tek belirleyici durumundadır. Kürt sorununun sivil ve demokratik yollardan çözümü için silahlı kuvvetlerin, demokratik yollardan seçilen iktidarların kontrolünde olması ve sivil siyaset alanının Kürt sorunuyla atacağı adımları içine sindirmesi gerekmektedir.

Çoğulculuk, Özgürlük, Hukuk

Türkiye, Kürt sorununu çözmeye hazır mıdır? Başbakan Erdoğan, DTP'lilerle konuşmayı bile reddetmektedir. Kuzey Irak'taki Kürt yönetimiyle hâlâ ciddi ilişkiler geliştirilmiş değildir. Bu iki husus bile, Türkiye'nin Kürt sorunuyla yüzleşmeye hazır olmadığını göstermektedir. Birincisi, Kürt sorununu merkezine alarak gelişen güçlü bir siyasi-sivil inisiyatifdir. İkincisi ise sorunun doğrudan tarafıdır. Bu iki yapıyla görüşmeyi reddetmekte tezahür eden Kürt sorunundan kaçma tavrı, Türkiye'ye enerjisini ve zamanını boşa harcamasına neden olmaktadır. Oysa vakit kaybetmeden atılması gereken adımlar vardır.

Devletin kuruluş yapısı, Kürt sorununun bastırılmasını ve inkârını gerektirmektedir, çünkü devletin kuruluş felsefesinde hukuk, demokrasi ve özgürlük yerine tek tipleştirici bir modernleştirme ve nasyonalizm ideolojisi vardır. Devletin kuruluş ideolojisi çoğulculuğa ve çok kültürlülükle bağdaşmamaktadır (Oran, 1999:188). Kürtlerin etnik ve kültürel varlığı, devletin ruhu tarafından düşman kabul edilmektedir. Etnik temelde nasyonal devleti kuranlar, Kürt varlığını reddetmekte ve onu Türkleştirmeye çalışmaktadırlar.

Sorun, sadece insanlara özel hayatlarında Kürtçe konuşma, Kürtçe şarkı söyleme, göstermelik Kürtçe yayınlar yapma ve kurslar açma ile çözülemez. Türkiye, homojen değil çoğulcu bir toplumdur. Kürtlerle beraber bütün diğer farklı kültürel gruplara kültürlerini, dillerini ve geleneklerini yaşama olanağı verilmedir. Kürtlere verirse diğerleri de ister mantığıyla özgürlükçü ve çoğulcu bir anlayışın geliştirilmesi mümkün değildir. Militer bir nasyonal birlik ve bütünlük yerine, çoğulcu ve sivil nitelikte farklılıkların korunduğu barış içerisinde bir arada yaşama modeli geliştirilmelidir. Toplumdaki kültürel çoğulculuk kabul edilmeden ve meşru görülmeden soruna kalıcı, adil ve barışçıl bir çözüm bulamayız.

Şu anda Kürt sorununda inisiyatif, uluslararası boyutta ABD’de, içte ise militer bürokraside bulunmaktadır. Kürt sorununun, ikisinin de tekeline çıkarılması gereklidir. Özgürlükçü, çoğulcu ve hukuka uygun adımlar için sivil iradenin güçlendirilmesi gerekmektedir. ‘Türkiye Barışını Arıyor konferansı’ ve Barış Meclisi gibi sivil girişimler, olumlu gelişmelerdir. Bunların geliştirilmesine ve çeşitlendirilmesine ihtiyaç vardır. Köy koruculuğu sistemi gibi nizami ordu ve aşiret milisleri karışımı ne olduğu belli olmayan kurumsallaşmalar bir an önce lağvedilmelidir. Toplumda bölünmeyi ve gerilimi arttıran bu tür yapılar, giderek sivil inisiyatiflerin önünü kapamakta ve zamanla birçok sorunun kaynağı haline dönüşmektedirler. Sivil arayış ve oluşumların geliştirilmesi, toplumda meydana gelen polarizasyonları yumuşatacağı gibi kimlik ve kültürel haklarla ilgili Kürtlerin değişik taleplerinin farklı devletler tarafından istismar edilmesinin önünü alacaktır.

Kürt Meselesi Çözülebilir mi?

Kürt sorununun çözülmesi gerektiğinden çok söz edilmesine rağmen bunun nasıl yapılacağına dair çok şey söylenmemektedir. Ancak resmi yetkililer ve kamuoyunda birçok kimse, PKK’nın bitirilmesiyle Kürt sorununun bir çözüme kavuşturulacağına dair genel bir kanıya sahip bulunmaktadır vardır. Çarpık bir algılamayı içeren bu yanlış ve yaygın kanının, Kürt sorununu hiçbir şekilde çözmeyeceği görülmektedir. Bu kanıdaki çarpık formülasyonun yeniden ifade edilmesi gerekmektedir. PKK’nın bitirilmesiyle Kürt sorunu çözülmeyecektir fakat Kürt sorununun çözülme sürecine girmesiyle PKK bitirilecektir.

Kürt sorunu gibi kritik bir meselenin tartışılması, her şeyden önce Türkiye’de ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasıyla mümkündür. Kürt so-

runu söz konusu olduğunda sivil inisiyatifler, basın özgürlüğü ve demokratik sivil yönetim çalışmamaktadır. Kürt sorunu konusunda resmi tezin dışında farklı görüş ifade edenler hakkında davalar açılmakta ve onlara ağır cezalar verilmektedir. Kürt sorunu konusunda herkes hiçbir sınırlamaya tabi tutulmadan görüşlerini ifade etmelidir. Kürt sorunu konusunda federasyon, bağımsızlık ve Türkiye’de demokratik standartların geliştirilmesi bağlamında Kürt sorununun çözüleceğini ifade eden farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin özgürce tartışılması konuya herkesin katılımını sağlayacağı gibi konuyla ilgili çoksesli ve verimli bir ortamın yaratılmasına katkı sunacaktır. Bütün farklı görüşlere özgürlük tanınmakla birlikte gerekçesi ne olursa olsun şiddet ve terörün tasvibi ya da haklı gösterilmesi mümkün değildir. Kürt sorununun sivil ve demokratik zeminde tartışılması için, şiddet ve terör kesinlikle reddedilmelidir.

Kürt sorunu konusunda ifade edilen görüşleri, hemen Kürtçülük suçlamasıyla susturmaya çalışmanın hiçbir anlamı yoktur. Kürtlerin kimlik ve kültürel hakları, resmi devlet milliyetçiliği tarafından bastırılmaya ve asimile edilmeye çalışılmaktadır. Liberal açıdan kimlik ve kültürel taleplerin gündeme getirilmesi nin resmi nasyonalizm tarafından bastırılmaya çalışılması tasvip edilemez.

Komünizmin çökmesinden sonra dünya yeni bir döneme girmiş bulunmaktadır. Bütün coğrafyalar, bloklar ve değerler global bir demokrasi rüzgârı altında yeniden şekillenmektedir. En önemlisi totaliter ve otoriter resmi devlet ideolojileri, artık tarih sayfalarındaki yerlerini almaya başladılar. Yüzyıl öncesinin tepeden modernleştirme ve toplumu ideolojik olarak dizayn etme projeleriyle Kürt sorununa yeni ve taze bakış açıları geliştirmek mümkün değildir. Global düzeyde özgürlük ve hukuka büyük açlık olduğu gibi Türkiye’deki değişik toplumsal kesimlerde özgürlüğe, hukuka ve barışa aç haldedirler. Kürt sorununda özgürlüğe, hukuka ve barışa olan açlığı tatmin edecek şekilde adımlar atılmalıdır.

Özgürlükçü düşüncede herkesin kendisi olma hakkı vardır. Birey, her açıdan ne olacağına kendisi karar vermelidir ve ona göre yaşama hakkına sahip olmalıdır. Kürt sorunu söz konusu olduğunda, İslamcılar ve nasyonalistler, ümmetin bütünlüğünden, ulusal bütünlükten, dini kimlikten ya da ulusal kimlikten söz ederek bu talebi bastırmaya çalışmaktadırlar. Bir dine ait olma, mensup bulunan etnik kimliğin ikinci plana itilmesi ya da önemsiz hale gelmesi anlamına gelemmez. Kimliği oluşturan bütün unsurlar gibi bireyin etnik kültürünü de önemseme, yaşatma ve koruma hakkı vardır. Kimliğinin dini, tarihi, siyasi ve toplumsal özelliklerini benimseyip benimsememeye Kürt bireyler karar verme hakkına sahip oldukları gibi Kürtlüklerini nasıl tanımlayacaklarına, onunla nasıl bir bağ kuracaklarına ve onu nasıl yaşayıp koruyacaklarına da gene kendileri karar vermelidir.

Türkiye, kendi Kürtlerinin sorunlarını hukuk ve demokrasi içerisinde çözmeye çalışırken Ortadoğu’nun diğer bölgelerinde yaşayan Kürtlerin istedikleri gibi yönetilme hakkına saygı duymalıdır. Her şeyden önce Kuzey Irak’taki özerk Kürt yönetimini, kendi bütünlüğünü tehdit eden bir unsur olarak görmekten

vazgeçmelidir. Türkiye ve Kuzey Irak arasında kültürel, eğitsel, diplomatik, ekonomik, ticari ve turizm ilişkileri geliştirilmelidir. Dar bir militer çerçeveye Kuzey Irak'la ilişkiler sığ bir güvenlik anlayışına indirgenmemelidir. Kuzey Irak'taki Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme hakkına saygı duyulmalı, oraya müdahale edilmemesine özen gösterilmelidir

Kürtlerin en önemli sorunu kimlik ve kültürle ilgili sorunlardır. Kürtlerin etnik kimliği ve kültürel hakları tanınmalı ve kültürel haklarını hiçbir baskıyla karşılaşmadan kullanmalarına uygun bir özgürlük ve hukuk ortamı sağlanmalıdır. Bunun için gerekli yasal ve bürokratik düzenlemeler çok çabuk yapılmalıdır. Şimdiye kadar Kürt gerçeğinin tanınması ve Kürtlerin kültürel haklarının önünde hep üniter devlet kavramı bir tabu olarak gündeme getirilmiştir. Üniter devlet kavramı tabulaştırılmadan, hukuk devleti anlayışı içerisinde çoğulcu ve özgürlükçü bir ruhla gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Seksen yıldır Kürt varlığı inkâr edilmesine rağmen, içte ve dışta yaşanan baş döndürücü gelişmeler Türkiye'ye Kürt sorunuyla yüzleşmeyi dayatmaktadır. Dayatmacı, tek tipteştirici resmi model artık hiçbir işe yaramamaktadır. Resmi model, sorunu çözme yerine sadece sorunu ertelemekte ve derinleştirmektedir. Kürt sorununu bugünden yarına çözecek bir sihirli bir formül yoktur, fakat bu sorunu çözüm yoluna sokmak için yapılabilecekler vardır. Aslında bugün yapılabilecekler, geçmişte yapılan hataları düzeltme amacı taşımaktadır.

Her şeyden önce Türkiye'nin çoğulculuk, hukuk ve özgürlük felsefesine dayanan, bireyin temel hak ve hürriyetlerini devlet karşısında gerçekten koruyan, farklı kültür ve inançları tanıyan yeni bir sivil anayasaya ihtiyaç vardır. Türkiye'de gerçek manada özgürlükçü felsefe çerçevesinde hazırlanan liberal, demokratik ve sivil bir anayasa hiçbir zaman olmadı (Bkz: Erdoğan, 2003). Resmi milliyetçilik, hep devlet desteğinde toplumu tek tipteştirmeye çalıştı. Resmi ideoloji ve milliyetçilik, devletin hukukla sınırlanması ve devletin tarafsızlığı ilkelerine temelde aykırıdır. Liberal bir anayasaya Türkiye'nin çok acil bir ihtiyacı vardır. Bu anayasada resmi bir ideoloji ve milliyetçilik olmamalıdır. Herhangi bir ideolojiye ve milliyetçiliğe dayanmadan, etnik, din, dil, mezhep ve kültür farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşlar eşit ve hak sahibi bireyler olarak kabul edilmelidir. Anayasa'da bütün vatandaşların eşit haklara ve özgürlüklere sahip olarak kabul edilmesi, hiçbir etnik kimliğin resmi kimlik olarak dayatılmaması, bir kimliğin patron, diğerlerinin hizmetçi statüsünde olmasını engelleyecektir. Herhangi bir etnik kimliğe ya da ideolojiye imtiyaz tanınmadan bütün vatandaşların hak ve hürriyetlerinin anayasal güvenceye kavuşturulması, bazıları tarafından 'sözde vatandaş' olarak görülen Kürtlerin vatandaşlıklarını güvenceye kavuşturacaktır (Resmi milliyetçiliğin sözde vatandaş konumlandırmasının eleştirisi için bkz: Coşkun, Milliyetçilik Ateşi Herkesi Yakar).

Ayrıca gerçek anlamda liberal bir anayasa, Kürt sorununda yeni bir fırsat demektir. Kürtler zor kullanılarak tepeden bir modernleştirme projesinin parçası

olmaya, baskıyla farklı bir etnik kimliği kabul etmek zorunda bırakıldılar. Yeni bir liberal anayasanın hazırlanması, Kürtlerin kendi rıza ve tercihleriyle bir karar vermeleri için katılımcı ve demokratik zemin sunacaktır

Kürt kimliği, sözde değil özde olarak devletin bütün kurumları tarafından kabul edilmelidir. Anadolu'da yaşayan bütün kültürlerin geliştirilmesine ve araştırılmasına olanak tanınmalıdır. Bütün düzeylerde herkes, kimliğiyle kendisini temsil etmelidir. Kürt kökenli birçok kimsenin bugün siyasi ya da bürokratik mevkide olduğu doğrudur. Ancak Kürt kimliğini inkâr ederek ya da saklayarak elde edilen temsiller Kürtleri değil, benimsendiği söylenen kimliği temsil etmektedir (Erdoğan, 2007). Bu yüzden Ak Parti'nin 75 Kürt milletvekili olduğu söylemi Kürtlerin temsil sorununu çözmemektedir.

Temsil konusunda şu noktanın altını çizmek lazımdır. Kürtleri bir bütün olarak temsil edebilecek tek bir parti ya da örgüt bulunmamaktadır. Şu anda aslında Kürtler, temsilcisz durumdadırlar. AKP ve DTP, bu temsil boşluğunu her ne kadar doldurduklarını iddia etseler de temsil sorunu çözülmüş değildir. Kolektif temsil iddiası, Kürt sorununda dayatmayı beraberinde getirmektedir. Kolektif temsil iddiasında bulunacak partiler yerine Kürtlerin farklı sosyo-kültürel-siyasi-ekonomik taleplerini ifade edecek sivil yapılanmalara ihtiyaç vardır. Farklı talepleri gündeme getiren sivil ve çoğulcu Kürt örgütlenmeleri için yasal engeller ortadan kaldırılmalıdır.

Anadolu coğrafyasında konuşulan hiçbir dil, üstün tutulmamalı ya da hor görülmemelidir. Toplumda konuşulan bütün dillere eğitim-öğretim ve basın-yayın hakkı tanınmalıdır. Sosyal hayatta bu dillerin etkin olarak kullanılmasına imkân verilmelidir. Bu bağlamda Kürtçe de serbest olmalı, Kürtçe eğitim olanağı tanınmalı ve Kürtçe yayın yapan iletişim araçlarına müdahale edilmemelidir. 1925 sonrasında yerleşim yerlerinin Kürtçe isimleri değiştirilmiştir. Halk arasında bu yerler, resmi isimleriyle değil Kürtçe isimleriyle bilinmektedir. Yerleşim yerlerinin orijinal Kürtçe isimleri tekrar kullanılmalıdır.

Bütün dinsel, mezhepsel ve etnik kimliklere açık ya da gizli ayrımcılık yapılmamalıdır. Özellikle Kürtler arasında sıklıkla gündeme gelen özel baskı yöntemlerinin ve hak ihlallerinin önüne geçilmelidir. Kürt sorunu, hukukun yokluğundan kaynaklandığına göre sorunun çözümü gene hukukun hâkim kılınmasından geçmektedir.

Kürtlerin yaşadığı iller, ekonomik ve sosyal açıdan geri değil, uygulanan politikalar sonucunda geri bırakılmışlardır. 'Doğu'nun makûs talihi' şeklinde sürekli olarak ifade edilen klişe, bu geri bırakılmışlığı doğal göstermekte ve maskelemektedir. Kürt sorununun hukuk ve özgürlük boyutu olduğu gibi bir refah boyutu da vardır. Ekonomik açıdan bölgenin geliştirilmesi için, devletçi ekonomik politikalar yerine özel teşebbüsün önünün açılması, serbest piyasa modelinin esas alınması ve yörenin ekonomik açıdan Türkiye, Ortadoğu ve küresel ekonomiyle bütünleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kürtlerin beşeri

coğrafyası, Irak, İran, Suriye, Azerbaycan ve Avrupa'yı kapsayacak genişliktedir. Kürt beşeri coğrafyasıyla turizm, eğitim, kültür, ticaret ve ulaşım gibi alanlarda yoğun ilişkilerin geliştirilmesi mümkündür.

Kürt sorununda ayrılma, tam bağımsızlık ya da federasyon bağlamında tezler ileri sürülmektedir (Bu tip tezlerin bir değerlendirmesi için bkz: Yayla, 2006). Şahsen bu tip tezleri gerçekçi bulmadığımı ifade etmek istiyorum. Bence sorun üniter yapı içerisinde çözümlenmelidir. Üniter yapının kendisi sorun değildir, sorun olan üniter yapı anlayışı ve uygulanış biçimidir. Katı bir merkezîyetçiliğe dayanan ve militer nitelikli bir üniter yapı anlayışı yerine demokratik, sivil ve çoğulcu niteliklere sahip bir üniter yapı anlayışı geliştirilmelidir. Demokratik, sivil ve çoğulcu nitelikteki üniter bir yapıda Kürtlerin özgürlük, hukuk ve refah standartlarının yükseltilmesiyle Kürt sorununun çözümü mümkün hale gelecektir.

Sonuç

Sonuç olarak Kürt sorununun temelde devlet ve resmi ideoloji tarafından yaratılan bir sorun olduğunu söyleyebiliriz. Resmi ideolojinin yarattığı bu sorun, zihinlerimizde gereksiz karışıklıklar, korkular ve vehimler üretmektedir. Sovyetler Birliği'nin bile çöktüğü, Berlin Duvarı'nın bile yıkıldığı günümüzde, Kürt sorunu konusundaki zihinsel karışıklıkların ve korkuların aşılmadığı görülmektedir.

Mevcut zihinsel karışıklık ve korku ortamına rağmen, Kürt sorunu kendisini her alanda tezahür ettirmektedir. Şimdiye kadar şu ya da bu şekilde bastırılabilen ya da görmezlikten gelenebilen Kürt sorununu artık yok saymak mümkün değildir. Bu sorunun varlığını inkâr etmek yerine onunla yüzleşmeye ihtiyaç vardır.

Sorunla hukuk, özgürlük ve çoğulculuk değerleri çerçevesinde yüzleşemeyen Türkiye, Kürt sorununu şimdiye kadar demokratik sivil yoldan çözmeyi başaramamıştır. Bu başarısızlığın en büyük nedeni, Türkiye'nin demokratik kurumlarının, konuya sivil demokratik çözüm sunamamasıdır. Kürt sorunu söz konusu olduğunda Türkiye'de demokrasi askıya alınmaktadır. Demokrasinin işlemesi gereken alan Kürt sorunudur. Kürt sorunun sivil demokratik yollarla çözümünü istemek, bölücülüğe destek ya da taviz anlamına gelmemektedir. Cılızda olsa zaman zaman ifade edilen demokratik ve sivil çözüm önerileri, devlet politikası denilen tutuma aykırılık iddiasıyla bastırılmaktadır. Devlet politikasından kastedilen ise militer ve bürokratik elitlerin, resmi nasyonalizmin ve merkezi üniter devlet yapısının olduğu gibi sürdürülmesini esas alan söylem ve uygulamalarıdır.

Devlet politikasının Kürt sorununun doğasını kavramakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Birçok boyutu olmasına rağmen, Kürt sorununun özü itibarıyla bir kimlik ve kültürel haklar sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Kimlik ve kültürel haklar problemi olarak kendisini tezahür ettiren Kürt sorununun, büyük ölçüde

devlet politikası denilen dar nasyonalist politikaların bir ürünü olarak ortaya çıktığını ve bu politikalara reaksiyon olarak geliştiğini söylemek de mümkündür. Dar kalıplar içindeki resmi devlet nasyonalizmi, artık Türkiye’ye yetmemektedir. Dünyada yaşanan gelişmeler, Türkiye’yi Kürt sorunuyla çıplak bir şekilde yüz yüze bırakmıştır. Ayrıca Türkiye, eskiden sanıldığı gibi homojen bir toplum olmadığı gerçeğiyle de karşılaşmış bulunmaktadır. Çok kültürlülük ve Kürt sorunu Türkiye’nin önündeki büyük meydan okumalardır. Bu iki büyük meydan okumaya çoğulculuk, hukuk ve demokrasi değerleri çerçevesinde cevapların geliştirilmesi gerekmektedir.

Kürt sorunu, Kürtlerin ve Türklerin birbirlerinden nefret etmeleri sonucunda ortaya çıkan bir sorun değildir. Bu sorun, nasyonalist ve statist niteliklere sahip kolektif bir anlayışın bir halkın kimliğini ve kültürünü inkâr edip ona devlet zoruyla yeni bir kimlik dayatması sonucunda ortaya çıkan bir sorundur. Ancak bu sorunun bir ürünü olarak yaşadığımız şiddet sarmalı, topluma nefret tohumları ekmektedir. Bugünümüzü ve geleceğimizi asıl tehdit eden bu nefretin kökleşmesidir. Sosyal ve psikolojik açıdan nefretin daha fazla kökleşmesine olanak tanınmaması için Kürt sorununun demokratik ve sivil yollardan çözümü için normalleştirici ve iyileştirici adımların atılması gerekmektedir.

Kürt sorunuyla yüz yüze olan Türkiye, bu nitelikte bir sorunla karşılaşan ilk ve tek ülke değildir. Dünyada etnik kimlik ve çok kültürlülük olgusundan kaynaklanan sorunlarla karşılaşan çok ülke vardır. İspanya, İngiltere, Fransa, Almanya ve İrlanda gibi önde gelen Avrupa ülkelerinin de benzer sorunları vardır. ‘Bize özgü koşullar’ klişesinin arkasına sığınarak sorunu ertelemenin ya da çözümünü imkânsızlaştırarak Kürt sorununu ebedi kader durumuna çıkarmanın hiçbir anlamı ve değeri yoktur.

Sorunun çözümsüz görülmesi, bir Kürt paranoyası içerisinde Kürt sorununu bölücülük ve parçalanma vehmiyle düşünmekten kaynaklanmaktadır. Sorun, ülkenin parçalanması ya da bölünmesi sorunu değildir. Sorun diğer etnik, dini, kültürel farklılıklara mensup insanlarla beraber Kürtlerin özgürlük, hukuk ve refah standartlarının yükseltilmesidir. Her türlü şiddeti dışlayarak barış, hukuk ve özgürlük değerleri içerisinde etnik, dini, kültürel ve mezhepsel kimliğimizi koruyarak bir arada yaşamamız mümkündür. Önemli olan farklı kimliklerde olmamız değil, Maalouf’un ifadesiyle ‘ölümcül kimliklere (Maalouf, 2008)’ sahip olmamamızdır.

Kaynaklar

A.Tan, ‘Mülakat,’ içinde *Kürd Soruşturması*, Ankara: Sor Yayıncılık, 1992.

A.Yayla, Kürtçe Yayının Neresindeyiz?, LDT Web Sitesi.

‘Kürt Meselesine Bir Bakış’, *Liberal Düşünce*, no: 43, 2006, ss. 75-86.

A.Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, İstanbul, 2008.

B.Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de “Kürt Sorunu” (1924–1938)*, Ankara, 1991.

- B.Oran, *Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Ankara, 1999.
- D.Mcdowall, *A Modern History of the Kurds*, Londra, 1997.
- F. Bulut, (Yay.Hz.), *Devletin Gözüyle Kürt İsyanları*, İstanbul, 1991.
- G. Chaliand, (Ed.), *A People without a Country: The Kurds and Kurdistan*, New York, 1993.
- G. Aslan, *Yas Tutan Tarih 33 Kursun*, İstanbul, 1989.
- İ. Arvas, *Tarihi Hakikatler, Hatıralar*, 1964.
- İ. G. İmset, *PKK: Ayrılıkçı Şiddetin 20 Yılı*, Ankara, 1993.
- M. Kızılkaya, H. Nebiler, *Dünden Yarına Kürtler*, Ankara, 1991.
- M. Ş. Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, 1983.
- M. Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara, 2003.
- Kürt Sorunu ve Siyaset,’ 15 Ağustos 2007, Zaman.
- M. Eröz, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, İstanbul, 1975.
- M. F. Kırzioğlu, *Kürtlerin Kökü*, Ankara, 1963.
- M. E. Bozkurt, *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1930.
- M. Pamak, ‘Mülakat,’ içinde *Kürt Soruşturması*, Ankara : Sor Yayıncılık, 1992.
- M. V. Bruinessen, *Agha, Shaikh and State*, Londra, 1992.
- S. A. Arvasi, *Doğu Anadolu Gerçeği*, Ankara : Boğaziçi, 1992.
- T. Gülensoy, *Kurmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara, 1983.
- Türk Ocakları Merkez İdare Heyeti, *Güneydoğu Anadolu’nun Tarihi, Kültürel, Ekonomik, Geo-politik ve Sosyal Durumu*, Ankara, 1992.
- V. Coşkun, ‘Bozkurt Dönemi Bitmeli!’, *Radikal* 2, 8.2.2005.
- ‘Milliyetçilik Ateşi Herkesi Yakar,’ LDT Web Sitesi.

Kürt Meselesine Liberal Bir Bakış*

Atilla Yayla[°]

Hİçbir meseleyi soğukkanlı bir şekilde, kavga gürültü çıkarmadan, yılanmış ve yanlışlanmış fikirlerimizin ve donmuş bakış açılarının esiri olmadan tartışmıyoruz. Hemen hemen her konuda böyleyiz. Özellikle Kürt meselesinde. Ortalık yine ısınıyor, tozlar havalanıyor, ilişkiler karmaşıklaşıyor. Doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ayırma imkânı azalıyor. Her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gibi bu beni de üzüyor ve düşünmeye sevk ediyor. İfade özgürlüğünün genişlemesini beklerken daralacağının anlaşılması beni biraz telaşlandırıyor da. Bu konudaki görüşlerimi derli toplu kamuya aktarmazsam bir daha –en azından bir süre- bunu yapamayabileceğimden korkuyorum. Bu yüzden, bu yazıda, Türkiye’nin iki kronik probleminden birini –diğeri, din özgürlüğü ve laiklik, başka bir yazının konusu olmalıdır- Kürt meselesini ele alacağım.

Önce, fikrî-felsefî olarak nerede durduğum ve hangi ilkeler çerçevesinde meseleyi ele alacağım hakkında bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum. Bu meseleye bir liberal demokrat olarak yaklaşacağım. İdeolojik tercihim klasik liberalizm, siyasî sistem tercihim liberal demokrasi ve bu tercihlerin felsefî arka planında metodolojik bireycilik, felsefî bireycilik, Avusturya İktisat Okulu, İskoç Aydınlanması, evrimci rasyonalizm, yönetimin rızaya dayanması ilkesi ve gönüllü beraberliği önemseme var. Ben, olduğum-olabildiğim kadarıyla, entellektüel anlamda, bu akımların ve görüşlerin bir bileşimi veya mahsulüyüm. İlerde

* Bu yazı daha önce *Liberal Düşünce*’nin 43. sayısında yayınlanmıştır.

° Gazi Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim Üyesi.

görülebileceği üzere, bunun, meselelere bakışında önemli etkileri ve yansımaları var. Meselâ, “Kürt” ve “Türk” kimliklerini, hep öyle yapıldığı için, kollektif üniteleri adlandıran kelimeler olarak kullanacağım, ama, bunu yaparken, hudutları ve özellikleri tam belli iki kesin entiteyi kastetmeyeceğim. Sadece, meramımı anlatma kolaylığı sağladığı için bu yola başvuracağım. Yazıda hakları ve pozisyonları da kollektif entitelere atfetmekle beraber, esas itibarıyla, bunları birey hakları ve bireylerin görüşleri olarak gördüğümü belirtmeliyim.

Bu yazıda, eleştirel olmak, her kesim ve her görüşü serbestçe eleştirmek-eleştirebilmek için bir imprimatur –eleştiriye kolaylaştırmak ve meşrulaştırmak için önce övgü düzme-yapmaya da çalışmayacağım. Gördüğümü ve düşündüğümü, her ne iseler, birilerini kızdırma, üzme ve hatta bir ölçüde yanlış anlaşılma riskini üstlenme pahasına da olsa, ifade edeceğim. Dolayısıyla, bu meselenin iki ana tarafı varsa, her bir tarafın haklı veya haksız olduğu noktaları ele almaktan, tahlil etmekten kaçınmayacağım. Karnımdan konuşmayacağım, açık ve anlaşılır olmaya çalışacağım. Maksadım zihin jimnastiği, entelektüel gevezelik yapmak değil, bir kısmı başkaları tarafından da çeşitli vesilelerle değişik şekillerde ifade edilen görüş ve yaklaşımların bir tablosunu sunmak ve problemi ve muhtemelen çözüm yollarını ve bunların her birinin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymak. İnaniyorum ki, her problem gibi bu problem de ancak bu vasıflara sahip tahlillerin ve iyi işlenmiş fikirlere dayanan etkileşimlerin artmasıyla çözüme kavuşabilir.

Vahim bir problem

En başta tekrar ve bütün çıplaklığıyla belirtilmesi gereken, Türkiye’nin çok ama çok ciddî bir problemle karşı karşıya olduğudur. Bu probleme, herkesi tatmin edecek, mutlu edecek bir isim vermek zordur, ama, isimlendirmek belki de sanıldığı kadar önem taşımamaktadır. Ne bütün Türkler ne de bütün Kürtler problemin doğrudan doğruya bir parçasıdır, ama problemin iki kesim arasındaki bir problem olduğu veya öyle görüldüğü doğrudur. Bundan dolayı, problemin Kürt problemi olarak adlandırılması ne haksız, ne yanlış ne de muhakememizi sakatlayıcı olacaktır. Kısaca, Türkiye’nin bir Kürt problemi vardır.

Vurgulanması gereken ikinci nokta, bu problemin çok boyutlu olduğudur. Çoğu kimse, kendi meşrebine, çizgisine ve birikimine göre, problemi tek boyutlu bir probleme indirgemekte veya problemin tek bir yönünü öne çıkarmaktadır. Bu yüzden, problemi, bir asayiş, terör, kimlik, özgürlük, demokrasi, yabancı müdahale problemi olarak görenler vardır. Muhtemeldir ki, bu söylenenlerin hepsi bir ölçüde doğrudur, ama hiçbirisi tek başına problemi tam olarak kuşatıcı değildir. Problem çok yönlü bir problemdir, bir kişi veya kesimin onun yalnızca bir yüzünü görmesi diğer yönlerinin namevcut veya önemsiz olduğunu göstermez.

Üçüncü nokta, bu problemi çözmemenin de bir maliyetinin olduğudur. Bir problemin çözümünün maliyetsiz olması, eşyanın tabiatına aykırıdır. İktisadî te-

rimlerle söylersek, her problemin (kıtlığın) giderilmesi, hem bir şeylerin (tüketim veya yatırım malı) hem de zamanın kullanılması anlamında bir maliyet bindirir. Bu problemin müstakbel çözümü de öyle yapacaktır. Ancak, problemi çözmenin de bir maliyeti vardır. Pür rasyonel iktisadî yaklaşım açısından bakarsak, mümkün çözümlerin en düşük maliyetlisinin maliyeti çözüm olmamasının maliyetini aşıyorsa, sorunun çözülmemesi daha iyidir. Şüphesiz, bu çok kaba bir değerlendirmedir. Kürt problemine sadece bu açıdan bakamayız. Benim iktisadî terminolojiyi kullanma sebebim, sadece, çözümsüzlüğün sürmesini istemek değil, çözüm gibi çözümsüzlüğün de bir maliyetinin olduğunu vurgulamaktır. Başka bir deyişle, çözümün bir maliyeti olacağını düşünenlere, çözümsüzlüğün de, bir maliyetinin olduğunu hatırlatmaktır.

Dördüncü nokta, bu problemin sağlıklı ve kalıcı çözümünün, eninde sonunda, mutlaka ve mutlaka, ahlâk ve siyaset felsefesinde yattığıdır. Toplum ahlâkî, felsefî ve siyasî olarak makul bir konsensusa ulaşamazsa bu problem asla çözülemez. Güç dengesi, silah, şiddet vs. probleme çözüm arayışında zaman zaman öndeymiş gibi görünebilir, ama bu asla bizi yanıltmamalıdır. Fikirler her zaman silahlardan güçlüdür. Zamanı gelmiş bir fıkirden daha güçlü bir şey yoktur. Tetikler ateşleten veya durduran, fikirlerdir. Dolayısıyla, Kürt problemi önce ahlâk ve siyaset felsefesi alanında tartışılmalı, buralarda çözümün alt yapısı hazırlanmalı ve sonra diğer alanlara doğru yürünmelidir.

Alternatif Çözüm Önerileri

Yıllardır bu konuda söylenenleri, yazılıp çizilenleri etraflıca değerlendirirsek, Kürt problemine yönelik çözüm önerilerinin şu şekilde sıralanabileceğini görürüz.

I. Kürtlerin Genişçe Bir Bölümünün Askerî ve Toplumsal Şiddetle Yok Edilmesi veya Sürülmesi

Birinci alternatif, Türkiye'ye ve Silahlı Kuvvetler'e hükmedenlerin genişçe bir etnik temizlik harekâtının doğru ve gerekli olduğuna karar vermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî silahlı güçlerini buna sevketmesidir. Böyle bir kampanya muhtemeldir ki toplumda da keskin bir kırılmaya yol açacak ve Kürtlere karşı yoğun bir toplumsal şiddet kullanılacaktır. Bunun nihai noktası hayatta kalan bütün Kürtlerin veya Güneydoğu'daki Kürtlerin yurtdışına sürülmesidir.

II. Mevcut Durumun Devamı

İkinci alternatif problemin, gündemden kalkması ve etkilerinin sifıra yaklaşması anlamında bir çözüme kavuşmadan, mevcut şekliyle yaşamasıdır. Başka bir deyişle, mevcut durumun çözüm addedilmesi ve sürdürülmesidir.

III. Üniter Devlet İçinde Kürtçe'nin Statüsünü Yükseltme

Üçüncü alternatif, Türkiye'nin üniter sisteminde hiçbir esaslı değişikliğe git-

meden, Kürtçe'ye, en azından Güneydoğu'da, bir eğitim ve yayın dili statüsü verilmesidir.

IV. Özerk Bölge Üniter Sistem

Dördüncü alternatif, üniter sistemi bozmadan, Güneydoğuya kültürel ve idarî özerklikten bölgesel ikinci resmî dile kadar bir çok hususu kapsayan bir statü vermektir. Mahallî idarelerin yetkilerinin arttırılması ve bölge halkının ağırlıklı olarak Ankara'dan değil bölgeden yönetilmesi, Kürtçe'de mahallî yayın ve eğitim dili yapılması da bu alternatifin kapsamındadır.

V. Çift Resmî Dilli Üniter Sistem

Beşinci alternatif Kürtçe'nin hem resmî dil ilan edilmesi ve hem de eğitim ve yayın dili statüsüne sahip kılınmasıdır. Böylece hem üniter sistem korunacak hem de Kürtlerin eşitlik talebi önemli ölçüde karşılanacaktır.

VI. Federal Sistem

Altıncı alternatif, Güneydoğu'da bir Kürt federe devletinin kurulması, ülkenin geri kalan kısmının da bir Türk federe devlet olması ve iki federe devletin bir federal yapıda birleşmesidir. Güneydoğu'daki federe devlette resmî dil Kürtçe olmalı ve Kürtçe eğitim ve yayın da haliyle serbest bırakılmalıdır. Bu alternatifi savunanlara göre, yeni devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olarak da kalabilir, yeni bir isim de bulunabilir. Ortak bir bayrak ve ortak bir millî marş bulunabilir. Veya, ortak bayrak ve millî marş ilaveten, federe bayrak ve marşlar da olabilir.

VII. Türkiye'nin ikiye ayrılması ve Türkiye'den bir bağımsız bir Kürt Devletinin çıkması

Yedinci alternatife göre, ülke bir bütün hâlinde varlığını sürdürme şansını kaybetmiştir. Bu yüzden ikiye ayrılmalıdır. Kürtler self-determinasyon hakkını kullanarak kendi bağımsız devletlerini kurmalı ve herkes kendi yoluna gitmelidir.

Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Bu çözüm alternatiflerinin böyle açık ve net biçimde ifade edilmesinin bir çok kişi için fevkalâde rahatsız edici olduğunu biliyorum. Ancak, irrasyonel tavırları bir yana bırakmalı ve her ihtimali özgürce konuşup tartışabilmeliyiz. Bu alternatiflerin bazılarının ifade özgürlüğü çerçevesinde alenî olarak dile getirilmesine izin verilmemesi, onların düşünülmediğini, kulaktan kulağa nakledilmediğini ve kimilerince benimsenip savunulmadığını göstermez. Burada J. S. Mill'in argümanlarını kullanarak ifade özgürlüğünün genişletilmesinin bu problemin çözümü açısından ne denli önemli ve yararlı olduğunu gösterebiliriz. Sıraladığım alternatifler arasında en radikal olanını, bağımsız bir Kürt devleti kurulması fikrini ele alalım. Bağımsız bir Kürt devleti fikrini serbestçe dile getirememeye sebep

olan yasaklar, bu fikrin doğmasını engelleyemez, ama belki teşvik eder. Nitekim, filî durum budur. Bu fikir hukukî engellerle serbestçe ifade edilemez, savunulamaz fikirler arasına sokulmuştur ama yasak bazılarının onu akıl etmesini ve savunmaya başlamasını engellememiştir. Zira, fikirler yasaklarla önlenemez, aksine, yasaklanmaları fikirleri çekici kılar. Yasağın asıl sonucu, bu fikrin bir kesin inanç hâline gelmesi, tartışılmaz doğru olarak benimsenmesi olacaktır. Oysa, ifade özgürlüğü yeterince geniş olsa ve serbest bir tartışma ortamı tesis edilse, bu fikir karşı fikirlerle karşılaşır, çarpışır, böylece doğru ve yanlış yerleri ortaya çıkar. Kısaca, hayat tecrübesinin artmasının dar görüşlülüğü törpülemesi gibi, ifade özgürlüğü de sivri fikirleri törpüler.

Bu çerçevede, fikri olanlar, bu konularda söyleyecek görüşü bulunanlar, yukarıda sıralanan yedi alternatifi tartışmalı ve istediklerini savunmalıdır. Veya, yeni alternatifler geliştirmelidir. Bu, problemin çözülmesinde çok fayda sağlayacaktır.

Şimdi alternatiflerin her birini tek tek değerlendirebiliriz:

Birinci alternatif, yani etnik temizlik yapma ve Kürtleri Türkiye dışına sürme, tam bir çılgınlıktır. Ne ahlâkî bakımdan haklılaştırılabilme ne de fiilen gerçekleştirilebilme kapasitesine ve kabiliyetine sahiptir. Buna teşebbüs sadece bir suç değildir, aynı zamanda, Türkiye'yi cehenneme çevirecek bir deliliktir. Öyle bir şeyi yapmaya teşebbüs edilse bile, dünya buna izin vermeyecektir. Böyle bir durumda BM Güvenlik Konseyi Türkiye'ye el koyacak ve belki de NATO ülkeye karşı operasyonlar düzenleyecektir.

İkinci alternatif, mevcut siyasî yapılanmada hiçbir değişikliğe gitmemeyi gerektirir. Veya, bir başka versiyonunda, özgürlük alanını daraltarak, hukukun hâkimiyetini ve birey haklarını genel olarak veya, en azından, bölge halkı için geriletirerek, PKK'nın ve mevcut veya muhayyel tabanının üzerine büyük bir şiddetle gitme ihtiyacı yaratır. Böylece, PKK'nın bitirilmesi ve dayandığı tabanın tasfiyesi veya etkisiz hâle getirilmesi hedeflenir, umulur. Gelişmeleri yanlış okumuyorsam, şimdilerdeki gidiş bu istikamettir.

Bu alternatifi tercih etmenin haklı ve meşru gerekçeleri bulunabilir. PKK, en nihayetinde, bir terör örgütüdür ve PKK şiddeti gayri meşru bir şiddettir. Bundan dolayı, Türkiye Cumhuriyeti PKK'ya karşı şiddet kullanma hakkına sahiptir. Ancak, bu gerçek, manzaranın bütünü ve her yönünü görmemizi engellememelidir. Kürt meselesi PKK probleminden ibaret değildir. PKK kendisini bir terör örgütü olarak değil bir bağımsızlık savaşı örgütü olarak görmektedir. Bölgede ne kadar geniş olduğunun tespiti zor ama hayli geniş olduğu söylenebilecek bir kitle de bunun böyle olduğuna inanmaktadır. Bu kitle, PKK'nın eleman ve maddi-manevî destek kaynağıdır. Bu kitle, PKK şiddetinin gayri meşru olduğuna ikna edilmedikçe, PKK'yı desteklemeye devam etmek isteyecektir. Bunu polisiye tedbirlerle ve hak ve özgürlükleri budayarak sağlamak, bazılarının sandığının tersine, çok zordur. Mesele o kadar karmaşıktır ki, PKK'nın toplumsal

tabanını daraltma adına yapılacak şeyler tam aksi istikamette etkide bulunabilir. Yani, PKK'nın destek tabanını genişletip radikalleştirebilir. Bu olursa, problem, vites ve boyut değiştirse bile, varlığını sürdürür ve Türkiye'ye zarar vermeye devam eder.

Esasen, bu yol daha önce de denenmiş ve istenen sonucu vermemiştir. Bu sefer vermesi ihtimali de azdır. Bu yol, problemi ya ağırlaştırır, ya mevcut boyutlarında muhafaza eder, ya da, en iyi ihtimalle, dondurur. Bana öyle görünüyor ki, Türkiye'nin carî rejiminin, statükonun hiçbir bakımdan hatalı, problemlili olmadığını söylemek ve Kürt probleminin faturasının en küçük bir parçasını bile statükoya çıkarmamak ne doğru, ne gerçekçi, ne de yararlıdır. Öyle yapılması statükonun hızla ve radikal şekilde değiştirilmesi anlamına gelmese bile, statüko sorgulanmalıdır. Kısaca, ikinci alternatifin çözüm olma ihtimali hayli zayıf görünmektedir.

Üçüncü alternatif, Türkiye'nin statükosunda değişiklik yapmaya başlanacak yerdir. Ancak, bu değişiklik esas itibariyle üniter devlette ve mevcut siyasî sistemde radikal bir değişiklik meydana getirmeyecektir. Sistem olduğu gibi muhafaza edilecek, sadece Kürtçe eğitim ve yayında kullanılabilecektir. Yeterli müracaatın olması hâlinde Kürtçe seçmeli dil olarak okutulacaktır. Yayın ise, ya TRT'nin kanalları üzerinden yürütülür veya tamamen toplumsal hayatın akışına bırakılacaktır.

Bu alternatife Türk tarafı Kürtlere ve Kürtçe'ye bugünkü dışında bir statünün verilemeyeceğini, bu adım bir atılırsa son adımın parçalanma olacağını söyleyerek karşı çıkabilir. Kürt tarafı ise, bu alternatifin eşit vatandaşlığa ulaşmada yeterince ileri bir adım teşkil etmediğini söyleyebilir.

Dördüncü alternatif, üniter sistemi bozmadan Kürt nüfusun yoğun olduğu yerlerde kültürel bakımdan özerk bölgeler ilân etmeye ve mahallî idarelerin yetkilerini arttırarak belde-bölge halkının kendi kendisini idare etmesine izin vermeye dayanmaktadır. Özerklik yekpare bir bölgeye de, ayrı ayrı parçalara da verilebilir. Özerkliğin bir anlamı, ilk olarak, Kürtçe'nin -ve belki başka dil ve lehçelerin- eğitimde mecburî veya seçmeli dil olarak okutulması ve istenilen her dilin yayında kullanılabilesidir. Mahallî idarelerin yetkilerinin genişletilmesiyle kültürel özerklik iç içe geçebilir. Tek resmî dil Türkçe olmaya devam eder, ama bölgede anadili Türkçe olmayan insanların hayatlarının kolaylaştırılması ve taleplerinin karşılanması için gerekli düzenlemeler yapılır.

Bu yolun izlenmesi hem Türk hem Kürt kesiminden gelecek itirazlarla karşılaşabilir. Türk tarafı, statükonun böylece bozulmasına, üniter devlet sistemi muhafaza edilse bile, razı gelmeyebilir. Buna silahla direnmeyi göze alabilir. Ayrıca, Kürtlere bu haklar verilirse daha fazla hak isteyeceklerini ve aynı hakları başkalarının da isteyeceğini iddia edebilir. Diyebilir ki, bu orada kalmaz, bölünmeye kadar gider. Kürt tarafı ise, özerk bölgelerin ve kuvvetlendirilmiş mahallî idarelerin taleplerini tatmin etmeye yetmeyeceğini söyleyebilir. Birinci sınıf, eşit

vatandaş olmak için daha fazlasına hakkı ve ihtiyacı olduğunu; bu düzenlemelerin onu bir çeşit azınlık statüsüne ittiğini, oysa kendisinin istediğinin tam bir eşitlik olduğunu tekrarlayabilir.

Dördüncü alternatifin, Kürt ve Türk kesimlerinin itirazları yanında, başka zorluklarla karşılaşması da söz konusu olabilir. Özerk bölgenin veya bölgelerin statüsü, bu bölgelerdeki diğer grupların durumu, yerleşik siyasî ve idarî pratiklerin ve egemen zihniyetin değiştirilmesinin güçlüğü bunlar arasındadır.

Beşinci alternatif, üniter devleti muhafaza ederek IV. alternatifin esas aldığı Kürt-Türk eşitliğini daha ileriye taşır. Kürtçe resmî dil ilân edilir. Türkiye iki resmî dilli bir üniter devlet olur. Bütün resmî yazışma ve işlemler, iki dilde yapılır. Kürtçe aynen Türkçe gibi eğitim ve yayın dili statüsüne kavuşur. Ana okulundan üniversiteye kadar, vatandaşların taleplerine göre, Türkçe ve Kürtçe eğitim yapılır. Bunlardan birinin eğitim dili olduğu yerde diğeri mecburî veya seçmeli ikinci dil olabilir.

Bu alternatifte Kürtçe yayın dili olarak da engelsiz kullanılır. Kamu radyo ve televizyonları olacaksa, Kürtçe dili de Türkçe gibi yayında kullanılır. Olmayacaksa, yayın dili ve biçimi toplumsal hayatın akışına bırakılır. Bu yol, mevcut siyasî yapılanmada radikal bir değişikliğe yol açmaz. Üniter devlet muhafaza edilir. Sosyal ve ekonomik hayattaki ayrımsızlık siyasî platforma taşınır.

Bu alternatif de, hem gerçekleştirilmesinde zorluklarla hem de her iki taraftan gelecek itirazlarla karşılaşacaktır. Bir önceki alternatife itiraz eden Türk kesimi, hemen hemen aynı argümanlarla, buna da karşı çıkacaktır. Statükoyu bozdurmak istemeyecek, Kürtçeye resmî dil statüsü verilmesinin Kürtlere pozitif ayrımcılık yapılması anlamına geleceğini söyleyecektir. Bu yola bir defa girildi miydi, son durağın parçalanma olacağını belirtecektir. Kürt kesimi ise, bu alternatifin kendisini Türklerle eşit vatandaşlık statüsüne taşımaya yetmediğine vurgu yapacaktır. Bu modelin, Anayasa'da Kürtlerin kurucu unsur olduğunun vurgulanması suretiyle, takviye edilmesini talep edecektir. Ayrıca, ülkenin ismiyle ve bayrak ve marş gibi sembollerle ilgili talepleri de olabilecektir.

Altıncı yol bir federal sistemin kurulmasıdır. Kürtlerin yoğunlukta olduğu yerlerde (Güneydoğu'da) bir Kürt, diğer yerlerde ise bir Türk federe devleti kurulacak, ikisi bir federal çatı altında birleşecektir. Federe devletler iç işlerinde serbest olacak, federal devlet ise milli savunma ve dış politikayı kontrolünde tutacaktır. Kürt federe devletinde Kürtçe, Türk bölümünde ise Türkçe, esas dil/resmî dil, eğitim ve yayın dili olacaktır. Veya, her federe devlet iki dilli olacaktır.

Bu alternatif ilk etapta göze batmayan birçok zorlukla karşılaşılacaktır. Bir defa, federasyon, etnik temelli bir federasyon olacağı için, sıkıntılar yaratacaktır. Bölgelerde etnik arındırmaya yol açacaktır. Gönüllü veya zorunlu bir karşılıklı göç yaşanacak, bu süreç, muhtemelen, şiddete de sahne olacaktır. Federal sistemin kurulması kadar işletilmesi de zor olacaktır. Ne Türklerin ne de Kürtlerin siyasî kültürleri bir federasyonu ayakta tutmaya yetecek kadar gelişmiş ve incelmıştır.

Federalizm gelişkin ve işlek bir demokratik siyasî kültür gerektirir. Bu, derin demokrasi bilgisi, anayasa hukuku bilgisi, müzakere kültürü, anlaşma iradesi vs. demektir. Bütün işaretler bunlara dayanan bir siyasî kültürün Türkiye’de bir federal sistemi yaşatmaya yetecek kadar ileri olmadığını göstermektedir.

Ayrıca, federal sistem alternatifine de, her iki kesimden karşı çıkanlar olacaktır. Bunlar, çeşitli formlarıyla ve muhtemelen en katı biçimiyle üniter devleti savunan Türkler ve tam bağımsızlık isteyen Kürtler olacaktır. Tarafların argümanları diğer şıklar için ortaya konan argümanlarla aynı veya onlara çok yakın olacaktır.

Yedinci alternatif, Türkiye’nin parçalanması ve bu topraklarda, biri bağımsız Türk, diğeri bağımsız Kürt devleti olmak üzere iki devlet doğmasıdır. Bunun olması, bazı Kürtlerin zannettiğinin tersine, çok güçtür. İki toplum öylesine iç içe geçmiştir ki, tam olarak birbirinden ayrılmasını hayal etmek dahi zordur. Bu alternatif gerçekleşse bile, her iki bağımsız devlet kendi içlerinde aynı problemi yaşamaya devam edecektir.

Bu şık hasbelkader gerçekleşirse, muhayyel devletlerin demokratik mi anti-demokratik mi olacağını çeşitli faktörler belirleyecektir. Türk tarafında, bir travma yaşandığı için, demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanması ve kimi kesim ve kişilerin ihanetle suçlanarak cezalandırılmak ve tasfiye edilmek istenmesi kuvvetli bir ihtimaldir. Muhayyel Kürt devleti de, PKK sosyalist çağdan kalma bir örgüt olduğu için, muhtemelen baskıcı, otoriter bir devlet olacaktır.

Parçalanmanın veya ayrılmanın Çekoslovakya örneğindeki gibi barışçıl yöntemlerle gerçekleştirilmesi gayet zayıf bir ihtimaldir. Bölünme ancak bir kan banyosuyla gerçekleşebilir. Peşinden şiddete ve yağmaya dayalı bir etnik arındırma gelir. Tahmin bile edilmesi zor boyutlara ulaşabilecek olaylarla iki kesim asla biraraya gelemeyecekleri bir düşmanlığa itilebilir.

Ana hatlarıyla özetlediğim bu yedi alternatifin hangisinin kimlere cazip gelebileceği ve bir alternatifi seçenin diğerleri karşısında nasıl bir tavır takınabileceği ilginç bir araştırma konusudur. Hiç tahmin etmediğimiz, çok ilginç bileşimler de ortaya çıkabilir. Meselâ, I’i savunanlar, bazı şartlar altında, VII’yi de, en iyi ikinci olarak, savunabilirler. III’ü savunanlar IV ve V’e sempati, VI ve VII’ye antipati duyabilirler. Bazıları bu çözüm yelpazesinde hiçbir alternatifi mantıklı ve makul bulmayabilirler. Keza, bazı şıklar üzerinde hem Türkler hem Kürtler müttefik olabileceği gibi, Türkler ve Kürtler kendi aralarında büyük bir tercih farklılığı da gösterebilirler.

Liberal Siyaset Felsefesi Açısından Doğrular ve Yanlışlar

Kürt meselesini daha sağlıklı bir tahlile tabi tutabilmek için doğru olduğuna yaygın biçimde inanılan bazı argümanları irdelemekte yarar var. Bu çerçevede altını çizmek istediğim ilk nokta, kimi Kürtlerin iddiasının tersine, PKK şiddetinin gayri meşru olmasıdır. PKK kendisini nasıl takdim ederse etsin, kullandığı şiddet gayri meşrudur. Bunun iki ana sebebi vardır: Birincisi, Kürt halkını fizikî olarak

elimine etmeye, ortadan kaldırmaya yönelik bir fiilî saldırının olmamasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin izlediği politikaların, benim de başkalarının da eleştirdiği kimi yanlışlıkları olduğu doğru olmakla beraber, Türkiye'de Kürtleri fiziken yok etme yolunda bir resmî politikanın ve uygulamanın olduğu söylenemez. Sosyal hayatta tek meşru şiddet, nefsi müdafaa için kullanılan şiddettir. Biri sizi hayattan silmeye yönelik bir saldırı gerçekleştiriyorsa, elbette hayatınızı-varlığınızı korumak için mukabelede bulunabilirsiniz. Buna hakkınız vardır. PKK şiddetinin bu şartı karşıladığı söylenemez. Kürtlere böyle bir saldırı yoktur, bu yüzden, PKK şiddeti ahlâk dışıdır, gayri meşrudur.

Bu yoruma, Kürtlerin, kültürel engellerle sarılmak suretiyle yok etme amaçlı bir dolaylı saldırıya maruz bırakıldığı söylenerek itiraz edilebilir. Ancak, bu zorlama bir yorum olur. Fiilî durum da bu itirazı yalanlar, zira, 1950'den bu yana, Türkiye'de, Kürt nüfusunun hem sayısı hem ağırlığı artmıştır. Bunu söylerken, Türkiye Cumhuriyeti devletinin Kürtlere yönelik hiçbir hata yapmadığını, köylerin boşaltılmadığını, faili meçhullerin olmadığını söylemiyor, bunları inkâr etmiyorum. Sadece, PKK şiddetinin bir nefsi müdafaa şiddeti olmadığını vurgulamaya çalışıyorum. Şunu da ayrıca hesaba katmalıyız. Varlığını sürdürme hakkı, fizikî varlığı yok etme amaçlı saldırıların namevcudiyeti yanında, seyahat etme, yerleşme, mülkiyet edinme, iş kurma özgürlüklerini de gerektirir. Kürtlerin durumunun, bereket versin, bu haklar bakımından hayli iyi olduğu kanaatindeyim.

PKK şiddetinin gayri meşru olmasının ikinci sebebi, Türkiye'nin, ideal ölçüler içinde olmasa da, demokratik hak ve özgürlüklerin birçoğunu yaşatması ve bunların vatandaşlara, bu arada Kürtlere, kendini ifade etme ve varlığını koruyup geliştirme imkânı vermesidir. Kürtler yazarak, çizerek, konuşarak, barışçıl eylemler yaparak itiraz ve şikayetlerini yükseltebilir, seslerini duyurabilir, hak ve özgürlüklerinin müdafaasını yapabilir. Evet, burada da problemler vardır, ama genel vaziyet anti-demokratik rejimlerde olabileceğinden çok daha iyidir. Bu sebeple de PKK şiddeti gayri meşrudur.

Kürtler arasında klasik self-determinasyon ilkesi de sık sık dile getirilmektedir. Bu argümana göre, her halkın kendi kaderini tayin etme, dolayısıyla bir devlet kurma hakkı vardır. Kürtler de bir halktır, o hâlde Kürtler de bağımsız bir devlet kurma hakkına sahiptir. Bu basit self-determinasyon hakkı argümanı Kürtler arasında, sosyalizmle elbirliği içinde, müthiş devletçi, devleti kutsayan ve neredeyse ona tapan bir kültür yaratmıştır. Devletçilik bakımından Kürtlerin Türklerden daha önde koştığını söylemek abartma olmayacaktır. Ancak, çok güçlü sanılan bu self-determinasyon argümanının geçerli olması hem felsefî olarak hem de fiiliyatta büyük engellerin aşılmasını gerektirmektedir. Bu engeller halkın tanımından, halk olduğu kabul edilen kitlelerdeki iç farklılıklara, halkın boyutlarına doğru uzatılmaktadır. Hatta, bazı durumlarda, bireysel self-determinasyona, yani bireyin toplumdan ayrılma hakkına ve ikisi arasındaki çatışmanın self-determinasyonu geçersizleştirmesine kadar götürülmektedir. Self-determinasyonun uygulanabilmesi için halkın tanımlanmasına ve teşhisine, sınırlarının-

boyutlarının net biçimde belirlenmesine ilaveten, hatırlanan bir gayri meşru işgale ve siyasî sistemin temel hak ve özgürlüklere set vuran baskıcı anti-demokratik bir sistem olmasına da ihtiyaç vardır. Kürt meselesinde haksız işgal yoktur ve dolayısıyla ikinci şart da karşılanmamaktadır. Türkiye'nin siyasî sistemi ne kadar demokratikleşirse Kürtlerin self-determinasyon talebinin meşruiyeti de o ölçüde zayıflayacaktır. Dünyanın etnik-demografik haritasına bakıldığında da, self-determinasyon hakkının klasik anlamda kullanılmadığı görülmektedir. Her halkın devlet kurma hakkı fiilen kullanılsaydı, dünyada yüzlerce değil binlerce devlet olurdu. Doğrusu, ben, dünyada daha küçük daha çok devletin bulunmasının özgürlük için az sayıda büyük devlet olmasından daha iyi olduğuna kaniyim ama, bu, yine de, dünyada her halkın devletin bulunmasının doğru, gerekli ve mümkün olduğunu göstermez.

Türk tarafının çok tekrarlanan kimi argümanlarının da irdelenmesi gerekir. Bu çerçevede, en başta, üniter devlet fikri ele alınmalıdır. Üniter devlet ne insanî gelişmenin en son ve en ileri safhasıdır, ne de Tanrı yapımıdır ve eleştirilemezlik ve değiştirilemezlik niteliğine sahiptir. Aslında, 20. yüzyıldaki bir çok kötülüğün, özellikle, tek tipleştirici üniter devletlerin icraatlarının sonuçlarından olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bakıldığında, Türkiye'nin üniter devleti de hatadan arî bir model olarak sunulup eleştiriden masun tutulamaz. Üniter devlet değilse bile üniter devletin Türk tipi tatbikatı birçok sorun yaratmış ve bu arada, herhâlde, Kürt sorununun bugünkü hâle gelmesine hatırı sayılır bir katkı yapmıştır. Türkiye'nin bu kronik probleminin çözümü entelektüel açıdan üniter devletin sorgulanmasını gerektiriyorsa bunu yapmaktan korkmamalıyız. Ayrıca, üniter devlet tatbikatının Kürt problemiyle hiç ilgisi olmadığını söylemek gerçeklerle ve mantıkla bağdaşmamaktadır. Üniter devletle Kürt problemi aynı anda mevcut olduğuna göre, bunlar arasında bir nedensellik ilişkisinin olması ihtimali mevcuttur. Bu ihtimal önyargısız olarak araştırılmalıdır.

Türk tarafında bağımsızlığın gittikçe daha çok ve daha kuvvetli vurgulanması Kürtler üzerinde meselesinde kimilerinin sandıklarının tam tersi bir etki yaratabilir. Bu söylemin abartılması, bağımsızlığı en yüce ve tek değer hâline getirmekle kalmayıp onun adına başka her değerın çığnemesinin talep edilmesi veya hak ve özgürlük ihlallerinin onanması devletçi zihniyetin Türk tarafındaki yansımasıdır. Ne var ki, bu talep, devletçi Kürt tarafında da aynen yansımakta ve bağımsızlık taraftarı Kürtlerin self-determinasyon hakkına sahip oldukları yolundaki algılamalarını ve kanaatlerini kuvvetlendirmektedir. Türkler, gerekli gereksiz, abartılı bir bağımsızlık vurgusu yaptıkça, Kürtler bunu bağımsızlık aşkıyla yanıp tutuşma ateşinde kömür olarak kullanmaktadır.

Oysa, demokratik bir siyasî sistemde asıl vurgulanması gereken, özgürlüktür. Ne yazık ki hem Türk hem Kürt kesimi bu bakımdan problemlidir. Türk kesimi, sistemi özgürlüğe göre revize etmek yerine, özgürlüğü sisteme göre revize etmeye teşnedir. Bu, merkezîyetçiliği takviye etmekte, demokrasiyi geriletmekte, dolayısıyla, başka problemlere ilaveten, Kürt problemini de koyulaştırmaktadır.

Kürt kesimi ise, özgürlükle bağımsızlığı birbirine karıştırmaktadır. Özgürlüğü bağımsızlık zannetmektedir. Hâlbuki, Türkiye’de, özgürlüğü bağımsızlık peşinde koşmadan aramak hem mümkündür hem de daha yararlıdır. Bağımsızlıkçı Kürt kesimi, kimi Türklerin 1930 model üniter devlete sarılması gibi, 1960 model sosyalist anti-kolonyalizme sarılmaktadır. Yeterli tarihî bilgisi olanlar, 1960’lardaki bağımsızlıkçı sosyalist hareketlerin, bağımsızlıktan sonra, kolonyalizm dönemindekinden daha baskıcı, daha anti-özgürlükçü sistemler kurduğunu bilmektedir. Yani, bağımsızlıkla özgürlük aynı şey değildir.

Özgürlük bireysel bir durumdur. Bağımsızlık ise, daha çok, kolektivitelere atfedilir. Kürtlerin bağımsızlık talebini, en kuvvetli tez zannedilen self-determinasyon hakkı dahi temellendirememektedir. Kürtlerin, bağımsızlık yerine özgürlük talep etmeleri ve böylece kendi özgürlüklerinin geliştirilmesini talep ederken herkesin özgürlüğünün genişlemesine katkıda bulunmaları mümkündür.

Türk tarafının bağımsızlık, bütünlük gibi değerler adına ifade özgürlüğünü ve bir demokraside bulunması gereken diğer hak ve özgürlükleri TMK benzeri mevzuatla budaması hem ahlâken yanlıştır, hem de amaçlananın tersi sonuçlar verecektir. Ne demokrasi ne de sivil ve siyasî hak ve özgürlükler Kürt probleminin sebebidir, kaynağıdır. Türkiye 1950’den itibaren, kesintili ve yetersiz de olsa, demokratik hakları ve kanalları toplumun tüm kesimlerine açmasaydı, bugün çok daha ağır bir Kürt problemiyle karşı karşıya olurduk.

Çözüm Ararken Dikkat Edilmesi Gereken Genel İlkeler

Çözüm için getirilen alternatifleri yedi şık hâlinde sıraladım ve tahlil etmeye çalıştım. Çözümün nerede olduğunu bilip bilmediğim sorulursa, cevabım, sadece benim değil, kimsenin bilmediği olacaktır. Ancak Tanrısal bir güç mutlak çözümlü kesin olarak bilebilir.

Ben, sadece, entellektüel formasyonum çerçevesinde, çözümün bazı genel ilkelerinden ve muhtemel yerinden söz edebilirim. Bana kalırsa, Kürt problemine çözüm arayışında başarılı olmak için radikal noktalardan uzak durmak gerekir. İki radikal nokta vardır: Üniter devlet tatbikatına dokundurtmam ve bağımsız devlet kurma hakkından vazgeçmem noktaları. Radikal bir tavırla bu aşırı noktalara tutunmak ve oralardan bir adım bile ayrılmamak için direktmek, problemi çözümsüzlüğe mahkûm etmektir.

Şüphesiz, çözüm önerileri benim sıraladığım gibi 7 tane değil 3-5 tane veya 8-10 tane de olabilir. Benim tasnifim esas alınacak olursa ve radikal pozisyonlar dışlanırsa çözümün III, IV. veya V. alternatif civarında gerçekleşebileceğini tahmin edebiliriz. Beni ilgilendiren, sadece çözüm bulunması değil, aynı zamanda asgarî maliyetli çözümün bulunmasıdır. Bu çerçevede, devrimci ve radikal olmamak, adım adım gitmek, şiddeti dışlamak, karşı tarafı dinlemeye ve ihtiyaç ve taleplerini anlamaya çalışmak, vermek kadar almaya açık ve hazır olmak gereklidir.

Benim ahlâkî ve felsefî bilgim ve toplumla ilgili gözlemlerim bana, I, II, VI, VII'nin çözüm olamayacağını söylüyor. Bunun sebeplerini yukarda izah ettim. Çözümün III, IV. ve V civarında olabileceğiyle ilgili tahminlerimi kuvvetlendiren toplumsal olguların da mevcut olduğunu düşünüyorum. Bütün yaşananlara rağmen toplumda Kürtler ve Türkler arasında büyük sosyal kırım ve çatışmaların olmaması çözüm yolundaki en büyük umuttur. Barış içinde beraber yaşamayı sağlamak ancak gönüllü beraber yaşama arzusunu kuvvetlendirmekle mümkün olabilir, ölmekle ve öldürmekle değil. Bereket versin, Türkiye'de, zenci-beyaz, sömüren-sömürge katılığında bir toplumsal bölünme ve negatif diskriminasyon yoktur. Topluca değerlendirildiğinde, beraber yaşamamızı mümkün kılan ve kuvvetlendiren olgu ve unsurlar böyle olmayanlardan daha fazladır. Bunun böyle olmasını ise, toplumumuzun sağduyusu yanında, Türkiye'yi bir tek parti diktatörlüğünden demokrasiye terfi ettiren büyük siyasî liderlere borçluyuz. Şimdi yapmamız gereken, bana göre, problemin korkunç derecede ağırlaşmasına izin vermeyen demokratik hak ve özgürlükleri genişleterek çözüm bulma yolunda ilerlemektir.

Kürt Kimliğinin İslamcılaşıma Süreci: Kürt Haması Mümkün mü?

Emrullah Uslu^o

Giriş

Kürt sorunu Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun en önemli ve en uzun ömürlü sorunlarından biri. Ulus devlet temelinde bir bağımsız devlet kurma mücadelesi süresince değişik evrelerden geçen Kürt örgütleri, dönemin koşullarına göre değişik stratejiler benimsediler. Sadece Türkiye'de, terör stratejisini kullanan PKK'nın bağımsızlık mücadelesi iddiasıyla geçen 25 yılda 35 bin kişi hayatını kaybetti. Batılı devletlerin ve politik gözlemcilerin Türkiye'deki Kürt sorununa ilgi göstermelerinin en önemli nedenlerinden biri de PKK'nın başlattığı bu savaştı. PKK'nın örgütsel yapısı, ideolojik tercihi ve benimsediği seküler kimliğinden hareketle Batılı entellektüeller, Kürtlerin yaşamlarında dinin etkisine bakmaksızın Kürt toplumunu seküler, modern ve fakat içinde yaşadıkları ulus devletler tarafından baskı altında tutulan bir toplum olarak kabul ettiler. Bu çerçevede, seküler Kürt örgütlerini de Kürtlerin çoğunluğunu temsil eden örgütler olarak görmekteler. Daha doğru bir ifadeyle, dini kimliği ağır basan örgütlerin Kürt toplumu üzerindeki etkisini küçük görmek gibi bir eğilim söz konusudur. Bu konuda yapılan çalışmaların çoğu, Kürt sorununu sekülerist bir perspektiften anlatmaktadır.

Diğer çalışmaların aksine bu çalışmada Kürt kimliğinin öteki yüzü, İslamcı yüzü, anlatılmaya çalışılacaktır. Türkiyedeki diğer etnik toplumlarla kıyaslandığında, Kürt toplumunun en dindar toplumlardan biri olduğu, dinin Kürt ya-

^o Utah Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları Merkezi'nde doktora öğrencisi.

şamının ve kimliğini derinden etkilediği bilinmektedir. Bu etkileme seküler bir iddiayla yola çıkan PKK'yı bile derinden etkilemiştir. Örneğin, 1980'lerde Marksist bir örgüt olarak kurulan ve bu amaç uğruna eylemler yapan PKK, Kürt toplumunun dindar kimliğini değiştirmek, onları sekülerleştirmek amacıyla dine karşı açıkça savaş açmıştı. Ancak dine karşı bir söylemle geniş Kürt kitlelerini karşısına alacağını, bunların PKK'ya destek vermeyeceğini anladı ve bu tutumundan vazgeçmek zorunda kaldı. 1990'lı yıllarda Kürt İmamlar Birliği adlı dini kimlikli bir yan örgüt kurarak, Kürt halkının PKK'ya karşı sempatisini kazanmaya çalıştı.

Bunun yanında, PKK'nın Kürtlerin dini kimliğine savaş açtığı dönemlerde bu kimliği savunan Kürt Hizbullah'ı doğdu. Kürt İslamı vurgusu sayesinde bazı şehirlerde PKK'nın etkinliğini dahi kırarak bir desteğe ulaşabildi.

Bu perspektiften hareketle, Kürt sorununun en önemli ve birbiriyle ilişkili iki unsurunun İslam dini ve Kürt milliyetçiliği olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda, tartışılması gereken ana sorun şu: Seküler ve İslamcı Kürt kimliklerinin ne zaman ve hangi koşullar altında karşı karşıya geldiğini ve hangi şartlar altında aynı düzlemde, birlikte hareket ettiklerinin analiz edilmesi gerekiyor. Bu bağlamda cevaplanması gereken sorular şunlar: İslamcı bilinç Kürt kimliğinin içine nasıl geçiyor? Ne zaman ve hangi şartlar altında radikal İslamcı ya da etnik-seküler Kürt kimliği baskın hale geliyor? En önemli soru da şu: Önümüzdeki yıllarda ne tarz bir Kürt milliyetçiliğiyle karşılaşacağız? PKK'nın gelişimine katkıda bulunduğu seküler Kürt kimliği mi baskın olacak yoksa Hamas benzeri bir Kürt milliyetçiliği mi doğmakta?

Bu soruları, Kürt milliyetçiliğinin gelişimi sürecinde önemli izler bırakmış olaylar çerçevesinden hareketle cevaplamaya çalışacağız. Bu kapsamda Şeyh Said İsyanı bir arka plan olarak ele alınıp, Kürt kimliğinin dini kimlikle olan ilişkisi incelenecektir. Bunun yanında Şeyh Said olayının batılı kaynaklar ve Kürtçü entellektüeller tarafından dini bağlamından koparılıp seküler bir kimlik isyanıymış gibi anlatılması incelenecektir. İkinci örnek olay olarak PKK'daki kimlik dönüşümü, İslamı dışlamadan İslama sarılmaya varan süreç ele alınacak buradan hareketle dinin etkisi analiz edilecektir. Üçüncü aşamada, Kürt İslamcı hareketleri ele alınacak ve onların Kürt milliyetçiliği üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

Şeyh Said İsyanı

Kürt milliyetçiliği hakkındaki literatürde genel kabul gören fikir şeyhler ve meclisler gibi dini önderlerin Kürt toplumu üzerindeki etkilerinden söz edilir. Şeyh Ubeydulalh ve Şeyh Said gibi dini liderler, seküler Kürt milliyetçiliğinin de öncüsü gibi gösterilir. Ancak dini bir liderin nasıl olup da seküler Kürt milliyetçiliğinin öncüsü olduğu konusunda doyurucu bir tartışma mevcut değildir. Bir başka anlatımla, 20. yüzyılın ilk döneminde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerdeki Nakşibendi-Sufi yapılanmaların milliyetçi mesajların taşıyıcılığına aracılık ettiği konusunda literatürde bir oydaşma söz konusu. Ancak, aynı

literatür, Nakşibendi yapıların erken dönem Kürt milliyetçiliği üzerindeki araçsal rolü ile gelişmeye başlayan bu dönem milliyetçiliğini de seküler milliyetçilik olarak görür.

Bu anlamda literatür Kürt toplumunun dini kimliğinin Kürt milliyetçiliğine nasıl eklemlendiği hakkında derinlemesine analizler sunmaz. Örneğin Jwaideh, Kürt yaşamında dini önderler olarak şeyh ailelerinin önemini kabul eder ve hatta Şeyh Ubeydullah ve Şeyh Said ailelerinin en önemli iki Kürt milliyetçisi aile olduğunu iddia eder. Ama, bu ailelerin desteklediği Kürt milliyetçiliğinin seküler bir milliyetçilik olduğunu kabul eder.¹ Jwaideh, Kürt literatüründe önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilen doktora çalışmasında İslam'ın Kürt milliyetçiliği üzerindeki etkisinin çok sınırlı olduğunu ima eder. Şeyh Said isyanı ile ilgili olarak, "Kürtlerin bir bütün olarak Kürt kimliklerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu iddia eder ve bir modern konsept olarak Kürt milliyetçi doktrininin Kürtler üzerinde hassasiyet yarattığını; onların kimliklerini bırakmaya yönelik zorlamaları kabul etmeyeceklerini ifade eder."² Jwaideh, Türk devletinin sekülerleşme ve Batılılaşma politikalarının Kürt entellektüeller tarafından da red edilmediğini iddia eder.³ Şeyh Said İsyanı'nın temel nedeninin Kemalist devletin Kürtlere karşı Türkleştirme politikaları olduğunu belirtir. Örnek olarak da isyandan önce Kürt aşiret liderlerinin, aydınların ve öteki Kürt milliyetçilerinin Batı Anadolu'ya sürgüne gönderildiğini; Kürt dilinin yasaklandığını öne sürer. Jwaideh, halifeliğin kaldırılmasının İslami duyarlılığı ağır basan Şeyh Said'in üzerinde önemli bir etki yaratmış olabileceğini, ancak Kürt milliyetçilerinin çoğunluğunun dine bağlılığı çok da önemsemediğini ifade eder."⁴

Görüldüğü gibi, Jwaideh din ile Kürt milliyetçiliği arasında mesafe koymaya özen gösteriyor. Jwaideh'nin yolunu takip eden Robert Olson⁵ ve Michael Gunter⁶ da Kürt milliyetçiliğini seküler bir milliyetçilik olarak okumayı tercih eder. Seküler Kürt entellektüellerin görüşlerini tartışmaya bile gerek yok. Örneğin Hamit Bozaslan,⁷ Gulistan Gurbey, Ferhad İbrahim⁸ de Kürt milliyetçiliğinin seküler bir milliyetçilik olduğu konusunda hemfikirler.

¹ Wadie Jwaideh, *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Developments*, (Doktora Tezi, Syracuse University, 1960) s. 598

² ibid. s. 612

³ Ibid. s. 613

⁴ ibid. s. 614

⁵ Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism 1880-1925*, (Austin: University of Texas Press, 1989)

⁶ Michael M. Gunter, *The Kurds and the Future of Turkey*, (New York: St. Martin's Press, , 1997)

⁷ Hamit Bozaslan, "Why the Armed Struggle" understanding the Violence in Kurdistan of Turkey," in *The Kurdish Conflict in Turkey Obstacles and Changes for Peace and Democracy*, Ferhad İbrahim and Gulistan Gurbey (eds.) (New York: St. Martin's Press, 2002) s. 17-30

⁸ Ferhad İbrahim and Gulistan Gurbey (eds.) *The Kurdish Conflict in Turkey Obstacles and Changes for Peace and Democracy*, (New York: St. Martin's Press, 2002)

Olson, Şeyh Said isyanının milliyetçi bir isyan olduğunu vurgular. Fakat isyanın mobilizasyon ve propaganda sembollerinin dini sembollerden oluştuğunu vurgular. Olson, bu isyanın Türk bilim çevrelerince dini bir isyan olduğunda ısrarcı olduklarını da kayda geçirir.⁹ Aslında isyanın İslamcı mı, yoksa milliyetçi mi olduğu konusunda her iki görüşü de destekleyen tarihi belgeler mevcuttur. Örneğin Şubat 1925'te Hacı Bekir Ağazade Mûhammed önderliğinde 15 Kürt alimi, İstanbul'da bir beyanname yayınlarlar:

“Türk Cumhuriyeti'nin İslamiyyet'e muğayir ahwal ve hareketi ve bilhassa muhibb-i İslamiyyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hakaret ve kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve ewraq-i remiyyelerinde okunuyor. Ve bunlar Ermeniler'e yaptığı muameleyi Kürt müteneffizanına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusan'da bu hususun mûzakere kılındığı ve karar verildiği de mewsuq-i menabiden istihbar kılınmış ve buna dair de birçok alaim mesbuq ve mewcud olmuştur. Salabet-i İslamiyye ve asabiyyet-i Kürdiyyesi galeyana gelen birçok zevat bir Cemiyet-i İslamiyye teşkil ederek mûstaqil bir İslam hükûmeti vücûda getirmek fikrindedirler. İşte İslamiyyet'ten fersah fersah ıraç olan, aded-i qadim putperestlik dini ihya ve ayin-i metrukelerini icraya hatwe atan bu Türk Laik Hükûmeti'nin izmihlaline çalışanlara an semî'ul- qelb muawenet-i maddiyye ve bedeniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icab eden her türlü fedakarlığı ifade tereddüt ve rehavet göstermeyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi, her zatı bu hususa tahriq ve teşwiq edeceğimizi taahhüd eylediğimizden iş bu taahhüdnamenin zi'rini bitawerriza imza ve tehmir eyleriz.”¹⁰

Mektuptan da anlaşılacağı üzere Kürtlük bilinci aslında hükümet politikalarıyla irtibatlı bir reaksiyon duygusuyla birlikte vurgulanmaktadır. Bir başka anlamıyla, aslında Şeyh Said İsyan'ı Kürt milliyetçiliğinin duygusal motivasyonu ve ortak bir milliyetçilik bilinciyle planlanmış bir isyandan çok, dönemin hükümet politikalarına tepki olarak gelişen bir isyan gibi görünüyor. Zaten Şeyh Said'in torunu da isyana yönelik bir hazırlık olmadığını; ancak Şeyh Said'in “rejim hakkında, buna itaat lazım gelmez, çünkü Allah'ı tanımıyor, milletin de o idareye karşı çıkması lazım. ‘Allah’a isyan edene millet de isyan etsin” diye bir hadisi şerif var, bunlar “Şeriatı kaldırdı, Kuran hükmünü kaldırdı, rakıyı, faizi serbest etti. Bunlar hep Allaha isyan etmektir. Hadise göre, bunları kabul etmeyeceksin. Şeyh Said Efendinin fikri buydu. Rejimin değişmesini istiyordu” der.¹¹

Şeyh Said'in doğu illerindeki nüfuzlu din adamlarına gönderdiği “Kıyâma dâvet” mektubunda da şu çağrıya yer verilir: “Kurulduğu günden beri din-i mübin-i Ahmedî'nin (sav) temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi M. Kemal ve arkadaşlarının, Kur'ân'ın ahkâmına aykırı hareket ederek, Allah ve Peygam-

⁹ Robert Olson, *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925* (Austin: University of Texas Press, 1989)

¹⁰ İbrahim Sediyanı, “Şeyh Sâid Qıyâmı-1,” *Haksöz*, 18 Haziran 2006

¹¹ “Şeyh Said'in yaşayan tek çocuğu isyan günlerini anlatıyor” *ANF agency*, 23. Mayıs 2007.

beri inkâr ettikleri ve Halife-i İslâmî (Abdülmecid Efendi) sürdükleri için, gayr-ı meşrû olan bu idarenin yıkılmasının, bütün İslâmlar üzerinde farzdır. Cumhuriyetin başında olanların ve Cumhuriyete tâbi olanların mal ve canlarının Şeriat-ı Garrâ-ı Ahmediye'ye göre helâl olduğu, birçok ulemâ ve meşâyihin istişaresiyle kararlaştırılmıştır.”¹²

Bu çerçeveden bakıldığında şu kanıya varılabilir: her ne kadar Kürt milliyetçileri Şeyh Said isyanını Kürt milliyetçiliğinin bir mihenk taşı olarak kabul ediyor; onu milliyetçi bir isyan olarak tanımlıyorlarsa da isyanda İslami kimlik daha ağır basar. İsyanın lider kadrosunun Şeyh Said'in akraba aşiretlerinden olduğunu görülür. Örneğin isyanın önemli liderlerinden Cibrili Halit Bey, Şehy Said'in kayınbiraderidir. Cibrili Kasım Bey Halit Bey'in kardeşi, Said'in oğlu Abdullah ve diğer oğulları ile akraba çerçevesi isyanın kritik organizatörleri arasında görülür. İsyanın organizasyon komitesinde Said'in akraba çerçevesinden başka lider yok denecek kadar azdır. Her ne kadar milliyetçi Azadi örgütü entellektüel destek vermişse de onların isyanın planlama ve yürütülmesi aşamasındaki rollerinin ne dercede önemli olduğu tartışmalıdır.¹³ Zaten Şeyh Said de mahkeme sırasında verdiği ifadesinde, bağımsız Kürt devleti kurma amacının olduğu iddiasını reddetmiş amacını halifeliğin kaldırılmasını ve İslami hükümlerin yeniden yürürlüğe konması şeklinde açıklamıştır.¹⁴ Burada karıştırılan nokta Said'in Kürtlerin özgürlüğüne ilişkin ifadeleriyle bağımsız bir Kürt devleti kurmak arasında kurulan paralelliktir. Kürtlerin özgürlüğünü talep etmek pekala o günkü kontekste uygulanan Kemalist politikalardan vazgeçilmesi isteğini de kastedebilir. Bazı kaynaklarda Said'in bir takım Türk din adamlarına da mektuplar yazarak onları isyana katılmaya çağırdığı ifade edilse de bunların doğruluk dereceleri kuşkuludur. Bu mektuplardan en bilinenlerden biri de Said (Kürdi) Nursi'ye gider. Nursi: İhtilâl ve isyan hareketlerine ‘sizin nüfuzunuz kuvvetlidir’ diyerek, yardım isteyen Şeyh Said'in mektubuna, ‘Türk milleti asırlardan beri İslâmiyet'e hizmet etmiş ve çok velîler yetiştirmiştir. Bunların torunlarına kılınç çekilmez; siz de çekmeyiniz, teşebbüsünüzden vazgeçiniz. Millet, irşad ve tenvir edilmelidir’ diye cevap gönderir.¹⁵

Kürtlerin yaşamında dinin önemine vurgu yapan Batılı Kürdologlar da mevcuttur. Bunlardan McDowall ve Bruinessen, Kürt yaşamında İslam'ın ağırlığını kabul ederler. Bruinessen Şeyh Said isyanından sonraki dönemde Kürt milliyetçiliğinin İslam'la olan birlikteliğini 1980'lere kadar kaybettiğini vurgular. Bu anlamda Said'in isyanı Bruinessen'e göre İslamcılarla Kürt milliyetçilerinin son ortak hareketidir. Bruinessen Marksizmin çöküşüyle birlikte İslam'ın Kürt politik alanına yeniden ve güçlü bir şekilde döndüğünü vurgular.¹⁶

¹² M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, (Ankara: Türk Kültürü araştırma Enstitüsü Yayın, 1983, 5.baskı), s. 170

¹³ Detaylı bilgi için, Olson, “The Emergence of Kurdish Nationalism,” s.175

¹⁴ *Dava Dergisi*, Eylül, 1992 No 28

¹⁵ Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, (İstanbul: Söz Yayınları, 2006) s. 135.

¹⁶ Martin van Bruinessen, *The Kurds and Islam*, Working Paper 13, (Tokyo: Islamic Area Studies Project,

PKK’da İdeolojik Değişim

PKK’nın terör stratejisini ve söylemleri milliyetçilik teorileri açısından incelendiğinde PKK’nın yaptığına kapsamlı ilk milliyetçi Kürt başkaldırısı denebilir. Kuruluş amacını bağımsız bir Kürdistan kurmak olarak açıklayan PKK yönetimi Kürt bilincinin oluşturulması için stratejik planlama ve eylemler de yapmıştır. Terör, bu seçimlerden biridir. Nitekim, Abdullah Öcalan PKK’nın stratejisini şiddet yoluyla “devletsiz zonlar” yaratmak üzerine kurmuştur. Zon stratejisi ile kurtarılmış alanlar yaratılması ve bu alanlarda devletin temel hizmetleri, -ki bunların en başında güvenlik hizmeti gelir- sağlayamaz hale getirilmesi amaçlanmıştır. Oluşan boşluğun PKK tarafından doldurulmasını hedefleyen bu strateji, PKK’yı destekleyenlere de “güvenlik” sağlamayı hedefler. Bu şekilde, kırsalda yaşayan eğitimsiz Kürtlere de ulaşılarak devletin egemenliğinin kırıldığı bu alanlarda PKK’nın hem kürtlük bilincini yayması hem de terör stratejisi için lojistik destek sağlaması öngörülmüştür.

Türkiye’de yapılan bir çok çalışmada PKK’nın zon stratejisine vurgu yapılır. Ancak bir çok çalışmada “zon”un coğrafi bir alan olduğu düşünülür.¹⁷ Oysa “zon” hem coğrafi alanı kapsamaktadır hem de “zaman dilimi” olarak algılanmaktadır. Bir diğer anlatımla, PKK’nın devletin etkisini kırdığı coğrafi mekanların yanında zaman dilimi olarak geceler de PKK için devletsiz alan olarak hesaplanmıştır.

PKK, 1980’lerde ideolojik olarak Marksist-Leninist bir ideoloji benimsemişti. Militan kazanma ve Kürt bilinci yerleştirme hedefine de “zon stratejisi” ile ulaşılması amaçlanmıştır. Bu, kısmen başarılı da oldu. Ancak PKK’nın dine bakışının dindar Kürt toplumu üzerinde yarattığı olumsuz etkiden dolayı, PKK stratejisinin son aşaması olan “toplu isyan başlatma” aşamasının gerçekleştirilemedi.

Bu başarısızlığın altında yatan temel neden PKK’nın seküler ideolojisinden kaynaklanmıştır. Zaten PKK da 1990’ların ortasından itibaren Marksist ideolojiyi bırakmış, bayrağındaki Marksist sembolleri de kaldırmıştır.¹⁸ Bu dönemde PKK liderliği örgütün yeni ideolojisinin “bilimsel sosyalizm” olduğunu iddia etse de daha sonraki dönemlerde sosyalizme ilişkin her türlü vurgu ve sembolün yavaşça kaybolduğu görülür.¹⁹ Her ne kadar bu değişikliğin ana nedeninin Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Komünizmin çöküşü olduğunu iddia edenler varsa da PKK’nın bir yandan komünizmin sembollerini yok ederken, diğer yandan da Kürt İmamlar Birliği gibi dini örgütler kurması, Kürt yaşamındaki dinsel algılaşmanın ağırlığı karşısında PKK’nın Marksist ideolojisinin iflas ettiğini gösterir.

Kuşkusuz, bu değişimin arkasında faktörel gelişmeler de vardır. Örneğin, göç olgusu, devletin dini bir karşı propaganda aracı olarak, başarılı bir şekilde kul-

1999)

¹⁷ N.Ali Özcan, *PKK Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, (Ankara: ASAM Yayınları, 1999)

¹⁸ Bruinessen, “Islam and Kurds,” 35.

¹⁹ Ali Kemal Özcan, *Turkey’s Kurds: A Theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Öcalan*, (Routledge, 2005) sh. 98-123

lanması, ekonomik değişim ve siyasi dönüşüm de PKK'yı Marksizmi bırakmaya zorlamış olabilir. Konunun faktör bağlamında sosyolojik analizi bu çalışmanın konusu dışındadır. Bu kısmı başka çalışmalara havale ederek İslamcı Kürt örgütlerine değinmek istiyoruz.

İslami Kürt Kurumları

Kürt toplumunda İslamiğinin şekillenmesinde Nakşibendi ve Kadiri tarikatlarının yadsınamaz etkisi vardır. Özellikle Nakşibendi tarikatının Halidi kolu -ki kurucusu Halidi Bağdadi Süleymaniye'li bir Kürt'tür- tarihsel olarak da günümüzde de Kürtlerin üzerindeki en etkin kurumdur. Her ne kadar Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tarikatlar yasaklanmış olsa da, bu yasakların Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde çok uygulanamadığı bilinmektedir. Örneğin Adıyaman'ın Menzil beldesinde bulunan Nakşibendi dergahı halen Türkiye'nin her bölgesinden insanların çekim merkezi olmaya devam etmektedir. Yine Batman'da Zilan Şeyhinin 200 bin müridinin bulunduğu ifade edilmektedir.²⁰ Urfa, Siirt, Elazığ, Bitlis gibi illerde tarikatların oldukça aktif olduğu görülmektedir. Bu dergahlardan bir çoğu özellikle PKK ile mücadele sırasında devlet tarafından PKK'ya karşı desteklenmiştir. Dönemin Menzil Şeyhi Muhammed Erol'un 1980 ihtilalinin ardından Marmara adalarına sürgüne gönderilmesi, PKK'nın bölgede etkin olmaya başlamasıyla PKK'ya karşı dini duyarlılıkları artırmak amacıyla 1986 yılında bölgeye dönmesine izin verilmesi bu çerçevede kaydedilmesi gereken bir noktadır.

Sufi yapıların varlığı bölgedeki dini kimliğin baskınlığının göstergesi olarak okunmalıdır. Erken dönem Kürt dili ve Kürt bilinci tarikat örgütlenmesinin bir uzantısı olarak varlığını sürdüren medreselerdeki Kürtçe eğitimin bir sonucu olarak canlı kalmıştır. Ancak Nakşibendi ya da Kadiri medreselerindeki tartışma her zaman etnik milliyetçilik ile ümmetçilik arasında git geller yaşamıştır. Medreseler sekülerist Türkçü devlet politikalarına rağmen etkin milliyetçi Kürt hareketlerine kurumsal destek vermemişlerdir. Ancak Kürt kimliğinin korunması ve bunun dini tona bürünmesi üzerinde tarikatlar ve bunlara bağlı medreselerin önemli etkileri vardır.

Bölgede medrese eğitiminin 1970'lere kadar alternatif eğitim kurumları olarak güçlü bir şekilde fonksiyonunu sürdürdüğü kayda geçirilmelidir. Bu medreselerin en ünlülerinden biri Norşin Medrese'sidir. Örneğin Norşin'in en önemli bölümlerinden biri olan ve Diwanhane Kürt tiyatrosunun da temel taşıdır. Türk tiyatrosunda Tuluat'ın karşılığı olan Divanxane'de bir kişi kalkıp mesel anlatır. Medresenin fonksiyonunun azalması 1965 yılında çıkarılan bir yasayla sadece İmam-Hatip mezunlarının din görevlisi olmasına imkan verilmesine bağlanır. Öğrenci kapasitesi iyice düşen Norşin medresesi 1986'da Şeyh Nureddin tarafın-

²⁰ Tarikat Cinayetleri, *Hürriyet*, 25 Eylül, 2006

dan yeniden açılır ancak artık bir çekim merkezi olmadan çok uzaktadır.²¹

Kürt medreselerinde Kürt kimliğine özel anlamlar yüklenip politik vurgu yapılmaz. Ancak medreselerdeki Kürtçe eğitim sayesinde canlılığını sürdüren Kürt dili ve kültürünün başka örgütler tarafından politize edilmelerinin lojistiği de doğal olarak medreselerden sağlanmış olur.

Bu anlamda Kürt İslamcı kimliğine politik anlam kazandıran iki hareketten söz etmek gerekiyor. Bunlardan birincisi Kürt Hizbullah'ı ikincisi de Med-Zehra Nurcuları olarak bilinen Kürt Nurcularıdır.

Med-Zehra Nurcuları

Bu grup adını Said Nursi'nin Medresetul Zehra hayalinden alır. Nursi, İslam dünyasının sorunun eğitimde geri kalmışlık olduğuna inandığından Van'da bir üniversite kurmak ister. Bu üniversite, Hindistan'dan İran'a Bağdat'dan Şam'a ve Kafkaslar'a tüm İslam dünyasının geri kalmışlık derdine merhem olacak bir üniversite olmalıdır. Nursi, bu üniversitede "müsbet ilimler" ve "dini ilimlerin" birlikte okutulması gerektiğini savunur. Bu çerçevede dönemin Osmanlı padişahından destek de sağlar ancak değişik nedenlerle bu proje hayata geçirilemez.²² Med-Zehra Nurcuları bu ideali yerine getirmek için harekete geçmiş bir nurcu grubudur ve ağırlıklı Kürt kökenlilerden oluşur. Med-Zehra nurcuları Nursi'nin kurmayı planladığı üniversitenin Kürt dilinde de eğitim yapmasını istediğini belirtirler. Bu grup, özellikle Nursi'nin Kürt kimliğine vurgu yapar ve diğer Nurcu grupları Said Nursi'yi Türk-İslam sentezinin bir aracı olarak kullanmakla suçlar.²³ Med-Zehra nurcuları daha da ileri giderek Türk-İslam sentezci Nurcuların Nursi'nin kitapları Risale-i Nur'u tahrif ettiğini iddia ederler. Bunun önüne geçmek için kurdukları Tenvir Neşriyat tarafından Risale külliyyatının "orjinal" haliyle yayımlandığını iddia ederler.²⁴ Bu grup, *Dava* adlı popüler bir dergi yayınlamakta olup; bu dergide Kürt milliyetçiliğine açıktan vurgu yaptıkları ve Kürt İslamcı/milliyetçi figürlerini öne çıkardıkları görülür. Örneğin Şeyh Said, Said Nursi'den sonra gelen ikinci öncü olarak kabul edilir.²⁵ Dava dergisinin Irak İslami Kürt Hareketi hakkında müsbet yaklaşım sergilemesi İslamcı Kürtçü kimlik vurgusuna bir başka örnektir.²⁶ Bu grubun temel kurumlarından biri olan Zehra Vakfı'nın Van'da üniversite yapımı için inşaatlar yaptırdığı bilinmektedir. Vak-

²¹ Nevzat Çiçek, Kürt Medreseleri ve Norşin, *Taraf* 11 Mart, 2008

²² Said Nursi, "Tarihçe-i Hayat"

²³ *Dava Dergisi*, Haziran / Temmuz 1997, SAYI 80ö bu konudaki tartışmaya <http://medzehra.yforum.net/topic/g-zl-tahr-fat-12.html> linkinden de ulaşılabilir (giriş tarihi: 3 Mayıs 2008)

²⁴ Fulya Ataca, "Kurdish Islamist Group in Modern Turkey: Shifting Identities," *Middle Eastern Studies*, Vol. 37 No: 3 July 2001 pp. 111-144

²⁵ Muhammed Siddık, "Şeyhazade-serkelam", *Dava dergisi*, 1996, sayı 74)

²⁶ Bruinessen, "Kurdish Islam,"

fın internet sayfasında verilen bilgilere göre projenin kısmen tamalandığı, özel lise olarak faaliyet göstermeye başlayabileceği; izin alınması durumunda da üniversiteye dönüştürüleceği ifade edilmiştir.²⁷

Kürt İslamcılığına pastel tonlarda vurgu yapan bu cemaat, Kürt Hizbullahı ile Kürt İslamının temsilcisinin kim olacağı konusunda liderlik kavgasına tutuşmuştur. Her ne kadar cemaatin liderleri Hizbullah'ın kendilerini hedef almasını başka gerekçelerle (Hizbullah derin devletin örgütü gibi) açıklasalar da Hizbullah'ın Med-Zehra nurlarını hedef almasının en önemli nedenlerinden biri Kürt İslamcılığının liderlik mücadelesidir. 2000 yılında Hizbullah'ın grubun lideri İzzettin Yıldırım'ı kaçırmayıyla son bulan kavgada Yıldırım, Hizbullah militanları tarafından kaçırıldığı evde boğularak öldürülmüştür. Bilindiği gibi Yıldırım'ın kaçılması sonradan polis Kürt Hizbullahı'nın lideri Hüseyin Velioğlu'nun ölümlüyle sonuçlanan 17 Ocak 2000 Beykoz baskını yapmıştır. Takip eden günlerde başlatılan Hizbullah operasyonları ile Hizbullah örgütünün büyüklüğü gün yüzüne çıkmıştır. İzzettin Yıldırım'ın öldürülmesinin ardından Kürt Hizbullahının söylem değiştirdiği görülür. Hizbullah üyeleri 2000 yılına kadar, Said Nursi'yi bir önder olarak görmezken özellikle 2001-2002 tarihlerinden sonra Hizbullah'ın Nurcu görüşleri savunan bir "cemaat" olduğu özellikle vurgulanmaya başlanmıştır.²⁸ Hizbullah'taki bu değişimin arkasında Kürtler arasında geniş sempatisi olan Said Nursi'nin karizmasından yararlanmak düşüncesi olduğu iddia edilmektedir. Hizbullah'ın bu yolla Kürt İslamcılığının lider örgütü olmayı hedeflediği sanılmaktadır. Nitekim bu alanda bir hayli yol aldıkları da gözlenmektedir.

Kürt Hizbullahı

Bu örgüt her ne kadar Türk Hizbullahı olarak adlandırılmış olsa da örgütün yapısı, üyeleri ve kimliği incelendiğinde örgütün bir Kürt örgütü olduğu açıkça görülür. Örgüt, öldürülen lideri Hüseyin Velioğlu'nun Milli Türt Talebe Birliği ile yollarının ayrışmasından sonra, İran devriminden esin alarak kurulmuştur.²⁹ 1980 darbesinden sonra, Velioğlu'nun Türkiye'de siyaset yoluyla başarı kazanılabacağına inancını tamamen yitirdiği görülür. Silahlı Kuvvetlerin güçlü konumunun ve mevcut düzeni korumadaki kararlılığının siyasetle kıılamayacağını hesaplayan Velioğlu silahlı bir örgüt kurmanın gerektiğine inanır. Aynı dönemde Suriye ordusunun bu ülkedeki Müslüman Kardeşler Örgütüne yönelik olarak yürüttüğü katliamın benzerinin Türkiye'de de olabileceğine iananan Velioğlu'nu en çok etkileyen şahıslardan biri de Suriye'deki Müslüman Kardeşler'e düzenlenen baskınından kaçan örgüt liderinden Molla Ahmet olduğu görülür.³⁰

²⁷“ Medresetüz-Zehra'ya Giden Yol -1” <http://www.zehravakfi.org/medresetuzzehragidenyol1w.asp> (giriş, 4 Mayıs 2008)

²⁸ I.Bagasi, *Kendi Dilinden Hizbullah ve Mücadeleden Kesitler*, Unknown Publisher, 2004

²⁹ “İste Hizbullah Raporu”, *Hürriyet*, 20 Ocak 2000

³⁰ Asli Aydıntasbas, “Murder on the Bosphorus”, *Journal of Middle East Quarterly*, V. VII: No. 2 June 2000

Bu temelden hareketle mobilizasyon stratejisi olarak üç ayaklı bir stratejinin benimsendiği görülür. Buna göre ilk aşama olarak *propaganda* aşaması öngörülmüştür. Propaganda aşamasında örgüt kadrolarına eleman kazanmanın ötesinde, örgütün kimliğini oluşturan temaların (ideational themes)-ki bu İslamcı Kürt kimliğidir- toplum tabanına yayılması hedeflenmiştir. Propaganda aşaması kapsam alanı itibariyle *İslami yaşamın* pratiğe dökülmesi için gereken mücadelenin verildiği bir aşamadır. İkinci aşama *cemaat* aşamasıdır ki bundan murad *İslami yaşamı* içselleştirmiş bir toplumsal kesim oluşturmaktır. Bu çerçevede özellikle Suşa gibi köylerde islami yaşam adacıkları oluşturulduğu görülür. *Jihad* aşaması son aşama olarak cemaatçiklerin yaşam alanlarının genişletilerek devletin yıkılması ve “İslami yaşam” alanının toplumun geneline yayılmasını hedefler.³¹

Kürt Hizbullahı her ne kadar militan bir örgüt olarak yansıtılmış olsa da aslında toplumsal tabanı olan ve kimlik siyaseti yapan bir örgütdür. Kürt kimliğine yapılan vurgu, -bilerek ya da bilmeyerek- Kürt İslam kimliği için geliştirilen mobilizasyon stratejileri ve kimliğin canlı tutulması yönünde harcanan çaba oldukça fazladır. Üstelik PKK’nın kimlik siyasetinden daha etkili ve toplumun kültürel değerleriyle de örtüştüğünden daha kalıcıdır.

Kürt Kimliği ve Hizbullah

Kürt Hizbullah’ında İslami kimlik önceliklidir. Ancak örgütün gelişiminde Kürt kimliği önemli rol oynar. Örgütün benimsediği İslami-Kürt kimliği (resource) mobilizasyon açısından örgütün Kürtler tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle PKK’nın yaptığı eylemlerle bölgede canlanmaya başlayan Kürt kimliğine ilişkin tartışmalar, kaçınılmaz olarak Hizbullah örgütü içinde de diskorsif tartışmalarından biri haline gelmişti. Her ne kadar üyelerinin hemen hemen hepsinin Kürt olduğu (PKK’da bile Kürtlerle birlikte olan Türkler mevcutken, Hizbullah’ta bu oran yok denecek kadar azdır) biliniyorduyse da; örgütün Kürt kimliğine yaptığı vurgu ilk kez örgütün yeni lileri Isa Altsoy tarafından yazıldığı düşünülen I. Bagaşi (Bagaş, Altsoy’un köyünün adıdır) takma adıyla yazılan *Kendi Dilinden Hizbullah; Mücadele Tarihinden Kesitler*³² adlı kitaba kadar net olarak bilinmiyordu. Hemen not etmek gerekir ki Hizbullah 2000’li yıllara kadar benimsediği gizli kalma stratejisi gereği hiç bir yayın yapmamıştır. (Örgütün çıkardığı *Şehitler Kervanı* adlı ilahiler serisi bunun istisnasıdır) Hizbullah’ın kontrolünde bulunan camilerde okunan hutbelerin derlenmesinden oluşan bir çalışma güvenlik örgütleri tarafından “hizmete özel” bir yayın olarak çoğaltılmış olsa da örgütün kimliğine ilişkin bilgiler içeren ve kendi yayını olarak basılan ilk ciddi yayın yukarıda adı geçen kitaptır.

2000’li yıllara geldiğinde Hizbullah’ta bir yayıncılık atağı başladığı görülür. Kitap ve süreli yayınların yanı sıra özellikle internet üzerinden oluşturulan fo-

³¹ Emrullah Uslu “From Local Hizbollah to Global Terror: Militant Islam in Turkey” *Middle East Policy*, Spring 2007

³² I.Bagasi, “Kendi Dilinden Hizbullah”.

rumlarda yoğun bir tartışma zemininin oluşturulduğu göze çarpar.³³ (Bu çalışma için bu gruplarda yer alan 370 mesaj analiz edilmiştir.)

Bagaşi, Hizbulah'ın Kürdistan'dan doğan, merkezi Kürdistan olan, üyelerinin çoğunluğu Kürt olan bir İslami hareket olduğunu, ancak bunun sadece bir Kürt örgütü olarak algılanmasının yanlış olacağını vurgular. Örgütün içinde farklı etnik kökenden gelen kişilerin de bulunduğunu vurgular.³⁴ Bagaşi'nin iddiasının aksine polisin 2000 yılında yaptığı Hizbullah operasyonlarında tutuklanan 6000 Hizbullah üyesinin içinde Kürt kökenlilerden başka etnik kökene mensup bir örgüt üyesine rastlanmamıştır. Son yıllarda Hizbullah'ın eleman kazanma amaçlı faaliyetlerini yoğunlaştırdığı şehirlerden İstanbul, Ankara, Mersin gibi yerlerde bile Hizbullah'ın özellikle Kürt kökenlileri hedeflediği görülmektedir.

Örgüt, kendisini lokal konularla ilgilenen, lokal bir örgüt olarak görmez. Bu bağlamda hedefini İslam dünyasını özgürleştirmek olarak açıklamıştır. Kurulacak İslami devletin zulmü, ayrımcılığı, adaletsizliği ve istismarı önleyecek bir sistem olacağı iddia edilir.³⁵ Örgütün Hutbelerinde özellikle vurgulanan bu kapsayıcı iddiasına rağmen Bagaşi, öncelikli kurtarılacak bölgenin Kürdistan olduğuna vurgu yapar. Bir anlamıyla Müslüman ümmetlerin kurtuluşunun ilk adımı Kürdistan'dan başlayacaktır. Bagaşi, Kürtlerin 3500 yıldır aynı yerde yaşayan büyük bir millet olduğunu, İslamı din olarak kabul etmelerinden sonra da tüm İslam ümmetine yardım ettiklerini anlatır. Selehaddin Eyyubi'nin Kürt kökenli olmasına özellikle vurgu yapan Bagaşi, Kürtlerin ataları Eyyubi ile övünebileceklerini belirtir. Bagaşi, Kürtler ile İslam arasındaki bağlantıyı kurarken, onların öteki Müslümanlara karşı asla savaş açmadıklarını; hatta Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda da müslüman kardeşleri Türklere yardım ettiklerinin altını çizer. Bagaşi, Kürtlerle Türklere arasındaki kopuşun nedeni olarak Kemalist rejimi görür. Ona göre Kemalist rejim, Kürtlerin İslami kimliğini yok etmek için Müslümanları hapishanelere doldurmuştur. Diğer Müslümanlarla kıyaslandığında Kürtlerin iki kat daha fazla zulme maruz kaldığını iddia eder. Bunun nedeni Kürt olmalarından ve Müslüman kimliklerinden dolayı Kemalist rejim tarafından Kürtlere uygulanan baskıdır.³⁶

Hizbullah, bu durumda Kürdistanı merkez edinen ve Kürt sorununu daha geniş İslami çerçevede çözmek isteyen bir örgüt olarak tanımlanır. Bagaşi'ye göre Müslüman toplumlar İslami anlayış çerçevesinde özgürleştirilince Kürt sorunu da otomatik olarak çözülmüş olacaktır. Bu noktada Hizbullah, Bagaşi'ye göre, "Kürdistanı merkez edinmiş Müslüman Kürtlerin İslami ve insani haklarını sa-

³³ Bu konuda değişik web siteleri mevcuttur. Bunlardan en bilinenleri www.cennetyolcusu.com (bu site zaman zaman kapanıyor), www.inzardergisi.com ve en çok ziyaret edilen sitelerden biri olarak www.yesrip.com, mevcuttur. Yine örgütün yeni yayınlamaya başladığı siyasi içerikli dergisi İntizar'ın <http://www.intizardergisi.com/index.html> web sitesinde de bu anlamda yararlı bilgiler bulunabilir.

³⁴ I.Bagasi, p. 56

³⁵ I.Bagasi, "Kürt Sorununa Bakışımız," *Intizar Dergisi*. Nisan, Mayıs, Haziran 2008, Sayı 2

³⁶ I.Bagasi, p.51

vunmayı amaçlayan, tarihsel, sosyal, ekonomik ve politik sorunlara İslami yöntemlerle çözüm bulmayı amaç edinmiş bir örgüttür. Hizbullah'ın görevi: Zulüm, baskı, ve adaletsizliğe karşı mücadele etmektir.”³⁷

Hizbullah'ın Gücü

Hizbullah örgütü hakkında yapılan tartışmalar birbiri ile ilişkili iki konu etrafında yoğunlaşır. Bunlardan birincisi, Hizbullah'ı kimin kurdurduğudur. Bir grup Hizbullah'ı PKK'ya karşı savaşmak üzere devlet kurdurmuştur ve PKK ile mücadelede işi bittikten sonra da örgüte karşı savaş açmıştır. Bu görüşü savunanlar Hizbullah'ın toplumsal tabanını görmezden gelirler. Onlara göre Hizbullah toplumsal tabanı olmayan yapay bir örgüttür. Bu görüşün yoğun şekilde vurgulanmasından ötürüdür ki, Türk entellektüelleri Hizbullah örgütünü anlayamamıştır. Oysa bu örgüt ciddi toplumsal tabanı bulunan bir örgüttür. Bu yönüyle kimin ne amaçla kurdurduğu da çok önemli değildir. Bu örgüt hakkındaki tartışmalar örgütü kriminal bir yapı olarak görmeyi terk edip onu sosyolojik olgu olarak anlamak üzerine yoğunlaşmalıdır. İkincisi görüş ise Hizbullah'ın ne kadar güçlü olduğu sorusudur. Tartışmanın günlük politikaya ilişkin spekülatif tarafını bir kenara bırakacak olursak sanırız Hizbullah'ın gücü Kürt kimliğini dönüştürebilmesinin önemi bakımından da incelemeyi hak ediyor.

Hizbullah'ın ne kadar güçlü olduğuna ilişkin ilk bilgiler 2000 yılında polisin bu örgüte yönelik yaptığı operasyonlarla ortaya çıkmaya başladı. Bu dönemde 6,000 Hizbullah üyesinin tutuklandığı³⁸ düşünülürse o dönem itibarıyla PKK'nın dağ kadrosundan daha fazla bir kitlenin bu örgüte üye olduğu görülecektir. Her ne kadar bu operasyonlar örgüte büyük darber vurduysa da Hizbullah bu darbeden güçlenerek çıkmasını bildi. Halen 20,000'e yakın sempatizan kitlesinin olduğu sanılmaktadır. ³⁹ Terör uzmanları bu rakamın daha fazla da olabileceğinden kuşkulunmaktalar.

İsa Altsoy'un lider olmasından sonra Almanya'da yaşayan Kürtler arsında da örgütlenen Hizbullah, şiddet kullanmayı şimdilik bir kenara bırakmış görünüyor. Hizbullah'ın Avrupa ve Türkiye'de ekonomik ve soysal kayak sağlama girişiminin olduğu, kitaplar basıp yayınlar çıkardığı kaydedilmektedir.⁴⁰

Son bigilere göre, özellikle Güneydoğu'da Hizbullah'ın yeniden varlığını hisstirmeye başladığı kaydedilmektedir. Danirmarka'da yayınlanan Hz. Muhammed'i aşağılayan karikatürleri protesto organizasyonunda 100,000'den

³⁷ Ibid, P. 65

³⁸ Soner Cagaptay and Emrullah Uslu, “Hizballah in Turkey Revives: Al-Qaeda's Bridge between Europe and Iraq?” *Washington Institute Policy Paper* 25 Ocak 2005

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid, Altsoy'un liderliğinde örgüte yakın yayınlar olarak 2004'te 6 kitaba ek olarak *Gonulden Gonule Damlalar*, *Inzar* ve *Mujde* gibi dergilerin yanı sıra güneydoğuda kitapevleri açtıkları kaydedilmektedir. (WINEP, January 25, 2005)

fazla kişiyi Diyarbakır İstasyon meydanına toplamayı başaran örgüt, DTP ve PKK çevrelerinin bütün gücüyle çalışarak düzenlediği Nevruz gösterilerinden daha çok kişiyi toplayabilmiştir. Örgütün dernekler, okuma salonları, camiler ve diğer legal organizasyonlarla bölgedeki gücünü göstermesi DTP çevrelerini de rahatsız etmiştir.⁴¹

Hizbullah'ın aksine DTP ve PKK organize etmeye çalıştığı etkinliklerde koyduğu hedefi bulmakta zorlanıyor. Örneğin, 2007 seçimlerinde 40 milletvekili hedefi koyan DTP, ancak 19 sandalye kazanabildi. Üstelik bunlardan 3 vekil de İstanbul ve İzmir'den meclise girdi. Yine, 2007 yılı Nevruz etkinlikleri için 500,000 kişi toplama hedefi koyan Nevruz komitesinin bu rakamın ancak 1/5'ini toplayabildikleri görüldü.⁴² En son değerlendirme raporlarında, bölgede Hizbullah'a yakın Kürtçü bir partinin kurulması durumunda DTP'nin etkinkliğinin ciddi şekilde zayıflayacağı belirtilmektedir.⁴³ Bu durumdan rahatsız olan DTP taraftarları Hizbullah'a yakın yardım dernekleri ile ticarethanelere karşı yeni saldırılar düzenlemişlerdir. Hizbullah üyeleri ise bu saldırılara karşı Batman'da düzenledikleri basın açıklamasıyla DTP'yi açıkça tehdit etmişlerdir.⁴⁴

Hizbullah Neden Güçlendi?

Hizbullah'ın güçlenmesinin arkasında yatan en önemli sosyopolitik faktör bölgedeki uzun çatışma süresinde çatışan taraflar, ordu ve PKK'nın halk nazarında ötekileşmeye başlamasıdır. Bu uzun süreli çatışmaların yaşandığı diğer sorunlu bölgeler için de geçerlidir. Buna en güzel örnek Filistin örneğidir. Bu anlamda Kürt Hizbullah'ının güçlenmesi ile Filistin'de Hamas'ın güçlenmesi arasında benzer sosyal dinamiklerden dolayı benzerlikler mevcuttur.

Karşılaştırmalı bir çalışma ile Filistin'deki Hamas tecrübesi ile Hizbullah tecrübesi arasında iki açıdan büyük benzerlikler olduğu görülür. Hamas örneğinde İsrail'in Filistindeki uzun süreli varlığının bir (external other) "ötekiler" olarak algılandığı görülür. Hizbullah örneğinde bu durum her ne kadar İsrail'in varlığı kadar açıktan değilse de bir dereceye kadar Türk askerlerinin bölgedeki varlığı Kürtçü çevrelerde "öteki" gibi görülmeye başlamıştır. Yine Filistin Kurtuluş Ordusu'nun sekülerist kimliğinin Hamas tarafından red edilmesi ve onların "içimizdeki ötekiler" olarak görülmesi gibi, Hizbullah üyeleri de PKK'yı "içimizdeki ötekiler" olarak görmektedir. Zaten PKK kendisini Filistin Kurtuluş Ordusu'na yakın hissederken Hizbullah da kendisini Hamas'a yakın hisseder.

Kimlik oluşumunun ana paradigmalarından biri olan "ötekileşme" sorununun Hizbullah'ın Kürt kimliğini şekillendirmesi açısından iyi irdelenmesi gerek-

⁴¹ Mehmed GÖKTAŞ, "Yeryüzü 'Lebbeyk Ya Rasûlallah!' dedi Lakin Diyarbakır Bir Başka Dedi", *İnzar Dergisi*, V.18 March 2006.

⁴² "Diyarbakır 'Nevruz'u ağırladı," *Sabah*, 22, Mart 2006.

⁴³ Muharrem Sarıkaya, Hizbullah Parti Kuruyor, *Sabah*, 14 Kasım 2006.

⁴⁴ www.yesrip.com 15 Nisan 2008.

tedir. Bu bağlamda Türk askerinin ötekileşmesi ve PKK'nın ötekileşmesi Kürtlerin zihin haritalarının nasıl çizildiğinin de göstergesi aslında.

Türk Askerinin Ötekileşmesi

Türk askerinin bölgede en azından Kürtçüler arasında ötekileştiğini gösteren en çarpıcı görüntü Hakkari'de bir operasyon sırasında kameralara takılan görüntüydü. Televizyon görüntülerin yansıyan görüntüde Kuzey Irak'a operasyon düzenlemek üzere sınıra doğru hareketlenen tanklar Hakkari'de bir mahallenin arasından geçerken tanka selam duran çocuklar o sırada yanlarından geçmekte olan bir yetişkin sivil tarafından kollarına vurularak uyarılıyor. Çocukların Türk askerine selam durmasından rahatsız olan bu kişiler kuşkusuz Türk askerini öteki olarak görüyor.

Ötekileşme süreci ilk 1970'lerde başladı. 1970'lerden bu yanda gerek milliyetçi Kürtler gerekse de İslamcı Kürtler arasında bilinçli bir kampanya ile TSK mensuplarının Güneydoğu'daki varlığına karşı rahatsızlıklar yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁵ Kürt milliyetçilerinin örgütlenmeye başladığı ilk yıllarda bu süreç, sol kimliklerin altında "sivilleşme" vurgusu ile yapılırken İslamcı çevrelerde de askerlerin seküler yaşam tarzının Güneydoğu'nun değerleri ile örtüşmediğinden şikayetçi olunurdu.

Her iki kesimin de Kemalist sistemden hoşlanmadığı bir sır değil. Bögedeki devlet yapılanmasına bakıldığında da bu anlayışı destekleyen ilginç bir durum ortaya çıkıyor. Diğer devlet kurumlarında çalışan memurların çoğu bölge insanından oluşan, bölgede yerleşik memurlarken askerler ve diğer güvenlik personelinin rotasyona tabi sistemlerinden dolayı bölgeye dışardan geliyor oluşu onları Kemalist sistemin bölgedeki tek temsilcisi konumuna getirmektedir. Kemalist sistem eleştirisinin pratikte karşılığı bölge insanı için askeri sistem anlamına gelmektedir. Özellikle uzun Sıkıyönetim ve OHAL uygulamaları da askerleri bölgenin tek hakimi yaptığından her türlü olumsuzluğun kaynağı olarak askerler gösterilmiştir. Bu da askerin bölge halkı gözünde "ötekileşmesine" zemin hazırlamıştır.

Uzun süren güvenlik sorunları nedeniyle bölgede askerin görünürlüğünün oldukça belirgin olması da Kürt milliyetçileri tarafından fırsat olarak algılanmış ve askerin görünürlüğü üzerinden yürütülen propadanda kampanyasıyla Türk askeri kolonyalist bir ülkenin askeri gibi sunulmuştur.⁴⁶ Köylülere dışkı yedirmek ya da ev yakmak gibi yanlışlar da "kolonyalist ülkenin askerleri" söylemine katkıda bulunmuştur.

Buna ek olarak askeri personelin lojmanlarda halktan ayrı zonlarda yaşaması da bir anlamda onların başka ülkelerin askeri düşüncesine katkıda bulunmuştur.

45 *Pkk Kuruluş Kongresi Konuşmaları (1978) Siyasi Durum ve Gelişmelerin Olası Yönü* <http://www.pkk-info.com/tr/PKK.Belgeler.html> (giriş, 4 Mayıs 2008)

46 Abdullah Öcalan, 1 Mayıs 1982 Konuşması: "Sorun İmhayı Durdurmak Değil, İmhayı Tersine Çevirmektir" <http://www.pkk-info.com/tr/belgeler/1.MAYIS.1982.html> (giriş 4 Mayıs 2008)

Bağdat'ta yapılan "green zone" uygulaması gibi Amerikan askerlerinin belli bir bölgeye toplanması uygulamasıyla lojman uygulamaları arasında paralellikler kurulmaktadır. Bu sürecin sonunda gelinen noktada bir çok Kürt için asker "öteki" konumuna gelmiştir.

PKK'nın Ötekileşmesi

PKK'nın ötekileş(tiril)mesi sürecinde birden çok faktörün rolü vardır. Bunlardan ilki PKK'nın Marksist-Lenini ideolojisi ve özellikle Abdullah Öcalan'ın din ile ilgili yaptığı olumsuz yorumlardır. Öcalan İslamı Kürtlerin geri kalmasında en önemli etkenlerden biri olarak görür.⁴⁷ Devlet bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve PKK ile Kürtler arasında bir mesafe yaratmak için, PKK'yı ötekileştirmek için, din kartını kullanarak PKK'nın din karşıtlığına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda bölgede tarikatların etkinliklerini kanunen yasak olmasına rağmen görmezden gelmiş ve Tarikatlar çevresinde gelişen Kürtlerin dini kimliğini PKK karşıtlığına dönüştürmek için kullanmıştır. Bu nedenle PKK için ilk ötekileşme süreci din üzerinden kurulmuştur.

İkinci faktör Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra yaptığı açıklamalarda bağımsız Kürdistan fikrinden vazgeçmesi daha ilerleyen aşamalarda Kemalizme övgüler dizmesiyle başlamıştır. Bu süreci iyi değerlendiren Hizbullah ve İslamcı örgütler ile Öcalan karşıtları seküler Türk devleti ile seküler PKK arasında paralel kurarak PKK'yı "içimizdeki öteki" durumuna düşürmüştür.

Bu çerçevede DTP'nin Kürtlerin CHP'si olduğu görüşü kabul görmeye başlamıştır. DTP milletvekili Özdal Üçer'in açıklamaları gibi bir çok açıklama bu duygunun derinleşmesinde etkin olmuştur. Üçer'in "Van'da apartmanların bodrum katlarında ve sitelerin yönetim odalarında Kur'an kursu veriliyor, toplu namaz kılıyorlar bunlar buralarda din siyaseti yapıyorlar AKP bu şekilde buralardan oy aldı, biz bunlara kesinlikle karşıyız. DTP, laik sisteme en fazla bağlı olan partidir. Bunu görmek lazım"⁴⁸ şeklindeki ifadeleri Kürtler arasında en çok tartışılan konulardan biri haline gelmiştir. Bu haberle ilgili olarak Diyarbakır merkezli bir internet formunda⁴⁹ yapılan yorumlar DTP çizgisinin ötekileştiğini göstermesi bakımından iyi örnektir. Bu yorumlardan bir kaç şöyle: "Eğer yazılanlar doğru ise bu zihniyette olan kişilerin derdi kesinlikle Kürtler değil, Kürtler onların umurunda olsaydı, Kürtlerin her şeyden çok değer verdiği dinlerine -inanmasalar bile saygı gösterirlerdi." Bir başka yorumcu "Sayın vekilleri büyük zorluklarla seçtik ama görüyoruz ki CHP mantığıyla hareket etmekte, böyle şey olmaz Kürtler dindardır ve dinine tehlike demek büyük hatadır. Bu yüzden çok oy kaybettik hala anlamadırlar." Bir başkası şunları ifade diyor: "Evet dediğiniz doğru olabilir halkımızın cahilliğinden faydalanıp din eğitimi adı altında verdikleri eğitimle hal-

⁴⁷ Abdullah Öcalan, *Partileşme Sorunlar ve Görevlerimiz* 1-2 her iki kitabın PDF metnine <http://www.pkk-info.com/tr/belgeler/Parti.Sorunlar/Par1.pdf> adresinden ulaşılabilir

⁴⁸ http://www.aktifhaber.com/news_detail.php?id=140568

⁴⁹ http://www.diyarbakir.net/cgi-bin/index.pl?mod=news;op=comm_id;id=2783

kımızı sizden uzaklaştırabilirler. Ama sizinde verdiğiniz bu demeçlerle onların eline koz veriyorsunuz. Halka sizi din düşmanı olarak gösterir ve inandırırılar demeçlere dikakat edin hele böyle hassas konularda daha dikkat. Halkımız bu konularda hassas olduğu için daha çabuk kandırılabilir.” Başka bir yorumcu: “Halkının yüzde doksan dokuzu müslüman olan Kürt halkının evlatlarına bu yapılar mı? Siz dinsizlikle ve ne olduğu belli bile olmayan laiklikle Kürtlerin sorunlarını çözmeye mi çalışıyorsunuz. Yıllardır size oy verdim ve hiçbir sakınca duymadım. Ama sizde bizim en kutsal değerlerimiz olan Quranı kerime laf söylüyorsunuz ve tehlikeli görüyorsunuz. Yazık..” DTP ve PKK yöneticilerinin benzeri açıklamalarına yukarıdakilere benzer binlerce yorum bulmak mümkün. DTP’de dine olan mesafesini örtmek için son dönemlerde organize ettiği gösterilerde dini semboller kullanmaya⁵⁰ başladıysa da bunun için artık çok geçtir. Başta Hizbullah olmak üzere bir çok dini örgüt bölgede devlet ve DTP/PKK’nın dine yaptıkları vurgunun sahte ve taktiksel olduğunu gerçek dini örgütün kendi örgütleri olduğunu ifade etmektedirler. Bunun tek ististası AK Parti’nin bölgedeki etkinliğidir.

Hamis Tipi Kürt Siyaseti Mümkün mü?

Bölgedeki politik gözlemciler Kürt İslamı fikrinin bölgede yükselişte olduğunu kaydediyorlar. Bu öylesine taban tutmaya başlamış ki halk arasında “Kürtdistan bir gün mutlaka kurulacaktır” şeklinde bir hadisin var olduğu iddia edilmektedir.⁵¹ Yine slogan olarak kullanılan “Biji Apo” nun yerini daha dinsel bir söylem olan “Allah-u Ekber Biji Kürdistan” söylemi almaya başlamıştır. Bölge düşünleri antropolojik veriler olarak gözlemlendiğinde bölgede İslami duyarlılığın arttığını gösteren ilginç veriler sunar. Özellikle Kuran’lı Mevlütlü (Kürtçe) düşünlere binlerce katılımın olduğu kaydedilmektedir. Özellikle Hizbullah örgütüne yakın kimselelerin düşün merasimleri bu örgüt tarafından bir kollektif kimlik yaratma aracı olarak kullanılmaktadır. Bu düşünlere zaman zaman binlerce kişinin katıldığı kaydedilmektedir.⁵²

Hizbullah’a yakınlığıyla bilinen Mustazaflar Derneği ve Umut-Der gibi dergenlerin yanı sıra bölgede hızla artan bir islami dernek geleneğinin oluştuğu ifade edilmektedir. Çoğunluğu İslami dernekler olmak üzere sadece Diyarbakır’da 400’e yakın derneğin olduğu bilinmektedir.⁵³ Şu aşamada Kürt siyasetinde yer kapma mücadelesi veren İslamcı Kürt örgütleri PKK için en büyük tehdidi oluşturuyor. PKK ile mücadele anlamında da eşit seviyeye geldiklerinde, daha doğru bir ifadeyle PKK’nın silahlı gününü etkisiz hale getirebilirlerse İslamcı Kürtçü bir partinin doğması kaçınılmaz olacaktır. Zira bir aşamadan sonra dernekler çevre-

⁵⁰ Ferhat Ünlü, DTP mitinglerinde imam ve Kuran, *Sabah*, 28 Şubat 2008.

⁵¹ Ece Temelkuran, “Diplomatik talepler sokağı kesmiyor” *Milliyet* 18 Aralık 2007

⁵² www.cennetyolcusu.com (düşün mesajları)

⁵³ Nevzat Çiçek, “Kürt İslamcılığında “yeraltı” dönemi bitti!” *Nokta Dergisi* 09 Kasım 2006

sinde geliştirilen söylemin mobilize edilmesi zorunluluğu doğuyor. Söylemin seküler sisteme karşı olacağını belirtmek yanlış olmasa gerek. Türk milliyetçiliğine karşı çıkan bu yeni söylemin AB sürecini nasıl algılayacağı belirsiz görünüyor. İslami söylemin radikal kanadını temsil etmesi durumunda AB karşıtı olması beklenen bu söylemin şeriat ile yönetilen bir Kürdistan istemesi olasılığı vardır.

İslamcı Kürtçü bir partinin doğuşu çok için çok beklemek gerekemeyebilir. Politik gözlemciler böylesi bir partinin kurulup kurulmayacağını değil ne zaman kurulacağını konuşuyor.⁵⁴ Zaten 2004 yılından başlayan DTP çizgisindeki partilerde görülen düşüş de bu alanda bir boşluğun oluşmaya başladığını gösteriyor. Bu anlamda önümüzdeki yerel seçimlerde en azından İslami duyarlılığı daha ağır basan kimselerin belediye başkanlıklarına aday olabilecekleri değerlendirilmektedir.

Sosyal ve politik koşulları gittikçe olgunlaşmaya başlayan İslami bir Kürt partisinin şeriat vurgulu ayrılıkçı söylemleri öne çıkarması için PKK'nın durumu, AB sürecinin sonuçlarının alınmaya başlanması biraz da Türkiye'nin iç politik dengelerinde Kürtlere karşı sertleşen bir söylemin oluşup oluşmayacağına bakılarak verilebilir. Şu kadarı söylenebilir: Hamas tipi bir partinin doğması için zemin giderek olgunlaşıyor. Bu zemini absorbe eden tek siyasi yapı AK Parti'nin siyaset anlayışıdır. Bu bağlamda AK Parti kritik bir pozisyona sahiptir.

AK Parti'nin Rolü

AK Parti'nin Kürt politikası hakkında 2007 seçimlerinden önce yazılmış makalelerden birinde Hakan Yavuz ve Nihat Ali Özcan -iki yazar da Kürt sorunu üzerine çalışmalarıyla bilinirler- şu değerlendirmeyi yaparlar: AK Parti, Kürt sorununu bir etnik-milliyetçilik sorunundan ziyade, Kemalist ideolojinin sekülerizasyon ve Türkleştirme politikalarının sonucu olarak görüyor. Eğer İslami kardeşlik bağlarını geliştirebilirsek sorunu çözebiliriz görüşünü benimsiyor. Beklentilere karşın AK Parti'nin Kürt sorununa çözüm getiremediğini kaydeden yazarlar, bunun nedenini partinin ve hükümetin uzman görüşü istememesi ve konu hakkında serbest tartışma yapmaktan kaçınmasını olarak görüyor. Yavuz ve Özcan AK Parti'nin soruna çözüm önerileri getiremeyerek hem Kürtlerin hem de devlet kurumlarının güvenini kazanamadığını iddia etmektedirler. Yavuz ve Özcan'a göre, Tayyip Erdoğan bir yandan Kürt seçmenine ödünler verirken diğer yandan da Kürtlerin haklarını bastırarak Kürtler ve Türklerin gözünde kendi kredibilitésine zarar verdi. Yavuz ve Özcan'ın öngörüsüne göre "Kürt oylarının ancak %4-5'ini alabilen AK Parti Kürt sorununa odaklansa bile oylarını artıramaz çünkü Kürtler etnik Kürt partisini tercih ediyorlar."⁵⁵

⁵⁴Nevzat Çiçek, "Kürt İsami".

⁵⁵ M Hakan Yavuz and Nihat Ali Özcan, "Kurdish Question And Turkey's Justice And Development Party," *Middle East Policy*, Spring 2006

Ancak 2007 seçimlerinden sonra Yavuz ve Özcan'ın öngörülerinin tam tersi çıktı. AK Parti %60'lara varan oy oranıyla bölgede birinci parti oldu. Her ne kadar Yavuz ve Özcan ulusalcı perspektifi ön plana alarak bu analizi yapmış görünse bile genel olarak Kürt sorunu çalışanlar da AK Parti'den bu başarıyı beklemiyordu. Uzmanların beklemediği bu oran bölgedeki İslami yapılar, tarikatlar, cemaatler ve örgütlerin AK Partiye verdiği desteği hesaba katmamaktan kaynaklandı. Başta tarikatlar olmak üzere bölgedeki aktif İslami yapı bu seçimlerde AK Parti'yi destekledi. Örneğin Hizbullah örgütüne yakınlığıyla bilinen internet sitelerinde yürütülen tartışmalarda AK Parti ehven-i şerh olarak adlandırılıyor. Hizbullah'ın cemaat olarak bir partiyi desteklemeyeceği ancak üyelerinin serbest olduğu belirtiliyordu.⁵⁶ AK Parti de bölgede gösterdiği adaylarını bölge yapısına uygun ailelerden, şeyh aileleri ve aşiret üyelerinden, seçtiği de başka bir etken olabilir. 2009 yılı yerel seçimlerde, etnik Kürt milliyetçiliğinin “kalesi” olarak adlandırılan Diyarbakır belediye başkanlığı için adı geçen AK Parti adayının ilahiyatçı Nihat Hatipoğlu⁵⁷ olması bu çerçevede değerlendirilebilir.

Görünen o ki AK Parti bölgedeki İslami hareketlenmelerin yarattığı oy potansiyelini siyaset sahnesine aktarıyor. Bir İslamcı-Kürt partisi kurulana kadar da bu böyle olacak gibi görünüyor. Ancak, AK Parti'nin kaptılması davası bu dinamizi ucu belirsiz bir noktaya sürükleyebilir. Zaten AK Parti yöneticileri de AK Parti'nin bölgenin Türkiye ile olan son bağı olduğunu belirtiyorlar.⁵⁸ AK Parti'nin kapatılmasıyla ortaya çıkacak boşluğu İslamcı-Kürtçü bir parti ortaya çıkararak doldurabilir.

⁵⁶ www.yesrip.com ve www.inzardergisi.com adlı sitelerde 2007 seçimleri öncesinde yapılan tartışmalarda geçen mesajlar.

⁵⁷ “AKP'den Diyarbakır'a sürpriz aday” *Vatan* 02,02, 2008

⁵⁸ Fikret Bila, “Güven artırıcı önlemler” *Milliyet*, 28 04,2008

Türkiye’de Azınlıklar ve Komplo Zihniyeti

Kerem Karaosmanoğlu^o

Diasporaların – Siyah Atlantik’inkilerin, metropol Yahudilerinin kırsalda yerlerinden edilen kitlelerin – vakayinameleri, modernitenin tümseklerini oluşturur. Bu tarihsel tanıklıklar, basit ya da sıg her türlü köken, gelenek ve çizgisel hareket anlayışını sorgulayıp aşındırır... Dünyaya, olanaklarına ve bireylerine olumsal bir tutumla yaklaşmak, biz, farklılıkların var olma imkanı bulacağı eşige getirir... ve dünyaya tamamen hakim olma projesine, aldatıcı bir hedef peşinde koşarken her şeyi bir deli gömleğine indirgeyeceği gerekçesiyle kuşku duyumaya çağırır.

Iain Chambers (2005: 29-30, 38)

Acımasızca zehirlediğimiz ve biçtiğimiz bitkileri ‘ot’ yapan şey onların bahçemiz ile vahşi doğa arasındaki sınırı korkutucu bir biçimde yok sayma eğilimi taşımasıdır. ‘Otlar’ genelde göze hoş gelir, güzel kokar ve huzur verirler; eğer ormanda ya da bir kırdan geçerken rastlarsak elbette, onlara vahşi hayatın hayranlık veren türleri olarak saygı duyuyoruz. Onların ‘batası’ kesin çizgileriyle çim alan, çiçek tarhu, sebze bağı ve gül bahçesi olarak ayrılması gereken bir yerde davetsiz bitmeleridir. Bizim öngördüğümüz ahengi bozarlar, tasarımızın başına bela kesilirler.

Zygmunt Bauman (1998: 68-9)

Azınlıklar: Tarih ve Söylem

Bu makalenin amacı Türkiye’de ‘azınlık’ kavramının nasıl farklı söylemlerin¹ bir parçası olabildiğini göstermek ve nasıl bir taraftan aşırı-milliyetçi bir taraftan da komplo kurgularının ortak paydası haline gelebildiğini analiz etmektir. Önce-

^o Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Öğretim üyesi.

¹ Söylem ne söylendiğinden çok birşeyin nasıl söylendiği ile ilgilidir. Dolayısıyla ‘değinilmeyenler’, ‘dışarıda bırakılanlar’, ‘görmezden gelinenler’ de söylemin dışında değildir. Konuşmanın (*speech*) kendisi dışında semboller, metaforlar ve metinlerarası bir alışveriş de söylemin parçasıdır (Gee 2005: 21). Söylem hem metinlerle hem de toplumsal pratiklerle ilgili olduğundan (bazılarına göre ikisi arasında bir fark yoktur), söylem analizi disiplinler-arası bir yaklaşımı gerektirmektedir (Jaworski ve Coupland 2006: 1-6).

likle ‘azınlık’ kelimesinin uluslararası konjonktürde ve özel olarak Türkiye’de ne anlam ifade ettiğine bakmak gerekir. ‘Azınlık nedir’ sorusuna BM İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco Capotorti’nin 1978 raporundaki tanım çerçevesinde yaklaşılabılır. Buna göre azınlık olmanın temel ölçütleri vardır:

Farklılık unsuru (ırksal, etnik, dinsel, kültürel vs.)

Sayı unsuru (sayıca az olmak)

Başat grup olmama koşulu (örneğin Güney Afrika’daki *apartheid* rejimi esnasında beyazların durumu)

Vatandaş olma koşulu (göçmen, yabancı, mülteci olmamaları)

Özbilince sahip olma koşulu (kendi farklılıklarını kabul etme ve sahip çıkma) (“Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities” 1991: 270-273, aktaran Kurubaş 2004: 16-19).

Tabii bu ayrım büyük ölçüde siyasi/hukuki bir yaklaşımın çerçevesinde oluşturulmuştur. Belli bir siyasi vizyon ve işlevsellik kaygısından yola çıkarak hazırlanmıştır. Buna karşın sosyolojik ya da antropolojik temelli bir bakış azınlık tanımını bu siyasi/hukuki çerçevenin dışında durarak bir hayli geniş bir perspektiften yapar. Bu anlamda azınlık olma pratiği zaman zaman alt-kültür oluşumlarıyla, marjinal aidiyetlerle, göçebe kimliklerle, cinsiyet politikalarıyla veya azınlık olma ‘hissiyatı’ ile ilişkilendirilebilir. Dolayısıyla sayıya veya vatandaş olmaya dayanan kriter toplumsal pratikler açısından bakıldığında önemini yitirebilir.²

Yukarıdaki yaklaşımların aksine ‘azınlık’ kavramı Türkiye’de yaygın olarak bir siyasi-hukuki bağlam çerçevesinde tanımlanır, fakat Avrupa ve Kuzey Amerika’daki tartışmalardan ve mesela yukarıda alıntılanan BM’nin pozisyonundan farklı olarak dar bir bakış açısı benimsenir. ‘Azınlıklar’ dendiğinde akla ilk gelen Lozan Antlaşmasıyla var oldukları ‘tescil edilmiş’ gayri-müslim cemaatlerdir.³ Bu açıdan bakıldığında azınlıklar vaktiyle Osmanlı’nın Batı’ya bağımlılığının hatırlanmak istenmeyen unsurları, kapatılmış bir hesabın son sayfaları, ‘tek devlet, tek millet’ idealini yakalama yolunda ilerlerken yola çıkan ‘anormallikler’, ‘modernlik-öncesi kalıntılar’ olarak görülürler. Bu anlamda ‘bizden sayılmalari’ bir hayli zordur ve fakat sayıca da az oldukları için, çoğunluk içinde erimeye çalıştıkları ölçüde nispeten ‘zararsızdırlar’. Buna rağmen bugün bile Lozan azınlıkları zaman zaman -hızla azalan nüfuslarına rağmen- ulusal bir tehdit kaynağı olarak

² Örneğin Romanlar arasında vatandaş olmayanlar çıkabilir, ama azınlık kabul edilebilirler. Araştırmanın şekline ve yerine göre eşcinseller, transeksüeller ve hatta engelliler azınlık tanımına dahil olabilir.

³ Türkiye’deki resmi politika Lozan’ı sadece Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerini kapsayacak şekilde uygulama eğilimindedir. Diğer gayri-müslim cemaatler Lozan’ın kapsamına dahil edilmez (örn. Süryaniler, Keldaniler, Yezidiler). Oysa Lozan Antlaşması gayri-müslim cemaatler arasında ayrım yapmaz. Ayrıca Lozan’ın sadece yorumlanan kapsamı değil uygulama biçimi de anlaşmanın ruhuna aykırı unsurlar içermektedir (Oran 2004: 61-71).

görülebilmektedirler. Hâlâ Pontus ‘tehlikesinin’ popüler platformda işlenebildiği bir ortamda (bkz. Sevinç 2007) tehdit algısının sayılarla veya nüfus oranlarıyla değil komplo zihniyeti ile ilgisi vardır.

Aslında azınlıklar meselesi ulus-devlet yaratma sürecinde etkili olmuş olan tarihsel kurgunun önemli bir unsurudur. Millet sistemi⁴ üzerine kurulmuş Osmanlı siyasi yapısı kendi içinde belli bir özerkliğe sahip cemaatlerin bir arada tutulabilmesiyle işlerlik kazanıyordu. Zaman içinde özellikle Fransız Devrimi’ni takiben Batı Avrupa’da yeşeren fıkri akımlar Osmanlı Devleti’ni de etkilemeye başladı. Çok-uluslu, çok-dinli ve çok-dilli imparatorluklar yeni çıkan modern ulus-devletin evrensel bir form olma eğilimi karşısında ayakta durmakta zorluk çektiler. Ulus-devlet yaratma sürecinin ön safhası olarak milliyetçilik Osmanlı topraklarında Sırbistan ve Yunanistan’ın bağımsızlıklarını kazanmalarıyla 19. Yüzyılda kendini göstermeye başladı.

Batılılaşmanın sadece askeri yöntemlerden ibaret kalmaması gerektiğini anlayan Osmanlı yönetici seçkinleri Tanzimat Fermanı, İslahat Fermanı ve Meclis-i Mebusan’ın kurulmasıyla bir dizi reform hareketine de imza attılar. Devlet yapısının ve işleyiş biçiminin de modernleştirilmesi gerekiyordu. Eğitim, bürokrasi ve askeri alanda yapılan yenilikler ‘eşitlik’ kavramı üzerinden giden ve ‘tebaa’ yerine ‘vatandaşlık’ kriterleri üzerine oturan bir siyasi-hukuki yapının kurulmasını zorunlu kılıyordu. Yeni dönem, modern-öncesi (*pre-modern*) özellikler taşıyan millet sisteminin yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilmesi anlamına geliyordu. Millet sistemine göre her cemaatin belli bir özerk hareket alanı mevcuttu. Fakat

⁴ Osmanlı İmparatorluğu tarih boyunca görülmüş başka imparatorluklar gibi çok etnili bir toplumsal yapıya sahipti. İmparatorluğun merkezi otoritesi, İmparatorluk içindeki farklı etnik, dinsel, kültürel ve mezhepsel farklılıklara, millet sistemi denilen sosyopolitik bir mekanizmayla ayak uyduruyordu. ‘Millet’ sözcüğü bugün Türkçe’de ‘ulus’ anlamına gelir. Ne var ki, ulusların ve milliyetçilik fikrinin doğması öncesinde ‘millet’ sözcüğü, Osmanlılar için başka bir anlama geliyordu. Dinsel cemaatlere dayanarak oluşturulmuş ve bu şekilde yönetilen bir sistemin adıydı. Millet sistemi, son Bizans kenti Konstantinopolis’in fethedilmesinin (1453) ardından II. Mehmet tarafından kuruldu. Başta Yahudi, Rum-Ortodoks ve Ermeni-Ortodoks cemaatlerinden oluşan millet sistemi, sonraları, özellikle de Katolik ve Protestan milletlerinin de katılmasıyla birlikte ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu için daha karmaşık bir yönetim sistemi haline geldi. Cemaatlerin her birinin imparatorluk merkezi karşısında hatırı sayılır bir özerkliği vardı, hepsi de kendi dini yasalarına göre yönetiliyorlardı ve bir dereceye kadar ekonomik ve kültürel özerkliğe sahiptiler. Osmanlılar cemaatleri asimile etmeye yönelmediler, aksine cemaatlerin temsilcileriyle temaslarını korudular. Siyasal anlamda, bu Osmanlı’nın toprak sınırlarına uyum sağlamanın yanı sıra, İmparatorluk içinde bir arada bulunan muazzam kültürel farklılıkları kapsamanın da bir yoluydu. İmparatorluk sınırları içinde cemaatlerin özerkliği tanınıyordu, ama bunun dışında bireysel benlik cemaatten bağımsız olarak pek bir anlam ifade etmiyordu (Öğün 2000: 96-97, Lewis 1961: 387, Poulton 1997: 41, 52). Milliyetçilik ve ulus-devlet fikrinin zamanla etkili olmaya başlaması ile *millet-i hakime* anlayışının yerine 19. Yüzyılda Osmanlıcılık projesi gündeme gelir. Millet sistemini oluşturan cemaatler de yerini ekalliyetlere bırakır. Bu anlamda ‘ekalliyet’ tabiri cemaate dayalı pre-modern bir kimlik politikasının geçerli olduğu bir dönemden ziyade, (o dönem için) ‘modern’ olana, ulus-devlete ve vatandaşlık haklarına gönderme yapar.

ortak kamusal platformda her cemaat üyesinin bağlı bulundukları millete uygun olarak yapabildikleri ve yapamadıkları vardı. Millet sisteminin kalkmasıyla herkesin eşit haklara sahip olduğu Osmanlı olmaya dayanan modern bir vatandaşlık sisteminin kurulması ve oturtulması öngörülüyordu. Görünürde eşitlik fıkri gayri-müslim cemaatler için *millet-i hakime* olan Müslüman cemaat ile eşit haklara sahip olmak demektir. Fakat durum görüldüğünden daha karmaşık bir hal arz edebiliyordu. Asker olamayan gayri-müslimler eşit vatandaşlık haklarına geçiş ile beraber askerlik yapmak zorunda kalacaklardı ve 19. yüzyıldan 20.yüzyıla geçen Osmanlı Devleti'nin verdiği ağır insani kayıplar düşünüldüğünde askere gitmek hiç de cazip bir seçenek gibi durmuyordu. İmparatorluk artan milliyetçi tehditlerle beraber ilhamını Batı'dan alan reform talepleri konusunda tam olarak ne yapması gerektiğini kestirmekte zorlanıyordu. 20.Yüzyıl millet sistemine dayalı cemaatlerin değil, ekalliyetlerin geçerli olduğu yeni bir dönemdi. Osmanlı'nın son döneminde modern-öncesi düşünce biçimleriyle modern zihniyetlerin karşılaşması sık sık söz konusu oluyordu ve gayri-müslim cemaatler bu konuda bir istisna sayılmazdı.

Ulus-devlet⁵ süreci ile birlikte 'ekalliyetler' 'azlıklara', 'azlıklar' da zamanla 'azınlıklara' dönüştü. Ulus-devlet yaratma sürecinde hakim kılınan kurgu homojen bir ulus tahayyülüne dayanıyordu. Dolayısıyla, modern-öncesi imparatorluk sorunsalından bir hayli farklı bir şekilde azınlıklar ve azınlık hakları meselesi Osmanlı'nın son döneminde etkili olmuş mikro-milliyetçilikler ve Batılı devletlerin Osmanlı Devleti ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin iç-işlerine karışması fikrinden bağımsız olarak ele alınamıyordu. Yunanistan ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları sonrası Kırım Savaşı ve 93 Harbi'ni takiben henüz 20.Yüzyıl başında İtalya ile Trablusgarp'ta (1911) başlayan çatışmalar zinciri Balkanlar'da (1912-13) devam ediyor ve I.Dünya Savaşı (1914-1918) ile son derece trajik noktalara varıyordu⁶. 1919-1922 arasında gerçekleşen Kurtuluş Savaşı da ulus-devlet inşa sürecinde yaşanan bu ağır travmanın tam olarak atlatılmasını sağlayamadı. Balkanlar'dan Anadolu'ya, Kafkaslar'dan Arap Yarımadası'na uzanan Osmanlı coğrafyasında

⁵ Ulus-devlet, ulusal bir kültür yaratmayı amaçlayan milliyetçilik fikrine paralel olarak belli sınırlar içinde yer alan bir toprak parçasına vurgu yaparak siyasi bir kurum oluşturma çabası sonucu ortaya çıktı, Ulus-devletlerin kurulduğu coğrafyalar ulusal iddianın aksine heterojen nüfus yapılarına sahipti (Somersan 2004: 35-36). "Bu nedenle ulus-devletler bir kez kurulduktan sonra, sembolik olarak yeni ortak bir etnisiteye çağrı yapıp suni-yasal bir şekilde benzeşme varsayımı üzerinden yapılandırıldılar" (Somersan 2004: 36). Ulus-devletin kapsamlı bir eleştirel analizi için bknz. Baumann 2006: 35-44.

⁶ Aslında aynı dönemde çok-uluslu imparatorlukların çöküşüne başka bir örnek Avusturya-Macaristan İmparatorluğudur. Avusturya-Macaristan için I.Dünya Savaşı'nın getirdikleri Osmanlı Devleti'nin yaşadıklarından daha az trajik değildir. Zira, *Versailles* gibi Avusturya ile imzalanan *St. Germain* Anlaşması'nın şartları da çok ağırdı. Bu anlaşmayla Avusturya; Çekoslovakya, Macaristan, Yugoslavya ve Polonya'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalıyordu. Artık ülke bir imparatorluk olmaktan çıkmış ve Avusturya-Macaristan yerine Avusturya olarak anılmaya başlanıyordu. İmparatorluk, topraklarının ve nüfusunun 3/4'ünü kaybediyordu. Nüfusunun 1/3'ü Viyana'da toplanan küçük bir ülke haline geliyordu Avusturya.

yeni ulus-devletler devasa insani kayıplar eşliğinde ortaya çıktı. Milyonlarca insan bulunduğu evi terk ederek başka topraklarda yaşamak zorunda kaldı.

Azınlıklar Cumhuriyet Tarihi içinde zaman zaman ulus-devlet politikalarının nesnesi haline geldiler. Bazı araştırmacılar birbirinden bağımsız olan ve değişik dönemlerde uygulanan (Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları, Trakya Olayları vs.) politikaların ‘tutarlı’ bir ‘Türkleştirme’ politikasının parçaları olduğunu iddia etmişlerdir (Aktar 2000; Bali 1999; Günel 2006). Pratiğe geçirilemeyen *Sèvres* Antlaşması’nın yarattığı toplumsal ruh hali zaman zaman kendini bugün bile gösterebilmektedir. Bu şartlar altında azınlıklar yeni kurulan Cumhuriyet ideolojisinde homojen ulus-devlet tanımına pek de uymayan, ‘bütünlüğü bozan’, ‘ulusal birliğe karşı farklılık yaratan’, duruma göre bazen ‘pürüz’, bazen de ‘engel’ olarak görüldüler. Dolayısıyla, ‘azınlık’ olmak yaygın kanıya göre pek de ‘makbul’ bir nitelik sayılmazdı. Bu anlamda azınlıklar Lozan ile belirlenmişti ve başka da azınlık yoktu. Lozan’a dayanan azınlık tanımı zihinlerde derin bir iz bırakmıştır. Bu dar kalıptan kurtulmadıkça ‘azınlık olmak’ ulus-devletin saflığına bir tehdit olarak algılanmaya devam edecek gibi görünmektedir. Buna karşın Lozan tanımının tamamen dışında kalan gruplar açısından bakıldığında, mevcut azınlıkların durumu ortadayken ‘azınlık’ olarak tanımlanmak da pek ‘hayırlı’ algılanmamaktadır. Herhangi bir azınlığın ‘tanınması’ muhtemel bir bağımsızlığa yeşil ışık yakmak ve haliyle ulusal bütünlüğü tehlikeye atmak olarak anlaşılmaktadır.

Türkiye’de bugün ‘azınlık’ dendiğinde yerleşmiş bazı söylemlerin içinden konuşmak yaygındır. Bunlardan belki de en ‘aşına’ olanı azınlık meselesine resmi tarih perspektifiyle bakan söylemdir. Bu anlayışa göre azınlıklar (özellikle Rum ve Ermeni cemaatler) Osmanlı İmparatorluğu’nun ‘misafirperverliği’ sayesinde son derece ‘iyi’ şartlar altında yaşamış, fakat buna karşın 19. Yüzyıl başı ve 20. Yüzyıla birlikte milliyetçi etkilere açık kalarak imparatorluğa ‘ihanet etmiş’, Batılı devletlerin ‘maşası’ olarak Osmanlı’yı bölmeye çalışmışlardır. Cumhuriyet dönemi söz konusu olduğunda ise ‘azınlık’ olan neredeyse ‘düşmanın bir parçası’ (iç-düşman) olarak görülmüş ve ulus-devletin homojen, saf, yekpare ‘millet’ tanımını sulandıran, bozan bir unsur olarak algılanmıştır. Bugünkü varlıkları gelecekteki muhtemel bir başka ihanetin habercisi gibidir, eskinin hâlâ taze anılarını depreştirmektedir. Dolayısıyla, resmi-tarih söylemi ‘azınlık’ kavramına, İstiklal Savaşı dönemine takılıp kalarak bir ‘ihanet’ sorunsalı dışından bakamamaktadır.

Azınlık kavramına zaman zaman yukarıdaki perspektifi andıran bir başka yaklaşım biçimi uluslararası ilişkilerdeki kullanım tarzıdır. Daha ziyade uluslararası ilişkilerdeki ‘realist’ paradigmaya sadık kalarak uluslararası arenayı ulus-devletlerin kendi ‘yararlarını’ veya ‘çıkarlarını’ politikalar geliştirerek ve uygulayarak maksimize ettiği bir alan olarak tanımlarsak, ‘azınlıklar’ bu politikalar içinde sıklıkla ‘koz’, ‘kart’ ya da ‘piyon’ olarak yerlerini alırlar. Kıbrıs meselesi bir anda İstanbul Rumları’nı hayati derecede ilgilendirecek bir öneme sahip olur. İstanbul Rumları denkleme dahil olduğunda Batı Trakya Türkleri de bu süreçten

bağımsız algılanamazlar. İstanbul Rumları'nın durumu ve Türkiye'nin bu konuda yapabilecekleri Batı Trakya Türkleri hakkında Yunanistan Hükümeti'nin yapabileceklerinden bağımsız düşünülemez. Mütakabiliyet (karşılıklık) prensibi esastır. Önemli olan bir devletin 'doğru' dış-politikayı üretebilmesi ve uygulayabilmesidir. Ulus-devlet 'rasyonel-aktör' olarak tasavvur edildiğinde ve bu çerçevede 'uygulan' veya 'uygulanması gereken' politikalar dışında bir analize yer verilmediğinde, azınlıklar da bu politikaların uzantısı veya bir parçası olmaktan öteye gidemez. 'Ulusal birlik ve bütünlük' ile ilgili kaygıların ulus-devlet politikalarına etkilerinin bariz olduğu coğrafyalarda, dolayısıyla 'milliyetçi hassasiyetlerin' yüksek olduğu yerlerde ve zamanlarda 'azınlık' derken kastedilen, ama açıkça telaffuz edilemeyen, aslında bir nevi 'yarı-rehine' statüsüdür. Zira ulus-devlet bu anlayışa göre 'tek-millet' nosyonuna dayanmaktadır, dolayısıyla -çoğu zaman yine açıkça ilan edilmese bile- 'Yunanistan Yunanlılarıdır ve tabii Türkiye de Türklerindir'.

'Azınlık' kavramı aynı zamanda yeni bir 'çok-kültürlülük' ve 'haklar' söylemi içinde demokratik bir proje kapsamında da tartışılmaktadır. Bu bağlamda yapılan 'azınlık' tanımı 'Lozan azınlıkları'nın dar çerçevesinden sıyrılma imkanı bulur. Azınlıklar, projenin amacına uygun olarak 'azınlık hakları', 'yerleşmiş ayrımcılık ve ırkçılık ile mücadele', 'bir arada yaşama', 'hoşgörü', 'öteki ile iletişim kurma', 'empati', 'kültürel melezlik', 'çift-kimlikli olmak' ve hatta 'çok-hukukluluk' kavramlarıyla beraber ele alınırlar (bkz. Benhabib 2006: 179-219; Parekh 2002: 427-437; Bulaç 2004; Connolly 1995: 92-129; Çavuşoğlu 2001; Kaya ve Tarhanlı 2005; Kymlica 1998: 172-233; Oran 2004). Bu çerçeveye uygun olarak Türkiye'de 'azınlıklar meselesi' bir 'gayri-resmi' tarih anlatımının da konusu olmuş, bu konuda birçok çalışma yayınlanmıştır. Osmanlı'nın son döneminden başlayarak Cumhuriyet tarihi boyunca izlenen ayrımcı politikalar analiz edilmiş ve eleştiri konusu olmuştur (bkz. Akar 2000; Aktar 2000; Bali 1999, 2001, 2004; Günel 2006, Güven 2006; Okutan 2004).

Bu söylemlerin dışında azınlıklar günümüzde artan oranda benlik araştırmaları ve sözlü tarih çalışmaları yaklaşımlarıyla da incelenmektedir. Etnografik yöntemler, derinlemesine mülakat, odak grupları, katılımcı gözlem gibi tekniklerden yararlanarak azınlıklar yukarıdaki yaklaşımların tümünden farklı olarak benlik (*self*) analizine tabi tutulurlar (bkz. Koçoğlu 2001, 2003; Neyzi 2004). Burada benlik, dışsal bir yapının edilgen bir unsuru olarak değil de, kendi kendini dönüştürme kapasitesine sahip, belli bir yapıya bağlı kalmaksızın değişebilen, bazen eleştirel bir şekilde kendine dışarıdan bakabilen (*self-reflexivity*) (Giddens 1991) ve dolayısıyla fail (*agent*) olma potansiyeli olan bir özne olarak kabul edilir. Bu anlamda 'özne' olarak gerçek insanlarla yapılan mülakatlar 'azınlık' meselesinin ardındaki 'gizemi' de kaldırmaya yardımcı olur. 'Azınlıklar' belli söylemsel kurguların nesnesi olarak algılandıklarında bizi çoğu zaman yukarıda anlatılan ve daha çok ulusal tahayyül üzerinden giden soyut kategorilere hapseder. Bu yaklaşımın kolay yargılarda bulunma ve kestirme sonuçlara ulaşmayı teşvik edici bir tara-

fı vardır. Antropolojik yaklaşımlar ise ‘öteki’ ile buluşmayı sağlayan doğrudan ‘insani’ bir teması mümkün kılarak ‘benlik’ üzerine odaklanabilir ve bu sayede azınlık meselesine’ farklı bir bakış açısına katkıda bulunur⁷.

Ayrıca geçen on yıl içinde, azınlık ‘sorunu’na komplocu bir bakış açısıyla yaklaşan ve azınlıkları Türk ulusunun mağdur edildiği büyük bir senaryonun ‘kuklaları’ olarak gören ciddi sayıda çalışma yayımlanmıştır. Bu anlamda azınlıklar, Türk ulusunun birliğini bozmak için ellerinden geleni ardlarına koymayacak uluslararası aktörlerden ve bu aktörlerin varlığından dem vuran milliyetçi bir söylemden bağımsız olarak düşünülemez. Bu söyleme bakılırsa, Türk ulusu ‘ASALA destekçileri’ (Çitlioğlu 1997), ‘ılımlı İslam’⁸ (Kaleli 2003; Özakıncı 1999), ‘yeşil sermaye’⁹ (Bulut 1999; Reinart 1998), ‘Rum-Ortodoks Patrikhanesi’¹⁰ (Altındal 1995; Çebi 2006; Yıldırım 2004), ‘Sabetaycılar’¹¹ (Eygü 2000; Küçük 1992; Küçük 2003, 2006), ‘Yahudi Kürtler’¹² (Günaydın 2003) gibi ‘dış unsurlar’ın hedefidir.

⁷ Bazen anı kitapları ya da oto-biyografik çalışmalar da benzer katkılar sağlayabilir (bkz. Arıkan 2001; Haker 2004; Şaul 1999).

⁸ ‘İlmlı İslam’, ABD’nin 1980’lerde İslam ülkelerinde ve Türkiye’de destek kazanmayı ve müttefikler yaratmayı amaçlayan dış politika stratejisinin bir parçası olarak açıklanır. Terim, Türkiye’de hemen hemen bütün İslami oluşumlara atfen kullanılır, bundan maksat da laik Türk ulus-devletine karşı ABD ile ‘İslamcı köktenciler’ arasında varolduğu iddia edilen bağları kanıtlamak, bir komploya işaret etmektir.

⁹ ‘Yeşil sermaye’, yani ‘İslamcı sermaye’ terimi derin bir tehlikeye işaret eder bir tavırla kullanılır ve siyasal İslam’ın egemenliğine giden ilk adım olarak lanse edilir (bkz. Bulut 1999). Bu zihniyete göre ‘yeşil sermaye’ ile Körfez devletleri, özellikle de Suudi Arabistan arasındaki bağların gösterilmesi, başlarını örten öğrencilerin nasıl bir niyet güttüğünü gözler önüne serecektir (Reinart 1998).

¹⁰ Rum-Ortodoks Patrikhanesi resmi Cumhuriyetçi konumun yanı sıra, aşırı milliyetçiler tarafından da bir tehdit olarak görülür. Bu zihniyete bakılırsa, Patrikhane’nin niyeti ikinci bir Vatikan, yani devlet içinde devlet olmak, böylece ulusun egemenliğini tehlikeye atmaktır (bkz. Yıldırım 2004). Cumhuriyet tarihi boyunca Patrikhane’nin hikayesini anlatan başarılı bir tarihsel değerlendirme için bkz. Macar (2003).

¹¹ Sabetaycılar, 17. yüzyılda yaşamış, Sultan’ın baskılarıyla İslam dinine geçmek zorunda kalmış Yahudi bir mesihin, Sabetay Sevi’nin takipçileridir. Sabetay cemaati yüzyıllarca ‘Yahudi özleri’ni gizlemiş ve Müslüman gibi davranmışlardır. Cemaatin önceden sahip olduğu birlik, bütünlük, modern zamanlarda büyük ölçüde parçalandıysa da, ‘Sabetaycı’ kökenlere sahip insanlar, İslamcılarının ve gerek sol, gerek sağ cemaatten milliyetçilerin hedef tahtası olmaktan kolay kolay kurtulamaz. ‘Sabetaycı’ kökenleri araştırmak, çok-satar yazarların, Türk ulusal kimliğinin karşı karşıya olduğu tehlikeleri kanıtlamak için giriştiği popüler faaliyetlerden biri haline gelmiştir. Örneğin bkz. Küçük (2003) ve Eygü (2000).

¹² Son zamanlarda bazı Kürtlerin Yahudi kökenlerden geldiğini kanıtlama yönünde çabalar fark edilebilir düzeydedir. Bkz. Günaydın (2003). Yeğen’e göre bunlar pek ‘masum’ girişimler değildir, aksine Türk ulusal kimliği açısından yeterince ‘öteki’ olarak görünmedikleri bir dönemde Kürtlerin Yahudi olduklarını kanıtlamaya yönelmiş yeni bir milliyetçiliği destekleyen son derece ‘siyasal’ eylemlerdir (2004). Başka bir deyişle Yeğen’e göre, Kürtlerin Yahudiliğini vurgulamaktan maksat görüldüğü kadarıyla, ‘son derece tartışmaya açık’ bir etnik köken tablosu çizip onların ‘asimilasyona bile uygun olmadığı’na işaret etmektir.

Bu kitapların ana temasına hakim olan genel kurguya göre, Kürtler, Aleviler¹³, gayri-müslim azınlıklar, ‘dönmeler’ veya yerine göre ‘İslamcılar’ büyük bir yapının sabit bileşenleri olarak görülürler. AB, ABD ya da Batı emperyalizminin ‘düşmanca’ çıkarlarına hizmet eden ulus-karşıtı bir stratejinin edilgen unsurları olarak algılandıkları için de çizilen tabloda öznel karakterlerini yitirirler. Bu tablo bırakın benliği, herhangi bir faillik (*agency*) biçiminin bile serpilip gelişmesine imkan tanımaz.

Ulus, Kültür ve Azınlık

Umberto Eco *kök-faşizm* adlı makalesinde faşizmi çok da tutarlılığı olmayan, farklı zaman ve bağlamlara ait motifleri aynı şemsiye altında birleştiren *senkretik* bir ideoloji olarak tanımlar (1995). Buna rağmen değişmeyen bazı ortak özellikleri barındıran bir kök-faşizmden söz edilebilir. Bunlardan en belirgin olanlardan biri faşizmin içinde barındırdığı düşman yaratma saikidir. Kurulmak istenen ‘biz’ kimliği için düşmanların daimi varlığı önemlidir. Ultra-milliyetçi düşünce tarzı bu noktada faşizan eğilimlere kayarak psikolojik bir faktör olarak ortaya çıkar. Düşmanların birbirleriyle alakaları ve ortak noktaları, ‘biz’e karşı olmaları ve birbirlerini bu noktada desteklemeleridir. Tarihte Türkler’in düşmanları saymakla bitmez: Çinliler, Moğollar, Bizanslılar, Sırlar, Ruslar, Avusturyalılar, Araplar, İngilizler, Amerikalılar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler, Araplar, Avrupalılar vs.¹⁴ (Günel 2006: 393). Bir Neo-Nazi için Yahudiler, Müslümanlar, Siyahlar, Latinolar, Kızılderililer, Uzakdoğulular diye giden benzer bir uzun listeden söz edilebilir. Dolayısıyla psikanalitik boyutları da olan zamanlar ve mekanlar üstü bir kurguyla bütün düşmanlar aynı hikayenin parçası olarak tahayyül edilirler.

Azınlıklar burada tam olarak düşman kategorisinde sayılmazlar. Düşman, aslında kendisi dışarıda olan, farklı olan, ‘biz’ tanımının ortaya çıkmasını sağlayan ‘onlar’ anlamına gelmektedir. Düşman ulusun dışındadır, tamamen yabancısıdır. Ötekidir ama insani bir yüzleşmeyi mümkün kılmayı zorlaştıracak kadar da uzaktır, ‘burada’ değildir, bizim dilimizi konuşmaz, farklı bir coğrafyada, uzak bir yerde, farklı değerler içinde yaşar. Azınlık denilen ise *ara* kategoriye ait olandır, dolayısıyla bir nevi ‘iç-düşmandır’. ‘Sinsidir’, düşmanın dürüstlüğü’nün zerresi yoktur onda, saklanmayı sever, uyuyan bir hücre gibidir, ne zaman ne yapacağı belli olmaz, her daim dikkatli olmak gereklidir. Saldırı ‘beşinci koldan’ gelebilir. Azınlık o gri alana, ‘arafa’ ait olandır. Bu ‘melezlik’ sadece düşman tahayyülünü değil, ‘biz’i, yani problemsiz bir kollektivite olarak tahayyül edilmiş ulusu da yerle bir etme potansiyeli taşıdığı için büyük antipati toplar. Tabii bu şartlar altında çoğunluk/azınlık ilişkisi hegemonik özellikler gösterme eğilimi taşır:

¹³ Türkiye’deki Alevi kültürünü İslam’a yönelik bir tehdit olarak algılayan bir konum için bkz. Uzunyaylalı (1999).

¹⁴ Nihal Atsız’ın oğluna yazdığı vasiyetname bu konuda bir hayli kapsayıcıdır (Günel 2006: 393).

Çoğunluk için normal kendi yaptığıdır. Dolayısıyla azınlıkta şu ya da bu biçimde bir sapma görür... Çoğunlukla özdeşleşme çabası ise, bir bakıma ayrılığı ortadan kaldırma çabası olarak görülebilir: Çoğunluğun azınlığı ‘kendinden/kendinden yana’ görmesi istenmektedir. Daha da ileri gidildiği görülür: “Bizi sizden ayırmış gibi göstermek isteyenler haindir” denir. Beklenen, çoğunluğun, ayrılığı, bölüntüyü unutmasıdır. Buna karşılık çoğunluğun baskısında bir çarpıklık görülmesi pek güçtür. Dolayısıyla kınanması için gerçekten çok göze batan şeyler taşıyor olması, her türlü (kabul edilmiş, edilegelmiş) sınırı aşması gerekir... Bu baskı o kadar doğal görünebilir ki çoğunluğun azınlığa yakıştırdığı ‘yazgı’yı azınlık da ‘yazgısı’ olarak kabul eder. Kabul ettiği, kendini çoğunluğun gözüyle görmektir... Yani kendini kendi ‘ayrılığı’ içerisinde değil, çoğunluk açısından aykırılığı içerisinde görmesi, bu aykırılığın yarattığı ‘ikinci sınıflığı’ benimsemesidir beklenen (Karasu 1998: 24-25).

Ultra-milliyetçi bir yaklaşım doğa/kültür sorunsalında ‘millet’i doğa kabul ederek yola çıkar. Millet ezelden beri vardır ve ebediyen varolacaktır. Aynı değişmezlik ve homojenlik düşman (milletler) için de geçerlidir. Bu anlamda millet kavramına ilkselci (*primordialist*)¹⁵ bir bakış kaçınılmazdır. Bu durumda ‘Ermenilik’ veya ‘Yahudilik’ anakronik bir analiz neticesinde binlerce yıldır devam eden ve değişmeyen kendinden menkul bir doğruya işaret eder (bkz. Arslan 2005; Çebi 2007; Tanyu 2005; Yiğenoğlu 2007). Eğer Ruslar düşman kategorisi içinde değerlendiriliyorlarsa Moskova’da doğan Rus bir bebek hayata düşman olarak gelir, düşmanlığı o doğmadan önce belirlenmiştir. Bireysel farklılıklar, melezlikler, arada kalma hikayeleri, gri/ara tonlar benimsenmez, iyi ihtimalle görmezden gelinir, kötü ihtimalle ihanet suçlamasıyla susturulur ya da yok edilir. Bauman milliyetçi hareketlerin başlıca araçlarından birinin köken miti olduğuna işaret eder:

Bu mitin ortaya attığı şey, köken olarak kültürel bir yaratım olsa bile, tarihsel gelişimi sürecinde milletin gerçek anlamda ‘doğal’ bir olgu, insan denetimini aşan bir şey haline geldiğidir... Bu söylencenin desteklediği, milletlerin ‘doğallığı’ ve millet üyeliğinin ‘yazılmış’ ve miras alınmış doğası hakkındaki iddia milliyetçiliği bir çelişkiye düşürmekten başka bir işe yaramaz. Bir yandan milletin herhangi bir doğal olgu kadar nesnel ve somut bir gerçeklik ve tarihin bir hükmü olduğu söylenir. Öte yandan ise bir güvensizlik içindedir. Birlik ve bütünlüğü sürekli tehdit altındadır; öteki milletler üyelerini avlama ve kaçırma gayreti içindedir; bozguncular sinsice saflar arasına sızmaya çalışır (Bauman 1998: 191-192).

¹⁵ Millet kavramına ilkselci (*primordialist*) yaklaşımlar ‘millet’i insan varoluşunun vazgeçilmez bir aidiyet unsuru olarak ‘doğal’ ve ilk çağlardan beri yaşayan ve yaşamaya devam edecek bir oluşum olarak değerlendirirler. Bu anlamıyla ‘millet’ verili bir bütün olarak tarihselliğinden arınmış haliyle kabul görür. İlkselci yaklaşımlar ‘millet’in belirli bir tarihi süreç sonucunda sonradan meydana geldiğini iddia eden yazarlar tarafından eleştiriye uğramıştır. Bu tarihi sürecin sınırları ve hangi unsurlar tarafından tetiklendiği konusunda ise değişik görüşler mevcuttur. Batı Avrupa’da ulus-devletin oluşumundan, endüstrileşmeye, matbaa kapitalizminin ortaya çıkışından, modernleşme sürecinde geleneğin yeniden inşasına kadar farklı unsurların belirleyiciliğinden bahsedilmiş ve ilkselci yaklaşımlar eleştirilmiştir (Gellner 1994: 55-62, Deutch 1994: 26-28, Anderson 1994: 89-95, Hobsbawn 1994: 76-82).

Kimlik bu çerçevede, değişmez bazı unsurlardan oluşan, yekpare, homojen bir yapının ifade edilidir. ‘Biz’ ve ‘onlar’ arasındaki ayrım mümkün olduğunca vurgulanır ve kollektif kimlik, öteki üzerinden kurulan zamanlarüstü, ezeli/ebedi sabit bir veri olarak algılanır. Burada milliyetçi bir kurgu son derece basit ve ‘ilkel’ sosyal bilim kategorileri üzerinden çalışır.¹⁶ Halbuki kültür ve kimlik kavramlarına çok daha farklı bir perspektiften bakmak mümkündür. Stuart Hall, kimlik hakkında düşünmenin iki yolu olduğu savında bulunur. Birincisi, “ortak bir kültürü; bir tarihi paylaşan ve aynı soydan gelen insanların ortak saydığı, dayatılmış birçok benliğin içinde saklı olduğu bir tür kolektif ‘tek-gerçek benliği’ ” vurgular (1990: 223-237). İkincisi ise benzerliklerin yanı sıra farklılıkları da teslim eder ve ‘olmak’tan (*being*) çok, ‘oluşmak’la (*becoming*) ilgilidir: “Kimlikler özelleştirilmiş bir geçmişe ebediyen sabitlenmiş olmaktan çok uzaktır; tarih, kültür ve iktidarın sürekli ‘etkileşimi’ne tabiidir” (Hall 1990: 223-237). Benzer bir biçimde, Appadurai da ‘kültür’ sözcüğünü *demistifiye* eder ve ‘kültür’ ile ‘kültürel’ sözcüklerinin yan anlamları arasına belirleyici bir çizgi çeker. Appadurai’a göre alışlagelmiş kavrayışımızda kültür, ‘paylaşmak’, ‘hemfikir olmak’ ve ‘bağlanmak’la ilgili bir ‘öz’e işaret eder (1996: 12-13). Öte yandan sözcüğün sıfat hali ‘kültürel’, ‘farklılıkların’, ‘zıtlıkların’ ve ‘kıyaslamaların alanı’na doğru bir geçişe işaret eder. Appadurai bundan dolayı kültürün ‘esasilığından’ (*substantiality*) çok, ‘boyutluluğu’nu (*dimensionality*) vurgulamaya gerek olduğunu, bu vurgunun “kültürü bireyler ve grupların mülkü olarak görmek yerine, farklılık hakkında konuşurken kullanabileceğimiz bir araç olarak düşünmemize izin vereceği”ni savunur (1996: 13). Appadurai’ın bu ikinci tanımı da başka kültürlerin etkisinden ‘yalıtılmış olmaya’ ve ‘homojenliğe’ işaret eden alışlageldik kültür anlayışının ötesine geçmemize imkan tanır. Chambers da benzer bir şekilde kimliklerin değişim ve oluşum içinde olduklarını vurgular:

Varlık, kimlik ve dil duygumuz, hareket yoluyla deneyimlenir ve hareketten çıkar: ‘Ben’ bu hareketten önce var olup ardından da dünyaya katılmaz, ‘ben’ sürekli olarak dünyadaki böyle bir harekette biçimlenir ve yeniden biçimlenir... Bu harekette bizim kimlik duygumuz asla kesinliğe kavuşturulup ortadan kaldırılamaz... Kimliklerimizin karmaşık ve yapılanmış doğasının farkında olmak, bize başka olanakların kapısını açan bir anahtar sunar: Bu, hikayemizdeki öteki hikayeleri görmek, modern bireyin görünür tamamlanmışlığındaki tutarsızlığı, yabancılaşmayı, yabancı tarafından açılan ve onu tahrip ederek içimizdeki yabancı sorununu tanımaya zorlayan gediği keşfetmektir. Dolayısıyla kimlik hareket halinde şekillenir... Böyle bir yolculuk açık uçludur ve tamamlanmamıştır. İçinde sabit bir kimliğin ya da nihai bir varış noktasının olmadığı süregiden bir fabl, bir icat ve bir inşadır (Chambers 2005: 40-41).

¹⁶ Tartışmalar analitik değildir ve genellikle bilimsel olamayacak kadar ‘arkaik’ kategoriler ve kavramlar kullanılır. Mesela ‘dönme’den kastedilen tam olarak nedir? ‘Millet’ ya da ‘devlet’ ne demektir? Bugünün Türkiye’inde ne demektir, Osmanlı’da neydi, Fransız İhtilali sırasında tam olarak ne anlama geliyordu? Kavramlar ne analitik olarak ne de tarihsellikleriyle ele alınırlar.

Görüldüğü gibi, Hall, Appadurai ve Chambers kültür ve kimliğe ilişkin alternatif tasvirler sunarak benlik için operasyonel bir alan yaratırlar¹⁷. Kültüre getirdikleri dinamik tanımlar, bir benlik analizini de kültürel araştırmaya dahil etmemize izin verir. Böylece kendini ‘cemaat’ten ayrıştırabilecek özerk bir benliğe de bir varoluş şansı tanınmış olur. ‘Ulus’ ve ‘azınlık’ gibi kavramlar söz konusu olduğunda yapılmayan tam da budur. Milliyetçi bir bakış açısı ister istemez bizi cemaatin (ulus veya azınlık) ‘doğal’ ve değişmez kabul edildiği bir mecraya sürüklemektedir. ‘Bireysel fark’ kavramının bu platformda meşruluğu bulunmaz.¹⁸

Bu noktada azınlık/çoğunluk bağlamı içinde düşündüğümüzde kimlik meselesi berrak olmaktan bir hayli uzak, belirsizliklerle dolu bir profil çizer. Bunun birinci nedeni kimliğin varoluşsal özelliği ve bu anlamda değişime açık ve *performatif* olmasıdır. Yukarıda alıntılanan Appadurai ve Hall’un eleştirileri bu doğrultudadır. İkinci olarak ise kimlik, ulusal bir özellik taşıdığından bile ideolojik olmaktan çok söylemseldir. Yani tarihsel ve kültürel motifler kimliğin yapımında önemli rol oynarlar ama gerçek hayatta kimlik çoğu zaman ideolojik bir tutarlılık göstermekten çok günlük dilin kullanım alanında mikro bir varlık gösterir.¹⁹ Dolayısıyla söylem, güç/direnış ilişkisi içerisinde hareket eder, şekillenir ve önceden kestirilemez, belirsizlik arzeden bir tarafı vardır (Foucault 1992: 35, Tekelioğlu 1999: 174-184).

Dolayısıyla söylem analizi yoluyla milliyetçiliği incelemek bizi kalıplaşmış kategorilerin uzağına götürebilir. Siyasi, felsefi ve hatta sosyolojik ayrımlar söylemin değişime açık, kendine özgü, bütünlük ve tutarlılık içermeyen yapısı göz önüne alındığında bir anlam ifade etmeyebilir. Zira, doğa/kültür sorunsalı etrafında dönen Fransız/Alman tipi milliyetçilikler²⁰, kan bağı/vatandaşlık,

¹⁷ James Clifford da belirli bir alan içine sıkıştırılmış cemaatleri araştıran antropolojik zihniyeti eleştirerek (bkz. Levi-Strauss 1995), kültürlerin komşularıyla ve çevreleriyle her zaman etkileşim içinde olduklarını savunur ve ‘seyahatin’ ve ‘hareketliliğin’ önemine işaret eder (1997).

¹⁸ ‘Bireysel fark’ kavramı kimliğin *kolektif* ve *bireysel* boyutunun olduğu sınıflandırmayla da ilintilidir. Yalnızca azınlık kimliğinin kolektif boyutunun vurgulanması Osmanlı’nın millet sisteminde olduğu gibi bireyin silinmesi anlamına gelir. Bu anlamda kolektif ve bireysel boyutlar çatışma eğilimi gösterebilirler (Oran 2004 26-27). Kolektif boyut azınlık mensubu tarafından daha ziyade devlete karşı kullanılırken bireysel boyut azınlık cemaatine (ve bazen ulusal cemaate de) karşı kullanılır.

¹⁹ Bu söylemsel çerçevenin derininde kimlik ile ilgili, ideolojik olduğu kadar psikanalitik öğelere de rastlanabilir (Yörük 2002).

²⁰ Fransız/Alman ya da bazen Batı/Doğu tipi milliyetçilikler sınıflandırılması literatürdeki temel ayrımlardan biridir (bkz. Kohn 1994: 162-164, Greenfeld 1994: 165-170). Fransız tipi milliyetçilik vatandaşlığa, uyruğa, devletin sağladığı siyasi homojenliğe dayanırken, Alman tipi milliyetçilik etnisiteye, kan bağına ve kültürel homojenliğe vurgu yapar. Birincisinde ulusunu arayan (ya da oluşturan) devlet söz konusuyken, ikincisinde devletini arayan ulus benzetmesi geçerli olur. Dolayısıyla, ikinci kategoride ulusun içine doğulurken birinci kategoride devlet eğitim yoluyla ulusal birliği sağlamayı amaçlar. Azınlık kültürleri *asimilasyon* yoluyla ulus-devlet baskısına maruz kalıp çoğunluk içinde eriyebilirler. Baskı olmadan azınlık mensuplarının çoğunluk kültür ile bütünlüşmesine ise *entegrasyon* denir (Somersan 2004: 203-207).

asimilasyon/ırkçılık ve entegrasyon/ayırıcılık gibi karşıtlıklar birbirlerinden sanıldığı kadar uzak mecralarda yer almıyor olabilirler. Bauman asimilasyonun çoğunlukla bir ‘kültürel sefer’ olarak, bir nevi bir kafirin doğru dine döndürülmesi olarak algılandığını anlatır (1998: 193-4). Buna karşın ‘döndürme’ çabaları başarılı olmaktan korkarcasına, ‘yarı-gönüllü’ olarak yapılır. Milliyetçiliğin yaşadığı iç-çelişkiler burada da ortaya çıkar:

Milliyetçiler bir yanda kendi milletinin, onun milli kültür ve karakterinin üstünlüğünü iddia eder. Dolayısıyla böyle üstün bir milletin çevre halklar için çekiciliği beklenen bir şeydir; aslında, ötekilerin bu milletin görkemine katılma arzu ve çabaları milletin hak ettiği üstünlüğün bir kanıtı ve fazladan bir onayıdır... Öte yandan, özellikle ev sahibi milletin ‘kolları açık’, misafirperver tutumuyla kolaylaştırıldığında, yabancı unsurların millet içine doluşması millet üyeliğinin ‘doğallığı’na gölge düşürür ve bizatihi milli birlik pınarını kurutur (Bauman 1998: 194).

Söylemek istenen şudur ki asimilasyoncu çizginin ‘başarısı’ paradoksal bir şekilde ‘doğa’ kabul edilen ulus tahayyülünü göreceli hale getirmektedir. Bu durumda ayırıcı ya da ırkçı bir çizgi benimsenebilir. Çelişki söylemin içinde vardır ve zaman zaman öne çıkma potansiyeli taşır. Yani, diyebiliriz ki asimilasyoncu çizgi ile ayırıcı/ırkçı tavır arasında sanıldığı kadar büyük bir uçurum olmaya-bilir²¹:

Görünüşe göre asimilasyon ve ırkçılık taban tabana zıttır. Ancak, ne var ki onlar aynı kaynaktan doğarlar; sınır çizme kaygısı milliyetçi eğilimde içkindir. İkisi de iç-çelişkinin kutuplarından birine ağırlık verir. Duruma bağlı olarak şu ya da bu taraf milliyetçi hedeflerin izlenmesinde silah olarak kullanılabilir. Ancak ikisi de potansiyel olarak daima her milliyetçi hamlede mevcuttur –sıralarını beklerler. Birbirlerini dışlamak yerine, karşılıklı olarak destekleyebilir, pekiştirebilirler (Bauman 1998: 195).

Azınlıklar ve Komplo Kurgusu

Bauman’ın sunduğu milliyetçiliğe ilişkin ‘çelişkili’ profilin yansımalarını Türkiye’de de görmek mümkündür. Özellikle azınlıklar söz konusu olduğunda milliyetçi tepki değişken olabilir. ‘Vatandaş Türkçe Konuş’ kampanyaları asimilasyoncu bir çizgiye işaret ederken gayri-müslimler üzerinde uygulanan Varlık Vergisi ayırıcı bir politikadır. Zaman zaman ülkede yaşayan gayri-müslimlerin ‘sadık’ tavrından söz edilir, daha doğrusu ‘sadakat’ beklentisi dile getirilir. Dolayısıyla, azınlık olma durumu milliyetçiliğin bu ikircikli karakterine aşına olmayı da içinde barındırır. Yahudi cemaatinin tarihsel olarak Türklere ‘yakın durması’, ‘hiçbir problem çıkarmadan barış içinde yaşamayı kabul etmesinden’

²¹ Aslında Balibar da sosyolojik bir açıdan yaklaşarak ırkçı ve milliyetçi eğilimlerin geçişkenliği üzerinde durur (2007: 51-52). Kadioğlu da milliyetçiliğin kendine has olma iddiası ile evrensel ulus-devlet formuna ayak uydurma arasında yaşadığı paradokstan bahseder (1996: 177-193).

övgüyle bahsedilir, ne var ki Yahudiler ‘içerdeki ötekiler’ olarak kurgulanmışlardır bile. Bu durumda yüzyıllar önce Müslümanlığı seçmiş olmak, ‘iyi’ Türkçe konuşmak ve ‘yüksek entegrasyon seviyelerini yakalamak’ da yeterli gözükmemektedir. ‘Dönmelik’, ‘Sabetaycılık’, ‘kripto-Ermenilik’, ‘Rum’dan gelmek’ konusunda yapılabilecek pek bir şey yoktur. İnsan ‘doğasına’ karşı gelemmez. Başarılı asimilasyon şüphe nedenidir. Çelişki kendini gösterir. Farklılık bir skandal olarak görülür, aranır ve bulunur. Dilde, şivede, dinde, giyimde-kuşamda veya günlük hayatta bulunamayan ‘fark’ aile kütüğünde ve hatta isimlerde bile aranabilir (Küçük 2006; Yalçın 2004).

Bu arayış bizi milliyetçi söylemlerle içiçelik arzedeleyen komplo teorilerinin alanına çeker. Söylemin çok-disiplinli bir analiz gerektirdiği buradan da anlaşılabilir (Jaworski ve Coupland, 2006: 1-6). Keza milliyetçi bakış açısı öznenin tamamen arındırılmış bir azınlık anlayışından yola çıkar ve komplo teorilerinin söylemsel yapısıyla benzerlik arzeder. Milliyetçilik, faşizm ve komplo teorileri arasındaki bu geçişkenlik, söylemin tutarlı, mantıksal ve kategorik olmaktan ziyade senkrektik ve akışkan özellikler göstermesiyle ilintilidir.

Komplo kurgusunun önemli özelliklerinden biri özne eksikliğidir. Azınlıklar dahil hemen herkes büyük oyunda bir piyondur, komplonun nesnesidir. Düşmanın kendisi de çoğu zaman pek özne sayılamaz, çünkü ezeli ve ebedi bir kötülükle sarmalanmıştır. Değişmeyen bir niyeti vardır. Dolayısıyla kurgunun izin verdiğinin dışında otonomiye sahip bir öznenin söz etmek pek mümkün değildir. Bu kurgusal yapı içinde özne olarak ‘birey’ hemen hiç varolamaz. ‘Bireyler’ ancak ‘kukla’ ya da ‘maşa’ olarak hikayedeki yerlerini alabilirler. Moskovici’ye göre:

Komplo zihniyeti, komplo içinde sınırlandırılmış boyutu dışında bireyi tanımlıyor görünmektedir. İnsanlar birbirini destekleyen bir komplolar ağı içinde birbirlerine bağlanmışlardır. Fakat her birey, aynı ‘öz’ü içeren farklı bir biçimdir sadece. Görünüşleri farklılaşabilmekle birlikte, esasları aynı kalmaktadır. Komplo da bir araya getirilen bireyler sadece parçası oldukları topluluğun bir ifadesidirler. Bir başka deyişle, birey, görülemez bir gövdenin gözle görülür bir üyesidir. Yahudi birey Siyonizm veya Judaizm anlamına gelir. Mason birey Masonluk anlamına gelir; Cizvit birey Cizvit düzen anlamına gelir vb. Komplo zihniyeti kişiler arasında ayırım yapmaz. Tam tersine onları ortak bir özü biçimlendirmek üzere eritir... Başka bir deyişle bireyler kuklalar gibi oynatılırlar (1996: 4).

Dolayısıyla, hikayedeki bir kişinin Yahudiliğini, Ermeniliğini veya Slavlığını kanıtlamak kendinden menkul bir doğruya gönderme yapar, fazla söze gerek kalmaz. Suskunluk, herşeyi anlatan ezeli-ebedi dinsel, etnik veya ırksal bir hakikatin tescil edildiğini gösterir, ima yoluyla yapılan vurgunun gücünü artırır (bkz. Küçük 2006; Yalçın 2004). Düşman yaratma saiki aslında öznenin eksikliğiyle örtüşen bir niteliktedir. Neticede herkes piyondur ve – her zaman açıkça telaffuz edilmese bile – düşman arka planda ‘mutlak kötü’ olarak yerini alır. Aslında hiç de ortalıkta gözükmeyen ve fakat olayların arkasındaki ‘büyük güç’ olarak tasvir edilen ‘düşman’ birçok komplo kurgusunda bizi şeytanın ta kendisine gö-

türür (bkz. Çebi 2007; Özakıncı 2007). Bu durumda bir azınlık olmak her zaman başka bir hikayenin nesnesi olmaktan fazla bir şey ifade etmez. ‘Sabetayist’ olmak ‘gizli-siyonizmle’, Yahudilik ‘İsrail’in uzantısı olmakla’, gayri-müslimlik vakıflar yasası üzerinden ‘AB çıkarlarına hizmet etmekle’, İstanbullu Rum olmak ‘Patrikhane’nin Vatikan emelleriyle’, Karadeniz’de Lazca veya Hemşince gibi dillerden bahsetmek ‘Pontus davasına destek vermekle’, Ermeni olmak da ‘ASALA terör örgütü’ ile sorunsuz bir şekilde ilişkilendirilebilir. Herkül Millas’ın araştırmasına göre ulusal tahayyül paradigması içinden kurgulanan karakterlerin - Ömer Seyfettin, Halide Edip ve Yakup Kadri’nin yazdığı romanlarda yer alan Yunan/Rum karakterlerin - %96’sı ‘kötüdür’ ya da olumsuzdur. Buna karşın aynı yazarların anı kitaplarında yer alan Yunan/Rum karakterlerin %85’i ise ‘iyidir’ ya da olumludur (2007). Anlaşılmaktadır ki aradaki farkın nedeni, anı kitaplarında gerçek insanlardan söz edilmesidir.

Komploya yatkın bir zihniyet bu noktada milliyetçi bakış açısıyla benzerlikler gösterir. Bu kurguda özne yoktur ve gerçek insanlar hikayenin kendi akışı içerisinde en fazla ‘istisna’ olabilirler. Aşırı-milliyetçi tahayyül, ‘öteki’ olarak görülen her unsuru yekpare bir bütün olarak algılamakla kalmaz, düşmanlar arasında ittifaklar tasavvur eder ve ben-merkezci bir bakış açısıyla her ötekiyi düşman olma noktasında standartlaştırır ve tek bir düşmanın parçası olarak değerlendirme eğilimi gösterir.²² Ermeni ve Kürt meseleleri Türkiye için ‘ölümcül bir tahteravalli’ye benzetilir (Çitlioğlu 2007). Kürtler ve İslamcılar (Fırat 2007; Savaş 2000), ‘irtica’ ve ‘emperyalizm’ (Özakıncı 1999, 2006), ASALA, PKK ve Masonlar (Özoğlu 2006), ‘siyasal İslam’ ve Yahudiler (Poyraz 2007) gizli ittifaklar peşinde ulusal birlik ve bütünlüğe karşı ‘büyük bir oyun’ (Türk 2004) peşindedirler. Genellikle ima, düşmanın sandığımız gibi parçalı değil fakat tek, kaynağın da aslında ‘dışarıda’ olduğudur.

Dolayısıyla ‘azınlık’, düşmanın kendisi olmasa bile uzantısı, nihai kötülüğün bir unsuru olarak görülebilir. Bu şartlar altında komplocu akıl yürütmelere meyilli aşırı-milliyetçi ruh hali kendini kuşatılmış, mağdur olmuş olarak algıyabilir. Bu kendini-kurbanlaştırma (*self-victimization*) durumundan diğer uça atlamak ve kendine aşırı güven de bu ruh halinin bir parçasıdır. *Versailles* sonrası Naziler Almanya’nın köşeye sıkıştırıldığı ve arkadan hançerlendiği temasını işlemişlerdi. Aynı zamanda üstün Alman milletin zaferleriyle övünüyorlardı. Almanya’da Nazilerin kendilerine yönelik faşizan algılarındaki bu özellik azınlıklara bakışlarında da kendini gösteriyordu. Yahudiler, Goebbels’in Propaganda Bakanlığı döneminde ‘fare’, ‘kemirgen’, ‘sürüngen’ veya ‘böcek’ olarak lanse ediliyorlardı. Irklarının ‘kirli’ olduğu vurgulanıyordu. Fakat, Naziler aynı zamanda komplo zihniyetine yakın durduklarından Yahudilerin her şeye muktedir, tehlikeli, durdurulması gereken bir güç olduklarını da iddia ediyorlardı. Yahudilerin bütün dünyayı bir şekilde yönettikleri varsayımına dayanan bu algı halen özellikle

²² Naziler için kapitalizm ile komünizm arasındaki benzerlikler önemliydi. Her ikisinin de arkasında Yahudiler vardı ve her ikisi de Almanya için tehlikeydi.

Neo-Nazi gruplar arasında yaygın gözüküyor. Buna göre ‘karşı taraf’, aşağı-insan (*sub-human*) ile üstün-insan (*super-human*) arasında gidip gelerek algılanır. Bu ‘mağduriyet’ ile ‘kudretlilik’ arasında git-gellerle dolu yaşanan ruh hali düşmanın bazen çok güçlü, bazen de çok zayıf görünmesini sağlar. Eco’ya göre bu nedenle faşist iktidarlar savaş kaybetmeye mahkumdur, çünkü düşmanın gücünü objektif olarak değerlendirme kabiliyetine sahip değildirler (1995: 7). Benzer bir şekilde Nazilerin *lebensraum* (yaşama alanı) kavramı Almanya’nın hayatta kalabilmesi için büyümesi, açılması ve geniş coğrafyalara hükmetmesi gerektiği fikrine dayanıyordu. Bir tarafta hayatta kalma ve varolma, diğer tarafta dünyaya hakim olma. Bu şartlar altında azınlıklar dönüşümlü olarak ‘aşağı-insan’ ve ‘üstün-insan’ olarak görülebiliyorlar, ama işin can alıcı noktası her iki durumda da insanlıktan çıkarılmış olmalarıdır. Dolayısıyla, milliyetçilik artan oranlarda siyasileşirken, siyaset komplolarla ilişkilendiriliyor, kurgulanan komplolar da milliyetçi davaları destekleyebiliyor.

Komplo teorilerine zemin hazırlamak için kullanılan ve özellikle (son dönemde Türkiye’de de) popüler olan retorik oyunlarından bir tanesi *cui bono* sorusunu sormaktır. *Cui bono*, ‘bu iş kimin çıkarına’ ya da ‘bundan kim fayda sağladı’ anlamına gelir. Hedefi tespit etmek için sorulan bir sorudur bu. Tabii ‘kimin çıkarına’ sorusu en başta soruludur. ‘Kim’ denilen şey bir ülke midir, bir kişi midir, sınıf mıdır? Devlet mi, millet mi, yoksa bir ‘ırk’ ya da etnik grup mu kastedilmektedir? Komplo zihniyeti işin burasını genellikle muallakta bırakır. Bununla beraber ‘çıkart’ kavramı da analitik olarak incelenmez. Sosyal bilimlerde öncelikle ‘çıkart’ gibi öznel (subjektif) bir kavram kesinlik arz etmekten uzaktır. Bir tarihsel olay, biraz tarih bilgisiyle pekala istenilen her ülkenin çıkarına olabilecek şekilde yorumlanabilir, açıklanabilir. ‘Çıkart’ diye tarihsel bağlamdan, ülkelerin kendi dış politika geleneklerinden, insanların kendi algılarından ve tüm zamanlardan bağımsız bir kavram yoktur. Yukarıda bir yerde bir takım ‘ulvi’ çıkartlardan bahsedebilsek bile siyasi aktörler hareketlerinde her zaman özgür ve bu anlamda ‘rasyonel’ değildirler. Onları bağlayan kamuoyları, bürokrasiler, duygular ve dolayısıyla onlara eşlik eden hatalar vardır. Komplo teorilerinin kusursuzluğu içinde ise bunlara yer yoktur.²³ Azınlıklar bu kusursuz düzen içinde kendilerine düşen misyonları yerine getiren ‘pasif’ unsurlardır. ‘Düşman’ zaten bellidir ya da ‘belirlenmiştir’. Bu noktada meselenin psikolojik yönüne dönecek olursak, diyebiliriz ki, genellikle *cui bono* ‘samimi’ saiklerle ‘gerçeğe’ ulaşmak için sorulan bir soru olmaktan ziyade, zaten kafada var olan bir düşmanı hedef göstermek, ortaya çıkarmak amacıyla kullanılan bir retorik oyunudur.

Komplo teorilerine rağbet etmenin hiç şüphesiz psikolojik bir boyutu vardır. Aynı şekilde komplo teorilerinden uzak duramayan aşırı-milliyetçi ruh halinin

²³ Bu kusursuzluk içinde kavramları tarihsellikleri içinde analiz etmek gibi bir kaygı güdülmez. Siyonist grup dünyayı *Siyon Protokolleri*’nde iddia edildiği üzere yüzyıllar boyunca yönetmiştir ve yönetmektedir, onun dışında olup bitenler ise ayrıntıdır, yüzeyde olandır. İnsanlık tarihi diye (o ana kadar) bildiğimiz şey bu durumda kaçınılmaz olarak sahnelenen bir tiyatrodur.

de psikolojik açıdan semptomatik özellikler gösterdiği iddia edilebilir (Kaptanoğlu 2000; Yörük 2002). Belli bir travmanın neticesinde yaşanan hafıza kaybı, kökene ve kendi kimliğine sarılma ve dolayısıyla karşı tarafı ötekileştirme sürecini, ötekine karşı duyulan korkular (Dikbaş 2002; Dikici 2005; İlder 1996; Kuzu 2006) ve azınlıkları hedef alan şiddet ve linç eğilimleri takip edebilir. Kendileri 'gizemli' olmakla beraber, komplo teorileri dünyadaki olayların işleyişini sıg akıl yürütmeler ve tekrarlanan bir kurgu eşliğinde açıklamaya çalışır. Sürekli değişen, kimliklerin sabit kalmadığı, sınırların belirsizleştiği ve toplumsal hadiselerin (çok-boyutlu ve dolayısıyla çok-nedenli olmalarından dolayı) belli bir karmaşıklık arz ettikleri günümüz dünyasında komplo teorileri bize basit ve akılda kalıcı açıklamalar sunar. Görünür olan herşeyin arkasında bizim bilmediğimiz başka bir 'düzen' ve 'hakikat' vardır. Her olayın nedeni (ve her zaman telaffuz edilmesine de faili) aslında bellidir. 'Öteki' olan potansiyel düşmandır. Azınlıklar da bu söylemin içinde, özellikle ulusal kriz anlarında, dışarıdan gelebilecek 'hayata dair insani' verilere rağmen, hedef olarak görülmekten kolay kolay kurtulamazlar. Dolayısıyla, komplo zihniyeti ile aşırı-milliyetçi ruh halinin dolaştığı söylemsel platform aslında ortaktır; her ikisi de çoğu zaman aynı 'bilimsel' metod ve kalıplardan (örn. *cui bono* ve milletlerin doğal, zamanlarüstü ve homojen olduğu fikri) toplumsal klişelerden (belli gruplara ve kültürlere atfedilen genellemeler, değişmez özellikler) ve psikolojik mekanizmalardan (paranoya, bölünme, yok edilme, yüzleşme korkusu, travma vs.) beslenirler.

Kaynaklar

Akar, Rıdvan, *Aşkale Yolları*, İstanbul, Belge, 2000.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim, 2000.

Altındal, Aytunç, *Türkiye ve Ortodokslar: Yunanistan, Patrikhane ve Ortodoks Kısıkaçı*, İstanbul, Anahtar, 1995.

Anderson, Benedict, "Imagined Communities", John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 89-95.

Appadurai, Arjun, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1996.

Arıkan, İsmail, *Mahallelerimizdeki Ermeniler*, İstanbul, İletişim, 2001.

Arslan, Ali, *Kutsal Ermeni Papalığı*, İstanbul, Truva, 2005.

Bali, Rifat N. *Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yılları'nda Türkiye Yahudileri 1923-1945*, İstanbul, İletişim, 1999.

Bali, Rifat N. *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İstanbul, İletişim, 2001.

Bali, Rifat N. *Devlet'in Yahudileri ve 'Öteki Yahudi'*, İstanbul, İletişim, 2004.

Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel, *Irak, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, İstanbul, Metis: 1993.

- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, İstanbul, Ayrıntı, 1998.
- Baumann, Gerd, *Çokkültürlülük Bilmecesi: Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek*, Ankara, Dost, 2006.
- Benhabib, Seyla, *Ötekilerin Hakları: Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, İstanbul, İletişim, 2006.
- Bhikhu, Parekh, *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek: Kültürel Çeşitlilik ve Siyasi Teori*, Ankara, Phoenix, 2002.
- Bora, Tanıl, “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”, *Birikim*, 90, 1996, 42-44.
- Bulaç, Ali, “Medine Vesikası ve Yeni Toplum Projesi”, Yasin Aktay (der.) *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık, Cilt 6* içinde, İstanbul, İletişim, 2004.
- Bulut, Faik, *Yeşil Sermaye Nereye?*, İstanbul, Su, 1999.
- Chambers, Iain, *Göç, Kültür, Kimlik*, İstanbul, Ayrıntı, 2005.
- Clifford, James, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1997.
- Cohen, Anthony P. *Self Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity*, London, Routledge, 1994.
- Connolly, William E. *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, İstanbul, Ayrıntı, 1995.
- Çavuşoğlu, Naz, *Azınlık Hakları: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda*, İstanbul, Su Yayınevi, 2001.
- Çebi, Hakan Yılmaz, *JudaSofya: Ayasofya ve Patrikhane Üzerinden Oynanan Gizli Oyunlar*, İstanbul, Pegasus, 2006.
- Çebi, Hakan Yılmaz, *Şeytan’ın Ayetleri: Gizlenen Talmud Yasaları*, İstanbul, Emre, 2007.
- Çitlioğlu, Ercan, *Asala: Yedekteki Taşeron*, İstanbul, Ümit, 1997.
- Çitlioğlu, Ercan, *Ölümcül Tahterevallı: Ermeni ve Kürt Sorunu*, İstanbul, Destek, 2007.
- Deutsch, Karl W. , “Nationalism and Social Communication”, John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 26-28.
- Dikbaş, Yılmaz, *Gönüllü Değişmeler*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002.
- Dikici, Mehmet, *Uyum Yasaları: Yabancıların Mülk Edinmeleri ve Azınlık Vakıfları*, İstanbul, Çatı, 2005.
- Eco, Umberto, “Ur-Fascism”, *The New York Review of Books*, June 22, 1995, 1-9.
- Eygi, Mehmet Şevki, *Yahudi Türkler Yahut Sabetaycılar: İki Kimlikli, Gizli Esrarlı ve Çok Güçlü Bir Cemaat*, İstanbul, Zvi-Geyik, 2000.

Fırat, Gökçe, *Kürt - İslam Faşizmi*, İstanbul, İleri, 2007.

Foucault, Michel, *Ders Özetleri: 1970-1982*, İstanbul, Yapı Kredi, 1992.

Gee, James Paul, *Discourse Analysis: Theory and Method*, London, Routledge, 2005.

Gellner, Ernest, "Nationalism and Modernization", John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 55-62.

Giddens, Anthony, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge, Polity Press, 1991.

Greenfeld, Liah, "Types of European Nationalism", John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 165-170.

Günaydın, Eşref, *Yabudi Kürtler: Babil'in Kayıp Çocukları*, İstanbul, Karakutu, 2003.

Günel, Gülçiçek, *İttihat Terakki'den Günümüze Yek Tarz-ı Siyaset: Türkleştirme*, İstanbul, Belge, 2006.

Güven, Dilek, *6-7 Eylül Olayları: Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Strateji Bağlamında*, İstanbul, İletişim, 2006.

Haker, Erol, *İstanbul'dan Kudüs'e Bir Kimlik Arayışı*, İstanbul, Kitap, 2004.

Hall, Stuart, "Cultural Identity and Diaspora", Jonathan Rutherford (der.), *Identity: Community, Culture, Difference* içinde, London, Lawrence & Wishart, 1990, 222-37.

Hanioğlu, Şükrü, "Komplo Kuramları ve İç Düşmanlar", *Zaman*, 21 Eylül, 2006.

Hobsbawm, Eric, "The Nation as Invented Tradition", John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 76-82.

İlter, Erdal, *Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör: Tarihi Seyir*, Ankara, Turhan, 1996.

Jaworski, Adam ve Coupland, Nikolas, "Introduction: Perspectives on Discourse Analysis", Jaworski and Coupland (der.), *The Discourse Reader*, London, Routledge, 2006.

Kadioğlu, Ayşe, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity", *Middle Eastern Studies*, 32/2, 1996, 177-193.

Kaleli, Lütfi, *İrtica ve ABD Kaskacında Türkiye*, İstanbul, Alev, 2003.

Kaptanoğlu, Cem, " 'Ben' Hayali, Ulusal Kimlik ve Travma", *Birikim*, 134-135 Haziran/Temmuz, 2000, 87-91.

Karasu, Bilge, "Azınlık-Azınlıklar: Bir Çözümleme Denemesi", *Defter*, Yıl 11, Sayı 32, 1998, 11-26.

Kaya, Ayhan ve Tarhanlı, Turgut (der.), *Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları*, İstanbul, Tesev Yayınları, 2005.

Kavcar, Neval, *Sivil İhanet: Anadolu’dan Türk Mübrü Siliniyor*, İstanbul, Kabara, 2007.

Koçoğlu, Yahya, *Azınlık Gençleri Anlatıyor*, İstanbul, Siyah-Beyaz Metis, 2001.

Koçoğlu, Yahya, *Hatırlıyorum: Türkiye’de Gayrimüslim Hayatlar*, İstanbul, Siyah-Beyaz Metis, 2003.

Kohn, Hans, “Western and Eastern Nationalisms”, John Hutchinson and Anthony D. Smith (der.) *Nationalism* içinde, Oxford, Oxford University Press, 1994, 162-164.

Kurubaş, Erol, *Asimilasyondan Tanınmaya: Uluslararası Alanda Azınlık Sorunları ve Avrupa Yaklaşımı*, Ankara, Asil, 2004.

Kuzu, Ali, *Atatürk’ü Kimler Öldürdü?*, İstanbul, Bilge Karaca Yayınları, 2006.

Küçük, Abdurrahman, *Dönemler Tarihi*, Ankara, Rehber, 1992.

Küçük, Yalçın, *Tekeliyet 1*, İstanbul, İthaki, 2003.

Küçük, Yalçın, *İsimlerin İbranileştirilmesi: Tekelistan-1, Türk-Yahudi İsimleri Sözlüğü*, İstanbul, Salyangoz, 2006.

Kymlica, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, İstanbul, Ayrıntı, 1998.

Levi-Strauss, Claude, *Irak, Tarih ve Kültür*, İstanbul, Metis, 1995.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford, Oxford University Press, 1961.

Macar, Elçin, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul, İletişim, 2003.

Millas, Herkül, *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik*, İstanbul, İletişim, 2005.

Millas, Herkül, “Ayrımcılık ve Sağlığımıza Zararları”, *Sabancı Üniversitesi 2006-2007 Akademik Yıl Kapanış Konferansı*, 29 Haziran 2007.

Morley, David, *Home Territories: Media, Mobility & Identity*, London, Routledge, 2000.

Moskovici, Serge, “Yabancı Parmağı: Komplo Zihniyeti”, *Birikim*, 90, 1996, 45-59.

Neyzi, Leyla, “Ben Kimim?": *Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*, İstanbul, İletişim, 2004.

Okutan, Çağatay, *Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar*, İstanbul, İletişim, 2004.

Özakıncı, Cengiz, *United States of İrtica: 1945-1999 Soğuk Savaş Dönemi’nden Yeni*

Dünya Düzeni'ne Türkiye'de İrtica ve Emperyalizm, İstanbul, Otopsi, 1999.

Özakıncı, Cengiz, *İblisin Kiblesi / United States Of İrtica*, İstanbul, Otopsi, 2007.

Öğün, Süleyman Seyfi, *Milliyetçilik: Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında*, İstanbul, Alfa, 2000.

Özoğlu, Ali, *Şifre Çözüldü, Masonlar'dan Türkiye'ye Kanlı Hediye: ASALA – PKK*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2006.

Poulton, Hugh, *Top Hat, Grey Wolf and Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*, Londra, Hurst & Company, 1997.

Poyraz, Ergün, *Musa'nın Çocukları: Tayyip ve Emine*, İstanbul, Togan, 2007.

“Proposal for a European Convention for the Protection of Minorities”, *Human Rights Journal*, 12, 1991, 270-273.

Reinart, Ustun, “Freedom Under Wraps: Islamic Garb on Turkish Campuses”, *Middle East Review of International Affairs*, cilt 2. No. 3, Eylül, 1998, 33-35.

Saukko, Paula, *Doing Research in Cultural Studies: an Introduction to Classical and New Methodological Approaches*, London, Sage, 2003.

Savaş, Vural, *Militan Demokrasi: İrtica ve Bölücülüğe Karşı*, İstanbul, Bilgi, 2000.

Sevinç, Necdet, *Pontus'ta Hesaplaşma*, Ankara, Bilgi, 2007.

Somersan, Semra, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Şaul, Eli, *Balat'tan Bat-Yam'a*, İstanbul, İletişim, 1999.

Tanyu, Hikmet, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, Ankara, Elips, 2005.

Tekelioğlu, Orhan, *Michel Foucault ve Sosyolojisi*, İstanbul, Bağlam, 1999.

Türk, Hakan, *Büyük Oyun: Türkiye Üzerine Oynanan Oyunlar*, İstanbul, Akademi Yayıncılık, 2004.

Uzunyaylalı, M. Talat, *Siyasal Alevilik*, İstanbul, Beka, 1999.

Yalçın, Soner, *Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*, İstanbul, Doğan, 2004.

Yeğen, Mesut, “Türklük ve Kürtler: Bugün”, *Birikim*, Sayı 188, Aralık, 2004, 31-5.

Yıldırım, Uğur, *Dünden Bugüne Patrikhane*, İstanbul, Kaynak, 2004.

Yiğenoğlu, Çetin, *Üç Bin Yıllık Kavga: Ermeniler Ne İstiyor ?*, İstanbul, Cumhuriyet, 2007.

Yörük, Zafer, “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, Tanıl Bora (der.) *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik Cilt 4* içinde, İstanbul, İletişim, 2002, 309-324.

İfade Hürriyeti Nedir ve Niçin Gereklidir?*

Atilla Yayla[°]

Medeniyetle ilgili tartışmalarda üzerinde en kolay ittifak edilecek husus ifade özgürlüğünün medeniyetin temel değerleri arasında yer aldığıdır. Gerçekten, siyasi yelpazenin neresinde yer alırlarsa alsınlar, neredeyse her görüşten insanlar, ifade özgürlüğünün olmadığı bir yerde medeniyetin bulunmadığını kabul ve itiraf etmekte zorlanmayacaklardır. Ancak son derece marjinal ve eksantrik kişi ve gruplar bu gerçeği reddedebilir. Onlar bile, çoğu zaman, muhtemelen, doğrudan bir reddiye yönelmek yerine, önce ifade özgürlüğünün ne kadar önemli olduğundan ve kendilerinin ifade özgürlüğüne ne çok değer verdiğinden bahsedecek ve ancak ondan sonra “ama” ile başlayan cümlelerle devam edip ifade özgürlüğünün niye sınırlandırılması hatta yok edilmesi gerektiğini izah etmeye çalışacaktır.

Gerçekten, ifade özgürlüğü dünya toplumlarının medeniyet yelpazesinde işgal ettikleri yeri anlama ve değerlendirmede başvurulabilecek temel ölçütler arasındadır. Bir toplumun ne kadar medeni olduğunu tespit etmek istiyorsak yapmamız gereken şeylerin en başında orada ifade özgürlüğünün hangi ölçüde var olduğuna bakmak gelmektedir. Bu yapılırsa, ifade özgürlüğüne daha çok değer ve yer veren toplumların daha medeni ülkeler arasında bulunduğu, vermeyenlerin ise daha az medeni veya gayri medeni ülkeler safına yerleştiği görülecektir. Kısaca,

* İzmir 8. Asliye Ceza Mahkemesi’ndeki, 5816 Sayılı Kanun’a dayanarak açılmış olan ceza davası için hazırlanmış ve mahkemeye sunulmuş metin.

[°] Gazi Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Öğretim üyesi.

daha çok ifade özgürlüğü daha yüksek medeniyet ve daha ileri medeniyet daha fazla ifade özgürlüğü demektir.

İfade özgürlüğü aynı zamanda bir kavşak özgürlüktür. Bunun anlamı şudur: Bir ülkede yeterli seviyede ifade özgürlüğü mevcut ise, bunu orada diğer hak ve özgürlüklerin de mevcut bulunduğunun işareti olarak kabul edebiliriz. Başka türlü söylersek, bir ülkede ifade özgürlüğünden önce diğer hak ve özgürlüklere yer verirse, kaçınılmaz olarak ve doğal bir akışla, sonunda ifade özgürlüğü de ortaya çıkacaktır. Hem temel hak ve özgürlüklerin tanındığı yerde ifade özgürlüğünün olmaması, hem de ifade özgürlüğünün bulunduğu yerde diğer hak ve özgürlüklerin mevcut olmaması düşünülemez. Zaten hak ve özgürlükler iç içe geçmiş halde yaşarlar. Bir hakkı tanırsanız diğer haklar da yavaş yavaş belirir, bir hakkı ihlal ederseniz diğer haklar da yavaş yavaş geriler. İfade özgürlüğü hayat, hürriyet ve mülkiyet doğal haklarının ve basın özgürlüğü ile teşkilatlanma, seyahat, basın sivil özgürlüklerinin birleştiği yerdir. Tersinden bakıldığında bu doğal haklara ve sivil özgürlüklere ifade özgürlüğünden hareketle ulaşılabilir.

İfade Özgürlüğü nedir?

İfade özgürlüğü özgürlükle ilgili literatürde negatif özgürlük adıyla tanımlanan özgürlüğün bir türevidir. Negatif özgürlük, kişilerin dışlarından gelen bir keyfi zorla karşılaşmadan hayatlarını kendi değer, inanç, ilgi ve amaçlarına göre tanzim edebilmeleri ve yaşayabilmeleri demektir. İfade özgürlüğü ise insanların görüş, kanaat, düşünce ve taleplerini başlarına kötü bir şey gelmesi, özellikle kamu otoriteleri tarafından başlarına kötü bir şey getirilmesi korkusu taşımadan serbestçe ifade edebilmeleridir. Bir toplum içinde yaşayan her reşit insan bulunduğu sosyal ortamın gereklerine uyacak şekilde sosyalleştirilmiştir. Bu onu başkalarıyla ilişki ve etkileşime girerken genel ve ortalama standartlara ve adab-ı muâşeret kurallarına uymaya iter. Bunu yapmayan insanlar kınanma, dışlanma, psikolojik baskı altına alınma gibi sosyal müeyyidelerle karşılaşır. Bazı durumlarda bu müeyyideler de ifade özgürlüğü ihlâlüne sebep olabilir. Bir insana konuşmaları ve açıklamaları yüzünden fiziki saldırı gerçekleştirmek de doğrudan doğruya ifade özgürlüğünü sınırlandıran, ama onunla kalmayıp daha ileri giden bir kriminal eylemdir ve hukuk devletinde ceza hukuku tarafından müeyyidelendirilir. Ancak, ifade özgürlüğüne yönelik en büyük tehdit diğer bireylerin eylemlerinden değil kamu otoritelerinin eylem ve icraatlarından kaynaklanır. Kamu otoritelerinin vatandaşları takip etme, taciz etme, tecrit etme, baskı yapma, yaralama ve öldürme gücü ve yetkisi vardır. Bu yetki sivil vatandaşlara tanınmamış ve sivil vatandaşlar bunları yapmak için gerekli imkan ve araçlarla donatılmamıştır. Ayrıca, kamu otoritelerinin otoritesi vatandaşların gücü gibi dar bir alanla sınırlı değildir, bütün ülke sathını ve her insanı kapsayacak kadar yaygındır ve kamu otoritelerinin ellerindeki imkan ve araçlar da aynı anda milyonlarca insanın ifade özgürlüğünü ihlal etme potansiyeli yaratacak kadar çok ve çeşitlidir. Bu yüzden, ifade özgürlüğü kendisine karşı asıl korunması gereken güç kamu otoritesidir. Buna dayanarak, ifade özgürlüğünün,

insanların, iktidar sahiplerini, başlarına kötü bir şey gelmesi-getirilmesi korkusu taşımadan eleştirebilmesi olduğu haklı olarak söylenmiştir.

Düşünce özgürlüğü ile ifade özgürlüğü birbirlerinden ayrılamayacak şekilde iç içe geçmiştir. İfade özgürlüğü ihlalleri düşünce suçu denen bir suç türünün ortaya çıkmasına sebep olur. Düşünce özgürlüğü insanların istedikleri konuda diledikleri gibi düşünebilmeleridir. Henüz insanın beynini kontrol etme ve düşüncesini okuma teknikleri ve cihazları geliştirilmediği için bu bakımdan önemli bir problem yoktur. İsteyen istediğini düşünür. Başkaları kişinin ne düşündüğünü bilmediği için düşünceleri yüzünden ona karşı harekete geçemez. Ancak, düşünce faaliyetinin gerçek bir düşünce faaliyeti olabilmesi ve bir anlam ifade edebilmesi için düşüncelerin dışa vurulabilmesi lazımdır. Bu yüzden, kelimenin gerçek anlamında düşünce özgürlüğünün olabilmesi ifade özgürlüğünün olmasına bağlıdır. Düşünce ve ifade özgürlüğü birlikte var olabilir. Biri var olmadığında diğeri de var olamaz, yaşayamaz.

İnsanlar kendilerini değişik yol ve araçlarla ifade ederler. En çok bilinen ve kullanılan, en kolay ve en düşük maliyetli kendini ifade etme yolu konuşmaktır. Ancak, insanlar yazarak, belli tarzlarda davranarak, belli biçimlerde giyinerek, belli tarzlarda ibadet ederek de kendilerini ifade ederler. İfade ediş yol ve yöntemlerine önceden sınır getirilmesi ifade özgürlüğüyle bağdaşmaz. Zira, hangi yeni yol ve yöntemlerin keşfedileceğini ve kullanılacağını kimse önceden bilemez. Bu yüzden, mesela insanlar sadece yazarak kendini ifade edebilir denirse ifade özgürlüğüne haksız yere sınır çizilmiş olur.

İfade özgürlüğü problemleri insanlığın kadim özgürlük problemlerindendir. Tarih boyunca, özellikle düşünen, ortalama yaygın inanç ve kanaatlerden sapan ve kamu otoritelerine kayıtsız itaati kabul etmeyen insanların başı hep ifade özgürlüklerini kullanmaları yüzünden derde girmiştir. Antik Yunan'da, bilindiği üzere, doğrudan demokrasi uygulanmıştır. Ne var ki, bu sistemde, toplam nüfus içinde sınırlı bir azınlık teşkil eden ve siyasi haklara, yani seçme ve seçilme hakkına sahip bulunan vatandaşlar dahil, hiç kimse, sivil hak ve özgürlüklere sahip olamamıştır. Yani Antik Yunan'da vatandaşların dahi bugünkü anlamda ifade özgürlüğü hakkı yoktur. Bu yüzden sitenin değerlerini eleştiremezler. Ünlü filozof Sokrates'in başı sitenin değerlerini tenkit etmesinden dolayı derde girmiştir. Sokrates sitenin çok tanrılılığına karşı çıkarak site değerlerini eleştirdiği ve gençleri yoldan çıkardığı gerekçesiyle yargılanmış ve idama mahkum edilmiştir. Şüphesiz, bugün Sokrates'i herkes bilmekte ve anmaktadır, ama onu yargılatılanları ve yargılayıp mahkum edenleri kimse hatırlamamakta ve hatırladığında da hayırla یاد etmemektedir.

İfade özgürlüğü açısından tarihi ve teknik gelişmeler de yeni problemler yaratmaktadır. Tarihte egemenler hep şu veya bu gerekçeyle ifade özgürlüğüne izin vermemek istemiş ve her toplumsal gelişmeyi ve değişmeyi bunun gerekçesi ve aracı olarak kullanmaya çalışmıştır. İlk önceleri insanların konuşarak kendilerini ifade etmelerine sınırlama getirilmek istenmiştir. Yazının icadı üzerine insanların

yazarak kendilerini ifade etmesi engellenmek istenmiştir. Matbaanın yaygın şekilde kullanılmaya başlaması ve çok sayıda kitabın aynı anda basılabilmesi kitapların sansürlenmesini gündeme getirmiştir. Gazete icat olunca gazeteler hedef tahtasına oturtulmuştur. Sonra peşinden radyo ve televizyon gelmiştir. Bugün internetin sansürlenmesi gerekip gerekmediği tartışılmaktadır. Siyasi iktidar sahipleri –yani politikacı ve bürokratlar– ifade araçlarını ya sansürlemek ya da tekelleri altına alıp kendi inanç ve görüşlerinin propaganda aracı olarak kullanmak istemişlerdir. Yarın yeni araç ve yollar ortaya çıkacak ve muhtemelen kamu otoriteleri bu sefer onları sansürlemek ve onlardan vatandaşları etkilemede ve yönlendirmede yararlanmak için çaba sarf edecektir. Kısaca, ifade özgürlüğü özgürlüğe önem veren ve özgürlük isteyenlerle özgürlüğü önemsemeyen ve özgürlükleri budamak isteyenler arasında bir mücadele alanı olmaya devam edecektir.

İfade Özgürlüğüne Niçin İhtiyacımız var?

İfade özgürlüğünün niçin gerekli ve insanlığa nasıl yararlı olduğunu üç filozof'un fikirlerinden yararlanarak açıklayabiliriz. Bunlar liberal eğilimli John Locke ve J. Stuart Mill ile sosyal demokrat eğilimli K. Kautsky'dir.

İngiliz filozof John Locke'un ifade özgürlüğünü temellendirmede kullanabileceğimiz argümanı orijinal olarak dini toleransı savunmak için geliştirilmiştir. Ancak, bu argümanın ifade özgürlüğünü temellendirmek için kullanılması da hem mümkün hem yararlıdır. Rasyonalist argüman adı verilen bu argümana göre, insanlara bir dini benimsemeleri veya bir dini reddetmeleri için devletin baskı yapması boşunadır. Çünkü insanlar dinleri kalpleriyle benimser veya reddederler. Kalpleri kontrol etme güç ve imkanımız olmadığı için kimin neye inandığını veya inanmadığını gerçekten bilemeyiz. Devlet insanlara bir dini benimsemeleri veya reddetmeleri için çok baskı yaparsa, insanlar bundan yılar ve devletin istediğini yaptığını yani devletin inanmasını istediği dine inandığını veya reddetmesini istediği dini reddettiğini söyler. Ama kalbinde kendi dinine olan imanı taşımaya devam eder. Bu yüzden, baskıyla insanların bir dine inanması veya inanmaması sağlanamaz. Bu doğrultudaki çabalar irrasyoneldir, sonuç vermez, sadece baskıcıların kendi kendilerini avutmasını sağlar. Bundan dolayı devlet insanların neye nasıl inanacağına karışmamalıdır. Dini hoşgörünün temeli budur.

Bu argümanı ifade özgürlüğü için de kullanabiliriz. İnsanların görüş ve düşüncelerini onlara zor uygulayarak değiştirmek imkansızdır. Bu doğrultudaki çabalar sonuçsuz kalmaya mahkum, beyhude çabalar. Baskılar hayatı iyice zorlaştıracak şekilde ağırlaşır o zaman insanlar kamu otoritelerinin benimsenmesini talep ettiği fikir ve görüşleri benimsemiş reddedilmesini istediği fikir ve görüşleri reddetmiş gibi yaparlar ama kafalarında eski görüşlerine bağlı kalmayı sürdürürler. Böylece baskıcı otorite hem kendi kendini aldatmış hem de insanları ikiyüzlü davranmaya iterek karakterlerini sakatlamış olur. Bu yüzden devlet

insanların insan olmaktan dolayı sahip oldukları bir hak olarak ifade özgürlüğünü hukuken tanımalı ve korumalıdır.

John Stuart Mill'in ifade özgürlüğü savunusuna ahlaki argüman denilmektedir. Mill'in argümanı ahlaki temellidir ve daha ziyade toplumda azınlık-çoğunluk ilişkilerinin yarattığı ahlaki çatışma problemlerine çözüm bulma çabasından kaynaklanmaktadır. Şahsi problemleri Mill'in bu argümanı geliştirmesinde motive edici olmuştur. Mill'e göre bir toplumda bir hayat tarzının azınlıkta olması o hayat tarzının yanlış olduğu anlamına gelmez. Herkes başkalarının hayat tarzına ve bilhassa daha güçlü olan çoğunluklar kendilerine nazaran daha zayıf olan azınlıkların hayat tarzına saygı göstermekle mükelleftir. Toplumdaki en küçük azınlık tekil bireydir, dolayısıyla bireyin tercihleri saygı görmeli ve kendini ifade etmesi engellenmemelidir. Şiirimsi ifadeler kullanan Mill etkileyici tezler ortaya koyar. Ona göre, bir fikri zorla susturmak sadece o fikrin sahibine karşı değil aynı zamanda bütün insanlığa karşı haydutluk yapmaktır. Bir toplumda bütün insanlar aynı fikirde olsa, sadece bir tek kişi farklı düşünse, o tek kişinin zor kullanarak diğer insanlara kendi fikirlerini benimsetmeye ne kadar hakkı varsa, çoğunluğun tek kişiye zorla kendi fikirlerini benimsetmeye de o kadar hakkı vardır.

Mill ifade özgürlüğünü savunmak için bugün hâlâ aşılammış bazı tezler ileri sürer.

İlk tez şudur: Susturulan fikir doğru fikir olabilir. O zaman, insanların doğru fikirlerden istifade etmesi engellenmiş olur. Bir fikri susturanlar kendi kendilerinin yanılmaz olduğunu zannediyorlardı; oysa kendi fikirleri yanlış olabilir. Bunun anlaşılması için başka fikirlerin susturulmaması gerekir. Yoksa, insanlık yanlış fikre inanmaya mecbur edilmiş olur.

İkinci tez şudur: Susturulan fikir yanlış gibi görünse bile bir parça doğru ihtiva ediyor olabilir. Onu susturmakla bu doğrunun ortaya çıkması engellenir. Esasen, fikirler, çoğu zaman, tamamen doğru veya tamamen yanlış olmaktan ziyade kısmen doğru kısmen yanlıştır. İfade özgürlüğü olmazsa hem doğruların ortaya çıkıp kuvvetlenmesi ve hayatımızı zenginleştirmesi, hem yanlışların tespit edilip düzeltilmesi ve hayatımızdan çıkartılması imkanı kalmaz. Her iki durumda da insanlık zarar görür.

Üçüncü tez şudur: Bir fikir doğru bile olsa, onun serbestçe eleştirilmesine ve ona karşı çıkılmasına, itiraz edilmesine izin vermek gerekir. Aksi takdirde o fikrin doğru olduğuna kani olanlar ona peşin hüküm tarzında inanır. Doğru fikirlerin daha iyi anlaşılması ve daha iyi benimsenmesi için de düşünce ve ifade özgürlüğüne ihtiyaç vardır.

Dördüncü tez şudur: Doğru olduğuna inanılan fikirler karşı fikirler tarafından test edilmezse zayıflar, geriler ve donar. Yeni problemlere çözüm olamaz, güncel ihtiyaçlara cevap veremez. Zamanla bir dogmaya ve kesin inanca dönüşür. Ona inananlar da kesin inançlılar haline gelir. Ne fikir ne de onun inananları kendini

yenileyebilir. Zaten bir fikir doğruysa o fikri benimseyenlerin yanlış fikirlerin ifade edilmesinden korkması için bir sebep yoktur. Karşıt fikirlerin ifade edilmesi doğruya kendisinin doğruluğunu ve yanlışın yanlışlığını sergileyebilmek için yeni bir imkan sağlamış olacaktır.

K. Kautsky'nin argümanı aslında medeni toplumlarda demokrasiye niye muhtaç olduğumuzu göstermek üzere geliştirilmiştir. Demokrasi muhalefetin aleni ve meşru olduğu siyasi sistemin adıdır. İktidar her ülkede vardır, çünkü bütün insan toplumları yönetenler ve yönetilenler olarak iki ana kümeye ayrılmaktadır. Muhalefetin de her ülkede olması kaçınılmazdır. Ama bazı ülkelere açık muhalefete izin verilmez. Bu yüzden muhalefet her zaman gerçekte olduğundan daha küçük görünür ve yer altında çalışır. Bu tür sistemlerde muhalefet meşru kabul edilmez ve ona resmen ve aleni olarak var olma ve çalışma izni tanınmaz. Oysa demokrasilerde muhalefet açık, meşru ve legaldir. Bu yüzden, demokrasilerde muhalefetin varlığının iktidarın varlığından daha önemli olduğu söylenir. Ancak, barışa ve huzura dayalı bir demokratik rejimde muhalefetin var olmasının akli ve mantıki bir temeli de vardır. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Her ülkede ve her sistemde kaçınılmaz olarak muhalefet var olacaktır. Bu bizi bir tercih problemiyle karşı karşıya getirir. İlk tercih muhalefeti yok ederek dikensiz gül bahçesi oluşturmaktır. Bu yaklaşımın ardındaki mantık şudur: Muhalefetin temizlenmesiyle tam manasıyla homojen bir toplum yaratılmış olacak ve hayat problemsiz devam edecektir. Ancak, bu hayalî bir bekleyiştir. Bir muhalefet odağının yok edilmesi muhalefetin ebediyen yok edilmesi anlamına gelmeyecektir. Bu imkansızdır. Bir süre sonra başka bir muhalefet doğacaktır. Yeni muhalefetin yok edilmesi de istenen sonucu vermeyecektir, yeni muhalefet merkezleri doğmaya devam edecektir. Muhalefetin devamlı yok edildiği bir toplum bir süre sonra kendi kendini yok etme noktasına gelecektir. O yüzden, bu yol çıkmaz yoldur. İnsanlığa yararlı değil zararlıdır. Takip edilmesi gereken yol muhalefeti yok etmek değil muhalefetle birlikte yaşamayı öğrenmektir. Demokrasi iktidarla muhalefetin birbirini yok etme amacı gütmenden ve yok edilme endişesi duymadan yaşayabileceği siyasi sistemdir.

Bu muhakemedeki mantık ifade özgürlüğüne de uygulanabilir. Her ülkede, kaçınılmaz olarak, fikir alanında bir çeşitlilik ve rekabet olacaktır. Çoğunluk fikrin azınlık fikri veya devlet iktidarının devlet iktidarının kine ters fikirleri yanlış ve zararlı olduğu gerekçesiyle yok etmesi yeni "azınlık" veya "yanlış" fikirlerin belirmesine engel olamayacaktır. Tasfiyenin üzerinden fazla zaman geçmeden yeni muhalif fikirler doğacak veya tasfiye edilen fikirlerin yeni inananları belirecektir. Homojenlik uğruna onların da tasfiye edilmesi gerekecek ve bu süreç insanlık yok olana kadar devam edecektir. Bu olamayacağına göre, ifade özgürlüğü tanınmalı ve farklı fikirlerin rekabet içinde ama barışçıl şekilde bir arada yaşamasına imkan verecek bir sistem tesis edilmelidir. Böyle bir ortamda her fikir başka fikirlerle birlikte yaşamayı ve hayatı paylaşmayı öğrenecektir. Bundan toplumun her üyesi kazançlı çıkacaktır.

İfade Özgürlüğünü Budamak İsteyenlerin Yanlışları

Fikir ve ifade özgürlüğüne şu veya bu nedenle karşı çıkanların ve ifade özgürlüğünün problem yarattığını sananların temel yanlışları şunlardır:

İlk olarak, bu kimseler, ifade edilmesine izin verilmeyen fikirlerin düşünülmeceğini ve geliştirilmeyeceğini zannetmektedir. Bu doğru değildir. İfade edilmesine izin vermemek bir fikrin doğmasına, gelişmesine, şekillenmesine engel olamaz. Bunun böyle olduğu birçok tarihi tecrübeyle ispatlanmıştır. Hatta tersi daha doğrudur: Bastırılmak istenen fikirler daha hızlı gelişmekte ve daha kolay yayılıp kuvvetlenmektedir.

İkinci olarak, bu kimseler, ifade edilmesine izin verilmeyen fikirlerin nakledilemeyeceğini, yayılamayacağını, etkili olamayacağını sanmaktadır. Bu da bir yanılsamadır. Fikirler, yayılması ve her yere ulaşması engellenemeyecek, sirayet edici, bulaşıcı varlıklardır. Onları zorla, zorbalıkla, devlet baskısıyla sindirmek, belli alanlara sınırlamak imkansızdır.

Üçüncü olarak, bu kişiler, fikirlere karşı baskı ve şiddetle mücadele yürütülebileceğini sanmaktadır. Bu da imkansızdır. Fikirler tankla topla, copla polisle, mahkemeyele hapisle susturulamaz, etkisizleştirilemez. Fikirlere karşı ancak başka fikirlerle mücadele edilebilir. Bir fikir başka bir fikirle çürütülebilir. Bir fikre başka bir fikir yerine zorbalıkla cevap vermeye kalkışmak bunu yapanların fikir alanındaki aczini göstermekten başka bir işe yaramaz.

Dördüncü olarak, bu kişiler, “yanlış” olan fikirleri bastırmanın, onların sahiplerine zorla “doğru” fikirleri benimsetmenin ahlaki olarak doğru, pratik olarak mümkün olduğunu zannederler. Bu, Locke’un ve Mill’in işaret ettiği gibi, imkansızdır ve yanlıştır. Fikirler bizim gönüllü olarak ve ikna olduğumuz, doğru olduğuna inandığımız için benimseyip kafamızda barındırdığımız şeylerdir. Zora muhatap kılınmamız onların zihnimizdeki konumunu değiştirmez. Zor, fikirlerimizden vazgeçmek yerine onlara daha kuvvetli sarılmanıza sebep olur.

Beşinci olarak, ifade özgürlüğünden hazzetmeyenler ifade özgürlüğünün ortaya çıkmasına ve yayılmasına yardımcı olacağı fikirlerin hemen aksiyona dönüşeceğini ve siyasi program haline getirilip uygulanacağını zannetmektedir. Hiçbir fikir doğuşunun ertesi günü aksiyona dönmez ve var olan yapıları ve kurumları dönüştürmez. Fikirlerin pratiğe aktarılması bazen hiç olmaz, bazen on yıllar ve hatta yüzyıllar alır. Başka bir deyişle her fikrin “zamanı” yoktur. Zamanı gelmiş fikrin hükmünü icra etmesiye hiçbir şekilde önlenemez.

Altıncı olarak, bu kimseler, başka fikirde olanların ifade özgürlüğünün ihlal edilmesinin kendilerinin genel olarak özgürlüğüne ve özel olarak ifade özgürlüğüne zarar vermeyeceğini zannederler. Oysa, özgürlük ihlalleri hem ortak problemlerdir hem de virüs gibi bulaşıcıdır. Birilerinin ifade özgürlüğünün ihlal edilmesi genel özgürlük alanını daraltacak ve dolayısıyla mağdur olmayanların özgürlüğünün sınırlarını da geriletecektir. Bu tür daraltmaların farkına hemen varılamayabilir ama varıldığında da çok geç olabilir. O yüzden, kişilerin

başkalarının ifade özgürlüğü konusunda duyarlı davranmaları kendi ifade özgürlükleri konusunda gerçekten hassas olduklarını gösterir. Başkalarını mağdur eden ifade özgürlüğü ihlallerinden memnuniyet duymak veya ihlallere kayıtsız kalmak ayağımızın altındaki halının yavaş yavaş kaydırıldığını fark etmemek anlamına gelir. Bu tür ihlallere şiddetle karşı çıkmamak kamu otoritelerinin zamanla ifade özgürlüğü alanına keyfi müdahalede bulunma alışkanlığı geliştirmesine ve bunun için gerekli yasal kılıfı ve idari mekanizmayı hazırlamasına dolaylı destek sağlanması sonucunu da verecektir.

İfade özgürlüğünü önemsediğini söyleyen bazı insanların bile farkında olmadan ifade özgürlüğünün zamanla tamamen ortadan kaldırılmasına yol açabilecek kimi görüşleri benimsediği görülmektedir. Bu kimselere göre ifade özgürlüğü sadece toplumda yaygın biçimde kabul gören görüşlerin ve değerlerin savunulmasını kapsamaktadır. Tersinden okunduğunda toplumda yaygın olan fikir ve değerlerin eleştirilmesi ifade özgürlüğüne girmemektedir. Keza bu kimselere göre ifade özgürlüğü esas itibarıyla egemen elitlerin veya devlet iktidarının şu veya bu parçasının kullananların doğru olduğuna karar verdiği, yani egemen ve resmi görüşlerin dile getirilmesini ve müdafaa edilmesini kapsamaktadır. Yine tersinden okunduğunda, egemen elitlerin görüşlerinin veya resmi tezlerin eleştirilmesi yanlıştır ve ifade özgürlüğüne dahil değildir. Oysa ifade özgürlüğü bilhassa toplumun çoğunluğunun görüşlerine aykırı veya resmi tezleri reddeden görüşlerin ifade edilebilmesi ihtiyacına cevap vermek için var olması gereken bir haktır.

İfade özgürlüğüne sınırı çizecek olan çoğunluk görüşleri veya resmi doğrular değil kişilik hakları ve şiddete çağrı yapılmamasıdır. Şiddete çağrı yapılamamasının sebebi şiddetin hem suç olan filler doğurması hem de ifade özgürlüğü ortamını boğması ve insanları fikirle değil şiddetle taraf olmaya zorlamasıdır. Ancak burada şiddete çağrının sınır olması sivil bireylerin şiddeti kadar resmi makamların ve devlet aygıtlarının şiddeti açısından da geçerlidir. Nasıl ki bireylerin fikirlerini beğenmedikleri başka bireylere karşı şiddet kullanmaları doğru ve meşru değilse devlet aygıtının da resmi görüşleri eleştirenlere karşı çıplak veya kurumsallaştırılmış ve yasallaştırılmış şiddet kullanması doğru ve meşru değildir. Bireylerden bireylere yönelik şiddet suçtur ve demokratik hukuk devletin görevi bunun olmasını önlemek ve bunu yapanları mağdur ve toplum adına cezalandırılmak üzere adalete sevk etmektir. Devlet aygıtının sınırlandırılması ve devlet aygıtlarının şiddet kullanımının çok sıkı kurallara bağlanması da en geniş beşeri organizasyon olan ve hem en geniş yetkiye hem en fazla cihaza sahip bulunan devletin ifade özgürlüğünü boğmaması için gereklidir. Bir ülkede ifade özgürlüğü vardır diyebilmek için o ülkede çoğunluk değerlerinin ve resmi tez ve görüşlerin de serbestçe eleştirilebildiğini örnekleriyle görmek gerekir.

Bazı kimseler kendilerini diğer insanlardan ayırıp daha üst bir konuma yerleştirerek ancak “adam” gibi fikirlerin, “düşünce adını almayı hak eden” düşüncelerin ifade özgürlüğü hakkına sahip olması gerektiğini söylerler. Bu çok

yanlış ve ifade özgürlüğünün ruhuna aykırı bir yaklaşımdır. “Sadece doğru veya resmi fikirler açıklanabilmeli” yaklaşımıyla aynı kapıya çıkar. Ayrıca eğitimlileri eğitimsizlere, resmi tezlere yakın duranları uzak duranlara, elinde kendini açıklamak için imkan ve araç olanları olmayanlara üstün tutmak anlamına gelir. İfade özgürlüğü işçi köylü, esnaf çiftçi, tahsilli tahsilsiz, şehirli taşralı, fakir zengin, kadın erkek, mümin ateist ayrımı yapmaksızın, herkesin fikir ve düşüncelerini bütün vatandaşların uymakla mükellef olduğu genel, eşit ve ayrımcı olmayan kurallara bağlı kalarak açıklayabilmesi demektir.

İfade özgürlüğü ortalama fikirlerin açıklanması ve biteviye tekrarlanması değildir. AİHM içtihatlarına göre şok edici, rahatsız edici, resmi doğruları reddeden ve yalanlayan görüşlerin açıklanması da ifade özgürlüne girmektedir. Hatta ifade özgürlüğü bilhassa bu tür görüşlerin dile getirilebilmesi ve savunulabilmesiyle ilgilidir. Ayrıca, ifade özgürlüğünün olabilmesi için uygun bir üslup kullanılması şartı da abartılmamalıdır. Aleni ve açık bir hakarete varmadığı sürece başkalarınca saygısızlık kabul edilebilecek, incitici bulunabilecek bir üslubun kullanılması da ifade özgürlüğüne girer. Bir ülkede üsluptan kolayca suç çıkartılabiliyorsa ve o yüzden insanlar fikirlerini anlaşılma imkansızlaştıracak üsluplarla ifade emek mecburiyetinde kalıyorsa o ülkede ifade özgürlüğü problemi vardır.

Akademik Dünyada İfade Özgürlüğü

İfade özgürlü bütün insanların teorik olarak eşit düzeyde sahip olduğu bir haktır. Ancak, bazı meslekler açısından, bu mesleklerin icrası doğrudan doğruya ifade özgürlüğünün mevcudiyetine ve kullanılmasına dayandığı için, çok daha önemlidir. Bu meslekler arasında gazetecilik ve akademisyenlik başta gelmektedir. Keza, politik faaliyet de doğası itibarıyla ifade özgürlüğünün mevcudiyetine bağlıdır. Bu yüzden gazetecilerin ifade özgürlüğünün yanında onun uzantısı veya türevi olan bir başka özgürlükten, basın özgürlüğünden ve akademisyenlerin de genel ifade özgürlüğüne ilaveten akademik özgürlükten yararlandığı görülür.

Akademik dünyanın en geniş ifade özgürlüğü alanı talebine dayandığı açıktır. Bundan dolayı akademik özgürlük ifade özgürlüğünün daha da kuvvetlendirilmiş bir halidir. Demokratik ülkelerde iyice yerleşmiş ve kök salmıştır. Akademisyenlerin ve akademik faaliyetlerin ortamı olan üniversiteler her çeşit hayat tarzının, teorinin, yaklaşımın, tezin aynı anda sergilendiği, bazen çatıştığı, bazen yarıştığı, bazen uyum içinde yan yana yaşadığı yerlerdir. Başka yerlere -mesela devlet dairelerine- yakıştırılmayan tarzlar ve yaklaşımlar üniversitede akademisyenlerin ve öğrencilerin üzerinde rahatsız edici durmaz. Üniversite ve üniversite mensupları hep en yeni, en aykırı tarzları ve fikirleri yansıtır bilinirler. Bu yüzden üniversitelerde devlet daireleri gibi dikey hiyerarşik ilişkilerden çok yatay eşit ilişkiler yaygındır. Akademisyenler arasında bazılarının sandığı gibi bir kıdem, bir ast-üst ilişkisi bulunmaz. Dekan ve rektörler akademisyenlerin akademik amiri değildir. Birinin rektör olması onun görüşlerinin idari görevi olmayan bir akademisyenden daha doğru olduğunu göstermez. İdarecilerin görüşü sadece kendilerini bağlar.

Üniversitelerde idari görev yapanlar idari personelin amiridirler ve doğruların kaynağı ve adresi olmayıp yalnızca idari işlerin koordine edilmesini sağlamakla mükelleftirler. Yani akademik hayatın efendisi değil hizmetkarıdır. Akademik hayatta kalıcı itibar idari görevle değil verilen eserlerle, geliştirilen ve akademik camiada kabul gören tezlerle sağlanır.

Üniversiteler şu veya bu görüşün kalesi ve öğrencilerin o görüş istikametinde beyinlerinin yıkandığı yer de olamaz. Böyle olması hem üniversite kavramına hakarettir hem de akla ve muhakeme kabiliyetine sahip, kendi tercihlerini yapma gücüne ve iradesine malik reşit insanlar olan öğrencilere hakaret anlamına gelir. Üniversitenin görevi resmi ve popüler tezleri doğrulamak ve yeniden üretmek de değildir. Üniversite hayatının akışı içinde kendiliğinden kısmen böyle bir sonuç ortaya çıkabilir, ama üniversiteler bu amaca göre dizayn edilemez, edilirse üniversite olmaktan çıkar. Resmi tezleri benimsemeyen, reddeden, tamamen veya kısmen çürüten akademisyenleri çalışamaz hale getirmek, üniversite ortamından atmak, akademik özgürlüğü hiçe saymak ve üniversiteleri katletmektir.

Akademik özgürlük akademisyenin araştırma konularını kendi tercihlerine dayanarak serbestçe seçmesi, ilgili ve gerekli gördüğü kaynaklara ulaşması, onları benimsediği bilimsel çalışma yöntemlerine göre değerlendirmesi, tezler ve hipotezler geliştirmesi, bunları sınaması, vardığı sonuçları yazarak ve konuşarak serbestçe açıklaması ve gerek akademik camianın gerekse toplumun ilgili ve ilgilenen kesimleriyle katılmayı uygun gördüğü ortamlarda serbestçe paylaşması demektir. Bir yerde akademik özgürlük varsa, akademisyenler tezleri ve görüşleri toplumda yaygın tezlere veya resmi dogmalara aykırı olduğu için taciz edilmezler. Akademisyenlerin tezlerine idari ve adli soruşturmalarla, baskı ve linç kampanyalarıyla değil, karşı tezlerle ve teorilerle cevap verilir.

Aslında sosyal hayatın kendisinde aynılaştırıcı, merkeze çekici bir kuvvet vardır. Ortalama tezlerin doğruluğuna inananlar ve onları aynı şekilde tekrarlayanlar her zaman çoğunluktadır. Bu yüzden, akademik hayatta asıl önemli olan ortak doğruları marş gibi tekrarlamak değil aykırı ve çarpıcı fikirleri dile getirmektir. Bunu yapanlar bilhassa değerlidir ve fikir ve düşünce hayatına en büyük katkıyı sağlayanlar, genellikle onlardır. Aykırı fikirlerin ve aykırı tarzların sahiplerinin en kolay barındığı yer üniversiteler olmalıdır. Üniversiteler öyle ortamlar olmalıdır ki, mezun olup hayata atılan insanlar üniversitelerinin renkliliğini, aykırılığını, çeşitliliğini özlemle ve takdirle hatırlamalı ve üniversiteleri daimi ilham kaynağı olarak görmelidir.

Akademik özgürlüğün ne demek olduğunu ve nerelere kadar uzanabileceğini görmek için bazı örnekler üzerinde durabiliriz. Profesör Jeremy Gunn din özgürlüğü konusunda dünya çapında bir otoritedir. Liberte Yayınları tarafından kitap olarak basılan *Din Özgürlüğü ve Laisite* (2006) adlı uzun makalesinde yaşadığı ülkeyi belli bir açıdan irdelemektedir. İlgilenenlerin bildiği üzere ABD’de din özgürlüğünün ilk ve en önemli özgürlük olduğu hem toplumda yaygın bir inançtır hem de Amerikan devletinin resmi kabullerindendir. ABD kendisinin

bu bakımdan dünyanın en iyi ülkesi ve din özgürlüğünün öncüsü olduğunu düşünür. Din özgürlüğünün ABD'nin kuruluşunda yatan temel ilke olduğu, ilk göçmenlerin din özgürlüğü için ABD'ye göçtüğü ve bu ilke sayesinde ABD'de etnik ve dini bakımdan muazzam ölçüde farklı olan toplum unsurlarının birlik ve barış içinde yaşadığı ABD'nin resmi tezidir. Okullarda bu tez öğrencilere aktarılır ve başkanlar da sık sık bunu vurgular, bu inanca atıf yapar. Ne var ki, Gunn bunların hepsinin yalan ve yanlış olduğunu söylemektedir. Gunn'a göre din özgürlüğü ABD'de felsefi anlamda ve özgürlükler sıralamasında en başta gelme anlamında ilk ilke değildir. Amerikan anayasasında yapılan tadilatlarda zaman bakımından ilk olarak yapılmış olma anlamında ilk ilkedir. İlk göçmenler ABD'ye din özgürlüğü için değil dinlerini yaymak için göç etmiştir. Din özgürlüğü ilkesi ABD'de hem Katolikler gibi büyük kitlelere hem de Yehova Şahitleri, Amishler ve Quakerlar gibi küçük gruplara korkunç baskı ve zulüm uygulanmasına engel olamamıştır. Bu ilke ABD'de birleştirici değil bölücü bir ilke rolünü oynamıştır.

Hem resmi nitelikli hem yaygın kabul gören inanışları ve fikirleri reddetmesi ve çürütmesi Gunn'ın başını derde sokmamıştır. O, konunun saygın bir uzmanı olarak normal hayatına devam etmektedir. ABD devleti onun hakkında takibat başlatmamış, üniversiteler onu aforoz etmemiştir. Başka akademisyenler karşı tezlerle Gunn'a cevap vermeye çalışmış ve verimli bir tartışma ortamı doğmuştur. Mill'in argümanları açısından düşünürsek, ABD Gunn'a ifade özgürlüğü tanımaktan muazzam bir fayda sağlamıştır. Gunn'ın dedikleri, doğrusu, ABD'nin fikir hayatına ve tarih yazımına muazzam bir katkı teşkil edecektir. Yanlışsa bu yanlış çürütülecek ve doğruya kendini pekiştirme imkanı verilmiş olacaktır. İki zamandaş ülkeden ABD'nin dünyanın en gelişmiş ülkesi ve SSCB'nin dünyada bıraktığı dev ülke izlenimine rağmen geri ve fakir bir ülke olmasının sebebi ise, diğer faktörleri bir yana bırakırsak, özgürlüğe sistemlerinde biçtikleri yerdir. ABD ifade özgürlüğünü en geniş ölçüde tanıdığı ve SSCB bu özgürlüğü tamamıyla reddettiği için bu iki ülke dünya ülkeleri arasında söz konusu mevkilerine yerleşmişlerdir.

İngiltere 1688 Şanlı Devrimi'nden beridir evrilerek anayasal monarşi modelini ve dünyanın en istikrarlı demokrasilerinden birini yaratmıştır. İngilizler kraliçelerini çok severler. Kraliyet ailesinin hayatları milyonlarca kişi tarafından ilgiyle izlenir. Ailenin hayatını takibe tahsis edilmiş dergiler vardır. Kraliyet törenleri yüz binleri çeker. Aileyle ilgili kitaplar, filmler birbirini izler. Böylesine muhafazakar bir toplumda herkesin saltanata bağlı kalması beklenir, ama muhalifler vardır. Kraliyetin ilga edilmesini ve bir cumhuriyet rejimi kurulmasını isteyenler dernekler kurmuşlardır ve Londra'nın üniversitelerinde düzenli toplantılar yaparlar. Bildiri ve broşür yayınlar ve her yol ve yöntemle kraliyete karşı cumhuriyeti savunurlar. Ama kimse onları yüzyıllardır yaşayan sistemimizi ne hakla değiştirmek istiyorsunuz diye taciz etmez. Kraliyeti savunanlar cumhuriyetçilere karşı argümanlarla cevap verir ve tartışma devam eder gider.

Hollanda bugün bir anayasal monarşidir. Anayasal monarşiye cumhuriyetten geçmiştir. Hollanda aslında krallıktan cumhuriyete geçen ilk Avrupa ülkelerindendir. Ancak, toplum cumhuriyeti sevmemiş ve başka şartların da bu sevgisizlikle birleşmesi üzerine cumhuriyet rejiminden krallığa dönmüştür. Ama bu ülkede isteyenler krallığa karşı cumhuriyeti savunarak yeniden cumhuriyet rejimi kurulması yolunda fikir faaliyeti yürütebilir ve rejim onların başına kötü bir şey getirmez. Çünkü orada ifade özgürlüğü vardır.

ABD İngiliz kolonyalizmine karşı mücadeleyle kurulmuş bir ülkedir. Amerikalılar koloni zamanında da bugün sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerin çoğuna sahipti. Buna rağmen bağımsızlık eğilimleri belirdi ve sonunda bir savaş çıktı. Bir kraliyete karşı savaştıkları için olsa gerek, Amerikan kurucu ataları, savaştan sonra yeni bir krallık kurmak yerine demokrasiyle özdeşleşmiş bir cumhuriyet yaratma yolunu seçti. Ama ABD’de zaman zaman bağımsızlık fikrine karşı kişi ve akımlar çıktı. Bunlara göre bağımsızlık savaşı gereksiz ve yanlış. Amerika İngiliz İmparatorluğu’nun bir parçası olarak kalmaya devam etseydi daha özgür ve daha başarılı olurdu. Mesela iç savaş yaşanmayabilirdi. İktisadi bakımdan daha fazla gelişirdi. Bu görüş Amerikanın müstakil bir ülke ve devlet olarak varlığına karşı çıkma anlamına gelmektedir. Buna rağmen bu görüşlerin bugün ABD’de savunulması mümkündür ve bu görüşlerin sahipleri diğer Amerikalılar ve devlet aygıtları tarafından taciz edilmeden yaşayabilir. Çünkü orada Ortadoğu coğrafyasında görmeye alışık olmadığımız genişlikte bir ifade özgürlüğü vardır.

Akademik özgürlük bir ülkenin fikir ve bilim hayatının gelişmesindeki en önemli faktördür. Para, bina, statü vs. gibi ondan sonra gelir. Dünyanın en medeni ve en müreffeh ülkeleri aynı zamanda akademik özgürlüğün de en geniş olduğu ülkelerdir. Bunun bir tesadüf olduğu söylenemez. Bir ülkenin akademik özgürlüğü boğması bir anlamda o ülkenin kendi kendisini boğmasıdır. Akademik özgürlük varsa bilim adamlarının verimli çalışmalarının meyveleri istikrarlı bir şekilde üniversitelerden dışarıya yayılacak ve bütün ülkeye ve tüm vatandaşlara muazzam faydalar sağlayacaktır. Akademik özgürlük yoksa üniversiteler üniversite olmaktan çıkacak, üniversite eğitimi denen şey beyin yıkamaya ve kabiliyet köreltmeye dönüşecek, okullar seri halde tek tip “beyin” imalatı yapan tezgahlar haline gelecek, ülkenin ortalama bilgi ve zeka seviyesi mütemediyen gerileyecek ve ülke adım adım arkaikleşecektir.

Türkiye İfade Özgürlüğünde Nerede?

Özgürlüğün bir genel prensip olarak vazgeçilmez olması gündelik hayatta her özgürlük probleminin kolayca ve hemence çözülebileceği anlamına gelmemektedir. Dünyanın her ülkesinde özgürlük ve ifade özgürlüğü problemleri vardır. Diğer özgürlük türleri gibi ifade özgürlüğü de bir mutlaklık değil bir derece meselesidir. Her ülkenin tarihi, siyasi kültürü yanında konjonktür ve otoritenin yapılanma ve kullanılma biçimi de özgürlüğün derecesinin belirlenmesinde et-

kili olmaktadır. Mükemmel bir özgürlük seviyesine ulaşmış bir ülke yoktur. Ülkeler birbirine nispetle ifade özgürlüğü bakımından daha ilerde veya daha geridedir. En geniş ifade özgürlüğüne sahip ABD’de 9/11 olaylarından sonra gerileme görülmüştür. Avrupa hâlâ ABD’den geridedir. Buna rağmen genel olarak batı dünyasının ifade özgürlüğü bakımından dünyanın diğer yerlerinden daha ilerde olduğu açıktır.

Türkiye, ne yazık ki, ifade özgürlüğü bakımından üçüncü dünya ülkeleri kategorisindedir. AİHM’de ifade özgürlüğünden en çok mahkumiyet alan ülkedir. 2006 verilerine göre AİHM toplam 62 düşünce suçundan 35’inde Türkiye’yi mahkum etmiş ve böylece ülkemiz Avrupa’nın düşünce özgürlüğü suçundan en çok hüküm giyen ülkesi olmuştur. Düşünce suçlarının çoğuna eski OHAL yasası, eski TMY, Atatürk’ü Koruma Kanunu, 2003’te kapatılan DGM’ler, TMY ve TCK 301 sebep olmaktadır. Üniversitelerimizde akademik özgürlük bakımından durumun pek parlak olmadığı da ortadadır. Öğretim üyeleri bilhassa resmi devlet ideolojisine aykırı veya idarecileri rahatsız eden görüşleri dile getirdikleri vakit çeşitli yol ve yöntemlerle ciddi biçimde rahatsız edilmekte ve sicillerinin bozulmasından meslekten atılmaya kadar varan baskılar ve tacizlerle karşılaşmaktadır.

Neden böyle olmaktadır? Niçin Türkiye ifade özgürlüğünde de akademik özgürlükte de medeni ülkeler seviyesine tırmanamamaktadır?

Bunun elbette birçok sebebi vardır. Bu sebepler dört grupta toplanabilir: İlk gruba anayasal yapıyla ve diğer hukuk mevzuatıyla ilgili sorunlar girmektedir. İkinci grupta toplumda egemen otoriteyi yücelten ve hatta bazen ona tapan zihniyetin yol açtığı problemler vardır. Üçüncü gruba devlet iktidarını kullananların –politikacı ve bürokratların– hoşgörüsüzlüğü, tutuculuğu ve ifade özgürlüğünün anlam, önem ve yararını bilmeyişinden kaynaklanan sıkıntılar girmektedir. Dördüncü grupta siyasi kültürümüzde ilkesizliğin ve çifte standartlılığın –bizimkiler ve ötekiler kavrayışının– yaygın ve baskın olmasıyla bağlantılı problemler bulunmaktadır. Son grupta ise basın, üniversitelerin ve yargı bürokrasisinin mentalite sorunları yer almaktadır. Üniversiteleri ele aldık. Şimdi de medya ve yargı üzerinde biraz durmakta yarar var.

Yürüttükleri mesleki faaliyetler doğrudan doğruya ifade özgürlüğüne dayanmasına rağmen, ne yazık ki, basının önemlice bir kısmının ifade özgürlüğünün yerleşmesine ve korunmasına katkısı yoktur. Hatta zararı vardır. Bir taraftan bazı basılı ve elektronik yayın organlarının izlediği yayın politikası kişi haklarının ayaklar altına alınmasına sebep olmakta ve özgürlüklere zarar vermektedir; diğer taraftan bu yayın organları çeşitli kesimlerin ifade özgürlüğünün budanmasına çanak tutmakta, teşvik sağlamakta veya alkış yağdırmaktadır. Bunun sebepleri nelerdir?

Ana sebep bu yayın organlarını idare edenlerin ifade özgürlüğü ile basın özgürlüğü arasındaki bağı görememeleridir. İfade özgürlüğü esastır, basın özgürlüğü

onun türevidir. Söz konusu yayın organlarını kontrol eden kimselerse basın özgürlüğünü esas, ifade özgürlüğünü ikincil görmektedir. Hatta bazen ve bazı konularda ifade özgürlüğünün tümüyle gereksiz olduğunu düşünmektedir. Çünkü basın özgürlüğünü kendilerinin ifade özgürlüğünü başkalarının kullandığı bir özgürlük sanmaktadır. Oysa, basın özgürlüğü ifade özgürlüğünün medya faaliyetlerinde kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gazetelerin ve gazetecilerin diğer mesleklerle iştigal eden vatandaşlardan daha fazla özgürlük sahibi olması söz konusu olamayacağına göre asıl olan ifade özgürlüğüdür ve medya basın özgürlüğü talebinde ciddi ve tutarlıysa ifade özgürlüğünü ister kendisi ister başkaları için korumakta hassas ve ilkeli olmalıdır. Bu nadiren yapılmaktadır. Gazeteciler bazen başkalarının özgürlüğü ihlal edilince destek vermese bile sessiz kalmakta, fakat kendilerinin özgürlüğü ihlal edilince kıyameti kopartmaktadır. Birçok gazeteci kendilerinin “sıradan” vatandaştan daha fazla hak ve özgürlüğe sahip olduğu, olması gerektiği zehabına kapılmaktadır. Oysa haklar bakımından herkes aynı konumdadır, eşittir. Gazeteciye farklı kılan elindeki yayın organının ona verdiği güçtür. Bu güç hakla karıştırılmakta ve gazeteci kendisini eşitler ülkesinde “daha eşit” sanmaktadır.

İkinci sebep, ilkiyle bağlantılı olarak, bazı gazetecilerin ilkeli değil partizanca davranmaları ve kendilerinin özel hayatı ve ifade özgürlüğü konusunda hassas başkalarının ifade özgürlüğü ve özel hayatı hakkında duyarsız ve sorumsuz olmalarıdır. Kimi zaman meslek içi dayanışma duygu ve düşüncesi ve tekelleşme de gazetecilerin kendilerini sıradan vatandaşların hayatını mahveden saldırılardan daha kolay kurtarmalarını sağlamaktadır. Hepsi değil elbette ama bazı gazeteciler ellerindeki kamusal araçları ideolojik ve maddi kişisel çıkarlar için ahlak ve hukuk kurallarını çiğneyecek şekilde kullanmaktan çekinmemektedir. Böylece kişi haklarına saygı ihmal edilebilmekte ve çoğu zaman basın özgürlüğü kavramının arkasına sığınarak muhtemel hukuki müeyyidelerden zararsız veya çok az bir zararla sıyrılmak mümkün olabilmektedir. Esasen basının haksızlık yaptığı kimseler çoğu zaman bunu sineye çekmekten başka bir şey yapamamakta ve daha kötü saldırılara uğramaktan korktukları için sinmekte ve susmaktadır. Medyanın saldırılarıyla ancak aynı araçlara sahip olanlar baş edebilmektedir. Herkes bir gazete çıkaramayacağı, bir televizyon kuramayacağı için de bunlara sahip olanlar imtiyazlı vatandaşlar haline gelmekte ve her imtiyaz adası gibi basın imtiyaz adaları da hak ihlalleri yaratmaktadır. Hatta, bazıları, yayın organlarını adeta bir silah gibi kullanmaktan çekinmemektedir.

Bir diğer sebep bizde medyanın ağırlıklı olarak evrensel meslek ve ahlak standartlarını öğrenmekte ve uygulamakta çok isteksiz ve yavaş olmasıdır. Gazete (news-paper) haber basılı kağıt demektir. Gazetelerin ana fonksiyonu haber vermek, habere konu olan olayları çarpıtmadan ve ilgili tarafların hepsinden bilgi ve görüş olarak topluma yansıtmaktır. Ülkemizde bu anlamda gazete çok azdır. Bizde gazeteler genellikle bir yandan fikir-bülteni (opinion paper) diğer yandan manipülasyon ve propaganda aracı gibi çıkmaktadır. Totaliter sistemlerde

kullanılan yanlış enformasyon (misinformation) ve çarpıtılmış enformasyon (dezenformasyon) (disinformation) teknikleri yoğunluğu azaltılmış şekilde ama devamlı olarak kullanılmaktadır. Haberler amaca göre çarpıtılmakta veya kasıtlı olarak eksik ve tek taraflı verilmektedir. O yüzden bu ülkede tek gazete okumak insanın neredeyse kendisini yanıltılmaya mahkum etmesi anlamına gelmektedir.

Gazetelerin tuhaf şekilde ifade özgürlüğü ihlallerine önyak olmasının veya destek sağlamasının bir diğer sebebi gazetecilik mesleğinin insan karakterini bazı bakımlardan deforme edici etkileridir. Her meslek hem bedeni sağlık hem kafa sağlığı hem de karakter anlamında insanlara bir şeyler katar ve onlardan bir şeyler alır. Gazetecilik hem heyecan verici hem zor bir meslektir. Pek çok gazetecinin kötü mali şartlara ve zor çalışma ortamlarına rağmen bu meslekte kalmasının ve her gün şikayetçi olsa da yola devam etmesinin sebebi mesleğin verdiği heyecan ve güç sahipliği duygusudur. Gazetecilik hızlı ve tempolu çalışmayı, bazen saatlerce boş oturmayı, bazen dakikalara dünya kadar işi sığdırmayı gerektirir. Gazetecilikte her şey anlıktır. “Gazeteci sadece 24 saat için yaşar” derler. Ertesi gün her şey eskidir. Yeni günde her şey yenilenmelidir. Bu gazeteciye strese iter. Ve bir süre sonra gazeteci insanlara karşı özensizleşir. Cerrahların hasta yakınlarını kahreden ağır ameliyatlara şarkı söyleyerek girmesi gibi gazeteciler de insanların hayatlarını mahvedebilecek yanlışlar taşıyabilecek haberleri günü kurtaracak malzeme olarak görür. İnsana mesleki malzeme muamelesi yapar. Yaptığı haksızlıkları telafi etmekte de çoğu zaman isteksizdir. Hakkına tecavüz ettiği kimselere pek kendini savunma imkanı tanımaz. Size saldırır, ama gönderdiğiniz cevap mektubunu yayınlamaz veya en önemli kısımlarını ayrıntı diye atlayarak basar. Sıradan vatandaş olarak fazla şansınız yoktur. Yargı süreçleri hem para hem formalite hem zaman bakımından çok maliyetlidir. Birçok insan bu maliyeti karşılayamaz. İlkesiz gazeteci bunu bilir ve bu avantajı sonuna kadar kullanır. Sıradan vatandaşla özellikle köşesi olan veya yönetici pozisyonunda bulunan gazeteci arasında muazzam bir güç eşitsizliği vardır. Bunun bilincinde oluşu gazeteciye başkalarının ifade özgürlüğü ve kişilik hakları konusunda da özensiz, hoyrat, hatta kötü niyetli olmaya iter. Çünkü kontrolsüz güç her alanda olduğu gibi burada da yozlaştırıcıdır.

İfade özgürlüğünün genişlemesi ve kuvvetlenmesinde yargının özel bir yeri vardır. I. Kant hukuku “özgürlüklerin uyumlulaştırılması ilmi” olarak tanımlamıştır. Hukukun hakmiyetini esas alan siyasi felsefede hukukun genel amacı ve yargıcın görevi özgürlüğü korumak, çatışan özgürlükleri uyumlulaştırmak ve özgürlüğe yapılan tecavüzleri cezalandırmaktır. Yargısının bu görevi ifadaki başarısı bir ülkenin uygarlık seviyesinin belirlenmesinde önemli rol oynayacaktır.

İfade özgürlüğünün korunmasında da nihai görev yargıya düşmektedir. Ne yazık ki, Türkiye’de özellikle yüksek yargı bürokrasisinin özgürlükçülük ve hukukun hakimiyetine bağlılık sicilinin çok parlak olduğu söylenemez. Birçok yargı organı ve hakim ifade özgürlüğünü şiddeti teşvik etmeden ve kişi haklarına tecavüz

etmeden kullanan insanları çeşitli gerekçelerle haksız cezalara çarptırmakta tereddüt etmemektedir. Özellikle siyasi içerikli konularda. Bu anlaşılmaz ve hukuk ve hukukçuluk nosyonlarıyla bağdaştırılamaz tavrın birçok sebebi vardır.

En başta yargıçların özgürlük felsefesinden habersiz olması ve hukuk ile özgürlük arasındaki koparılamaz bağı görememesi gelmektedir. İkinci olarak Türkiye'nin otoriter resmi ideolojisini koruma görevinin yargıçların omuzuna yıkılması ve buna uygun bir hukuk öğrenimi ve yargı kurumsallaştırılmasının gerçekleştirilmesi gelmektedir. Üçüncü sırdaki sebep yargıçların dağıtmaya çalıştığı adaletin toplumun adaleti değil devletin adaleti olduğunu sanmaları ve kendilerini toplumun değil devletin hizmetkârı olarak görmeleridir. Bu acı durum düzeltilip yargı sistemi ve yargıçlar daha özgürlükçü bir çizgiye çekilmedikçe yargı, ifade özgürlüğünü korumak ve geliştirmek yerine onun önünde adeta aşılabilir bir engel olarak durmaya devam edecektir.

İfade Özgürlüğü Demek Medeniyet Demektir

İfade özgürlüğü medeniyetin temeli ve ülkelerin medenilik seviyesini belirlemenin temel ölçütüdür. Bir ülke medeni ise ifade özgürlüğüne değer veriyordur. Bir ülke ifade özgürlüğüne değer verirse medeniyet merdiveninde yukarılara tırmanacak demektir. Türkiye artık bu gerçeği anlamalıdır. Türkiye'de yaşayan ve medeni olmaya önem ve değer veren bütün insanlar bunu kavramalı ve gereğini yapmaya bir an evvel başlamalıdır. Fikir ve bilim adamlarını, yazar çizerleri, kanaat açıklayanları taciz eden, düşünce suçlusu konumuna düşüren, mahpuslara tıkan, insanları ağzını açmaktan korkar hale getiren hiçbir ülke medeni ülkeler sınıfında yer alamaz.

İfade özgürlüğü ruhen sağlıklı ve dengeli nesillerin yetişmesi için de şarttır. İfade özgürlüğünün olmadığı yerde insanlar takiiye yapan, iki yüzlü, özü ile sözü bir olmayan-olamayan insanlar haline gelirler. Hiçbir beşeri gücün hiç bir şey –din, ideoloji, bilim, çağdaşlık, aydınlanma, laiklik, cumhuriyet, yeryüzü cenneti, ölümsüz liderler vs.– adına insanların ifade özgürlüğünü keyfi sınırlandırmaya tabi tutma hakkı yoktur.

İfade özgürlüğü sosyal ve ekonomik gelişmenin de anahtarıdır. Fikirlerin serbestçe yarıştığı yerde hakikatlere daha kolay ulaşılır, yanlışlar daha az maliyetle ve daha kısa zamanda düzeltilir. İfade özgürlüğünün olmadığı ülkelerin fikir hayatları çorak tarlalara benzer ve oralarda başlayan kuraklık kasıp kavurucu fırtınalar halinde bütün ülkeye yayılır. Sadece o ülkeye değil bütün dünyaya ve tüm insanlara zarar verir, insanlığın, insanların ifade özgürlüğüne sahip olmayan kısmının kafa gücünden ve bunun muhtemel nimetlerinden yararlanamamasına sebep olur.

İfade özgürlüğü yaratıcılığı ateşleyen fitildir. İfade özgürlüğü insanlığın barbarlıktan uygarlığa geçişinin yoludur. İfade özgürlüğünü budamak ise uygarlıktan barbarlığa geçişin patikasıdır.

İfade özgürlüğü toplumsal barışın ve sosyal ahengin sihridir. Kendilerini ifade edemeyen insanlar iç dünyalarında asla huzur bulamazlar ve kendileri huzur bulmadıkça başkalarına ve ülkelerine de huzur bulduramazlar. Bir ülkedeki ahenk ve huzuru yok etmek isteyenler ifade özgürlüğünü budayarak hedeflerine en kestirme yoldan ulaşabilirler.

İfade özgürlüğünden fıkri bulunmayanlar, medeni cesarettten mahrum olanlar, kendine güvenmeyenler, kesin inançlılar, dogmatikler, peşin hükümlüler, despot karakterliler, başka insanlara sevgi ve saygı duymayanlar korkarlar.

İfade özgürlüğü insanların yaratıcısının ve tabiatının da bir emridir. Öyle olmasaydı bütün insanlar aynı şeyleri düşünen ve aynı şeylere inanan varlıklar olarak dünyaya gelirler veya sabit bir düşünce dünyası geliştirirler ve ifade özgürlüğünün sonuçlarından faydalanmaya ihtiyaç duymazlardı. İfade özgürlüğü sayesinde insanlar başka insanların akıl, zeka, kavrama, düşünme, ifade etme, keşfetme gücünün nimetlerinden yararlanırlar. İfade özgürlüğünü budamak insan hayatını maddi bakımdan olduğu kadar manevi bakımdan da fakirleştirir; sanatta, müzikte, estetikte de kısırlığa sebep olur.

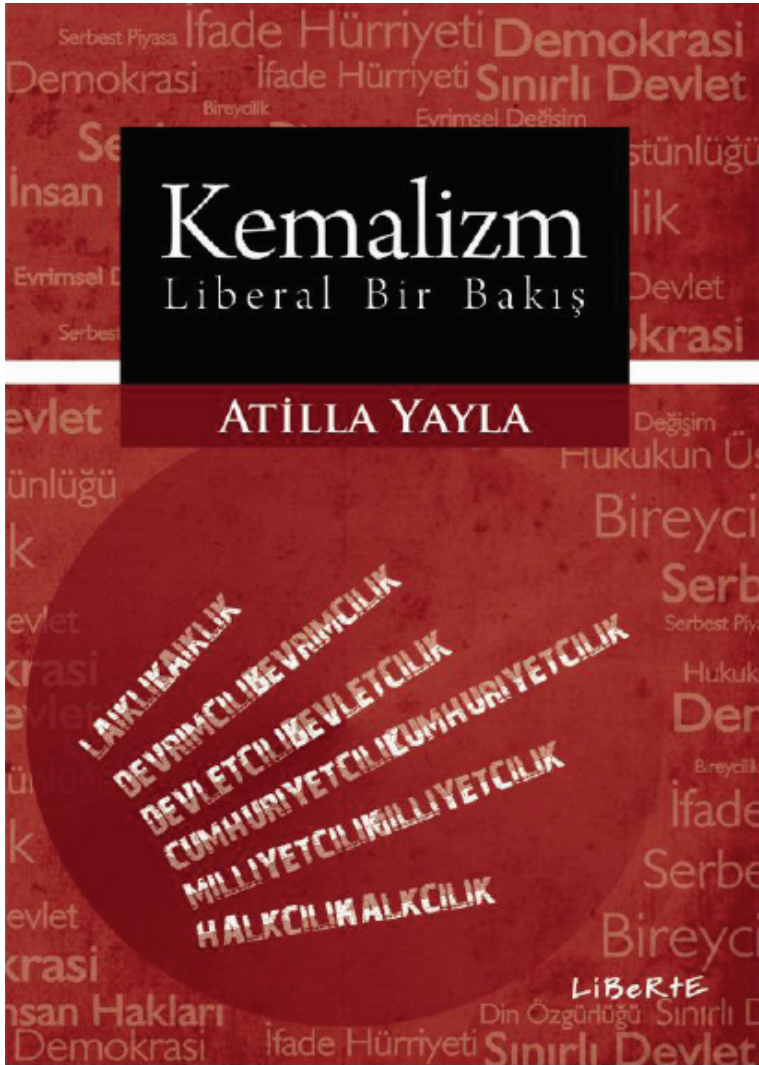
İfade Özgürlüğü İstiyorum

Bu ülkeden en büyük ve en acil talebim ifade özgürlüğüdür. Bir siyaset bilimi ve siyaset teorisi hocası olarak ifade özgürlüğü istiyorum. Liberal bir fikir adamı, bir yazar olarak ifade özgürlüğü istiyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı, bir insan olarak ifade özgürlüğü istiyorum.

Sadece kendim için değil bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için ifade özgürlüğü istiyorum. Fakir, zengin; genç, yaşlı; köylü, şehirli; tahsilli, tahsilsiz; sağcı solcu; bir dine inanan, inanmayan; alevi, sünni; müslim, gayri müslim; deist, ateist; çoğunluk mensubu, azınlık mensubu; kadın, erkek; Türk, Kürt; Kemalist, anti-Kemalist; asker, sivil; işadamı, işçi, herkes için eşit, engelsiz, sadece kişilik haklarına saygı ve şiddet çağrısı yapmamayla sınırlanmış, resmi doğruların ve çoğunluk görüşlerinin, yaşayan ve ölmüş liderlerin, yaşayan ve ölmüş liderler adına yapılanların eleştirilebilmesini de kapsayan bir ifade özgürlüğü istiyorum.

Hepimiz insan olduğumuz için ifade özgürlüğü istiyorum. Ertelenmemiş, hemen ve şimdi kullanabileceğimiz bir ifade özgürlüğü istiyorum. Barışın, huzurun ve refahın egemen olduğu bir ülke kurabilmemiz için ifade özgürlüğü istiyorum.

İfade özgürlüğü istiyorum, çünkü ülke ve toplum olarak ifade özgürlüğünden daha acil ve daha önemli bir ihtiyacımız olmadığına inanıyorum.

“Kemalizm, 80 yıllık Cumhuriyet tarihinin büyük bölümünde, siyaseten bazen ama bürokratik olarak her zaman iktidarda kaldı. Fikrî temellerinin zayıflığına ilaveten, devamlı iktidarda bulunması, Kemalizmin, fikir olarak, bir nebze olsun gelişme imkânı vardiysa, onu da ortadan kaldırdı. Bugün geline nokta Türkiye gerçek bir demokrasi olmak için Kemalizmi resmî ideolojisi daha doğrusu resmî dogması olmaksızın çıkarmak ve Kemalist mirasın çoğu amaçlarını ve araçlarını ya tamamen reddetmek veya ciddi biçimde ehlîleştirmek ve medenîleştirmek zorundadır.”

Atilla Yayla

Türkiye'nin önde gelen liberal düşünürlerinden Atilla Yayla, bu kitabıyla, on yıla yayılmış yazılarını toplayarak Kemalizm'i liberal açıdan tenkit ediyor. Kemalizmin siyasi sistem içindeki yerinin normalleştirilerek demokratik siyasi yarışta diğer ideolojilerle eşit koşullarda rekabet etmesini isteyen Yayla, okuyucuyu zorlayıcı bir ufuk turuna davet ediyor.

Amartya Sen Örneğinde Özgürlükler ve Gelişme

Şaban Kardaş^o

İktisadi ve sosyal gelişme ile temel haklar arasındaki ilişki, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin kalkınması bağlamında düşünüldüğünde, sosyal bilimlerin tartışmalı konularından birisi olageldi. Gelişme literatürü, az gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldığı geri kalmışlık sorununa çözüm önerileri bağlamında ortaya çıkmasına rağmen, bugün de globalleşme tartışmaları ekseninde geçerliliğini koruyan önemli soruların tartışıldığı bir alan. Gelişme literatürü bir yandan batı dışı toplumların sömürgecilik sonrası dönemde bağımsızlıklarını kazanıp, siyasi ve ekonomik sistemlerini kendi başlarına düzenleme zorluklarıyla başbaşa kalmasının doğurduğu sorunları, öte yandan da dünya ekonomisinin genişleyerek yerkürenin en uçra köşelerine nüfuz etmeye başlamasıyla batı dışındaki bağımsız ülkelerin de batıyla başa çıkabilmek kaygısıyla ekonomik ve siyasi sistemlerini yeniden düzenleme arayışlarını inceleyen dinamik bir disiplin. Gelişmekte olan ülkelerin giriştikleri kalkınma projelerinin altında yatan felsefi temelleri ve bizzat takip edilen uygulamaları da doğrudan etkilemesi nedeniyle, gelişme literatürü soyut akademik tartışmaların yapıldığı bir dal olmanın ötesinde, gündelik siyasetle içiçe geçen konuların da tartışıldığı bir alan. Amartya Sen¹ kalkınma ekonomisi konusunda yeni bir felsefi bakış açısı getirmekle kalmamış, sunduğu birey-merkezli yeni gelişme anlayışıyla, özellikle Birleşmiş Milletler kapsamında yürütülen programları da derinden etkilemiş Nobel ödüllü bir ekonomist.

^o Sakarya Üniversitesi, Öğretim görevlisi.

¹ Amartya Sen, *Development as Freedom* (New York: Anchor Books, 1999).

Bu eleştirel makalede iki amaç güdülmektedir. Amartya Sen'in özgürlükler ve gelişme ilişkisine getirdiği yeni yaklaşım tanıtılacak ve bunu yaparken de Sen'in daha önceki gelişme kuramlarıyla ilişkisine de değinilecektir. Bu bölümdeki karşılaştırmayı ve makalenin genelindeki tartışmaları belli bir bağlama oturtmak için öncelikle gelişme literatüründeki iki ana akım, modernleşme ve bağımlılık kuramları, tanıtılacaktır. Bu iki kuramın özünde gelişmeyi nasıl benzer parametrelerden hareketle anladıkları vurgulanarak, Sen'in gelişme kavramının geleneksel algılanışını nasıl derinden etkilediğini daha rahat görmek mümkün olacaktır. Bu bağlamda, Sen'in perspektifinin modernleşme kuramıyla benzerlik ve farklılıkları yakından incelenecektir. İkinci olarak, ekonomik kalkınma ve siyasi özgürlükler –demokrasi– ilişkisine yönelik olarak ileri sürülen tartışmalı bir tez ele alınacaktır. Demokratikleşme belli bir ekonomik kalkınmışlık düzeyine erişene kadar rafa kaldırılabilir mi? Bu soruya olumlu cevap veren otoriteryen kalkınma tezine yakından bakarak, Sen'in özgürlükçü çerçevesinden bu argümana karşı geliştirdiği tezler incelenecektir. Sonuç kısmında, Sen'in ekonomik ilerleme için demokrasiden taviz verilemeyeceği yönünde makul bir argüman geliştirmesine rağmen, diğer bir tartışmalı hususu, yani demokrasinin ekonomik kalkınma için bir önkoşul olup olmadığı sorusunu, cevapsız bıraktığı vurgulanacaktır.

Gelişme: Farklı Yaklaşımlar Ortak Tanımlar

Gelişme literatürü ve gelişme politikaları bir sarkaç gibi iki karşıt yaklaşımın arasında gidip geldi: Modernleşme yaklaşımı ve bağımlılık yaklaşımı. Modernleşme paradigması, Batı'daki endüstrileşme –ekonomik gelişme– ve akabindeki modernleşme ve demokratikleşme –siyasi gelişme– tecrübesinin evrensel bir model sunduğunu ve bunun geri kalmış ülkelerin kalkınmasının da temelini oluşturabileceğini varsayar.² Bu yaklaşıma göre, geleneksel ve tarımsal bir toplumdan modern ve sanayileşmiş bir topluma giden uzun ve zorlu yol farklı aşamalardan oluşmaktadır. Azgelişmişlik sorununun çözümü ülkelerin kendi içlerinde yatmaktadır: Gelişmemişlik kaçınılmaz alinyazısı değil, takip edilecek akıllı politikalarla üstesinden gelinebilecek insan-yapımı bir sorundur. En hızlı ve sağlıklı bir şekilde ilerleme basamaklarından geçebilmek için bu ülkelere önerilen reçete ise batılı sosyo-ekonomik modeller ekseninde toplumsal yapılarının yeniden şekillendirilmesiydi. Ayrıca, bu ülkelerin uluslararası işbölümünden ve “mukayeseli üstünlükler”den tam anlamıyla yararlanabilmesi için dışa açık bir ekonomi ve serbest ticaret politikası takip etmeleri de önerilen politikaların tamamlayıcı ayağını oluşturmuştu.

Bağımlılık yaklaşımı ise modernleşme paradigmasının beklenen çözümü üretememesi ve aksine azgelişmişlik sorununu daha da derinleştirmesine akademik

² Daniel Lerner, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East* (New York: Free Press, 1958); Karl W. Deutsch “Social Mobilization and Political Development,” *American Political Science Review*, 55, 1961, ss.493-514; Walt Whitman Rostow, *Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (New York: Cambridge University Press, 1960).

ve pratik düzeyde verilen bir cevap.³ Bu uzmanlar moderleşme kuramının az gelişmişlik sorununu içsel nedenlere bağlayan teşhisine kökten karşı çıkmakta, ve bunun yerine gerikalmış ülkelerin önünde bulunan yapısal-sistemik sorunların altını çizmektedirler. Kalkınmayı engelleyen içsel nedenleri tamamen dışlamakla birlikte, az gelişmişlik sarmalının temel nedeninin bu ülkelerin global kapitalist sistemle olan derin bağları olduğuna inanmaktadırlar. Bu görüşe göre dünya ekonomisi gelişmiş batılı ülkelerin işgal ettiği bir *merkez* ve bunu *çevreleyen* az gelişmiş ülkelerden oluşmaktaydı. Sömürüye ve eşitsiz değişime dayalı dünya ekonomisi, çevre ülkelerin kapitalist sistemi kontrol eden merkez ülkelerce sömürülmesine uygun bir zemin hazırladığından, az gelişmişlikten çıkışın yolu da dünya ekonomisiyle olan bağların kesilmesinden geçmektedir. Özellikle Marksist-sosyalist düşüncenin de etkisiyle, bu akımın savunucuları devletin öncü konumda olacağı merkezi planlamaya dayalı bir ekonomik kalkınma modelini salık vermekteydiler. Merkez ülkelerinin sömürsünden kaçma ve içerde sermaye birikimini sağlama amacıyla, ayrıca dışa kapalı ekonomik ve ticari politikalar önerilmiş ve özellikle de ithal ikameci politikalar özendirilmiştir.

Aralarındaki bu köklü farklılıklara rağmen bu iki yaklaşımın gelişme tanımları büyük ölçüde birbiriyle çakışır. Gelişme, özellikle de ekonomik kalkınma, bir ülkenin maddi göstergelerinde belli bir zaman devresinde yaşanan artış olarak algılanır. Bu da genelde ekonomik düzeyde gayri safı milli hasıla (GSMH) veya daha yaygın olarak kişi başına düşen GSMH'deki artışlar olarak ölçülmüş, siyasi ve sosyal alanda da geri kalmış ülkelerin eğitim, sağlık vs. imkânlarının artması ve demokratik kurumları benimsemesiyle özdeşleştirilmiştir. Amartya Sen ülkelerin maddi refahlarındaki ve ekonomik zenginliklerindeki değişikliklere dayalı bu konvensiyonel gelişme anlayışını kökten sarsan ve BM'nin gelişme faaliyetlerine yeni bir perspektif sağlayan bir ekonomist. Özellikle de BM Kalkınma Programı'nın yayınladığı ve farklı ülkelerin ekonomik kalkınmışlık derecelerine göre sıralanmasında baz alınan *İnsani Gelişme İndeksi* gibi bugün yaygın şekilde kullanılan yeni gelişme kriterlerinin fikri öncülüğünü yapmış bir düşünür.⁴

Amartya Sen: Gelişme ve Özgürlük

Amartya Sen'in temel kaygısı, gelişme kavramını kişi başına düşen GSMH gibi göstergelerle açıklanabilen dar bir bakış açısından kurtarmak ve insan haya-

³ Andre Gunder Frank, "The Development of Underdevelopment," *Monthly Review*, Eylül 1966, ss.17-31; Fernando Henrique Cardoso, "Dependent capitalist development in Latin America," *New Left Review*, 74, 1972, ss.83-95; J. Samuel Valenzuela and Arturo Valenzuela, "Modernization and Dependency: Alternative Perspectives in the Study of Latin American Underdevelopment," *Comparative Politics*, 10, 4, Temmuz 1978, ss.535-557; Christopher Chase-Dunn, "The Effects of International Economic Dependence on Development and Inequality: A Cross-National Study," *American Sociological Review*, 40, 6, Aralık 1975, ss.720-738; Immanuel Wallerstein, *The Capitalist World-economy: Essays* (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1979).

⁴ Bkz: BM Kalkınma Programı, <http://hdr.undp.org/en/statistics/indices/hdi/>.

tının farklı veçhelerini de içerecek şekilde daha kapsamlı bir gelişme anlayışını kalkınma politikalarının merkezine koymak. Bu amaçla bireylerin maddî özgürlüklerini ön plana çıkararak gelişmeyi bireylerin kendilerince değerli buldukları bir yaşam biçimini sürdürebilmeleri için ihtiyaç duydukları kapasitelerin genişletilmesi olarak tanımlar. Gelişmeyi kısaca özgürlüklerin genişletilmesi olarak anlayan Sen'in yaklaşımına göre, bu iki kavram arasındaki ilişki oldukça girift ve döngüsel. Bu haliyle de Sen'in özgürlükler ve gelişme arasında kurduğu neden-sonuç ilişkisini okuyucunun takip etmesi zaman zaman hayli zorlaşıyor. Sen kitap içerisinde özgürlükleri iki farklı anlamda kullanıyor ve bu iki anlam aynı zamanda özgürlüklerin kalkınmayla ilişkisinde oynadığı iki farklı role gönderme yapıyor. Özgürlükler bir yandan gelişmenin kurucu unsurudurlar ve bu anlamda gelişmenin değerlendirilmesinde kıstas oluştururlar. Öte yandan özgürlükler ekonomik gelişmenin aracıdırlar; yani özgürlükler ekonomik gelişmenin elde edilmesi için en uygun koşulları hazırlarlar.

Gelişmenin kurucu ögesi –amacı- olarak özgürlükler

Özgürlükleri gelişmenin varlık sebebi ve nihai hedefi olarak gören yaklaşım, özgürlüklerin insan hayatının zenginleştirilmesindeki öneminden yola çıkar. Ulaşılması gereken hedef olarak bireylerin mutluluğunu koyan Sen'in bu alternatif perspektifi, ağırlığı araçlardan amaçlara kaydırır ve böylece de diğer sosyal, ekonomik ve siyasi imkânlarla yaklaşımımızı da kökten yeniden düzenler. Geleneksel yaklaşımlarca, özellikle modernleşme kuramınca, kendi özsel değerleri için öncelik verilen kişisel gelir, sağlık hizmetleri, eğitim, siyasi kurumlar ve demokrasi gibi gelişmişlik kriterleri, bu yeni kavramsallaştırmada özgürlükler ve insanların iyi bir yaşam sürmesi nihaî amacına hizmet eden araçlar seviyesine indirgenmektedir. Modernleşme kuramının savunucularının da aslında bu olanaklara sahip olmayı ve bunları kullanabilmeyi araçsal düzeyde algıladıkları söylenebilir. Fakat burdaki ulaşılması gereken temel amaç yine bireyin ötesinde, bir toplumun modern yaşam tarzına ve düşünceye ulaşması olarak algılanır. Amartya Sen ise bir adım daha ileri gider ve bu maddi imkanların bireysel mutluluğa ve özgürlüklere katkısının ne olduğu sorusunu sorar. Bu sayede de, mesela, Sen'e göre servet, bireylerin maddî özgürlüklere ulaşmasına yardımcı olabildiği ölçüde önemli olan bir kavram olarak ön plana çıkar. Sen'in sunduğu paradigma, kısaca, insani varoluşun salt ekonomik faktörlere indirgenmesine şiddetle karşı çıkar. Bu anlamıyla da özgürlükler, ekonomik ve sosyal değişimlerin değerlendirilmesinde mihenk taşı görevini icra ederler.

Gelişmenin etken nedeni - aracı- olarak özgürlükler

Bireysel hak ve özgürlükler kendi başına bir amaç olmanın yanısıra ekonomik ilerlemenin sağlanmasına yaptıkları olumlu katkıdan dolayı araçsal bir rol de icra ederler. Sen, özgürlüklerin araçsal etkinliğini diğer fonksiyonlarından ayrı ele almanın önemini altını çizer. Özgürlüklerin gelişmenin bir aracı olarak

etkinliğini kısaca şöyle anlamaktadır. Bir alandaki özgürlüğün derinleştirilmesi, görünen ve görünmeyen analitik bağlantılarla diğer alanlardaki özgürlükleri de arttırdığı için geniş anlamıyla gelişme zaten sağlanmıştır. Bunun yanı sıra, ekonomik kalkınma bireylerin aktörlüğüyle doğrudan ilintili olduğu için, değişik fırsatların ve temel hakların sağlanması, insanların özgürlüğünü ve mutluluğunu genişletmenin yanı sıra bireylerin eylem kabiliyetini de arttıracak, ve bu sayede de ekonomik olarak ilerlemenin önünü açacaktır. Sen, bu şekilde araçsal fonsiyonu olan beş özgürlüğün özellikle altını çizer: 1) siyasi özgürlükler; 2) ekonomik imkânlar; 3) sosyal fırsatlar; 4) şeffaflık garantileri ve 5) koruyucu güvenlik. Kitabın farklı bölümlerindeki ampirik analizlerle hem bu araçsal özgürlüklerin birbirini nasıl tamamladıklarını ve bu şekilde gelişmeyi nasıl doğurdıklarını, hem de kişilerin daha özgür ve mutluca yaşamasının önündeki engelleri nasıl kaldırdıklarını örnekleriyle göstermeye çalışır.

Sen, nihai tahlilde gelişmeyi bir yandan farklı özgürlük çeşitlerinin genişlemesi süreci olarak tanımlarken, öte yandan da özgürlüklerin genişlemesi ile elde edilen bir maddi ilerleme olarak da algılamaktadır. Özgürlükleri hem amaç hem araç olarak gören bu döngüsel anlatım, neden-sonuç bağının kaybolmasına neden olarak kitabın analitik ve kavramsal düzeyde anlaşılabilirliğini zorlaştırır da, temel hak ve özgürlükleri gelişme literatürünün merkezine yerleştirmesi ve bireyi devlet ve toplumun önüne geçirmesi bakımından literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur.

Amartya Sen ve Modernleşme Yaklaşımı

İlk bakışta Sen'in yaklaşımı iki nedenden dolayı çoğulcu bir gelişme anlayışını özünde barındırır. Öncelikle, özgürlüğün birinci anlamıyla Sen, analitik ilgiyi –ya da kendi deyiimiyle informasyonel tabanı (56)– bir bütün olarak toplum veya ülke düzeyinden bireye ve bireyin koşullarına kaydırır ve bireyin özgürlüklerini ve yaşam kalitesini arttırmayı ekonomik ve sosyal değişikliklerin değerlendirilebileceği temel kıstas konumuna yükseltir. Bu tanım böylece, modernleşme kuramı savunucularının yaptığı gibi evrensel geçerliliği olan tek bir gelişmişlik ölçeği veya kriterini ayırdetmeksizin tüm toplumlara dayatmaktan ziyade, bireylerin kendi özgür iradesiyle tanımladıkları ve hayatlarını anlamlı kılacak ve gündelik yaşamlarında kendilerini tatmin edecek faaliyetlerin kalkınma politikalarının temel dayanağı olması gerektiğini vurgular. “Kişinin değerli addedebilmek için nedeni olabileceği hayata erişebilme” (73) özgürlüğünden bahsederken, Sen bireysellik için geniş bir alan açar ve modernleşme teorisyenlerinin evrenselci tonlarından kendini uzaklaştırır. Bu sayede, bireylerin farklı mutlu yaşam tanımlarına göre değişik toplumlar için değişik standartların geçerli olduğu anlayışına sıcak bakan bir perspektif sunar. Bunun pratik yansımaları da mevcut: Bireylerin kamu politikalarının yapımına katılmasını öncelikli bir amaç olarak belirler ve hatta devlet ve toplumu bireylerin imkânlarının güçlendirilmesi ve korunması için harekete geçmeye çağırır (53). Benzer şekilde, globalleşme etkisi altında yerel

kültürlerin geleceğini tartışırken, her toplumun, hangi kültürel ve sosyal kurumlarını koruyacağını ve hangilerinden kurtulacağını kararını kendisinin vermesi gerektiğini savunur (242). Yani, post-materyal toplumlarda yaşayan ve belli bir dini-kültürel gelenekten gelen bireylerin ihtiyaçları bir yönde olacakken, sanayileşmenin erken aşamalarını hâlâ geçememiş ve çok daha farklı kültürel ve manevi değerlerin şekillendirdiği toplumlarda yaşayan bireylerin gereksinim duydukları kapasiteler çok daha farklı olacaktır. Bunlar tepeden-inmeci sosyal değişim projelerini ve geleneksel davranış tarzlarının elimine edilmesini savunan modernleşme teorisi eksenli gelişme projelerine getirilen önemli eleştiriler.

Sen'in yine de modernleşme yaklaşımının varsayımlarının bir kısmını farklı şekillerde de olsa ödünç aldığını görüyoruz. Özgürlük ve mutlu hayat tanımlarını, içeriği bireylerce doldurulacak şekilde boş bıraksa da, kendi çerçevesinin hem gelişmekte olan hem de müreffeh toplumların karşı karşıya bulunduğu gelişme sorunsalını anlamak için kullanılabilecek –evrensel– bir perspektif sunduğunu varsaymaktadır. Bu argümanını pekiştirir tarzda, modernist yaklaşımın liberal optimizmini de paylaşılarak, belli bireysel özgürlüklerin –özellikle de yukarıda bahsi geçen araçsal özgürlüklerin–, tarihsel arka planlarındaki ve kültürel miraslarındaki farklılıklara rağmen tüm toplumlar için değerli olduğunu öne sürer. Gerçekten de, Sen çekirdek bir grup özgürlüğün ve kendi önerdiği özgürlük-eksensel yaklaşımın başlıca medeniyetlerde mevcut olduğunu ileri sürmektedir (10'uncu bölüm; özellikle sayfa 244). Bunu desteklemek için de Konfüçyen, Budist ve İslami geleneklerde bu çizdiği çerçevenin kökenlerinin nasıl mevcut olduğunu göstermeye çalışır. Örneğin, Hindistanı yöneten Moğol imparatoru Ekber'in demokratik bir lider olmamasına rağmen temel insan haklarına saygıya ve çokkültürlülüğe dayalı bir siyasi sistemi Batı'dan çok önce kurduğunun altını çizer. Kısacası, bugün Batı kökenli olarak ortaya çıktığı sayılan değerlerin aslında Batı'ya özgü değil evrensel olduğunu savunur. Bu anlamda, sunduğu çerçeve evrenselci olsa da Batılı olmaktan uzak.

Benzer şekilde, modernleşme yaklaşımının, daha iyi ve daha gelişmiş bir topluma doğru insanlığın akılcı bir şekilde ilerlediği fikrini (249) ve toplumların ve insanlığın konumunun kurumsal düzenlemelerle (256) reforme edilebileceği düşüncesini paylaşır. Bu ilerlemenin doğrultusu konusunda da modernleşme kuramının normatif çıkış noktalarını benimser. Sen, içkin olarak iyi ve evrensel geçerliliği olduğunu varsaydığı, demokrasi, bilgiye-ulaşma ve benzeri normlardan oluşan bir değerler kümesine doğru insanlığın ilerlediğini ve ilerlemesi gerektiğini savunur. Bu anlamda Sen'in demokrasiyle kalkınma arasındaki ilişkiye bakışının üzerinde durmakta fayda var.

Ekonomik Kalkınma Demokrasiyi ve Özgürlükleri Kısıtlamayı Gerekendirir mi?

Gelişme literatürünün en fazla tartışılacak konularından birisi ekonomik kalkınma projeleriyle, genelde siyasi özgürlükler ve özelde demokrasi arasındaki

dengenin nasıl sağlanacağı sorusudur. Ekonomik kalkınma programlarının başarıyla uygulanabilmesi amacıyla halkın siyaset yapımı kanallarının dışında tutulması gerektiği pekçok yaklaşımın benimsediği yaygın bir kanaat. Özellikle de yukarıda kısaca değinilen bağımlılık yaklaşımının etkisiyle devlet kontrolünde ekonomik politikalar takip eden ülkelerin çoğunda otoriter rejimlerin ön plana çıktığını görüyoruz. Belli bir dönem Sovyetler Birliği'nin önderliğindeki Doğu Blok'unun da ekonomik alanda başarılı bir performans göstermesi nedeniyle sosyalist rejimlerin ve merkezi planlama ekonomisi modellerinin üçüncü dünyadaki tarafsız pek çok ülkece de benimsendiğini biliyoruz. Ekonomik ilerleme için gerekli olan sermaye birikimini sağlayacak fedakârlığı topluma dayatacak olan bir otoriter devlet, bu modelin temel varsayımıydı. Üçüncü dünyacı yaklaşıma göre özgürlükler ve demokrasi azgelişmiş ülkeler için bir lüks olarak görülmekteydi. Bu nedenle Soğuk Savaş döneminde insan hakları konusunda yapılan yoğun tartışmalarda Batılı ülkeler siyasi hakları savunurken Doğu Blok'u ve Bağlantısızlar hareketi sosyal ve ekonomik hakları ön plana sürmekteydiler.⁵ Ne var ki, otoriter bir siyasi sistemin kalkınma için gerekliliği tezi pek çok durumda mevcut baskıcı rejimlerin meşruiyetini sağlamak için kullanılan bir kılıf olmaktan öteye gidemedi. Uygulama düzeyinde de bu tez başarısız olmakla kalmadı, üçüncü dünyanın ekonomik sorunlarını daha da derinleştirdi. Sonunda komünist rejimlerin çökmesiyle birlikte kaba bir otoriter gelişme modeli savunuculuğu da tarihe karışmış oldu.⁶

Bu argümanın daha sofistike versiyonlarını ise otoriter rejimlerin belli bir dönem için zorunluluk olduğu şeklindeki, özellikle Doğu Asya ekonomik mucizesine dayanarak ileri sürülen, argümanlarda görmekteyiz.⁷ Planlı ekonomilerin çöküşüyle birlikte kapitalist ve liberal sistemlerin de siyasi ve ekonomik gelişme için tek alternatif modeller olarak kaldıkları çokça ortaya atılan bir tezdi. Buna karşı tez olarak ise özellikle Batı dışı toplumlar içerisinde azgelişmişliğin lanetinden kaçabilen örneklerin, aslında otoriteryanizmi tamamen de dışlamayan farklı bir modele dayandığı argümanıydı. Bunun entellektüel arkaplanı ise Batılı normlardan farklı, otoriteryanizme sıcak bakan, bir Asyalı değerler silsilesinin varolduğu ve bu ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarının bu normlar ekseninde şekillendirilmesi yönünde yapılan tartışmalarla sağlanmıştı.⁸ Ve hatta ekonomik olarak başarılı bir profil çizen bu yeni kalkınma modelinin "Asya değerlerinin üstünlüğü"nü gösterdiği argümanı da 1990'ların ikinci yarısındaki Asya finansal krizinden önce sıkça dile getirilmekteydi.

⁵ Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (Ithaca, NY: Cornell University Press, ikinci baskı, 2003), özellikle 4üncü bölüm.

⁶ Carl Gershman, "Democracy and Economic Development," *Economic Reform Today*, 4, 1997.

⁷ Bu tartışmaların yetkin bir değerlendirmesi için, bkz: Robert Wade, "East Asia's Economic Success: Conflicting Perspectives, Partial Insights, Shaky Evidence," *World Politics*, 44, Ocak 1992, s.270-320.

⁸ Bu argümanın bir değerlendirmesi ve kritiği için, bkz.: Donnelly, *age*, 7nci bölüm.

Kalkınma projelerinin başarılı örneği olarak addedilen Endonezya, Güney Kore, Tayvan ve Çin gibi ülkelerde, ne (neo)-liberal yaklaşımların önerdiği şekilde devlet yerini serbest pazar mekanizmalarına bıraktı ve kontrolsüz dışa açıldı, ne de tamamen dışa kapalı, devletin mutlak denetiminde ve serbest girişimi ve pazar mekanizmalarını yok sayan ekonomi politikaları takip edildi.⁹ Bu ülkelerde devletin etkin bir aktör olarak ekonomiye müdahil olduğu, ama bunu yaparken de bir yandan özel girişimcileri teşvik ettiği, öte yandan da ülke ekonomisini kontrollü bir şekilde dünya ekonomisine entegre ederek yerli üreticileri dünya çapında rekabet edebilecek bir yapıya çektiğini biliyoruz. Bir başka deyişle, bu ülkeler pekçok gelişmekte olan ülke için felaketi getiren ithal-ikameci büyüme politikaları yerine ihracata-dayalı büyüme modelini uygulayarak başarıya ulaşmışlardı. Devlet elitlerinin –daha popüler ifadeyle ekonomi teknokratlarının– ön plana çıktığı bu devlet-merkezli gelişme modellerinde, teknokratların tepeden-inmeci şekilde tanımladıkları kalkınma programları doğrultusunda serbest girişimcileri belli sektörlerle kanallandırdılar ve yerli üretimi dışarda rekabetçi kılabilmek için ülke içi talebi kısıtıklarını ve maliyetleri düşürmek amacıyla da ücretleri bastırdıklarını görüyoruz. Bu modelin benzeri özellikleri taşıyan, fakat ekonomik olarak daha düşük bir performans sergilemiş olan, bürokratik otoriter devletler de otoriteryanizmin değişik bir örneği olarak başta Arjantin olmak üzere Latin Amerika devletlerinin bir kısmında ortaya çıktı.¹⁰

Demokrasilerin özünde bir yandan serbest rekabet ve iktidar değişimi gibi uzun vadeli istikrarı sarsıcı unsurlar barındırdığı ve öte yandan da ekonomik dönüşüm projelerinden olumsuz etkilenen toplumsal kesimlerin, özellikle de işçilerin, taleplerini iktidara taşıyarak popülizme yol açabileceği gibi gerekçelerle, demokratik ve özgürlükçü rejimlerin ekonomik gelişme idealiyle bağdaşmadığı ileri sürüldü.¹¹ Ve hatta erken dönemde demokrasiye geçilmesi halinde ekonomik dönüşümün sancılarını dayanamayan yeni rejimin göçeceği ve demokrasinin yerleşmesini zorlaştırabileceği gibi ülkeyi bir istikrarsızlık sarmalına da sokabileceği varsayıldı.¹² Bir ülkenin ekonomik olarak kalkınmasını, onun dünyada saygın bir yer edinebilmesinin öncelikli bir koşulu olarak addeden bu yaklaşıma göre, ülkenin ekonomik kalkınmasını sağlayana kadar tam demokrasinin ve siyasi öz-

⁹ Dani Rodrik, “Understanding Economic Policy Reform,” *Journal of Economic Literature*, 34, Mart 1996, ss.9-41.

¹⁰ Guillermo O’Donnell, *Bureaucratic Authoritarianism: Argentina 1966-1973 in Comparative Perspective* (Berkeley: University of California Press, 1988).

¹¹ Bu argümanın detaylı bir özeti ve buna verilen ampirik bir cevap için, bkz. Morton H. Halperin, Joseph T. Siegle, and Michael M. Weinstein, *The Democracy Advantage: How Democracies Promote Prosperity and Peace* (New York: Routledge, 2004); ayrıca, bkz.: José María Maravall, “The Myth of the Authoritarian Advantage,” *Journal of Democracy*, 5, 4, Ekim 1994, ss.17-31.

¹² Bu anlamda bu modelin entellektüel fikir babası, modernleşme kuramına köklü bir eleştiri getiren ve siyasi modernleşmenin, demokratikleşmeyle özdeşleştirilmesine karşı çıkan Huntington’dur. Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968).

gürlüklerin ertelenmesi elzemdi. Ancak ekonomik gelişmenin sağlanmasından ve ülke düzlüğe eriştikten sonra, ekonomik ilerlemenin getirdiği faydaların topluma yayılması ve özellikle de kendi ayakları üstünde durabilen bir orta-sınıf oluşmasını takiben, reformların siyasi hak ve özgürlükler alanına kaydırılması salık verilmekteydi. Kısacası, hem ekonomik olarak gerikalmış, hem de demokratik olmayan bir toplumun, öncelikle yapması gereken şey ekonomik ilerlemeye odaklanması ve bunu sağladıktan sonra da demokratikleşmeye yönelmesi. Bu hem daha gerçekçi hem de daha faydalı bir model olarak önerilmekteydi.¹³

Sen ve Otoriteryen Kalkınma Modeli

Bu sorunsala Amartya Sen'in yaklaşımı ne olabilir? Sen'in özgürlükler-gelişme ilişkisine getirdiği alternatif bakışı tekrar hatırlarsak, bu konuda ne tavır takınacağını tahmin etmek de pek zor olmayacaktır. Sen'in birinci tanımı özgürlükleri kamu politikalarını değerlendirmemize yardımcı olan kıstas olarak gördüğü için özgürlükler gelişmenin kurucu ögesidirler. Bu anlamda herhangi bir meseleyi değerlendirirken asıl ulaşılmaması gereken nihaî hedefin özgürlükler alanını genişletmek ve bu sayede de insanların mutluluğunu çoğaltmak olduğunu söylemiştik. Bu açıdan yaklaşıldığında, Sen otoriteryen gelişme modelinin temel varsayımına, yani ekonomik gelişmenin ulaşılmaması gereken öncelikli amaç olduğu fikrine ve bu amaca yönelik olarak siyasi hakların ve özellikle halkın kamu politikalarının yapımına katılımını sağlayan demokrasinin sınırlandırılması argümanına kökten karşı çıkacaktır. Sen'e göre ekonomik kalkınma kendinden menkul bir değer olmaktan ziyade, insan mutluluğuna hizmet ettiği ölçüde kıymet kazanan bir amaçtır ve hiçbir koşulda diğer özgürlüklerin ertelenmesini meşrulaştırmaz.

Sen'in özgürlüğe yüklediği ikinci anlam ise farklı araçsal özgürlüklerin gelişmeye olan pozitif katkısını vurgular. Yukarıda tartışıldığı üzere, Sen özellikle beş özgürlük kategorisini vurgular ve bunların hepsinin de eşit düzeyde önemi haiz olduğunu ve aralarında bir hiyerarşik kurulamayacağını, aksine bunların birbirinden ayrılmaz oldukları fikrini ileri sürer. Yani ekonomik kalkınmanın siyasi hakların veya sosyal imkânların sağlanmasından daha üstün bir konumu olduğu fikrine karşı çıkar. Bu anlamda da aslında bireylerin siyasi haklarını, sosyal imkânlarını veya koruyucu güvenliğini sağlamak için ekonomik ilerlemenin beklenmesinden çok bunların derhal sağlanmasını önerir. Çünkü, görünüşte birbirinden farklı duran bu hak ve imkânların aslında ampirik şekilde birbiriyle bağlantılı olduğunu, bir alanda elde edilen kazanımların diğer özgürlükleri de güçlendirdiğini ve bu sayede ekonomik kalkınmayı da etkilediğini düşünür. Örneğin bireylerin sağlık hizmetlerini, eğitim olanaklarını veya siyasi kanalları denetleyebildikleri ölçüde ülkelerin ekonomik olarak da daha hızlı ilerleyebileceklerini söyler ve bu sebeple de insan yaşamının kalitesini arttıracak önlemlerin alınmasının ekono-

¹³ Joshua Muravchik, "Freedom's Edge: Book Review," *Journal of Democracy*, 16, 2, Nisan 2005, ss.167-170.

mik geri kalmışlıktan kurtulmaya ertelenmesine karşı çıkar (41, 48).

Sen, demokrasiyle kalkınma arasındaki bağlantı için de aynı bütüncül argümanı yineler ve otoriteryen kalkınma tezine karşı çıkar. Esasında Sen, yukarıda tartışıldığı gibi, ekonomik gelişmeyi geleneksel yaklaşımlardan farklı algılamak-tadır. Ülke ekonomisinin üretim kapasitesinin artmasından veya dünya sıralamasındaki yerinin yükselmesinden ziyade, bizzat bireylerin hayatını ilgilendiren ekonomik göstergelerde, ve bireylerin temel ekonomik ihtiyaçlarının giderilmesinde katedilen iyileşmeler Sen'e göre daha önemlidir (150). Bu anlamda aslında ekonomik alanda bugün pekçok geri kalmış ülkenin karşı karşıya bulunduğu gerçek sorun, milli geliri arttırmaktan ziyade ekonomik felaketlerden, öncelikle de açlıktan sakınma özgürlüğünü bu ülkelerin yurttaşlarına sunamamış olmasıdır. Bu bağlamda özellikle kıtlık gibi tehditlere karşı demokrasilerin en etkin çözümü sunduğunu düşünür. Ampirik olarak demokratik rejimlerin ne kadar fakir olurlarsa olsunlar kayda değer kıtlık felaketlerine maruz kalmadıklarını belirtir (7. bölüm). Ayrıca, yoksulluğun ve ekonomik mahrumiyetin giderilmesinin öneme ve bunların diğer özgürlüklerle olan ilişkisine de uzun uzadıya değinir (4. bölüm).

Demokrasilerin ekonomik alanda böylesi olumlu roller oynamasını nasıl açıklayabiliriz? Sen demokrasinin önemini üç boyutta açıklar (6. bölüm). İlk olarak, normatif düzeyde, demokrasinin içkin değeri nedeniyle ulaşılması gereken bir amaç olduğunu vurgular. Sen en iyi yönetim biçimi olması nedeniyle demokrasiye olan inancının sürekli altını çizer. İkinci ve üçüncü boyutlar ise Sen'in yukarıda tartışılan özgürlük tanımından esinlenir. Sen'in sunduğu çerçeveye göre, demokrasi kurucu özgürlük olarak bir yönüyle gelişmenin önde gelen bir amacıdır, bir diğer yönüyle de ekonomik kalkınmaya olanak sağlayan araçsal bir özgürlüktür. Demokrasi kurucu özgürlük olarak ekonomik politikaların içeriğinin kavramsallaştırılmasını sağlar ve bu sayede toplumda değerlerin ve normların oluşumuna katkıda bulunur. Ekonomik ihtiyaçların tanımlanması ve bunların sağlanmasına yönelik politikaların oluşturulması Sen'e göre en iyi şekilde halkın katılımına açık kamusal tartışmalarla sağlanabilir. Halkın siyasi ve sosyal alanlara sınırlanmamış katılımının ise daha aktif ve katılımcı bir sivil toplumun gelişmesine ve bireylerin kendi kanaat ve değerlerini daha özgürce oluşturabilmesine de doğrudan katkıda bulunduğunu düşünür. Üçüncü olarak, özellikle acil çözüm bekleyen ekonomik krizler söz konusu olduğunda demokrasinin araçsal tanımı, yani ihtiyaç sahiplerinin sesini duyurma fonksiyonu, vatandaşların siyasi otoritelere ulaşmasına, ve onlar üzerinde baskı oluşturmaya imkan sağlayarak derhal eyleme geçmelerini kolaylaştırır. Sen ayrıca serbest seçimlerde rekabet etmek zorunda kalacak olan siyasetçilerin, halkın kıtlık gibi sorunlarına kulak tıkamasının zor olacağını belirterek demokrasinin araçsal etkisinin diğer bir boyutunu gösterir.

Sen ayrıca otoriteryen kalkınma modelinin savunucularının ileri sürdüğü üç argümanı yakından inceler: Hak ve özgürlüklerin ekonomik gelişmeyi yavaşlat-tığı tezi; fakir insanların seçim yapmak zorunda bırakıldıklarında ekonomik ihti-

yaçlarının giderilmesini siyasi özgürlüklere tercih edecekleri savı ve siyasi özgürlükler, bireysel haklar ve demokrasinin Batılı ülkelerin önceliği olduğu ve Asya değerleriyle bağdaşmadığı iddiası (6. bölüm). Birinci argümana cevaben, mevcut istatistiki verilerin bu tezi desteklemediğini söyler. Bir iki başarılı örneğe bakarak otoriteryen gelişme yaklaşımını genel geçer bir kalkınma model olarak sunmanın zor olduğunu ve daha kapsamlı data setleri üzerinde sistematik olarak çalışıldığında siyasi özgürlükler ve ekonomik performans arasında negatif bir korelasyonun bulunmadığını söyler. Aksine, ekonomik kalkınmanın çok daha farkı koşulların bir araya gelmesiyle elde edilebilecek bir sonuç olduğu fikrine varır. Sonuç olarak ekonomik kalkınma için gerekli olanın baskıcı bir siyasi sistemden çok yatırıma elverişli ortamın yaratılması olduğunu savunur.

İkinci argümanı tartışırken ise kanaatlarını belirtmek ve liderlerini eleştirmek için herhangi bir katılım hakkı verilmeyen yoksul insanların ne düşündüğünü bilmenin zorluğuna işaret eder. Bu meseleyi siyasi elitlerin kendi gündemlerini meşrulaştırmak için manipüle ettiğini ve halkın öncelikli kaygısının ekonomik sorunlar olduğu kanısını yaydığını düşünür. Üçüncü argümana karşılık olarak da, yukarıda tartışıldığı üzere, Sen sunduğu birey ve özgürlük eksenli çerçevenin belli bir kültürün ürünü olmaktan öte evrensel bir değerler bütünü temsil ettiğini vurgular (10uncu bölüm). ‘Asya değerleri’ de tabii ki bundan müstesna değildir. Sen, öncelikle kimsenin Asya değerlerinin ne olduğunun tanımını tekeline alamayacağını belirtir. Asya değerlerini otoriteryenizmle özdeşleştiren yorumun aslında iktidar sahiplerince geliştirilip, topluma empoze edildiğini, özellikle değişik Asyalı toplumlardaki muhalif kesimlerin söylemlerine bakıldığında çeşitliliğin hemen farkına varılabileceğini söyler. Asya’da diğer geleneklerde olduğu gibi özgürlükleri önceleyen güçlü bir damarın olduğunu ve Asya değerlerinin otoriteryen bir kalkınma modelinin entellektüel payandası olarak kullanılamayacağını savunur.

Sonuç

Bir yandan özgürlük ve demokrasi öte yandan ekonomik gelişme ve modernleşme arasında yadsınamaz bir bağ var. Buna rağmen demokratikleşme belli bir ekonomik kalkınmışlık düzeyine erişene kadar rafa kaldırılabilir mi? Ya da diğer bir ifadeyle, ekonomik gelişmişlik demokrasi, yani siyasi modernleşme, için bir önkoşul mudur?¹⁴ Belli örneklerde böylesi bir kalkınma modelini takip eden ülkelerin ekonomik alanda başarıya ulaştığını biliyoruz. Ama özellikle Asya finansal krizinden sonra bu modelin geçerliliği daha fazla sorgulanmaya başladı. Çünkü kriz, ekonomik patlama döneminde sümenaltı edilen otoriteryen mode-

¹⁴ Bu açıdan bakıldığında, modernleşme kuramının erken dönem savunucularının, özellikle de gelişmeyi belli aşamalar şeklinde formüle eden yaklaşımların, demokrasiyi sonraki aşamalarda ulaşılabilecek bir hedef olarak algıladıklarını ve bu modele öncülük ettiklerini de görüyoruz. Seymour Martin Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics* (Garden City, NY: Doubleday & Company, Inc, 1960).

lin negatif yanlarını da bariz şekilde günyüzüne çıkarmıştı. Bu modelin örtülü yüzü gerçekten de pek içaçıcı değildi: Devlet ve iş dünyası arasında girilen yakın ilişkilerin doğurduğu rüşvet, adam kayırma gibi kronik sorunların yanı sıra, bu modelin yerel pazarların ve otantik bir kapitalizmin doğuşunu da engellediği görüldü. Ekonomik gelişmenin demokrasinin önüne geçmesinin yanlışlığı ve şeffaflığa ve demokratik sorumluluğa dayalı sistemlerin gerekliliği Asya'lılarca da gitgide daha fazla seslendirilmesine rağmen, bugün dahi Putin Rusya'sında ve Çin'deki gelişmelere bakarak otoriteryen gelişme modelinin hâlâ geçerli ve uygulanabilir olduğunu savunanlar var.¹⁵

Amartya Sen'in çerçevesi otoriteryenizmin gelişme için bir önkoşul olmadığı argümanını güçlü bir şekilde sunar. Sen getirdiği alternatif özgürlük kavramsallaştırmasıyla hem nedensel hem de araçsal olan özgürlük ve gelişme arasındaki bağları çok değişik veçheleriyle göstermeye çalışır. Hem felsefi hem de ampirik olarak özgürlüklerle demokrasinin birbirini güçlendiren amaçlar olduğunu, birinin elde edilmesi için diğlerinin bırakın reddedilmesini, ertelenmesini bile yanlış bulur. Sen bu analizleriyle az gelişmiş ülkelerin takip etmesi gereken kalkınma stratejisinin öncelikle ekonomik ilerlemeye odaklanmak ve belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşana kadar siyasi özgürlükleri ertelemekten geçtiğine inanan otoriteryen gelişme tezine önemli bir cevap verir. Özellikle Asya finansal krizini tartışırken de otoriteryenizme dayalı büyümenin ve bunun dayandığı anti-demokratik ilişkilerin ve şeffaflıktan uzak uygulamaların krizi nasıl doğurduğunu ve etkilerini derinleştirdiğini gösterir (184-6).

Ama yine de madalyonun diğer yüzü, yani demokrasinin ekonomik gelişme için bir önkoşul olup olmadığı, konusunda Sen pek tatminkâr cevaplar vermez. Bu soru gelişme literatüründe ve demokratikleşmeyle ilgili tartışmalarda önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶ Sen'in özgürlüklerin ve bu anlamda da demokrasinin araçsal yönüne yaptığı vurgu, demokrasinin ekonomik kalkınmaya pozitif katkısının altını çizer. Ama bunun ötesinde demokrasi gelişme için gerekli midir sorusunu doğrudan ele almayarak, Sen önemli bir meseleyi cevapsız bırakır. Bu sorun teorik olduğu kadar pratik olarak da önemlidir. Çünkü dünyada demokratikleşmeyi gerçekleştirmeden ekonomik kalkınmada hatırı sayılır mesafe kat eden örnekler de var. Neden belli ülkelerin bir dönem ve Çin'in hâlâ demokrasiye geçmeden hızlı ve uzun süreli ekonomik büyüme elde ettiklerini açıklamak gerek.

Bu örneklerle Sen, dolaylı olarak, bu ülkelerde ekonomik göstergelerdeki iyileşmenin otoriteryen rejimlerden çok uygun ekonomik koşulların bir araya gelmesiyle sağlandığını söyleyerek cevap verecektir. Asıl soru da tam olarak burda

¹⁵ Azar Gat, "The Return of Authoritarian Great Powers" *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 2007, ss.59-69; Michael McFaul and Kathryn Stoner-Weiss, "The Myth of the Authoritarian Model," *Foreign Affairs*, Ocak/Şubat 2008, ss.68-84.

¹⁶ Demokrasi ve gelişme arasındaki bu iki yönlü ilişkilerin incelemesi için, bkz: Adam Przeworski ve diğerleri, *Democracy and Development: Political Institutions and Well-being in the World, 1950-1990* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

yatmaktadır: Nedir bu uygun koşullar? Bu konuda gittikçe ekonomik gelişme için asıl önemli olanın yöneticilerin belli hak ve özgürlükleri, özellikle de girişimcilik haklarını, ekonomik alandaki işlemleri ve mülkiyet haklarını, garantiye alması olduğunu savunan bir yaklaşım benimsenmekte.¹⁷ Yöneticiyle yönetilen arasındaki sosyal sözleşmenin ekonomik olarak yeniden yorumuna dayanan bu perspektif doğru ise asıl öncelikli mesele demokratik rejimleri kurmaktan ziyade temel özgürlükleri sağlamak olabilir.¹⁸ Özgürlükleri ve ekonomik gelişmeyi sağlamanın tek yolu demokrasiden mi geçiyor, yoksa demokratik olmayan ama liberal değerleri savunan rejimler de ekonomik gelişmeyi beraberinde getirir mi? Gelişme ekonomisi ve siyaset teorisi bu sorunsal üzerinde kafa yoracağa benziyor.

¹⁷ Douglass C. North, *Structure and Change in Economic History* (New York: W. W. Norton and Company, 1981); Mancur Olson, "Dictatorship, Democracy and Development," *American Political Science Review*, 87, 3, Eylül 1993, ss.567-576.

¹⁸ Liberal otokrasilerin öncelikli olarak desteklenmesi gerektiği tezi, 2003 yılında en çok satan kitaplar listesine de giren çalışmasıyla, Fareed Zakaria tarafından dillendirildi. Bkz: Fareed Zakaria, *The Future of Freedom: Illeberal Democracy at Home and Abroad* (New York: W. W. Norton and Company, 2003).

HUKUK DEVLETİ

HUKUKÎ BİR İLKE SİYASÎ BİR İDEAL

ALBERT V. DICEY
FRIEDRICH A. VON HAYEK
CARL SCHMITT
JOSEPH RAZ
ANDREI MARMOR
MICHEL ROSENFELD
JURGEN HABERMAS
HEINER BIELEFELDT
RONALD DWORKIN
CHRISTINE SYPNOWICH
ALİ RIZA ÇOBAN
ADNAN KÜÇÜK
ALİ AKYILDIZ
GERALD L. NEUMAN
YÜKSEL METİN

EDİTÖRLER: ALİ RIZA ÇOBAN, BİLAL CANATAN, ADNAN KÜÇÜK

2. baskı
ADRES
yayıncılık

Prusya Kralı II. Frederick Berlin'deki Sans-Souci Sarayı'nın görüntüsünü bozan eski bir yel değirmenini yıktırmak ister. Hatta değirmenciye tahliye konmusunda bizzat tehdit eder. Değirmencinin Kral'a verdiği cevap bütün dünyaya hukuk devletinin mottosu haline gelmiştir: "Berlin'de hâlâ adil mahkemeler var." (Es gibt noch ein Kammergericht in Berlin!)

Hukuk Devleti, Türkiye'deki hukuk devleti tartışmalarına esaslı bir katkı yapacaktır. Bu eserde, Dicey'den Hayek'e Habermas'tan Raz'a bir çok önemli düşünürün hukuk devletine ilişkin çalışmaları bir araya getirmiştir. Ayrıca ulusal ve uluslararası uygulamalara da geniş yer verilmiştir.

AB Vizyonları ve Türkiye'nin AB Üyeliği

Zeki Sarıđil^o

Giriş

Avrupa Birliği (AB)'nin öncüsü olan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'nin 6 Avrupa ülkesi (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) tarafından 20. yüzyılın ortalarında kurulmasından bu yana Avrupa'daki bütünleşme süreci 21. yüzyılın başlarında 27 üyeli Avrupa Birliği'yle sonuçlandı. Türkiye'nin bu bütünleşme sürecine katılımı 1959 yılında AET'ye üyelik başvurusuyla oldu. Bu başvurudan dört yıl sonra, Türkiye ile AET Ankara'da Ortaklık Anlaşması'nı imzaladı ki bu anlaşmanın 28. maddesine göre Türkiye gelecek bir zamanda topluluğa tam üye olarak katılabilecekti. Ancak o tarihten bu yana AB-Türkiye ilişkileri hep inişli çıkışlı oldu. Mesela 1980 darbesini takip eden süreçte, Ocak 1982'de, AET Ankara Anlaşması'nı askıya alma ve Türkiye ile siyasi ilişkileri dondurma kararı aldı. 4 yıl sonra ilişkiler yeniden düzelmeye başladı ve 1987 yılında Türkiye AET'ye tam üyelik başvurusunda bulundu. Bu başvuruya cevap olarak AB Komisyonu 1989 yılındaki kararında topluluğun yeni üye almasının 1992 yılına kadar gündemde olmadığını belirtti. 1995 yılında ise Türkiye AB ile Gümrük Birliği anlaşmasını imzaladı, ki bu anlaşma o dönemde tam üyelik yolunda önemli bir adım olarak sunulmuştu. Ancak Aralık 1997 yılındaki Lüksemburg zirvesinde Türkiye'nin aday adaylığı kabul edilmesine rağmen Türkiye, AB'nin doğuya doğru genişleme sürecinin dışında tutuldu. Bu olumsuz karardan iki yıl sonra, 1999 Helsinki Zirvesi'nde ise Türkiye'nin

^o Muğla Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim üyesi.

üyelik için adaylığı AB tarafından resmen kabul edildi. Helsinki sonrası süreçte Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği sonucuna varan AB Komisyonu, Ekim 2004'teki raporunda üye ülkelere Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılmasını önerdi ve Ekim 2005 tarihinde de AB ile Türkiye 'ucu açık' olarak nitelendirilen üyelik görüşmelerine başladı.

Ancak Türkiye'nin AB'ye üyeliği hâlâ birlik içinde oldukça tartışmalı konulardan biridir ve zaman zaman da AB içinde büyük ayrılıklara, tartışmalara yol açabilmektedir.¹ Bir diğer ifadeyle, AB üyesi hükümetlerin Türkiye'nin üyeliği konusundaki pozisyonları büyük bir farklılık ve değişkenlik göstermektedir. Aynı durum AB üyesi toplumların Türkiye'nin üyeliğine olan bakışında da görülmektedir (bkz. Ek Tablo 2).² Bu makalenin temel amacı AB üyesi hükümetlerin Türkiye'nin AB üyeliğine bakışlarındaki bu farklılıkların anlaşılmasında, Türkiye-AB ilişkileri konusundaki tartışmalarda pek de dikkate alınmayan bir faktörün, üye ülkelerin sahip oldukları *AB vizyonunun*, etkisini incelemektir. Bu inceleme daha çok 2005 yılında Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açıldığı dönem öncesi AB üyesi ülkelerdeki siyasi elit arasındaki tartışmalar ve söylemler üzerinden yapılacaktır.

Makalenin temel argümanı kısaca şu şekilde ifade edilebilir: AB üyesi ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine olan bakışını anlayabilmek için ilgili ülkenin sahip olduğu AB vizyonunu da bilmek ve anlamak gerekir. Ancak Türkiye-AB ilişkileri tartışmalarında bunun yeterince yapılmadığı görülmektedir. Bu tartışmalarda genel olarak oldukça bütünsel/monolitik bir yaklaşımla bazı tarihi ve kültürel gerçeklikler üzerinden AB üyesi ülkelerin Türkiye'yi ya hiçbir şekilde eşit statüde bir üye olarak kabul etmeyeceği ya da Türkiye'nin AB'ye kesinlikle gireceği gibi tezler ileri sürülüyor. Oldukça sorunlu olan bu tür yaklaşımlar Türkiye-AB ilişkilerini anlamada ve sonuç olarak da bu ilişkilerin geleceğini öngörmede yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşım sorunludur çünkü bugünkü AB'nin içinde oldukça farklı AB vizyonları mevcuttur ve bunlar da zaman zaman birbirleriyle çatışabilmektedir. AB içindeki bu farklı vizyonlardan dolayı AB üyesi ülkelerin birliğin genişlemesi konusundaki pozisyonları da oldukça farklı olabilmektedir. Kısacası AB içindeki bu farklılıkları anlamadan Türkiye'nin AB'ye olan üyeliği konusundaki analizler sorunlu ya da en azından oldukça sınırlı kalmaktadır.

Bu çalışma şu şekilde yapılandırıldı. Birinci bölüm mevcut literatürde yer bulan ve AB üyesi ülkelerin aday ülkelere karşı pozisyonlarını belirleyen bazı faktörlere kısaca değinilecek. İkinci bölümde ise rolü pek fazla tartışılmasa da Türkiye'nin üyeliği tartışmalarında daha da belirleyici olan bir diğer faktör (*AB vizyonu*) ve onun üç temel versiyonu (*hukuki, kültürcü ve materyalist*) tartışılacak ve

¹ Bakınız *Euobserver*, 25 Eylül 2007; Kirişçi, Kemal, "Turkey and the European Union: The Domestic Politics of Negotiating Pre-Accession", *Macalester International Journal*, Cilt 15, 2005.

² Şunu da eklemek gerekir ki adaylığı AB toplumlarınca en az desteklenen ülke Türkiye'dir (bkz. Ek Şekil 2).

bu vizyonlara sahip kimi aktörlerin Türkiye'nin üyeliğine hakkındaki görüşleri örneklendirilecek. Üçüncü bölümde ise hangi üye ülkede hangi vizyonun belirleyici olduğu sorusu cevaplandırılmaya çalışılacak. Sonuç bölümünde ise çalışmanın argümanı özetlenecek ve AB-Türkiye ilişkilerinde daha sağlıklı politika üretilmesi konusunda bazı önerilerde bulunulacak.

1. AB Ülkelerinin Pozisyonlarını Etkileyen Bazı Faktörler

Mevcut çalışmalar şunu göstermektedir ki aday ülkeyle olan ikili ekonomik ilişkiler; tarihi, kültürel bağlar, tecrübeler ve coğrafi yakınlık gibi faktörler AB içindeki ülkelerin o aday ülkenin üyeliği konusunda pozisyonlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Mesela coğrafi yakınlık faktörünü ele alırsak, Schimmelfennig'in de gösterdiği gibi AB'nin 2004 doğu genişlemesi sırasında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine komşu olan AB üyesi ülkeler bu ülkelerin AB'ye katılımına çok daha fazla destek verdiler.³ Bunun en önemli sebeplerinden biri de coğrafi yakınlık karşılıklı bağımlılık yaratmaktadır ve üyeliğin gerçekleşmesi durumunda oluşacak ekonomik ve güvenlik alanlarındaki kazançlar ilgili AB üyesinin kendine yakın olan ülkenin adaylığına çok daha olumlu yaklaşmasına neden olmaktadır.

Bu faktörlerin Türkiye'nin üyeliği konusunda da AB üyelerinin pozisyonlarını etkilediğini söylemek mümkün. Mesela, ikili ekonomik ilişkiler açısından duruma bakarsak, Şekil 1'de görüldüğü gibi Türkiye'ye olan ihracatın toplam ihracata olan oranı en yüksek ülkelerden bazıları Yunanistan, İtalya, Almanya, İspanya ve İsveç'tir. Aynı zamanda bu ülkelerin Türkiye'den ithalatı da genel ithalatları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu da şu anlama gelmektedir ki diğer ülkelere göre bu ülkeler Türkiye ile çok daha sıkı bir ticari ve ekonomik ilişki içindedir. Sonuç olarak da Türkiye'ye AB kapısının kapatılması sonucunda oluşacak krizden ekonomik anlamda en çok bu ülkeler etkilenecektir. Bundan dolayı olsa gerek ki bu ülkelerdeki hükümetler üyelik görüşmelerinin başlatılması tartışmalarında Türkiye'nin üyeliğine karşı daha olumlu bir yaklaşım içinde oldular. Aktif ve etkili bir ticari grup olan Almanya Dış Ticaret Federasyonu'nun başkanı Anton F. Boerner de ekonomik bağların önemine vurgu yapmıştır. Boerner'e göre Almanya'nın önemli bir ticaret ortağı olan Türkiye'nin AB'ye üyeliği Alman ekonomisini de canlandıracaktır.⁴ Bütün bunlar da mevcut ekonomik bağların üye ülkelerin adaylara olan yaklaşımını etkilediği tezini güçlendirmektedir.

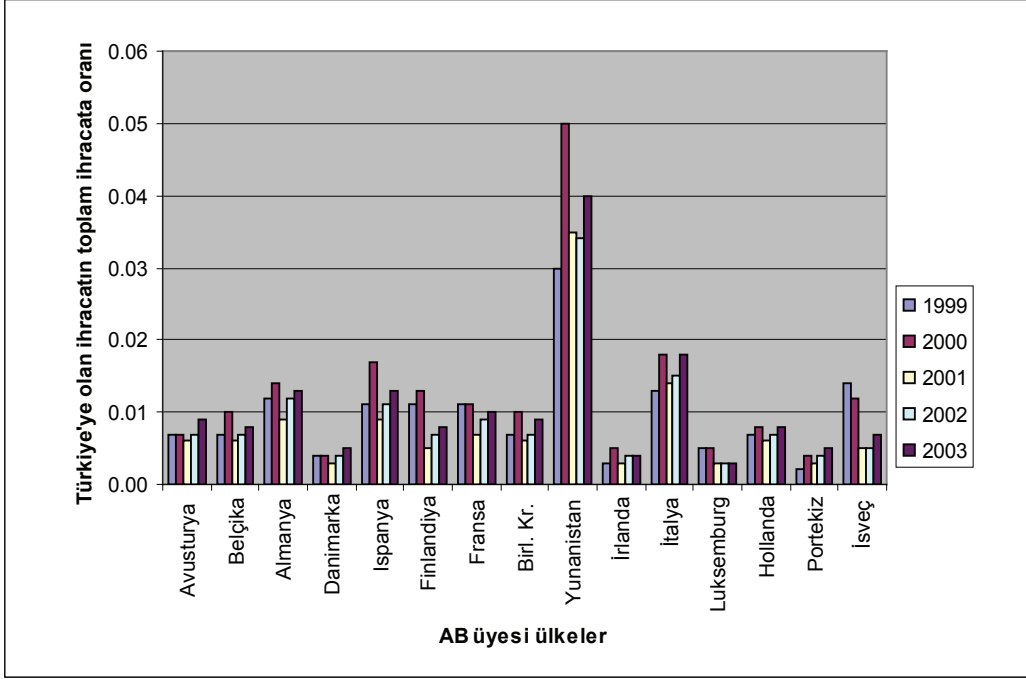
Ancak üye ülkelerin AB'nin genişlemesi konusundaki pozisyonlarını analiz eden mevcut akademik çalışmalarda *AB vizyonu* faktörü gereken ilgiyi görmemiştir.

³ Frank Schimmelfennig, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization*, Cilt 55, No 1, 2001, s. 47-80. Ayrıca bakınız: Desmond Dinan, "The Road to Enlargement", Maria Green Cowles ve Desmond Dinan (der.), *Developments in the European Union*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 16.

⁴ *Eubusiness*, 28 Eylül 2004.

Bu faktör özellikle Türkiye gibi bir aday ülkenin üyeliğinin değerlendirilmesinde çok daha belirleyici olabilmektedir. Neticede Türkiye'nin AB'ye üyeliği oldukça önemli bir gelişme olacaktır; çünkü içinde bulunduğu coğrafyasıyla, farklı bir kültürel ve sosyal yapısıyla ve genişliğiyle Türkiye üye olduğu takdirde AB'yi geri

Şekil 1: AB üyesi 15 ülkenin Türkiye'ye olan ihracatlarının toplam ihracatlarına oranı (1999-2003)

dönülemez bir şekilde ve önemli ölçüde değiştirecektir. AB'nin 2004 yılındaki doğu genişlemesinde 10 yeni üye ülke birliğe katıldı. Türkiye'nin üyeliği tek başına neredeyse AB için ikinci bir doğu genişlemesi anlamına gelmektedir. Mesele, 2004 yılında AB'nin nüfusu 10 yeni ülkenin katılımıyla 75 milyon arttarken, alan olarak da 738 km² genişledi. Türkiye tek başına AB'ye çok daha fazla bir nüfus ve coğrafi alan katacaktır.

Şunu da kabul etmek gerekir ki Türkiye'yi 2004 yılında birliğe katılan üye ülkelerle bir tutmamak gerekir. Mayıs 2004'te gerçekleştirilen doğu genişlemesinde Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye katılımı bir kesim tarafından 'zorla birbirinden ayrılmış aile üyelerinin yeniden bir araya gelmesi' olarak değerlendirildi.⁵ Yani AB içindeki kimi aktörler için bu genişleme akrabalığın getirdiği bir zorunluluktan (*kinship-based duty*).⁶ Ancak Türkiye aileye dışarıdan katılacak bir yabancı

5 Michael Baun, "A Wider Europe: The Process and Politics of European Enlargement", Oxford, Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000, s. 11.

6 Bakınız Helene Sjursen, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the

konumunda kalıyor çünkü üye olduğu takdirde Türkiye birlik içinde tek Müslüman ülke olacak. Bu da AB'nin 21. yüzyılın başlarında ikinci önemli değişimini, belki de en önemlisini, yaşaması demektir. O açıdandır ki mevcut üyelerin ileride nasıl bir AB istedikleri sorusu Türkiye'nin üyeliği söz konusu olunca daha da önem kazanmaktadır ve yine bundan dolayı AB içindeki Türkiye'nin üyeliği ile ilgili tartışmalar zaman zaman AB'nin kendini tartışmasıyla sonuçlanmaktadır. Mesela Avrupa'daki bu bütünleşmenin sonunda bir serbest ticaret alanı yerine ortak kültür temelinde federal nitelikli siyasi bir yapının ortaya çıkmasını arzulayan kimi kesimler için Türkiye'nin AB'ye katılımı bu amaca ulaşılmasını engelleyecektir.⁷ Almanya'nın Bavyera eyaletinin muhafazakar Başbakanı Edmund Stoiber'in şu sözleri bu görüşü çok güzel ifade etmektedir: "Biz bir serbest ticaret alanından ziyade oldukça gelişmiş bir siyasi birlik istiyoruz. Türkiye'nin üye olması durumunda bu mümkün olmayacaktır".⁸ Makalenin takip eden bölümünde AB içinde öne çıkan üç ana AB vizyonu ve bunların Türkiye ile ilgili tartışmalarda oynadıkları roller ele alınacak ve örneklendirilecek.

2. AB'de Üç Temel 'AB Vizyonu'

Hukuki Vizyon

Bu vizyona sahip kesimlere göre AB, Avrupalı ülkelerin bir araya gelerek imzaladıkları ve demokrasi, temel hak ve özgürlükler ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri esas alan antlaşmalar sonucunda doğmuş daha çok hukuki bir sistemdir. Bir diğer ifadeyle AB bütünleşmesi hukuki bir süreç olarak tanımlanmaktadır ve bunun sonucunda doğan yapı da hukuki sistemler bütünü olarak algılanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında AB'nin genişlemesinin temel koşulu da birçok alanda mevcut AB yasalarının ve uygulamalarının (*EU acquis*) ve bu yasaların temel aldığı evrensel nitelikli değerlerin söz konusu aday ülke tarafından kabul edilmesi ve yaşama geçirilmesidir. Bir diğer ifadeyle bu vizyon AB'nin genişlemesini daha çok *teknik* ve *hukuki* bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Bu vizyonun AB'nin bazı temel antlaşmalarında açık bir şekilde ifade edildiğini görmekteyiz. Mesela Maastricht Antlaşması'nın 49. maddesine göre demokrasi, insan haklarına saygı ve temel özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ilkelerine sahip her Avrupa ülkesi birliğe üye olmak için başvurabilir. Aktörler bazında ise bu

EU's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40, No 3, 2002, s. 491-513.

⁷ Neil Nugent, "The Eu and the 10+2 Enlargement Round: Opportunities and Challenges" Neill Nugent (der.), *European Union Enlargement*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 10.

⁸ *The Times*, 9 Aralık 2002. Bazı çalışmalar bu görüşe karşı çıkmaktadır. Mesela Grabbe'ye göre Türkiye'nin üyeliği AB'ye daha fazla çeşitlilik (*diversity*) getirecektir ancak yeni üye katılımı bütünleşmenin yavaşlamasına neden olmak yerine AB'nin yeni alanlarda politika üretecek olması nedeniyle genişleme süreci bütünleşme sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır. Bu konuda daha fazla tartışma için bakınız Heather Grabbe, "What the New Member States Bring into the European Union", Neill Nugent (der.), *European Union Enlargement*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 70-94.

vizyonun AB kurumlarınca, özellikle de AB Komisyonu tarafından, daha fazla paylaşıldığını söylemek mümkün. Özellikle AB Komisyonu'nun Türkiye ile ilgili hazırladığı raporlarda ve değerlendirmelerde hukuki vizyonun yansımaları çok net bir şekilde görülmektedir. Zaten bu raporlara hakim olan konu çeşitli alanlarda (siyasi, ekonomik vb.) AB yasa ve uygulamalarının ne kadarının ilgili aday ülke tarafından yerine getirildiği ya da getirilmediğidir. Mesela Türkiye ile ilgili 2003 yılına ait raporda şu ifadeler yer almaktadır:

Geçen 12 ay içinde Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesi sürecinde Türkiye çok önemli yasal girişimlerde bulundu. Türkiye bu raporda yer alan önemli konulara da eğilmelidir. Özellikle yargı bağımsızlığı ve etkinliği, temel hakların kullanımı konusundaki genel çerçeve, asker-sivil ilişkilerinin Avrupa'ya uyumlu hale getirilmesi, kültürel haklar gibi konularda özel bir çaba gösterilmelidir. Aynı zamanda Türkiye yasaların tam anlamıyla ve etkin bir şekilde uygulanmasını ve Avrupalılar gibi Türk vatandaşlarının da insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlamalıdır.⁹

Fransa Başbakanı Dominique de Villepin'in üyelik müzakerelerinin başlaması şartı olarak Türkiye'nin Kıbrıs'ı tanıması gerektiği önerisine karşı genişlemeden sorumlu Komisyon üyesi Olli Rehn'in şu ifadeleri de hukuki vizyonun Türkiye ile ilgili tartışmalardaki yansımasına bir başka örnektir: "2004 yılında gerçekleştirilen zirvede AB üyelerinin üzerinde anlaştığı üyelik görüşmelerinin başlaması için gereken şartları Ankara yerine getirmiştir... Bu durumda sıra AB üyesi ülkelere düşmektedir. Sorumluluk bilinciyle hareket etmek ve Türkiye'ye karşı verilen sözleri yerine getirmek zorunluluğu vardır".¹⁰ Kimi zaman AB Parlamentosu'nda da bu anlayışın yansımaları görülmektedir. Dış İlişkiler Komitesi'nin 30 Kasım 2004 tarihindeki görüşmesinde 50'ye karşı 18 oyla kabul ettiği raporunda Türkiye'ye üyelik yerine önerilen 'özel ortaklık' gibi alternatifler reddedilerek, Türkiye'nin demokrasi gibi kriterleri yerine getirdiği takdirde tam üye olarak AB'ye katılabileceği görüşü ifade edilmiştir. AB Başkanlığı tarafından da benzer görüşler dile getirilmektedir. Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Türkiye'nin üyeliğinin tartışılmaya açılması önerisine karşı olarak Temmuz 2007'de başkanlığı devralan Portekiz'in AB'den sorumlu Bakanı Manuel Lobo Antunes Türkiye ile sürdürülen görüşmelerin hedefinin tam üyelik olduğunu ve Türkiye'nin kriterleri yerine getirdiği takdirde bunun gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹¹

Bu tür bir hukuki anlayış sadece AB düzeyinde değil, üye ülkelerdeki siyasilerin Türkiye tartışmalarında da zaman zaman kendini göstermektedir. Mesela Hollanda Başbakanı Jan Peter Balkenende'nin şu sözleri hukuki yaklaşımın oldukça açık bir ifadesidir: "Türkiye'nin üyeliği konusunda asıl belirleyici olan faktör

⁹ European Commission, 2003, s. 45.

¹⁰ Honor Mahony, "EU calls on government to act responsibly over Turkey", 10 Ağustos 2005, <http://euobserver.com/?sid=9&aid=19677> (10 Ağustos 2005).

¹¹ BBC News Online, 28 Haziran 2007.

kültürel farklılıklar ya da Türkiye'nin Müslüman kimliği olmamalıdır. Asıl belirleyici olan oyunun kurallarıdır ki o da üyelik kriterleridir [Kopenhag kriterleri]... Türkiye'ye karşı dürüst olmalıyız ve bu da 2002 yılında almış olduğumuz kararın gereğini yerine getirmeyi ve mevcut kriterlerden başkaca bir kriter öne sürmemeyi gerektirmektedir".¹²

Kısacası hukuki vizyona sahip kesimler için Avrupa projesi daha çok hukuksal bir süreçtir ve birliğin genişlemesinde de asıl belirleyici olan ilgili adayın AB kriterlerini yerine getirmesi ve AB hukukunu benimseyerek uygulamaya geçirmesidir. Ancak şunu da eklemek gerekir ki hukuksal vizyona sahip kesimler arasında da Türkiye'nin üyeliği konusunda tam bir uzlaşma yoktur. Her ne kadar kriterlerin yerine getirilmesi ve AB yasalarının uygulanması belirleyici faktör olsa da aday ülkenin bunları ne kadar yerine getirdiği meselesi tartışmalara konu olabilmektedir. AB içinde kimi kesimler 1999 yılında Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmesini takip eden süreçte Türk hükümetlerinin AB hukukuna uyma yolunda önemli reformlar gerçekleştirdiklerini teslim etseler de Türkiye'nin hâlâ ne kadar bu değerleri ve ilkeleri özümseydiği ve ne kadar bu yasaları uyguladığı tartışmaları devam etmektedir.¹³

Kültürcü Vizyon

Bu vizyona göre birliğin temelini oluşturan faktörler Avrupa'daki ortak normlar, gelenekler ve inançlar, kısacası 'ortak Avrupa kültürüdür'. Bu vizyonun bakış açısıyla bakıldığında, AB, ortak kültüre ve geçmişe sahip ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu bir projedir. Bir diğer ifadeyle Avrupa'daki bu bütünleşme süreci herşeyden önce kültürel bir bütünleşme olarak değerlendirilmektedir. Kültürcü vizyona sahip kimi kesimler Avrupa bütünleşmesinin temelini oluşturan faktörün Hristiyanlık gibi inançların olduğunu öne sürmektedir. Radikal denebilecek bu anlayışa göre AB'nin genişlemesi de belli bir ortak kültürel miras üzerine kurulan bir grubun yine o kültürü paylaşan diğer ülkeleri içine alarak *nitel* değil, daha çok *nicel* olarak genişlemesi şeklinde algılanmaktadır.

Bu yaklaşıma göre Türkiye 'Müslüman nüfusu ve kültürüyle' zaten bu kültürel yapının dışında kalmaktadır. Bir diğer ifadeyle Türkiye hem coğrafi hem de kültürel olarak Avrupa sınırlarının dışındadır. O nedenle de tam üye olarak birliğe kabulü mümkün değildir. Bu anlayışın en güzel örneklerden birini de o dönemde Vatikan Kardinali ve şu anda Papa olan Joseph Ratzinger sundu. Ratzinger'e göre Türkiye farklı kültürü ve inancıyla Avrupa'yla sürekli bir çelişki içindedir. Böyle bir ülkenin herhangi bir şekilde AB'ye üyeliği büyük bir hata olacaktır. Kardinale göre Türkiye Avrupa hayalini bırakmalı ve daha gerçekçi bir şekilde davra-

¹² BBC News Online, 21 Temmuz 2004.

¹³ Örnek olarak Komisyon'un bu konudaki görüşlerine bakılabilir (European Commission Report on Turkey, 2004).

narak Arap dünyasıyla siyasi bir birlik kurmalıdır.¹⁴ Bir başka örnek de Fransa Parlamentosu'ndaki Türkiye ile ilgili tartışmalarda sağcı Halk Hareketi Birliği (*Union for a Popular Movement*) partisinin bir üyesi olan Philippe Pemezec'in şu sözleri olacaktır: "Türkiye'nin AB'ye üyeliği birliğin kültürel ve tarihi referanslarını anlamsızlaştıracak ve bizlerin Greko-Roman ve Yahudi-Hıristiyan mirasıyla olan bağlarımızın koparılmasına neden olacaktır".¹⁵

Kültürcü anlayış Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin birlik için getirileri ve götürül-eri tartışmalarında da sürekli kendini göstermektedir. Bu tartışmalarda öne çıkan konulardan biri de 'göç' olmaktadır. 2000 yılına ait bir rakama göre AB üyesi ülkelerde AB dışından gelen ve yasal olarak o ülkelerde bulunan yaklaşık 11 milyon insan bulunmaktadır ve bunun yaklaşık 3.5 milyonunu Türkler oluşturmaktadır. Mevcut bazı çalışmalar üyelik sonrası göçün fazla olmayacağını iddia etse de,¹⁶ AB içindeki bir beklentiye göre Türkiye'nin üyeliği Türkiye'den diğer AB üyesi ülkelere büyük bir göçe neden olacaktır. Kültürcü anlayışa sahip kimi kesimlere göre Türkiye'den Avrupa'ya doğru bir nüfus akışı Avrupa'nın İslamlaşmasına yol açacak ve bu da özellikle batı Avrupa ülkelerinde büyük bir istikrarsızlık yaratacaktır. Bu anlayışın ilginç bir örneğini eski Fransa Başbakanı Jean-Pierre Raffarin sunmuştur. Raffarin'e göre Türkiye'nin üyeliğiyle birlikte "İslam ırmağı batı laikliğinin yatağına doğru akacaktır".¹⁷ Benzer bir görüş de o dönemde ortak pazardan sorumlu AB Komisyonu üyesi Frits Bolkestein tarafından dile getirildi. Bolkestein'e göre Türkiye'nin üyeliği Avrupa Birliği'nin geleceğini tehlikeye sokacaktır çünkü üyelik sonrası oluşacak göç dalgaları Avrupa'nın İslamlaşmasına yol açacaktır ve bu da 17. yüzyılda Avrupa'yı ele geçirmek için Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında yaşanmış olan savaşın sonucunun tersine dönmesi demektir.¹⁸ Yine Fransa'da Le Pen liderliğindeki Milli Cephe (*National Front*), Avusturya'da Özgürlük Partisi (*Freedom Party*), Belçika'da Flaman Bloğu (*Flemish Bloc*) gibi aşırı sağcı partiler de Türkiye'nin üyeliğine kültürel farklılık gibi nedenlerden dolayı karşı çıkmaktadırlar. Bu partiler Müslüman kültürün Avrupa kültürüyle uyuşmadığını ve Türkiye'nin üyeliğiyle birlikte de Avrupa'nın İslamlaşacağı gibi tezleri savunmaktadırlar. Benzer bir tablo AB parlamentosunda da görülmektedir. Mesela Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılmasıyla ilgili oylama sırasında (Aralık 2004), parlamentodaki Liberaller, Yeşiller ve Sosyalistler olumlu oy kullanırken aşırı sağcı üyeler karşı oy kullandılar.

¹⁴ Honor Mahony, "Vatican stirs debate on Turkish EU membership", 16 Ağustos 2004, <http://www.euobserver.com/?aid=17087&print=1> (16 Ağustos 2004).

¹⁵ Craig S. Smith, "Referendums Wrong Way to Decide Turkey's Fate, Leader Says", *New York Times*, 22 Ekim 2004.

¹⁶ Bakınız Tito Boeri, Guiseppe Bertola, Herbert Brücker (ve diğer), "Who's Afraid of the Big Enlargement? Economic and Social Implications of the European Union's Prospective Eastward Expansion", CEPR Policy Paper, No. 7, London, Center for European Policy Reform, 2002.

¹⁷ Richard Carter, "Giscard backs calls for 'privileged partnership' with Turkey" 25 Kasım 2004, <http://www.euobserver.com/?sid=9&aid=17845> (9 Aralık 2004).

¹⁸ *EnPolitix*, 8 Eylül 2004.

Görüldüğü gibi bu kültürcü AB vizyonuna göre Türkiye'nin üyeliği oldukça tartışmalıdır. Ratzinger'in açıklamalarında da ifadesini bulduğu gibi bu anlayışa göre Türkiye Avrupa'nın 'ötekisi' (*the other*) durumundadır. Neumann'ın da gözlemlediği gibi tarih içinde Avrupalı devletlerin en belirgin 'ötekisi' genelde Türkler olmuştur.¹⁹ Bu açıdan kendini Türkiye'ye karşı tanımlayan ülkelerin oluşturduğu bir birliğe böyle bir 'ötekinin' katılımı birlik için büyük bir kimlik krizi yaratacaktır ve eski Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing'in ifadesiyle bu 'Avrupa'nın sonu' olacaktır.

Birlik içinde bu tür radikal kültürcü anlayışın hiç de zayıf olmadığını söylemek mümkün. Ancak bu kültürcü anlayışa karşı çıkan kesimler de yok değildir. Birliğin temelini ortak din olduğunu ileri süren bu anlayışa karşı Avrupa'nın temelini din yerine özgürlük, demokrasi, insan hakları, temel haklar ve hukukun üstünlüğü olduğunu savunan ve yukarıda sunulan hukuki vizyona daha yakın olan bu kesimler kültürel ve dinsel çeşitliliğin birlik için önemli bir değer olduğunu ileri sürmektedirler. Mesela Birleşik Krallık'ın eski Dışişleri Bakanı Jack Straw bu konudaki görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

Liberal, çoğulcu demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi değerler evrensel ve belli bir dinin tekeline alınamaz. Bu değerler İslam'la da gayet uyumludur. Eğer Avrupa'nın gücünün Hristiyan bir klüp olmaktan değil de ortak ve evrensel değerleri temel alan farklı geleneklerin bir araya gelmesi sonucu oluşan kültürel zenginlikten kaynaklandığına inanıyorsak, ki ben buna güçlü bir şekilde inanıyorum, o zaman Türkiye'ye karşı sorumluluğumuzu yerine getirmeliyiz.²⁰

Elbetteki geleneksel olarak Birleşik Krallık birliğin genişlemesini derinleşmesine, yani bütünleşmenin daha da ileri boyutlara taşınmasına tercih etmektedir. Bundan dolayı da İngiltere Türkiye'nin üyeliğini güçlü bir şekilde desteklemektedir. Ancak burada ilginç olan şudur ki katı bir kültürcü anlayışa göre Avrupa'nın 'ötekisi' olan Türkiye, farklı bir anlayışa göre de Avrupa'nın bir uzantısı olabilmektedir. Bu şekilde sunulduğunda da Türkiye AB'ye rahatlıkla üye olmalıdır.

AB'nin bir Hristiyan kulübü olmadığı yönündeki benzer bir görüşü Avrupa Komisyonu'nun dışişlerinden sorumlu eski üyesi Chris Patten şu şekilde ifade etmiştir: "Avrupa'nın din temelinde tanımlanabileceği tezi hem yanlıştır hem de tehlikelidir. Aslında birçok açıdan AB, kendimizi din ya da etnik temelde tanımlama ve böylece de başkalarını dışlama anlayışına karşı bir sürecin, hareketin sonucu olarak ortaya çıkmıştır".²¹ Bir başka örnek de eski Almanya İçişleri Bakanı Otto Schily'nin sözleridir. Schily'ye göre Türkiye'nin AB'ye katılması dünyaya Batı ile Müslümanların aydınlanmanın getirdiği değerler, anlayışlar ve

19 Iver B. Neumann, "The Uses of the Other: *"The East" in European Identity Formation*", Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, s. 39.

20 *Guardian*, 23 Mart 2004.

21 *Enobserver*, 25 Mayıs 2004.

Birleşmiş Milletler'in insan hakları sözleşmesi temelinde bir arada yaşayabileceğini gösterecektir.²²

Materyalist Vizyon

Kültürcü ya da hukuki vizyonların aksine materyalist vizyon Avrupa'daki bütünleşme sürecini daha çok *ekonomik* ve *siyasi* bir süreç olarak algılamaktadır. Bir diğer ifadeyle AB, bazı Avrupalı ülkelerin ekonomik, siyasi ve güvenlik gibi alanlardaki ortak çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla oluşturdukları bir yapıdır. Bu nedenle de aday ülkenin olası bir katılımı kültürel farklılıklardan ya da uyuşmazlıklardan ziyade aday ülkenin birliğin ve birlik üyesi ülkelerin *ekonomik*, *siyasi* ve *güvenlik* gibi çıkarlarına ne gibi getirileri ve götürüleri olacağına bakılmakta ve bu değerlendirme de daha çok materyalist bir açıdan yapılmaktadır. Buna en güzel örneklerden biri Birleşik Krallık'ın tavrı olacaktır. Birleşik Krallık için Avrupa'daki bütünleşme ortak kültüre sahip ülkelerin bir araya gelerek oluşturduğu ve federasyona doğru giden bir süreçten ziyade ekonomik bir süreçtir ve AB ve onun üyelerinin ekonomik ve güvenlik gibi çıkarlarına katkıda bulunabilecek her Avrupa ülkesi de birliğe üye olarak katılabilmelidir. Bu nedenle de Birleşik Krallık birliğin genişlemesine en açık AB ülkelerinden biri olmuştur.

Böyle bir materyalist vizyona sahip kesimler arasında Türkiye'nin üyeliği konusundaki tartışmalarda ise şu faktörler öne çıkmaktadır. 2004 yılında birliğe üye olan ülkelerin birçoğunun aksine Türkiye'nin hem nüfus hem de alan olarak çok daha büyük bir ülke olması AB içindeki bazı kesimler için bir sorun yaratmaktadır çünkü Türkiye'nin üyeliği birlik içindeki *siyasi güç dengelerini* de önemli oranda etkileyecektir. Bilindiği gibi, AB'nin karar mekanizması içinde, nüfus büyüklüğü önemli bir yer tutmaktadır. AB Konseyi içinde uygulanan oylama metotlarından biri olan nitelikli çoğunluk (*qualified majority*) sisteminde üye ülkenin oy sayısı nüfusu tarafından belirlenmektedir. Bu oylama metodunun AB içinde giderek daha fazla kullanılır olduğu ve Türkiye'nin de 2003 rakamlarına göre Almanya'dan sonra en büyük ikinci ve Avrupa'da en hızlı büyüyen nüfusa sahip olduğu düşünülürse (bkz. Ek Tablo 1), Türkiye'nin ileride AB'ye katılımı oy dağılımında ciddi değişimlere yol açacaktır. Tabii ki bu da bazı ülkeler tarafından AB içindeki etkilerinin azalması olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkelerden biri de Fransa'dır. Eski Fransa Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing bu tür bir endişeyi şu şekilde ifade etmiştir: "Eğer Türkiye AB'ye alınırsa, Türkiye AB içinde en önemli karar verici aktör haline gelecektir. Bu da Fransa'nın Konsey'de etkisinin azalması anlamına gelecektir".²³ Bunu önlemek için de d'Estating'in önerisi Türkiye'ye kimi ayrıcalıklar içeren özel bir ortaklık önermektir.²⁴ Üye

²² *The Economist*, 2 Ekim 2004. Benzer bir başka görüş için *Netherlands Scientific Council for Government Policy* tarafından hazırlanan "The EU, Turkey and Islam" başlıklı rapora bakınız.

²³ Amanda Akçakoca, "Turkey's accession to the EU: Time for a leap of faith", European Policy Centre Integrated Work Programmes, 2004.

²⁴ Carter, "Giscard backs calls for 'privileged partnership' with Turkey".

olması halinde Türkiye aynı zamanda Avrupa Parlamentosu (AP)'nda da önemli bir çoğunluk elde edecektir ki bu da AP içindeki bazı partilerin temsil hakkını elinden alabilecektir.²⁵

Tartışılan bir diğer konu da Türkiye'nin üyeliğinin birliğe getireceği ekonomik yüküdür. Bir hesaba göre Türkiye'nin üyeliği AB'ye yıllık 28 milyar avro gibi bir yük getirecektir.²⁶ Başka bir hesaba göre de 2025 yılına kadar Türkiye'nin üyeliğinin toplam maliyeti yıllık 16 ile 28 milyar avro arasında değişecektir.²⁷ Ortak pazar politikalarından sorumlu eski Komisyon üyesi Frits Bolkestein'a göre de tarım ve bölge yardımları aynı kalırsa, Türkiye'nin üyeliği AB'nin içten çökmesi anlamına gelecektir.²⁸ Bu durumda AB bütçesine net katkıda bulunan kimi ülkeler (mesela Hollanda, Almanya, İsveç) bu durumdan endişe duymaktalar. Tabii bu argümanların tersini savunanlar da var. İleri sürülen alternatif görüşe göre ise Türkiye'nin AB'ye katılımı genel olarak pozitif ekonomik sonuçlar yaratabilir çünkü daha ucuz ürünler ithal edilecektir ve Türkiye ile ticaret hacmi genişleyecek bunun da Avrupa ekonomileri için getirileri olacaktır.²⁹

Bu vizyon sahibi kesimlerin Türkiye tartışmalarında önemli konulardan biri de güvenlik meselesidir. Bir kesime göre Türkiye'nin AB'ye katılımı birliğin güvenliğine büyük katkıda bulunacaktır. Türkiye'nin jeostratejik konumu Batı'nın güvenliği ve AB'nin çıkarları açısından hayati öneme sahiptir.³⁰ Türkiye enerji açısından oldukça zengin Orta Asya ve Orta Doğu ile henüz istikrara ulaşamamış Balkanlar ve Kafkaslar arasında yer almaktadır. Böyle stratejik öneme sahip bir bölgede istikrara kavuşmuş güçlü bir Türkiye ile kurulacak güçlü bir bağın hem Avrupa'nın hem de bölgenin güvenliği ve refahı için önemli getirileri olacaktır. O dönemde AB'nin genişlemesinden sorumlu komisyon üyesi Gunter Verheugen'e göre AB'nin Türkiye'ye kapıları kapaması Türkiye'de başlayan modernleşme ve demokratikleşme sürecinin sona ermesiyle sonuçlanacaktır ki bu da AB normlarının ve demokratik değerlerin stratejik öneme sahip bir bölgeye yayılmasını ve bu bölgenin istikrara kavuşmasını engelleyecek ve AB'nin çevresinde Türkiye gibi önemli bir ülkede çalkantılara neden olabilecektir ki bu da Avrupa'nın güvenliği açısından hiç de olumlu bir gelişme olmayacaktır.³¹ Yine

²⁵ Jan A. Johansson, and Jonas Sjöstedt, "The Political Composition of a Future European Parliament 27 Member States", 2001, <http://www.vguengl.org/medialibrary/files/EPEU27-MEP732eng.pdf>, (11 Eylül 2007).

²⁶ *Euobserver*, 1 Ekim 2004.

²⁷ *EurActiv*, 1 Ekim 2004.

²⁸ Andrew Beatty, "Policies unsustainable with Turkey in EU, warns Commissioner", *Euobserver*, 9 Temmuz 2004.

²⁹ Arjan M. Lejour, Ruud A. de Mooij, C. H. Capel, "Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU", CPB Document, No. 56, 2004.

³⁰ Lionel Barber, "Turkey: a vital interest for the EU", 1997, <http://www.highbeam.com/doc/1G1-19916789.html> (10 Eylül 2007).

³¹ Nicole Pope, "European Union: Candidacy for the European Union- not if, but when", *Interna-*

eski Almanya Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'e göre de Türkiye'nin üyeliği uluslararası terörizmle savaşta anahtar role sahiptir.³² Ayrıca başka bir argümana göre de Türkiye'nin AB'ye katılımı birliğin uluslararası alandaki etkinliğini artıracak ve birliğin dünya siyasetinde önemli roller üstlenebilen uluslararası bir aktör olmasına da katkıda bulunacaktır.³³ NATO içinde ikinci büyük askeri güce sahip bir ülkenin AB'ye katılımı AB'nin savunma ve güvenlik politikasına da önemli katkılarda bulunacaktır.

3. Nerede, Hangi Vizyon?

AB genelinde ve özellikle birlik içinde ağırlığı olan ülkelerde hangi vizyonun hakim olduğu konusu Türkiye'nin üyeliği için oldukça önemlidir, çünkü yukarıdaki analizde de görüldüğü gibi kültürcü anlayış oldukça dışlayıcı olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle Türkiye'nin üyeliğinin AB'yi önemli ölçüde değiştireceği konusunda birçok kesim hemfikir ancak bunun olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesi ilgili aktörün sahip olduğu Avrupa vizyonu ve anlayışı tarafından büyük oranda belirlenmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında AB içinde hangi vizyonun baskın olduğunu kestirebilmek Türkiye-AB ilişkilerinin de geleceğini öngörebilme açısından önemlidir.

Şunu da hemen belirtmekte yarar var ki yukarıda sunulan vizyonları daha çok Weber'in *ideal* tipleri olarak değerlendirmek gerekir. Analitik uslama açısından bu kategoriler oldukça yararlıdır ancak bu ideal tipler gerçek yaşamda birbirinden ayrı, bağımsız bir şekilde yer almamaktadır. Aynı ülke içinde her iki vizyona da sahip kesimler olabileceği gibi, aynı aktör birden fazla AB anlayışı da taşıyabilmektedir. Ayrıca zamanla baskın olan bir vizyon yerini bir diğerine de bırakabilmektedir. Yani bu vizyonlar sürekli bir etkileşim, sürekli bir değişim, dönüşüm içindedirler ve zaman zaman da aynı siyasal yapı içinde bile birbirleriyle çatışmaktadırlar. Mesela Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılması tartışmalarında Danimarka'da sosyal demokratlar Türkiye'nin üyeliğini desteklerken, kültürcü bir anlayışa sahip aşırı sağcı parti (*Danish Popular Party*) üyeliğe karşı çıkmaktaydı. Birliğin önemli ülkelerinden biri olan Almanya'da da benzer bir durum oluşmuştu. Alman Sosyal Demokrat Parti Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak katılımına olumlu yaklaşırken şu anda Sosyal Demokratlarla birlikte hükümeti oluşturan muhafazakar Hristiyan Demokratlar tam üyeliğe karşı çıkarak üyeliğe alternatifler üretmektedir. Mesela parti lideri Angela Merkel 2004 yılının Şubat ayında Ankara'ya olan ziyareti sırasında Türkiye'ye tam üyelik yerine özel bir ortaklık önerdi. Yine bir başka konuşmasında da Merkel 'özel ortaklık' önerisini tekrarladı ve bunun gerekçesi olarak da şunları öne sürdü. Merkel'e göre Türkiye'nin üyeliği AB'nin sınırlarını aşırı bir şekilde zorlamak ya da germekle kalmayacak, aynı

tional Herald Tribune, 23 Temmuz 2004; *Eubusiness*, 7 Eylül 2004.

³² *Eubusiness*, 2 Eylül 2004.

³³ Independent Commission Report on Turkey, 2004.

zamanda 70 milyon nüfuslu Türkiye'nin katılımı Avrupa'ya doğru büyük bir göç dalgası da yaratacaktır. Ayrıca, Merkel'e göre Türkiye'nin kültürel olarak AB standartlarına erişme kapasitesi de oldukça sınırlıdır.³⁴ Merkel'in ifadelerinde görüldüğü gibi aynı siyasal sistem içinde yer alan Sosyal Demokratlara göre Hristiyan Demokratlar Türkiye'yle ilgili tartışmalarda kültürcü vizyona çok daha yakın durmaktalar ve Türkiye'nin üyeliğine karşı bir tutum sergilememektedirler. Aynı ülkedeki siyasi aktörlerin bile aynı konuda bu kadar farklı bir tutum sergilemesinin önemli nedenlerinden birinin de aktörlerin gelecekte nasıl bir AB görmek istedikleri ve AB'nin temelini oluşturan değerler gibi ciddi konularda oldukça farklı düşünceleri olmalıdır. Bir diğer ifadeyle fıkırsel ya da ideolojik farklılıklar herhangi bir adayın üyeliği konusunda üye ülkelerde oldukça farklı pozisyonların doğmasına neden olabilmektedir.

Bütün bunların yanı sıra AB içinde çok daha ilginç bir durum gözlenmektedir. Kimi aktörler gerçek AB vizyonlarını gizleyerek, Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili kamusal alandaki açık tartışmalarda çok daha farklı bir vizyonun söylemini kullanabilmektedirler. O dönemin AB Komisyonu üyesi Frits Bolkestein'in tavrı bunu çok güzel örneklemektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi katı bir kültürcü anlayışla bütünleşme sürecine yaklaşan ve Türkiye'nin üyeliğinin Avrupa'nın İslamlaşması sonucunu getireceği korkusunu kimi zaman dile getiren ve Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Bolkestein, zaman zaman da bu tür kültürcü söylemleri bırakıp konuya materyalist bir vizyondan bakarak Türkiye'nin katılımının üyeliğin tarım ve bölge yardımları politikasında büyük bir yıkıma neden olacağı uyarısında bulunarak Türkiye'nin üyeliğine başka bir açıdan karşı çıkabilmiştir. Avusturya'nın tavrı da bu duruma paralellikler göstermektedir. Üyelik görüşmelerinin açılmasına birkaç gün kala Avusturya tam üyeliğin 'özel ortaklık' gibi alternatiflerinin olması gerektiğini ve bunun da çerçeve belgede yer almasını isterken bunun gerekçesini de Ek Şekil 2 ve Ek Tablo 2'de de açıkça görüldüğü gibi, AB toplumlarının Türkiye'nin üyeliğine olan sınırlı desteği olduğunu iddia etmekteydi. Şansölye Wolfgang Schuessel'e göre AB, Avrupa kamuoyunun bu konudaki görüşünü dikkate almak zorundaydı.³⁵ Ancak aynı Avusturya'nın Mayıs 2004'teki büyük genişleme sırasında Avrupa kamuoyunun genişleme hakkındaki düşüncelerini gündeme taşımada bu kadar ısrarcı olmamasını da dikkate alırsak, Avusturya için asıl belirleyici olanın Türkiye'nin kültürel ve sosyal farklılıkları ile Avusturya ve Türkiye (Osmanlı şeklinde okunmalı) arasındaki bazı tarihi gerçeklikler/ tecrübeler olduğunu söyleyebiliriz. Yani bu dışlayıcı kültürcü vizyonla duruma bakıyor olmanın kamusal alanda açığa çıkmasından çekinen Avusturya hükümeti başka bazı faktörleri ileri sürmektedir.

Bu tip manipölasyonların başka bir ilginç versiyonu da kültürel farklılıklar nedeniyle Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan kimi kesimlerin kamusal alanda bu

³⁴ *Turkish Daily News*, 25 Ağustos 2005.

³⁵ *BBC News Online*, 1 Ekim 2005.

dışlayıcı, kültürcü tutumlarını gizleyerek, Türkiye tartışmalarında daha meşru olarak görülebilecek hukuki vizyonun söylemlerini çıkarlarına uyacak şekilde kullanmalarıdır. Bilindiği gibi 1993 yılında Kopenhag'ta gerçekleştirilen AB zirvesinde herhangi bir aday ülkenin üyelik için yerine getirmesi gereken üç temel kriter olarak şunlar belirlenmiştir: *istikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasinin var olması, hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı, azınlıkların korunması (politik kriter); AB içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile başedebilecek etkin bir pazar ekonomisi (ekonomik kriter); ve AB yasalarının ve politikalarının aday ülke tarafından kabulü (müktesebat kriteri)*. Ancak kimilerine göre aynı zirvede üzerinde anlaşılan dördüncü bir kriter daha vardır ki o da *AB'nin yeni üyeyi sindirebilme kapasitesidir*. Bu mantığa göre aday ülke ilk üç kriteri yerine getirirse bile eğer AB'nin o ülkeyi kurumsal, siyasi ya da ekonomik açıdan sindirme kapasitesi yeterli değilse katılım gerçekleşmemelidir. Türkiye'nin üyeliğine çeşitli nedenlerle karşı çıkan kimi kesimlerin en sık başvurduğu stratejilerden birisi de bu tezi Türkiye'ye karşı kullanmaktır. Yine Türkiye ile üyelik görüşmelerinin açılmasının hemen öncesinde yapılan görüşmelerde Avusturya'nın Türkiye'nin üyeliğine karşı sunduğu gerekçeler genişlemeyi düzenleyen hukuki çerçevenin nasıl manipüle edildiğini çok iyi göstermektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bazı kültürel ve tarihi gerçeklikler üzerinden Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan Avusturya bu görüşmeler sırasında üyelik görüşmelerini düzenleyecek çerçeve belgede, 1993'teki zirveye atıfla, birliğin yeni üyeleri sindirme kapasitesinin de önemli bir kriter olarak belirtilmesini ısrarla isteyerek hukuki bir söylemle Türkiye'nin üyeliğini zorlaştırma girişiminde bulundu ve bunda da kısmen başarılı oldu.³⁶

Bütün bunlar da şu anlama gelmektedir ki hangi AB üyesi ülkede hangi vizyonun belirleyici olduğunu öngörmek oldukça güçtür, çünkü Türkiye'nin üyeliği hakkındaki görüşler hem bir ülkeden başka bir ülkeye büyük farklılıklar göstermekte, hem de aynı aktör zamanla daha farklı bir tutum sergileyebilmekte ya da kamusal alanda Türkiye ile ilgili tartışmalarda meşruiyet endişesiyle olduğundan farklı bir söylem edinebilmekte ve manipülasyonlara başvurabilmektedir. AB vizyonundaki bu dinamik durum, yani sürekli görülen zamansal ve mekansal farklılıklar, dönüşümler, değişimler, ve meşruiyet endişesiyle kamusal alanda başvuru olan bu tür manipulatif hareketler bu vizyonların nerede ve ne şekilde baskın olduğu sorusunun cevabını güçleştirmektedir.

Ancak bu vizyon değişimlerinde ya da farklılıkların oluşmasında ulusal (mesela siyasi iktidar değişiklikleri) ve/veya uluslararası gelişmeler ve konjonktör (mesela 11 Eylül gibi sistemik sonuçlar yaratan olaylar) gibi faktörler çok önemli roller oynayabilmektedir. Mesela hukuki vizyona daha yakın biri olarak tanımlanabilecek eski Fransa Başkanı Jacques Chirac Türkiye'nin üyelik koşullarını tam olarak yerine getirmesi durumunda birliğe katılabileceğini

³⁶ *EurActiv*, 7 Ekim 2005. Üyelik görüşmeleri çerçeve belgesinin 3. maddesinde genişleme sürecinde AB'nin Türkiye'yi sindirme kapasitesinin öneminden bahsedilmektedir.

belirtirken,³⁷ iktidar değişikliği sonrası yerine geçen ve daha kültürcü bir anlayış taşıyan Nicholas Sarkozy ise açıkça Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu belirtti ve Türkiye'ye Akdeniz ülkeleriyle birlikte bir siyasi birlik kurması önerisini getirdi.³⁸ Bu da göstermektedir ki siyasal iktidar değişikliği sonrası oluşan bireysel bazdaki bu tip liderlik değişimleri bile Türkiye'nin üyeliği açısından çok önemli sonuçlar yaratabilmektedir.

Uluslararası konjonktörün etkisine bir örnek vermek gerekirse Vatikan'ın pozisyonundaki değişim ele alınmalıdır. Türkiye ile üyelik müzakerelerinin açılmasıyla ilgili tartışmaların yaşandığı dönemde katı bir kültürcü anlayışla Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı olduğunu bildiren Vatikan, sonraki dönemde daha yumuşak bir tavır sergilemeye başlamıştır. Vatikan Sekreteri Kardinal Tarcisio Bertone'nin vermiş olduğu bir mülakata göre Vatikan Türkiye'nin katedeceği uzun bir yolun olduğunu belirtirken Avrupa çatısı altında bir arada yaşamanın mümkün olabileceğini de eklemekte.³⁹ Bu değişimde Vatikan'ın 11 Eylül sonrasında ve özellikle son dönemde artan İslam dünyası ile Batı arasındaki gerginliği azaltmaya yönelik bir tavır değişikliği olduğu düşünülebilir. 11 Eylül, Madrid ve Londra'daki bombalama olaylarından sonraki dönemde Avrupa'da bir İslam korkusunun (*Islamophobia*) yükseldiği görülmektedir. Artan sayıda Avrupalı, İslam ile terror ve şiddet arasında bir bağ kurmakta. Medeniyetler çatışması endişelerinin iyice arttığı böyle bir dönemde İslam dünyası ile Batı arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel (dinsel) ilişkiler de doğal olarak bundan oldukça olumsuz etkilenecektir. Vatikan'ın Türkiye pozisyonundaki bu değişimi böyle bir ortamda Türkiye üzerinden İslam dünyasına gönderilen ılımlı bir mesaj olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir.⁴⁰

Benzer bir motivasyon Birleşik Krallık'ın Türkiye'ye olan desteğinde de görülmektedir. Dışişlerinden sorumlu Jack Straw'a göre Türkiye'nin AB'ye katılımı AB'nin geleceği için hayatidir çünkü Müslüman çoğunluğa sahip ama laik, demokratik bir Türkiye'nin birliğe katılımına izin verilerek Batı ve İslam kültürlerinin modern dünyada bir arada yaşayabileceği gösterilecek ve Batı ile İslam dünyaları arasında bir 'kültürler savaşı' bekleyenleri hüsrana uğratacaktır.⁴¹ Yine o dönemde Portekiz'in Dışişleri Bakanı olan Diogo Freitas do Amaral da AB'nin Türkiye ile üyelik müzakerelerini açmış olmasını "Bu bir tarihi olaydır ve Batı'ya karşı savaş açan, Batı ile İslam dünyası arasında bir çatışma çıkarmak isteyen Bin Ladin gibileri pek mutlu etmeyecektir"⁴² ifadeleriyle değerlendirdi.

Bu bölümü sonlandırırken şunu tekrar etmek gerekir ki bu çalışmanın amacı, AB içinde Türkiye'nin üyeliği ile ilgili bu değişkenliği ve çeşitliliği önceden tah-

³⁷ *Euobserver*, 16 Kasım 2004.

³⁸ *EurActiv*, 18 Haziran 2007.

³⁹ *Euobserver*, 31 Mayıs 2007.

⁴⁰ Benzer bir yorum için bakınız "A date with Turkey", *Financial Times*, 18 Aralık 2004.

⁴¹ *BBC News Online*, 8 Eylül 2005.

⁴² *EurActiv*, 4 Ekim 2005.

min etmeye yarayacak sihirli bir yol, bir metot önermek değildir. Şu aşamada bu çalışmanın amacı sadece ilgili üye ülkenin ve ulusal ya da ulusötesi düzeydeki ilgili aktörlerin sahip oldukları AB vizyonunun özellikle Türkiye gibi bir aday ülkenin üyeliğinin değerlendirilmesinde oynadığı önemli role dikkat çekmektir. Ancak sınırlı da olsun şunu önermek mümkün ki yukarıda örnekleri sunulan bu ve benzeri uluslararası ve ulusal düzeydeki ekonomik ve siyasal gelişmelerin AB içindeki sonuçlarını takip etmek ve bunları da tarafsız bir şekilde analiz etmek nerede, hangi aktör için, hangi vizyonun belirleyici olduğu konusunda bizlere bir fikir verecektir ve bu da AB-Türkiye ilişkilerinin geleceğini daha iyi görmemize yardımcı olacaktır.

Sonuç

AB üyesi ülkelerdeki siyasilerin Türkiye konusundaki yorumlarına ve söylemlerine bakıldığında Türkiye'nin AB'ye tam üye olarak katılımının AB içinde oldukça tartışmalı konulardan biri olduğu açıkça görülmektedir. AB içinde bu tür tartışmaların yaşanmasını da yukarıda da gösterildiği gibi 'Nasıl bir AB?' sorusunun AB üyesi ülkeler için henüz birden çok cevabının olmasının doğal bir sonucu olarak görmek yerinde olacaktır. Bu açıdan Türkiye'nin AB için bir 'ayna' rolü de oynadığını söylemek mümkün, çünkü Türkiye'nin üyeliği konusunda yaşanan tartışmalar birliğin gelecekteki şekli, sınırları ve kimliği konusunda birlik içindeki derin uçurumları, ayrılıkları ve belirsizlikleri net bir şekilde yansıtır olmuştur. Bir diğer ifadeyle, AB içindeki Türkiye tartışmaları aynı zamanda da AB'nin kendisiyle ilgili bir tartışmadır. Stoiber'in şu sorusu bu durumu çok güzel özetlemektedir: "Türkiye Avrupa'ya ait midir? Avrupa'nın sınırları nerede başlamakta ve bitmektedir?"⁴³ Türkiye'nin üyeliği üzerinden AB'nin kendini tartışmasına en son ve güzel örneklerden biri de Türkiye'nin üyeliğine karşı olduğunu açıkça belirten yeni Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin Türkiye ile üyelik müzakerelerinin devam etmesine karşılık AB'nin geleceğinin tartışılması için akıl insanlardan oluşacak bağımsız bir komitenin kurulmasını şart olarak öne sürmesi ve bu önerinin de yine Türkiye'nin üyeliği konusunda tereddütlü olan Almanya Şansölyesi Angela Merkel tarafından destek bulmasıdır.⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında şu da ileri sürülebilir ki Türkiye müzakereler sürecinde bütün başlıklarda AB yasalarını kabul edip bütün katılım şartlarını yerine getirirse ve üyeliğe hazır hale gelse bile AB Türkiye'yi almak için hazır olamayabilir çünkü birlik içinde birliğin kimliği ve gelecekteki sınırları ve şekli gibi oldukça ciddi konularda ciddi ayrılıklar mevcut. Türkiye'nin adaylığı da bunları su yüzüne çıkararak daha net görünür hale getirmiştir.

Yukarıdaki analiz de açıkça göstermektedir ki birlik içinde Türkiye konusundaki bu ayrışmanın oluşmasının önemli nedenlerinden biri AB üyesi ülkelerin

⁴³ *Euobserver*, 3 Eylül 2003.

⁴⁴ *Euobserver*, 10 Eylül 2007.

AB'nin temelini oluşturan değerleri ve fikirleri farklı şekilde yorumlamaları, algılamaları ve farklı bir Avrupa vizyonu sahibi olmalarıdır. Mesela Polonya gibi kimi zaman kültürcü vizyona yakın üye ülkeler Hristiyanlık inancının AB'nin temel değerlerinden biri olduğuna inanmakta ve bunun da AB anlaşmalarında yer almasını talep etmekteyken, Fransa gibi laik geleneğin güçlü olduğu diğer bazı ülkeler de buna açıkça karşı çıkmaktadır. AB'nin kimliği ve gelecekte alacağı şekli hakkındaki bu gibi önemli farklılıkların, ayrılıkların neticesinde birlik içinde Türkiye'nin üyeliğinin getirileri ve götürüleri konusunda da oldukça farklı değerlendirmeler ve hesaplamalar ortaya çıkmaktadır. AB'nin Türkiye'nin üyeliği konusunda açıkça ne 'Evet' ne de 'Hayır' dememesinin bir sebebi de budur. *Kısacası Avrupa'nın Türkiye'yi sindirebilme kapasitesi sadece kurumsal, teknik, ekonomik ya da siyasi bir mesele değil, aynı zamanda, hatta daha da önemli olarak, ideolojiktir/fikirseldir.*

Bu analiz bizlere şunu da göstermektedir ki her ne kadar AB bütünleşmesi Avrupa ülkeleri arasında belli oranda bir homojenleşme yaratmış olsa da AB kendi içinde oldukça heterojendir ve bunun yansıması olarak da Türkiye gibi bir ülkenin üyeliği konusunda AB içinde oldukça farklı pozisyonlar doğmaktadır. Ancak Türkiye'de hem AB karşıtı hem de AB taraftarı kimi kesimler bu gerçeklikten uzak bir şekilde tartışabilmektedir. AB taraftarları Türkiye'nin Birliğe tam üye olarak gireceğini savunurken, karşıtları da asla bunun mümkün olmayacağını ve AB'nin Türkiye'yi kendi çıkarları için kullandığı, oyaladığı gibi tezleri ile sürmekte. AB'ye monolitik bir açıdan bakan bu her iki bütüncü görüş de oldukça sorunludur ve kısır bir tartışmanın ötesine de geçememektedirler. Türkiye'de AB'ye olan desteğin % 70'lerden % 30'ların altına kadar indiği bir dönemde,⁴⁵ sağlıklı politikaların üretilebilmesi için bu görüşlerin bırakılması ve hem AB içindeki, hem de üye ülkelerdeki siyasi ve ekonomik gelişmelerin ve ayrışmaların daha dikkatli ve daha objektif bir şekilde takip edilmesi ve AB içindeki bu farklılıkları Türkiye'nin avantajına çevirecek politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi gerekir.

Ancak Türkiye tarafında hem siyasi elit hem de toplum AB içindeki bu farklılıklara ve tartışmalara gereken ilgiyi göstermemekte ve bunun sonucunda da AB'nin Türkiye'ye karşı olan tavrındaki çelişkiler ve belirsizlikler kolaylıkla çifte standard ya da Müslümanlara karşı önyargılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. AB içinde bu tip grupların olmadığını iddia etmek mümkün değil ancak AB'nin tavrındaki bu çelişkilerin ve belirsizliklerin asıl sebebi olan AB içinde yine AB'nin kendisi (gelecekte alacağı şekli, sınırları ve kimliği) hakkındaki büyük ayrışmaların, farklılıkların ve çatışmaların çok daha iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bunun bir yolu da üye ülkelerin sahip oldukları *AB vizyonu* faktörünün genelde AB politikasında, özelde de AB'nin genişlemesi sürecinde oynadığı role daha fazla ilgi göstermek olmalıdır.

⁴⁵ BBC News Online, 30 Haziran 2007.

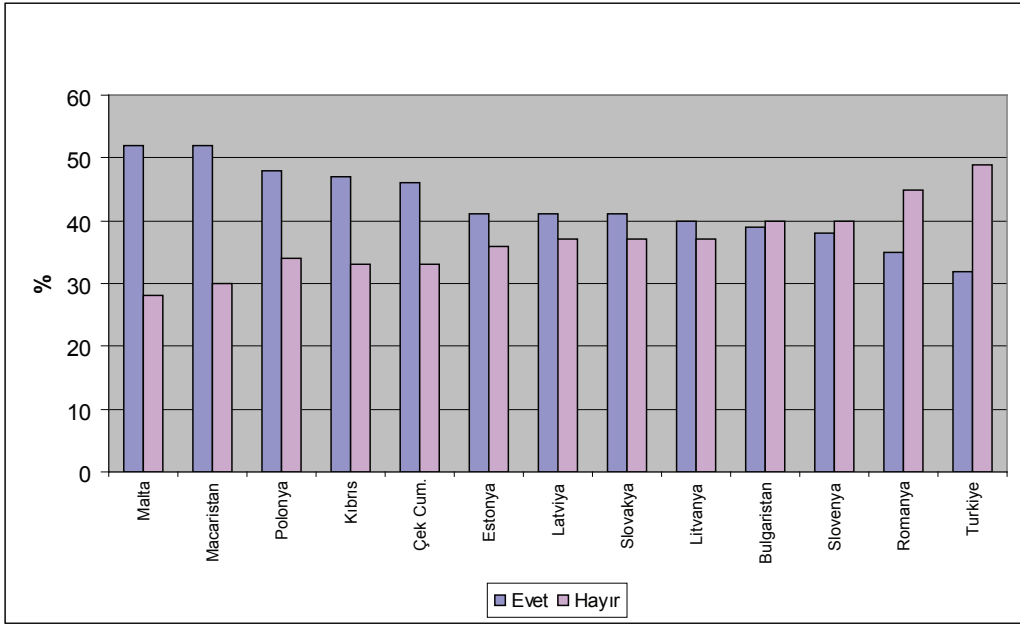
Ekler

Tablo 1: Toplam nüfus ve nüfus büyüme oranları karşılaştırması

Üye Ülke	Toplam Nüfus (2003)	Üye Ülke	Nüfus büyüme oranı (%)			
		2000	2001	2002	2003	
Almanya	82,600,000	Türkiye	1.69	1.63	1.59	1.55
Türkiye	70,700,000	Almanya	0.15	0.15	0.2	0.07
Fransa	59,700,000	Birleşik Kr.	0.25	0.29	0.3	0.09
Birleşik Kr.	59,300,000	Fransa	0.46	0.5	0.5	0.4
İtalya	57,600,000	İtalya	0.08	0.03	-0.03	-0.08
İspanya	41,100,000	İspanya	0.74	0.58	0.45	0.45
Polonya	38,200,000	Polonya	-0.03	-0.02	-0.04	-0.04
Romanya	22,200,000	Romanya	-0.1	-0.12	-0.48	-0.45
Hollanda	16,200,000	Hollanda	0.72	0.75	0.65	0.44
Yunanistan	10,700,000	Yunanistan	0.21	0.29	0.38	0.46
Çek Cum.	10,200,000	Çek Cum.	-0.1	-0.48	-0.14	-0.17
Belçike	10,300,000	Belçika	0.25	0.34	0.45	0.15
Macaristan	10,100,000	Macaristan	-0.44	1.61	-0.28	-0.38
Portekiz	10,200,000	Portekiz	0.33	0.27	0.2	0.14
İsveç	8,956,000	İsveç	0.14	0.28	0.34	0.36
Bulgaristan	7,824,000	Bulgaristan	-0.46	-1.85	-0.69	-0.5
Avusturya	8,059,000	Avusturya	0.25	0.25	0.2	0.14
Slovakya	5,381,000	Slovakya	-0.07	-0.22	0	0.04
Danimarka	5,387,000	Danimarka	0.39	0.36	0.28	0.24
Finlandiya	5,210,000	Finlandiya	0.14	0.31	0.21	0.21
İrlanda	3,947,000	İrlanda	1.35	1.35	1.41	0.69
Litvanya	3,454,000	Litvanya	-0.74	-0.66	-0.37	-0.43
Latviya	2,321,000	Latviya	-0.76	-0.55	-0.89	-0.73
Slovenya	1,964,000	Slovenya	0.15	-0.61	-0.66	0
Estonya	1,350,000	Estonya	-0.44	-0.44	-0.44	-0.59
Kıbrıs	770,000	Kıbrıs	0.4	0.53	0.52	0.65
Luksemburg	448,000	Luksemburg	1.38	0.46	0.9	0.9
Malta	399,000	Malta	0.51	1.27	0.51	0.5
		AB 27 Ort. .	0.18	0.17	0.13	0.09

Kaynak: World Bank Group, World Development Indicators, 2003

Şekil 2: AB üyesi ülkelerdeki toplumların aday ülkelerin üyeliğine destekleri

Kaynak: Standard Eurobarometer 58 (2002)

Tablo 2: AB üyesi ülkelerdeki toplumların Türkiye'nin üyeliğine olan bakışı (2002)

AB 15	Evet (%)	Hayır (%)
İrlanda	69.3	30.7
Portekiz	59.2	40.8
Birl. Kr.	55.2	44.8
İspanya	52.9	47.1
İsveç	43.6	56.4
Hollanda	42.5	57.5
İtalya	39.4	60.6
Almanya	34.8	65.2
Belçika	34.1	65.9
Avusturya	33.1	66.9
Luksemburg	31.3	68.7
Finlandiya	30.9	69.1
Danimarka	30	70
Fransa	27	73
Yunanistan	23.7	76.3
Kaynak: Eurobarometer 58, 2002		

Kaynakça

“A date with Turkey”, *Financial Times*, 18 Aralık 2004.

Akçakoca, Amanda, “Turkey’s accession to the EU: Time for a leap of faith”, *European Policy Centre Integrated Work Programmes*, 2004.

“Austria repeat Turkey objections”, *BBC News Online*, 1 Ekim 2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4299626.stm> (27 Eylül 2007).

Barber, Lionel, “Turkey: a vital interest for the EU”, 1997, <http://www.highbeam.com/doc/1G1-19916789.html> (10 Eylül 2007).

Baun, Michael J., *A Wider Europe: The Process and Politics of European Enlargement*, Oxford, Rowman and Littlefield Publishers Inc., 2000.

Beatty, Andrew, “Policies unsustainable with Turkey in EU, warns Commissioner” *Euobserver*, 9 Temmuz 2004.

Boeri, Tito, Guiseppe Bertola, Herbert Brücker (ve diğer). “Who’s Afraid of the Big Enlargement? Economic and Social Implications of the European Union’s Prospective Eastward Expansion”, *CEPR Policy Paper*, No. 7, London, Center for European Policy Reform, 2002.

Carter, Richard, “Giscard backs calls for ‘privileged partnership’ with Turkey”, *Euobserver*, 25 Kasım 2004, <http://www.euobserver.com/?sid=9&aid=17845> (9 Aralık 2004).

“Chirac points to the third way for Turkey”, *Euobserver*, 16 Kasım 2004.

Commission of the European Communities, “2003 Regular Report on Turkey’s progress towards accession”, Brüksel, Avrupa Komisyonu, 2003.

Commission of the European Communities, “Regular Report on Turkey’s Progress towards accession”, (Brussels, COM(2004) 656), Brüksel, Avrupa Komisyonu, 2004.

Commission study reportedly buttresses case for Turkey’s accession”, *EurActiv*, 1 Ekim 2004, <http://www.euractiv.com/cgi-bin/cgint.exe/2804030-740-?1100=1&204&OIDN=1508289&....> (1 Ekim 2004).

Dinan, Desmond, “The Road to Enlargement”, Maria Green Cowles and Desmond Dinan (der.), *Developments in the European Union*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 7-25

“EU ‘faces backlash from Turkey’”, *BBC News Online*, 30 Haziran 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6256880.stm> (27 Eylül 2007).

“EU official takes Ottoman swipe as Turkey debate heats up”, *Eubusiness*, 7 Eylül 2004, <http://www.eubusiness.com/afp/040907135243.h2sernpv/view> (9 Eylül 2004).

“Europe needs Turkey, says Straw”, *BBC News Online* 8 Eylül 2005, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4227744.stm> (27 Eylül 2007).

“Europe on tenterhooks over French vote”, *EurActive*, 18 Haziran 2007,

<http://www.euractiv.com/en/elections/europe-tenterhooks-french-vote/article-163314> (25 Eylül 2007).

“EU’s Bolkestein ‘xenophobic and racist’ over Turkey”, *EuPolitix*, 8 Eylül 2004, <http://www.eupolitix.com/EN/News/200409/4676c532-a0f0-4a0d-b708-2dde1646b58d.htm> (27 Eylül 2007).

“German trade group calls for Turkey to join the EU”, *Eubusiness*, 28 Eylül 2004, <http://www.eubusiness.com/afp/040928135730.pnfvfcug/view> (4 Ekim 2004).

Grabbe, Heather, “What the New Member States Bring into the European Union”, Neill Nugent (der.), *European Union Enlargement*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 70-94.

Independent Commission (Report) on Turkey, “Turkey in Europe: More than a promise?”, 2004, [tp://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/english.pdf](http://www.independentcommissiononturkey.org/pdfs/english.pdf) (12 Eylül 2007).

Johansson, Jan A. and Jonas Sjstedt, “The Political Composition of a Future European Parliament 27 Member States”, 2001, <http://www.vguengl.org/mediablibrary/files/EPEU27MEP732eng.pdf>. (11 Eylül 2007).

Kirişçi, Kemal, “Turkey and the European Union: The Domestic Politics of Negotiating Pre-Accession”, *Macalester International Journal*, Cilt 15, 2005.

Lejour, Arjan M., Ruud A. De Mooij, C. H. Capel, “Assessing the economic implications of Turkish accession to the EU”, *CPB Document*, No. 56, 2004.

Mahony, Honor, “Vatican stirs debate on Turkish EU membership”, *Euobserver*, 16 Ağustos 2004, <http://www.euobserver.com/?aid=17087&print=1> (16 Ağustos 2004).

Mahony, Honor, “EU calls on government to act responsibly over Turkey”, *Euobserver*, 10 Ağustos 2005, <http://euobserver.com/?sid=9&aid=19677> (10 Ağustos 2005).

“Merkel: Turkish entry would overstreich EU”, *Turkish Daily News*, 25 Ağustos 2004, <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=21570> (26 Eylül 2007).

Netherlands Scientific Council for Government Policy, “*The EU, Turkey and Islam*” Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.

Neumann, Iver B., “*The Uses of the Other: “The East” in European Identity Formation*”, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999.

Nugent, Neil, “The Eu and the 10+2 Enlargement Round: Opportunities and Challenges” Neill Nugent (der.), *European Union Enlargement*, New York, Palgrave/Macmillan, 2004, s. 1-22.

“Patten: EU handling of Turkey crucial to avert Islam-West clash”, *Euobserver*, 25 Mayıs 2004, <http://www.euobserver.com/?aid=16240&sid=15> (25 Mayıs 2004).

Pope, Nicole, "European Union: Candidacy for the European Union- not if, but when", *International Herald Tribune*, 23 Temmuz 2004.

"Portugal defends Turkey's EU bid", *BBC News Online*, 28 Haziran 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6250802.stm> (27 Eylül 2007).

Schimmelfennig, Frank, "The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union", *International Organization*, Cilt 55, No 1, 2001, s. 47-80.

"Schröder ready to welcome Turkish membership", *Euobserver*, 3 Eylül 2003.

Sjursen, Helene, "Why Expand? The Question of Legitimacy and Justification in the EU's Enlargement Policy", *Journal of Common Market Studies*, Cilt 40, No 3, 2002, s. 491-513.

Smith, Craig S., "Referendums Wrong Way to Decide Turkey's Fate, Leader Says", *New York Times*, 22 Ekim 2004.

"Straw: 'We have just made history'" *EurActiv*, 4 Ekim 2005, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/straw-just-history/article-145295> (28 Eylül 2007).

"Straw: Turkey is EU 'acid test'", *The Guardian*, 23 Mart 2004, <http://www.guardian.co.uk/print/0,3858,4886419-111247,00.html> (23 Mart 2004).

"Turkey cut out of new euro coins map", *Euobserver*, 25 Eylül 2007, <http://euobserver.com/9/24840> (26 Eylül 2007).

"Turkey deal meets criticism", *EurActiv*, 7 Ekim 2005, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-deal-meets-criticism/article-145399> (28 Eylül 2007).

"Turkey's EU membership may be 10 to 15 years away: German FM", *Eubusiness*, 2 Eylül 2004, <http://www.eubusiness.com/afp/040902082309.8m01607m/view> (9 Eylül 2004).

"Turkish EU membership to cost up to 28bn per year", *Euobserver*, 1 Ekim 2004, <http://euobserver.com/?aid=17422> (2 Ekim 2004).

"Turkish inclusion would destroy EU, says Stoiber" *The Times*, 9 Aralık 2002.

"Vatican signals support for Turkey EU bid", *Euobserver*, 31 Mayıs 2007, http://euobserver.com/844/24176?rss_rk=1 (27 Eylül 2007).

"Why Europe became serious about Turkey", *The Economist*, 2 Ekim 2004, s. 54.

Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi[○]

Lawrence W. Reed^{○○}

“Türkiye ekonomisinin tarihinin en büyük krizine girdiği yıl ABD’de bir ekonomi kulübünde yapılan aşağıdaki konuşma esasen politika yapımcılar, uygulayıcılar ve entellektüellerin kulağına küpe olması gereken derslerle doludur. Yüzyılların deneyiminin kristalize hale getirdiği gerçekleri dile getiren bu ilkeler, uyulduğunda birey ve toplum refahını yükseltecek, göz ardı edildiğinde ise birey ve topluma ağır bedeller ödetecek birer kılavuздur. İktisat ders kitaplarının başköşesine oturtulmaya değer önemdeki ilkeleri Lawrence Reed’den dinleyelim.” (Mustafa Acar)

Böylesi seçkin bir topluluk önünde konuşma fırsatı verdiğiniz için teşekkürler. Detroit Ekonomi Kulübü bütün dünyada fikirlerin paylaşıldığı bir forum olarak tanınmaktadır; bu prestijli forumu uzun zamandır devam ettirmenizden dolayı sizleri kutluyorum.

Bu Kulübün hükümetten, iş dünyasından ve akademik camiadan gelen birçok liderden politika konusunda çok sayıda konuşma dinlediğini biliyorum.

[○] 29 Ekim 2001’de Detroit Ekonomi Kulübü’nde yapılan konuşma. 1934 yılında kurulmuş olan Detroit Ekonomi Kulübü ABD’nin önde gelen iktisadi örgütlerinden biridir. 2400 üyesi bulunan Kulüp iktisadi, siyasi ve toplumsal konuların gündeme getirilmesi ve tartışılmasına yaptığı katkılar açısından dünya çapında tanınmış bir kuruluştur.

^{○○} Mackinac Center for Public Policy (Midland, Michigan) Başkanı. 30 tam zamanlı profesyonel çalışanı bulunan ve \$3.3 milyonun üzerinde bir bütçeye sahip olan Merkezin misyonu vatandaşlara ve karar alıcılara kamusal politika seçeneklerini “serbest piyasa” perspektifinden daha

Ulaşımdan eğitime, sağlık yardımları sisteminden sayısız öteki meseleyle ilgili günün önemli konuları hakkında ayrıntılı bilgiler veren konuşmalardı bunlar. Mackinac Kamu Politikası Merkezi olarak bizim özel ilgi alanımız, günümüzün politika sorunlarıyla ilgili araştırma yapmak ve politika reçeteleri önermektir. Bugün de aynen böyle bir şey yapmayı düşünüyordum. Ancak daha sonra bundan vazgeçip, herhangi bir özel konu ile ilgili detaylara dalmak yerine, size biraz farklı bir şeyler önermeye karar verdim: her konuya uygulanabilir genel bir yaklaşım sunmak istiyorum. Hepimizin çok kritik bazı temeller, yüzyılların iktisadi bilgisi ve deneyiminden fışkıran bazı “sarsılmaz” kavramlar üzerinde düşünmesini istiyorum. Bunlar, bana göre, hükümette görevli olsak da olmasak da, politika yapıcılar olarak yaptığımız şeye entellektüel “zemin” olması gereken, ezeli ilkelerdir.

Bizim meslekte bir insanın çevresindekilere bütün sorunlara açık bir zihinle yaklaştığını söylemesi adettendir. Bu sizin için ne anlama gelir bilmem, ama benim için bu, boş bir zihin demek değildir. Yüzyıllar boyunca birkaç şey öğrenmiş bulunuyoruz. Güneşin doğudan doğduğunu tartışmasız kabule bizi yönelten şey, cahilce bir tarafgirlik değildir. Temsili bir cumhuriyetin diktatörlük veya monarşiye üstünlüğünü bize söyleyen şey, kör bir ideoloji değildir. Mackinac Merkezinde bir konuyu araştırırken özel mülkiyet ve serbest piyasa ekonomilerinin devlet mülkiyeti ve merkezi planlamaya üstün olduğu şeklindeki temel varsayım ile işe başlarız. Bu, sıradan bir kişinin bir hüsnü kuruntusu değildir; daha ziyade, gözleri ve kulakları açık olan; akıl, mantık, olgular, kanıtlar, iktisat ve deneyimin kendileri için bir anlam ifade ettiği insanlar için artık apaçık hakikatlerden biridir.

Bugün sizlerle paylaşmak istediğim “Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi” serbest bir ekonominin temel direkleridir. Bunlardan herhangi birinin günümüzün hangi sorununa tam olarak nasıl uygulanabileceği konusunda farklı düşünebiliriz; ancak prensiplerin bizzat kendileri, öyle inanıyorum ki, apaçık, değişmez gerçeklerdir. Bunlar bana ait olan orijinal şeyler değildirler, ben sadece onları bir araya getirdim, o kadar. Serbest bir ekonominin temel direkleri bunlardan ibaret değildir; veya apaçık gerçekler yalnızca bunlar değildir; fakat bunlar oldukça güçlü bir paket oluşturmaktadırlar. İnanıyorum ki, şayet her eyalet ve federal hükümet binasının köşe taşlarına bu ilkeler kazınsa; daha önemlisi de, her yasa yapıcı bunları anlamış ve izlemeye çalışmış olsa, bizler çok daha güçlü, çok daha özgür, çok daha müreffeh ve çok daha iyi yönetilen insanlar olurduk.

iyi değerlendirmelerini sağlayacak donanım sağlamaktır. Başkan Reed Grove City College’den ekonomi dalında BA (1975), Slippery Rock State Üniversitesinden (Pennsylvania) tarih dalında MA derecesi almıştır (1978). Northwood Üniversitesinde iktisat dersleri verdi (1977-84). Central Michigan Üniversitesinden kamu yönetimi dalında fahri doktora derecesi aldı (1994). Geçtiğimiz 15 yılda beş kitabının yanı sıra 800 gazete köşe yazısı ve makalesi, 200 radyo yorumu, magazin ve akademik dergilerde düzinelerce makalesi yayımlanmıştır. Bu zaman zarfında 10 dış ülke ve 40 eyalette 700’den fazla konuşma yapan Reed’in siyaset, iktisat ve gazetecilik bağlamında ilgilendiği konular 1985’ten bu yana kendisinin altı kıtada toplam 57 ülkeye gitmesine vesile olmuştur.

*İlke 1:**Özgür insanlar eşit değil, eşit insanlar özgür değildir.*

Öncelikle bu ifadede atıfta bulunduğum “eşitlik” olgusunun ne tür bir eşitlik olduğunu açıklığa kavuşturmalıyım. Kastettiğim şey kanun önünde eşitlik değildir. Kanun önünde eşitlik kişinin suçlandığı bir şeyle ilgili olarak o şeyi gerçekten yapıp yapmadığına göre suçlu veya masum ilan edilmesi; ırk, cinsiyet, zenginlik, inanç, veya dinine göre ayırım yapılmaması anlamına gelir. Bu, Batı Uygarlığının önemli bir temeli olup, uygulamada sık sık gerisine düşsek de, aranızda bu kavramı sorgulayacak kimsenin olduğunu sanmıyorum.

Burada benim gönderme yaptığım eşitlik ise tamamen gelir ve maddi zenginlik düzeyi ile alakalıdır; işyerinde, pazarda veya alışverişte edinip kazandığımız şeylerle alakalı. Kısaca ekonomik eşitlikten bahsediyorum. Şimdi bu birinci ilkeyi ele alalım ve iki yarısına ayrı ayrı bakalım.

Özgür insanlar eşit değildir. İnsanlar özgür oldukları zaman, kendi kaderlerinin patronu oldukları zaman, kendilerinin ve ailelerinin refahını yükseltme çabasına giriştikleri zaman, piyasada ortaya çıkacak manzara, sonuçlarda eşitlik değildir. İnsanlar son derece farklı düzeylerde gelir elde edecekler; oldukça farklı düzeylerde servet biriktireceklerdir. Her ne kadar bazıları “zengin ile yoksul arasındaki uçurum”un matemini tutup bundan hüznle bahsetse de, bence özgür bir toplumda insanların kendileri olma çabaları harika bir şeydir. Her birimiz biricik bir varlıktır, ölü veya diri öteki her şeyden sayısız yollarla birbirimizden farklıyız. Pazaryerindeki temaslarımızın tamamen aynı sonuçları üretmesini nasıl bekleyebiliriz ki?

Yeteneklerimiz açısından birbirimizden farklıyız. Bazılarımız diğerlerinden daha yeteneklidir, veya daha değerli yeteneklere sahiptir. Bazılarımız en iyi yeteneklerini hayatının sonlarına kadar, hatta hiçbir zaman keşfedemez. Magic Johnson yetenekli bir basketbol oyuncusudur. Onun basketbolda benim hayatta yapabileceğimden sonsuz miktarda daha fazla para kazanması bir sürpriz olabilir mi? Kellog 46 yaşında bu inanılmaz girişimci ve pazarlamacı yeteneğini keşfedinceye ve gidip kendi başına Kellog Şirketi’ni kuruncaya kadar, Battle Creek kentinde bir sanatoryumda basit işlerle uğraşıyor ve haftada sadece \$25 kazanabiliyordu.

Çalışkanlık düzeylerimiz ya da çalışma şevkimiz bakımından birbirimizden farklıyız. Bazılarımız ötekilerden daha sıkı, daha uzun ve daha akıllı şekilde çalışır. Bu durum, başkalarının yaptığımız şeyi nasıl değerlendirdiği ve bunun için ne kadar para ödemeye hazır olduğu bağlamında çok büyük bir fark yaratır.

Tasarruf alışkanlıklarımız bakımından da birbirimizden farklıyız. Şunu iddia edebilirim ki, şayet başkan parmağını şöyle bir oynatıp mucizevi bir şekilde hepimizi gelir ve servet açısından bu akşam eşitleyiverse bile, yarın akşam bu vakitler gene eşitsiz hale geliriz, çünkü bazılarımız elindekini tasarruf edecek, bazılarımız ise harcayacaktır. İşte bu üç neden—ki tüm nedenler asla bu üçüyle sınırlı değildir—özgür insanların neden ekonomik olarak eşit olmayacaklarını izah etmektedir.

Eşit insanlar özgür değildir. Birinci prensibin ikinci yarısı bizi hakikaten önemli bir noktaya götürür. Bana yeryüzünün herhangi bir yerinde gerçekten iktisaden eşit bir halk gösterin, ben de size bu halkın hiç de özgür bir halk olmadığını göstereyim. Acaba neden?

Bir uçtan diğerine toplumun tamamında gelir ve serveti eşitlemenin ihtimalinden bile söz edebilmenin tek yolu, herkesin alınına tabanca dayamaktır. İnsanları eşitlemek için güç kullanmaktan başka yolunuz yoktur. Bunun için, giyotin, celladın satırı, kurşun, veya elektrik sandalyesinin gerektiğinde devreye girdiği, emirler vermek zorundasınız. Şunun gibi emirler mesela: İleri geçme. Yanındaki adamdan daha çok veya daha zekice çalışma. Kimseden daha akıllıca tasarruf etme. Elinde yeni bir ürünle ortaya çıkma. İnsanların, rakibinin önerdiği herhangi bir şeyden daha fazla isteyebilecekleri bir mal veya hizmet sunma.

İnanın bana, böyle emirlerin verildiği bir toplum istemezsiniz. 1970'lerin sonlarında komünist lider Khmer Rouge yönetimi altında Kamboçya buna çok yaklaştı; sonuç, dört yıldan daha kısa bir süre içinde 8 milyon insanın 2 milyondan fazlasının ölümü olmuştur. İktidarı elinde tutan seçkinler dışında, bu talihsiz diyarın o dönemde hayatta kalan insanları, Taş Devrinden pek de farkı olmayan koşullarda yaşamışlardır.

O halde birinci ilkenin ana fikri nedir? İnsanlar kendileri olmaya çalışırken ortaya çıkan gelir farklılıklarına kafayı takmayın. Şayet bu farklılıklar yapay politik bariyerlerin ürünü olarak ortaya çıkıyorsa, o zaman bu bariyerlerden kurtulun. Ama sakın eşit olmayan insanları alıp bir tür homojen kap içine sıkıştırma ya kalkışmayın. Amacınıza asla ulaşamayacaksınız, üstelik pek çok şeyi de kırıp dökmüş olacaksınız.

Müsadereci¹ vergi oranları, mesela, insanları daha eşit kılmaz; bu sadece çalışkan ve girişimci insanları başka yerlere veya başka işlere sürükler, bu arada normal şartlarda bu insanların çalışkanlığından istifade edebilecek birçok kişiyi de sefaletle iter. Abraham Lincoln'ün meşhur sözüdür: "Bir insanı aşağı çekerek bir başkasının seviyesini yükseltemezsiniz."

İLKE 2:

İnsan kendisine ait olana iyi bakar; hiç kimseye ait olmayan veya herkese ait olan şey ise bakımsızlığa mahkûmdur.

Bu ilke esas itibariyle özel mülkiyetin yarattığı mucizeyi günışığına çıkarmaktadır. Söz konusu ilke sosyalist ekonomilerin dünya çapındaki başarısızlığı konusunda çok şeyi izah etmektedir.

Eski Sovyet imparatorluğunda hükümetler merkezi planlama ve devlet mülkiyetinin üstünlüğünü iddia ediyorlardı. Özel mülkiyeti kaldırmak veya en azından asgari seviyeye çekmek istiyorlardı, çünkü özel mülkiyetin bencilce ve verimsiz

¹ İnsanların varlığına el koyucu, servetlerini elinden alıcı. (Çev.)

olduğunu düşünüyorlardı. İddia ettiklerine göre, sorumluluk devlette olunca, kaynakları herkesin yararına olacak biçimde kullanmak mümkün olabilirdi.

Böylece bir zamanlar çiftçiye ait olan gıda “halkın gıdası” haline gelmiş, ama halk aç kalmıştı. Bir zamanlar girişimcinin olan fabrika artık “halkın fabrikası” haline gelmişti; ama mallar o kadar kalitesiz üretiliyordu ki, artık sınırın ötesinde bu mallara pazar bulmanın imkânı kalmamıştı.

Şimdi artık şunu biliyoruz ki eski Sovyet imparatorluğu birbiri ardına iktisadi “perişanlık” ve birbiri ardına ekolojik kâbus üretip duruyordu. Sosyalizmle ilgili her deneyden çıkan ders budur: Sosyalistler omlet yapmak için bazı yumurtaları kırmak gerektiğini söylemekten hoşlansalar da, asla omlet yapmazlar. Yalnızca yumurtaları kırarlar o kadar.

Şayet mülkün bakımı konusunda gayet iyi olduğunuzu düşünüyorsanız, gidin bir ay boyunca başka birinin evinde yaşayın, veya başkasının arabasını sürün. Sizi temin ederim ki, aynı sürenin sonunda ne ev, ne de araba kendi eviniz ve kendi arabanız gibi görünecektir.

Şayet toplumun kıt kaynaklarını alıp çöpe atmak isterseniz yapmanız gereken tek şey, onları ortaya koymuş veya kazanmış olan insanların elinden alarak bir tür merkezi otoritenin eline teslim etmektir. Bir hamlede her şeyi berbat etmeniz işten bile değildir. Üzülerek belirtmek gerekir ki, hükümetler her düzeyde daima “salam” taktikleriyle—her defasında bir dilim olmak üzere—özel mülkiyet haklarını ortadan kaldırıp mülkü sosyalleştirecek yasalar çıkarmaktadırlar.

İLKE 3:

Sağlam politika, uzun vadeli sonuçları ve herkesi göz önünde bulundurmaya gerektirir; sadece kısa vadeli sonuçları ve birkaç kişiyi değil.

Bir zamanlar İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes’in dediği gibi, “uzun vadede hepimizin ölü olacağız” doğru olabilir. Ancak bu durum, yarın başkalarını üzmemek pahasına bugün birkaç kişiyi ihya edecek politikaları yürürlüğe koyma- nın ruhsatı olarak alınmamalıdır.

Bu türden çok sayıda politika aklıma geliyor. Lyndon Johnson 1960’larda Büyük Toplum programını başlattığında kafadaki düşünce, bazı insanların nakit sosyal yardımlardan fayda sağlayacağıydı. Bugün artık biliyoruz ki, uzun dönemde, federal sosyal yardımlar aylıklığı teşvik etmiş, aileleri parçalamış, nesiller arası bağımlılık ve umutsuzluk üretmiş; vergi mükelleflerine bir servete mâl olmuş, telafisi nesiller alacak zararlı kültürel patolojilere yol açmıştır. Benzer şekilde, bütçe açığına ve devleti büyütmeyle dayalı politikalar—başlangıçta birkaç kişiyi zengin etse de—ülke ekonomisinin onlarca yıldır hayati dayanaklarını ve manevi dokusunu yiyip bitirmiştir.

Bu ilke aslında düşünce biçimimizde esaslı bir kırılma için bir çağrı olup, yargılarımızda yüzeysel olmamamız gerektiğini söylemektedir. Eğer bir hırsız ban-

ka banka dolaşır, elinin eriştiği bütün nakit parayı çalar, sonra da çaldığı bütün parayı yerel alışveriş merkezinde harcarsa, siz de sadece dükkân sahipleriyle konuşup bu adamın ekonomiyi canlandırdığı sonucuna varırsanız, düşüncenizde derinlikli olamazsınız.

Hatırlamak durumundayız ki, dünün zavallı politika yapımcılarının bize ihmal edebileceğimizi söyledikleri yarın, artık bugündür. Şayet sorumlu yetişkinler olmak istiyorsak, bütün dikkatleri kendilerine ve ‘şimdi-burada’ya odaklı bebekler gibi davranamayız.

İLKE 4:

Bir şeyi teşvik ederseniz daha fazlasını; caydırırsanız daha azını elde edersiniz.

İnsan olarak sizler de ben de hepimiz müşevviklerin ve caydırıcıların² esiri varlıkları. Özendiricilere ve caydırıcılara tepki veririz. Davranışlarımız bunlardan etkilenir, hem de bazen çok kuvvetli bir şekilde. Bu gerçeği unutan politika yapımcılar, bir faaliyet üzerindeki vergiyi katlayıp, insanların hâlâ o faaliyetle vergi yükseltilmeden önceki ile aynı oranda iştigal edeceklerini ummak gibi budalaca şeyler yapacaklardır; sanki insanlar sağılma sırasını bekleyen koyunlarmış gibi.

George Bush’un (önceki) 1988’deki “Yeni Vergi Yok” vaadinin baskısı altında sözünden nasıl döndüğünü hatırlıyor musunuz? 1990 yazında vergilerde büyük tırmanışlar oldu. Öteki şeyler yanında, Kongre o pakette botlar, hava taşıtları ve mücevherat üzerindeki vergileri büyük oranda artırmıştı. Böyle şeyleri zenginler aldıkları için, “bırakalım daha fazla vergi ödeyip alsınlar” demenin yerinde bir düşüce olduğunu zannediyorlardı. Yeni vergi oranlarıyla bu üç nesneden ilk yılın sonunda \$31 milyar vergi geliri bekliyorlardı. Oysa şimdi biliyoruz ki, sadece \$16 milyar toplanabildi. Ayrıca yüksek vergilere konu sektörlerde işsiz kalmış insanlar için \$24 milyar ilave işsizlik ödeneği dağıttık. 31’i hedefleyip, yalnızca 16 elde etmek, bunu elde etmek için ayrıca bir de 24 harcayıp, sonra da iyi bir şey yaptığınızı düşünmek; böyle bir şey sadece, kanun koyucuların sık sık müşevviklerin önemini unuttukları Washington’da mümkün olabilir.

Aileleri parçalamak mı istiyorsunuz? Babanın ayrılması şartıyla daha büyük nakit sosyal yardım önerin. Tasarrufları ve yatırımları azaltmak mı istiyorsunuz? Çifte vergilendirme uygulayın, üstüne de bir yüksek sermaye kazançları vergisi ekleyin. Daha az çalışma mı istiyorsunuz? Çalışmayı öyle yüksek vergilerle cezalandırın ki, insanlar çalışmanın buna değmeyeceği kanaatine varsınlar.

Şu anda gerek eyalet ve gerekse federal meclislerde durgunluk ve azalan gelirler yüzünden ortaya çıkan açıklarla nasıl başa çıkılacağı meselesi üzerine çok kafa yorulmaktadır. Biz Mackinac Merkezi’ndekiler, sizlerin bizlerin ve tüm ülkedeki öteki ailelerin bu tür durumlarda nasıl davranırsak, hükümetin de aynı şekilde

² İnsanı bir şey yapmaya teşvik eden, şevklendiren şeyler (incentives) ve şevkini kıran şeyler (disincentives). (Çev.)

davranması gerektiğini düşünüyoruz. Şayet zayıf bir ekonomiyi canlandırmak ve ekonominin daha fazla iş ve gelir yaratmasını istiyorsak, bu dediğim özellikle doğrudur. Hastanın durumu kötüyken doktor onun kan kaybetmesini istemez.

İLKE 5:

Hiç kimse başkasının parasını, kendi parasını harcadığı kadar dikkatli harcamaz.

Hükümetin zaman zaman satın aldığı \$600'lık çekiçler ve \$800'lık tuvalet klozetleriyle ilgili anlatılan hikayeleri hiç düşündünüz mü? Bu ülkeyi doğudan batıya kuzeyden güneye dolaşsanız kendi parasını da memnuniyetle bu şekilde harca-yabileceğini söyleyen tek bir Allah kuluna rastlayamazsınız. Yine de hükümetin yaptığı alımlarda sık sık, öteki çevrelerde ise zaman zaman bu tür alışverişler olur. Neden? Çünkü şaşmaz bir şekilde her zaman parayı harcayan kişi başkası-nın parasını harcamaktadır da, ondan.

İktisatçı Milton Friedman bir zamanlar bu konu üzerinde durmuş ve bir para-nın ancak dört farklı şekilde harcanabileceğine dikkat çekmiştir. Kendi paranızı kendiniz için harcarken, arada sırada bir hata yaptığınız olur, ama bunlar az sa-yıda ve seyrekir. Parayı kazanan, harcayan, ve nihayetinde bundan yararlanacak olan arasındaki bağlantı sağlam, doğrudan ve yakındır.

Kendi paranızla başka birisine bir hediye alırken, paranızın karşılığını almaya dikkat etmek gibi bir eğiliminiz vardır; ama düşündüğünüz kişinin aldığınız şeye gerçekten ihtiyacı olup olmadığına veya bu şeyin onun gözünde değerli olup ol-madığına pek dikkat etmezsiniz.

Başkasının parasını kendiniz için bir şey satın almak için harcarken, mesela yediğiniz öğle yemeğinin parasını işyeriniz öderken, doğru şeyi almak için mü-sevvik vardır, ama maliyeti düşürmek için pek bir neden yoktur.

Nihayet, başka insanların parasını başka birine bir şey almak için harcarken, kazanıcı, harcamacı ve yararlanıcı arasındaki bağlantı en zayıf durumdadır; dolayısıyla suiistimal ve israf potansiyeli en yüksek düzeydedir. Düşünün, birisi, başka birinin parasını, üstelik daha başka birisi için harcamaktadır. İşte devletin her zaman yaptığı şey budur.

Ancak bu prensip sadece devlet ile ilgili bir yorumdan ibaret değildir. Hatırlarım, 1993-94 döneminde Mackinac Merkezi'nin ilgisini çekmişti: Michigan Eğitim Birliği (MEB) sendikasının kerameti kendinden menkul bir beyanı vardı: Birlik hiçbir okul bölgesinde ulaşım, kantin ve temizlik gibi hiçbir okul hizmeti-nin ihale usulü açık rekabet yoluyla sözleşmeye bağlanmasını istemiyordu. Oysa MEB'nin bizzat kendi bölgesinde, East Lansing merkezinde sendikanın temizlik-çi ve kantin hizmetlerinde kullandığı işçilerin tam zamanlı ve sendikalı olmadık-larını keşfetmiştik. Bütün kafeterya, temizlik, güvenlik ve posta hizmetlerini söz-leşmeyle özel şirketlere vermişlerdi ve bu şirketlerin dörtte üçü sendikalı değildi!

Yani eyaletin en büyük aşçı, temizlikçi, servis şoförü ve öğretmen sendikası kendi parasını başka türlü harcıyor, halkın vergilerinden oluşan paranın nasıl harcanması gerektiğine dair başka bir şey talep ediyordu. Hiç kimse—tekrar ediyorum, hiç kimse—başkasının parasını, kendisinininkini harcadığı kadar dikkatli harcamaz.

İLKE 6:

Devletin, önce başka birinden almadan, hiç kimseye verecek bir şeyi yoktur; size istediğiniz her şeyi verebilecek kadar büyük olan bir devlet, elinizdeki her şeyi alabilecek kadar da büyüktür.

Bu, bir tür radikal, ideolojik, devlet karşıtı bir beyan değildir. Basitçe işlerin nasıl yürüdüğünü ifade etmektedir. Devletin doğasıyla ilgili açık bir gerçeği dile getirmektedir. Amerika'nın kurucularının felsefesi ve tavsiyesi ile de son derece uyum içindedir.

Bir zamanlar George Washington demişti ki, “Devlet akıl olmadığı gibi, belagat da değildir. Devlet kuvvettir. Ateş gibidir devlet, tehlikeli bir hizmetçi de olabilir, korkutucu bir efendi de.” Bir an için bunu düşünelim: George Washington diyor ki, devlet istenenden büyük olmasa, işini gerçekten de halkın hizmetçisi denebilecek kadar iyi yapsa bile, yine de tehlikeli bir şeydir! Groucho'nun bir keresinde Harpo hakkında dediği gibi, “Dürüsttür, ama yine de gözünüz üstünde olsun.” En iyi ve en küçük devletin bile üzerinden gözünüzü ayırmamalısınız, çünkü, Jefferson'un uyardığı gibi, devletin doğal eğilimi büyümek, özgürlüğün doğal eğilimi geri çekilmektir. Alexander Hamilton'ın bize bilgece söylediği gibi, “Bir insanın maişetini kontrol etmek, iradesini kontrol etmektir.”

“Refah devleti” denen şey aslında, Peter'i soyup Paul'a vermekten, Peter'in servetinin çoğunu keyfi ve maliyetli bir bürokrasi aracılığıyla başkasına aktarmaktan ve çarçur etmekten başka bir şey değildir. Refah devleti serçeleri atlarla beslemektir, bilmem anlatamıyorum. Başka bir şekilde söylersek, refah devleti büyük bir daire içinde her birimizin bir elinin ötekinin cebinde olması gibi bir şeydir. Birisi vaktiyle demişti ki, refah devletinin böyle adlandırılmasının sebebi, bu sayede politikacıların semirirken, bedelini geri kalanımızın ödemesidir.³

Özgür ve bağımsız bir halk geçimini temin için devletin eline bakmaz. Böyle bir halk, devleti “bedava” kıyakların fışkırdığı bir pınar olarak değil, özgürlüklerinin koruyucusu bir aygıt olarak görür; barışı temin çevresinde dönen minimal fonksiyonlarla sınırlı, herkesin önündeki fırsatları maksimum düzeye çıkarma-

³ Buradaki espri ancak kavramın İngilizcesi verilerek anlaşılabilir: Refah karşılığı welfare kavramı well-fare olarak ikiye bölünürse, ilk kısmı iyileşme ve refaha erme, ikinci kısmı ise ücret, maliyet, bedel anlamına gelir. Espri politikacıların well (refah) elde ederken, ötekilerin fare (bedel) ödediklerini dile getirmekte; kısaca refah devletinin keyfini politikacılar sürerken bedelini halkın ödediğini ifade etmektedir.

ya çalışan, bunun dışında bizi kendi halimize bırakan bir aygıt. Devlete yaslanmanın ölümcül bir değiş-tokuşa konu olduğunu⁴ uygarlıkların en azından antik Roma'ya kadar geri götürülebilecek acı tecrübeleri göstermiştir.

Parlamentodaki vekiliniz size gelip derse ki "Bak senin için ne kıyak getirdim!" ondan bunun bedelini kimin ödediğini söylemesini isteyin. Şayet dürüst ise, size bir şey getirebilmesinin ancak, öteki vekillerin eve götürmek istedikleri şeyler için oy vermek zorunda kalmış olması sayesinde mümkün olduğunu, onların bedelini de sizin ödemekte olduğunuzu anlatacaktır.

İLKE 7:

Dünyada fark yaratan bir şey varsa, o da özgürlüktür.

Şu ana kadar saydığım altı ilkenin meseleyi yeterince açık bir şekilde ortaya koymamış olma ihtimaline karşı, bunu yedinci ve son ilke olarak ekliyorum.

Özgürlük sadece bir lüks veya güzel bir fikir değildir. Mutlu bir hal veya savunulabilir sıradan bir kavram olmanın çok ötesinde bir şeydir. Neredeyse öteki her şeyin ortaya çıkmasını sağlayan şeydir. Özgürlük olmadan hayat en iyi ihtimalle sıkıcı bir şey olur; en kötü ihtimal ise, hayat diye bir şeyin hiç olmamasıdır.

Özgürlüğü göz ardı eden, korumayan veya tahkim etmeyen bir kamu politikasından, uyanık bir topluluk derhal şüphelenmelidir. Şu soruyu kendilerine sormalıdır: "Özgürlüğümüzün birazından vazgeçmemiz karşılığında acaba elimize ne geçiyor?" İnşallah elde edilen şey kısa vadeli bir "sadaka" veya başka bir işe yaramaz nesne değildir. Benjamin Franklin bizi şu şekilde uyaracak kadar ileri gitmiştir: "Küçük bir geçici güvenlik karşılığında hayati bir özgürlükten vazgeçen bir insan, ne özgürlüğü hak etmektedir, ne de güvenliği."

Bugün politika yapımcılar yeni politikalar tespit ederken çoğu kez özgürlüğün genel durumuna ne olacağını hiç dikkate almamaktadırlar. Bir politika kulağa hoş gelirse, kendilerini iyi hissettirirse veya seçilmelerini sağlayacaksa, derhal işe koyulmaktadırlar. Yol üstünde özgürlükle ilgili itirazlar yükseltenler ya alaya alınmakta, ya da görmezden gelinmektedir. Bugün bütün boyutlarıyla devlet bizim ürettiğimiz her şeyin yüzde 42'sinden fazlasını tüketmektedir, ki bu oran 1900'de yüzde 6 veya 7 idi. Buna rağmen çok az kimse, hâlâ daha büyük devlet isteyenlere karşı şu tür manidar sorular sormayı akıl etmektedir: "Yüzde 42 ne-yinize yetmiyor?," "Daha ne kadar istiyorsunuz?," ya da "Sizce acaba bir insan, emeğinin karşılığının ne kadarını hak etmektedir?"

Bütün Amerikalıların bu yedi ilkeyi hayata geçirdikleri günü görmeye can atıyorum. Bunların son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Geçmişte, şu veya bu şekilde, bu prensiplere bağlılığımız, gezegenin tarihinde bizim nasıl olup da daha çok sayıda insanı öteki bütün halklardan daha yüksek düzeyde besleyip,

⁴ Bir taraf büyürken diğerinin küçüldüğü, devletten beslenirken özgürlüklerin elden gittiği. (Çev.)

giydirip barındırabildiğimizi açıklamaktadır. Dahası bu prensipler hayatın özgürlük dediğimiz hayati unsurunu korumada anahtar konumdadırlar. Bunları bugün sizlerle paylaşma fırsatı verdiğiniz için de, bunları yaygın şekilde hayata geçirmek için bugünden itibaren yapabileceğiniz her şey için de, teşekkürler.

Çeviren: Mustafa Acar

Uluslararası Ticareti Savunanların Özür Dilemeleri Gerekmez*

Tyler Cowen^o

Küreselleşmenin nimetleri külfetlerinden çok daha fazla.

G eride bıraktığımız son 20 sene dünyaya tarih boyunca görülmemiş ölçülerde daha çok (dış)ticaret, daha çok küreselleşme ve daha çok iktisadi kalkınma getirmiştir. (20 sene kadar önce) ticaret ve yaşam standartlarında böylesi bir artışın mümkün olabileceğine inanan yorumcu yok denecek kadar azdı.

Dünya Bankası ölçümlerine göre, 1990 ila 2004 yılları arasında, 400 milyondan fazla Çinli fukaralık çukurundan dışarıya tırmanmağa muvaffak olmuştur. Hindistan hızla büyüyen bir ekonomi olmuş, Brezilya ve Meksika’da orta sınıfları ihya olmakta ve Gana ve Tanzanya’daki son başarılar da Afrika’nın mevzii de olsa köşeyi dönüyor (ing. “turning the corner”) olabileceğini göstermektedir.

Bütün bu muazzam ilerlemelere karşın, küreselleşmeye karşı bir tepki ve onun yumuşatılması gerektiği yaygın fikri de birer vakıadır. Sıradan insanlar uluslararası ticaretin faydalarını her zaman sorgularlar ve şu aralar çoğu entelektüel de bu olaya giderek daha kuşkucu yaklaşır olmuştur.

Gelin görün ki, orta yerdeki gerçekler hadisenin ekonominin malum “met-cezirleri”nin yeni bir “met”inden ibaret olduğu tezini desteklememektedir. Klasik iktisadın (dış)ticaret, yatırım ve iyi-teşvik reçeteleri insanların yaşam tarzlarına muazzam katkılar yapmakta hiç bir zaman bu denli başarılı olamamışlardı.

* *International Herald Tribune*, 09 Haziran 2008, s.14.

^o George Mason Üniversitesi’nde iktisat profesörü.

Küreselleşme sürecinin mesela emtia fiyatlarının son zamanlardaki yükselişi gibi kendine has “balonlar yaptığı” yadsınamaz, ancak bu büyük ölçüde refahın bu denli ve böylesi bir hızla büyüyor olmasının bir sonucudur.

Çin gibi ülkeler öylesine hızlı zenginleşmişlerdir ki, enerji ve gıda maddelerinin küresel üretimi bu hıza yetişmekte zaafa uğramıştır. Geri kalanlarından bazıları yükselen gıda maddesi fiyatlarından ne denli mağdur oluyorsa da, hızlı kalkınma her ülkenin tutması gereken doğru yoldur.

“Durdurun dünyayı, inecek var” yollu müzakereler yapıladursun, ticaret artan bir hızla artmaktadır ve bu iyi bir şeydir. Büyük değişiklikler çoğu kez birarada gelirler, binaenaleyh iyi şeyler olurken geride kalmamak gerekir.

Dünya Ticaret Örgütü’nde yapılan gümrük-indirimi müzakerelerinin çıkmaza girdiği ve Demokrat Parti’nin Başkan Bill Clinton’un serbest-ticaret mirasından hiç değilse söylemlerinde uzaklaştığı gerçekleri şüphesiz yadsınamaz.

Fakat ticaret hacmi büyümesi hiç değilse dünya ekonomisi genişlemekte olduğundan hız kesmeyecektir. Dahası, Amerikalıların kahir ekseriyeti küresel mübadele ve dünyanın geri kalan kısmında vuku bulan kalkınmadan istifade etme olanağına hiç bu denli yakın olmamışlardır.

(Dış)ticaret taraftarları mesela İtalya’nın lüks ayakkabılar veya Tayvan yapımı bilgisayar çipleri gibi ithal mallarının faydaları üzerine odaklanadursunlar, asıl kazanım (ithal edilmekte olan) yeni fikirlerdir. 2010 yılı itibarı ile Çin, Amerika Birleşik Devletleri’nin sahip olduğundan daha fazla sayıda doktoralı bilim insanı ve mühendise sahip olacaktır.

Bu meslek-sahibi insanlar esas itibarı ile bir tehdit teşkil etmemektedirler. Aksine, yeni fikirleri ile sadece Amerikalı seçkinlerin değil, fakat vasat Amerikalıların da yaşamlarını ilerletecek yaratıcı insanlardır. Çinlilerin Amerikan ve sair pazarlara erişimleri ne kadar fazla olursa, eğitimlerini o denli çok kendileri finanse edebilecek ve yenilik yapmakta o denli çok istekli olacaklardır.

Yeni fikirlerin daha yüksek yaşam standartları tutturmanın belli başlı yollarından biri olduğu hususunda muhafazakar ve liberal ekonomistler mutabıktırlar. Bu bulunacak yeni fikirlerden birkaçını zikretmek gerekirse yeni biyo-teknolojiler, AIDS’e bir çare ve daha temiz bir enerji altyapısını saymak yeterli olacaktır. (Dış)ticaret bu menzillere varmak için katedilmesi gereken yolun bir etabıdır.

Daha zengin bir Çin ve daha zengin bir Hindistan aynı zamanda yeniliğe yatırım yapan Amerikalılar ve başkaları için daha çok potansiyel ödüller de demektir. Bundan 20 sene önce ancak Amerika Birleşik Devletleri veya Avrupa’ya pazarlanabilmiş bir ürün veya fikir istikbalde milyarlarca dolar daha fazlasına alıcı bulmuştur.

Böyle kazanımların nakde tahvili zaman alıyor olsa da, Çin ile yapılan dış ticaret en yoksul Amerikalıların yaşamlarını daha şimdiden kolaylaştırmağa başlamıştır bile. Her ikisi de Şikago Üniversitesi İşletmecilik Yüksek Lisans

Okulu profesörü olan Cristian Broda ve John Romalis'in birlikte yaptıkları bir araştırma Çin'den yapılan ucuz mal ithalatının Amerikalı yoksullara daha da fazla yaradığı sonucuna varmıştır.

Aslına bakılacak olursa, yoksulların mesela Wal-Mart gibi marketlerden yapabildikleri indirimli alışverişler sayesinde ceplerinde kalan meblağ 1994 ila 2005 yılları arasında ölçümlenen gelir eşitsizliği artışının çoğunu alıp götürmüştür.

Bütün bu kazanımlara rağmen, bugünlerde yaygın olan entelektüel tavır serbest ticareti savunanların bir çeşit mahcubiyet ve mazur-görülme-telaşı içerisinde olmalarıdır. Muhatap oldukları itirazlardan biri de serbest ticarete işsiz bıraktığı kimseleri yeniden eğiterek yeni işlere yerleştirecek veya sebep olduğu istikrarsızlığı başka yollardan hafifletecek politikaların eşlik etmesi gerektiği iddiasıdır.

Evet, iyi bir (sosyal) güvenlik şebekesinin sağladığı faydalar sağlam temellere istinat etmektedir, ancak çoğu Amerikalı çalışanın kaygılarının en önemli kaynağı küreselleşme değildir. Sağlık hizmetleri problemleri, çocuklarımızın gittikleri kötü okullar ve son zamanlarda da kötü bankacılık pratikleri çok daha fazla ak-sama ve kesintiye (ing. disruptions) sebep olmuşlardır ve bunlar küreselleşme ile uzaktan yakından alakası olmayan dahili meselelerdir.

Olmakta olan bir şey varsa o da gerek Amerika Birleşik Devletleri gerekse başka ülkelerde çoğu insanın yabancılarla iktisadi münasebetlerden duyduğu yersiz kuşkuvarın giderek artmakta olduğudur. Bu yakınmalar, başta insanları "o sizden, bu bizden (diye) kayırmak" alışkanlığı olmak üzere, insan tabiatından kaynaklanmaktadır. Mesela Amerikalılar yabancıların onların "sırtında" yükselmelerinden veya ekonomilerinin bir veçhesini dahi olsa "denetler" konuma gelmelerinden korkmaktadırlar.

Bir yaklaşım bu hissiyatı (dış)ticaretten bir nebze de olsa geri durarak veya onu bir biçimde yöneterek yatıştırmak olabilir. Böylece tepkiler sınırlandırılmış olacaktır.

Şayet küreselleşme bizi çok mahcup etmiş olsa idi, çekirdek akıl-dışlıklara onları göğüslemektense pirim vermeği yeğlerdik. Yüzyüze olduğumuz risk odur ki, şayet (dış)ticareti bir "günah keçisi" yapacak olursak seçmenleri yatıştıracığımıza daha da hiddetlendirmiş oluruz.

Küreselleşmenin maliyetlerini küçümsemek olanaksızdır, fakat faydalarının uzun zamandan beri daha da fazla küçümsemekte olduğu bir gerçektir.

ABD politikacıları Amerikalıların yabancıardan duydukları kuşkuvarı körüklemeye başlamış bulunmaktadırlar. Bu kampanyaya bütün Amerikalıların iştirak etmeleri gerekmez.

Aksine, (dış)ticaretin kozmopolit faydalarının ve vasat Amerikalıya sağladığı çoğu kez gizli ancak asla hayal-mahsulü olmayan kazanımların ayırdına daha çok varılmalıdır.

Son 20 yılın trendlerine bakacak olursak, serbest ticaretin yeni altın-çağının başlamakta olduğuna inanmamızı icap ettiren hemen her emareyi buluruz.

Çeviren: Veysel Aratlıoğlu